

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

14

THE UNIVERSITY

MICHIGAN

LIBRARIES

ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ԳՐԻԴՈՐ ԱՊԱՆԵԱՆՆԻ

Կարգաթիվ 25

Hovhannes II, Catholicos of Armenia
d. 925

554

Patmutiwn Hovhann...

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ Katoghikosi

ՅՈՎՀԵՆՆՈՒ ԿԵԹՈՂՈՍՏ

Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

464 p.

Տ. Տ. ԳԵՈՐԳԷԱՅ

ՆՈՐԸՆՏԻՐ ՎԵՀԱՓԱՌ ԿԵԹՈՂՈՍՏ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ԵՍԱՅԵԱՅ ՍՐԲԱԶԱՆ

ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍՏ

ԵՒ ՊԱՏՐԻԱՐԻՒՅՏ Ս. ԵՐՈՒՍԱԼԻՄԱՅ

ԵՒ Ի ՊԱՏՐԻԱՐԻՒԹԵԱՆ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

Տ. Տ. ՊՕՂՈՍՏ ՍՐԲԱԶԱՆ

ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍՏ

ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԳՐԻՖՈՐ Ե. ՊԱՅԻՍԵԱՆ
ԿԱՐԴԻՆԱԿ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ

ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԱԹՈՒՌՈՅ Ս. ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՑ

ՅԵՐՈՒՍԱԼԻՄ

—1867—

Երա՛
ԵԼԵՆ
258
ԲՍԽԴ

GRAD
EREN
258
110193

Ա Ձ Դ

Երկրորդն այս տղագրութիւն դասմութեան Յոյ-
հանու. կաթողիկոսի եղև. ի վերայ վեց գրչագիր օրինակաց,
յորոց երկուքն համաձայնէին իբր ի միոյ բնագրէ տռեալ,
իսկ միւս չորեքին օրինակք, որոց այլ եւ. այլ էին նախա-
գացափառք, թեղեա եւ. հօտրագիրք ամենայն եւ. ոչ հե-
գոյնք ծամանակաւ, այլ յենտիր օրինակաց գացափառեալք
էին, որոց եւ. մեք հետեւեցաք յերկրորդումս յայտ տղա-
գրութեան ի ստորին շուսանցան նշանակելոյ ջատրբերու-
թիւնս: Երկուք եւ. եթ յայտոցիկ ունէին բաժանմունս գլխոց,
այլ տարբերք ի միմեանց. իսկ ջլերագիրս գլխոցն ունէր
միակ օրինակ, յորմէ տռեալ եւ. մեք եղաք:

ԳՐԱԴԱՐԱՆ	
ԳՐԻԳՈՐ ԱՊՍՏՆԵԱՆ՝	
Կարգաթիւ	25

ՅԱՌԷՋԱՐԱՆ ՊԼՏՄԵՂԻՆ

Օ՛ՐԱՅԵՐՈՒՄՆ դարուց ժամուց և ժամանակաց թէպէտ և խկապէս զՀօրէ ա սաց Բանն դնել յիւրում իշխանութեան, ՚ի բաց միանգամայն տարեալ ՚ի մարդկաց նոցա գիտութեանց զլոյժ հաւատալին և բոլորէա կարելին, սակայն մարդիկ զժանգա կեալք Մ'ստուծոյ, և գեղեցիկ և չափաւոր մղութեամբք ՚ի փորունս փորումբք ինչ յոնգգնեալք, բանական առարկութեամբք ետուն մեզ զկարգս պատմութեանց յեղա փոխ յեզմանկացս սահմանելոց կամ անցելոց. ոչ բանապաճոյճ մտացածին ինչ վէպս մեզ յարմարել, քան թէ զձանօթութիւն քաջութեան հոգւոցանալի. Լք. ապա յիս յիս անցեալ զառանցեալ ժամանակաց մառախալարեալ գլեզ, զի գիւրաւ մեզ հեռացելոցս եզիցի հարցանել զհարան որք ուսուցեն մեզ, և գծերն որք պատմեացեն մեզ, Լք. ապալէս գրեպանի իւրեանց առաւորութեան մտաց ջանացան օգուտ աշխարհի գործել, զփափաջելի մարդկան պէտս լցուցին պատրաստեցին, և ստուգապէս իմաց

ուածիւ խորհրդոց պատկանաւորեցին՝ յար-
ձանագրութիւնս բանից մատենագրելով
զնախնական պատմութիւնսն , զոր յաւէտ
պատուասիրելիք և փափաքելիք և կենցաղ-
օգուտք ինձ իմանին : Այսպէս և ես աւ-
տանօր զանձն 'ի ներքս արկի 'ի կարգ բա-
նիս՝ որ առաջի կայ ինձ ասել . ոչ մտահաճ
հպարտութեամբ ըստ իմում ինչ կամի , այլ
վասն զի ծանեաց զառ 'ի յինէն խնդրողացն
զանդուլ նոցայն հոգւոյն շարժմունս իմա-
ցուածոց , պնուհետեւ հարկեալ իբր 'ի
նաւապետէ իմեմնէ՝ սրախարեցայ թիակօք
'ի մակուկի Ճառիս , և զայս սրտմութիւն
առնել տաղուկացեալ տագնապեցայ :

Սակայն ոչ ըստ գեղջկաց անարուեստից
երկրորդել զայն ինչ՝ զոր նախ քան զմեզ
քաջք և բանաստեղծք արգոյանկապք և զար-
մանալիք զարժանի բան պատմութեան ան-
տուստ 'ի վերուստ արձանագրեցին զյայտաւ
պատում իրս թագաւորաց , և զզայազատու-
թիւն՝ իշխանաց , և զհանգամանս պատերազ-
մաց , և զշինանիստ շինուածս քաղաքաց և
գաւառաց , գեօղից և գերդաստանաց , և
զգործս արեաց և անարեաց , կամ զխառ-
վութեանց և խաղաղութեանց . զի մի տը
զայաբար ինչ յանդգնեալ զմիանգամ գը-

ընտանիքի երկրորդեցից, և զքերթողացն ա-
րուածիւնս տառապեցից, և զայնս վերծա-
նազայ ծիծաղելիս յարկացուցից:

Եւ արդ՝ մի եւս ինձ այլ յիս յառա-
ջաբանութեանս եղիցի ծախեալ զժամանա-
կըս, վասն զի ծերութիւն ցաւագին մահ
ուս դուրս պատրաստ ունի, և տագնադ
տապաւիւտիցս հապճեալ տայ պատմել զանցս
անցից ազեօխցս, և անհնարին խռովու-
թեանց հասելոց կապելոց զմեզ: Եւ արդ՝ սյ-
սուհեաւեւ յարահետ և յաղքատիմաց՝ քան
թէ իմոցս մտաց յառաջ ձգեցից բան երա-
գապիր զպրի գրչութեամբ: Եւ նախ՝ զգը-
բողք հարցն եկեալ ըստ նախապատու-
նոցայն հանդիսի ծանօթս կայուցից սակա-
ւութ(1) ինչ զնախնական տիպումն բոլոր՝ ազ-
գաց և ազանց՝ որ յորդուցն Նոյի, և ապա
զմերն Բաբելթ յերկուցն ի բաց հատեալ
որոշեալ: Եւ թէ ոչ մերս միայն ազգ ինչ
մանէն, այլ և բազում եւս ցեղից արմատ
նա ճանաչուր: Եւ ապա ընդ բոլոր Բաբել-
թեան ցեղապատմութիւնս վաղ իջեալ մինչ
իմերն թորգոմ, և այլն արասքս իմոց բա-
նիցս թողեալ, զճննդոցն՝ որ ազգաբանու-
թիւն սուղ ինչ շարայարեցից, և թէ ոչ

(1) Ամեն զի. ունի սակաւութ:

'ի նոցանէ շինութեան պարսպեալ, և կամ
 ցըք քաղաքական և բարեգգեաց բարուց, և
 կամ ոյք ոմանք 'ի նոցանէ նախ սկիզբն գը-
 տան թագաւորելոյ 'ի վերայ մեր, և կամ
 թէ զկնի նոցա Վաղարշակ պարթեւ թագա-
 ւորէ յոսնա (Թորգոմայ), և զկնի նորուն սե-
 րունդք մեզ միապետեալ: Իւ թէ 'ի ժա-
 մանակս նոցա սփռեալ տարածեցաւ ընդ ո-
 լորոս երկրի քրիստոնէական կարգ հաւատոց
 սրբոյ, և առաւել եւս 'ի հայկական գրոհի,
 'ի Կարգողիմէէ առաքելոյ որ մի է յերկոտա-
 տանիցն, և 'ի Թադէոսէ առաքելոյ որ յե-
 թանասնիցն, որք և վիճակեցան իսկ 'ի Վր-
 րիսորոսէ Փրկէն մերմէ աշխարհիս մերոյ քա-
 ռոզք և վարդապետք: Ինչ որսց և զուրք
 Վասաւորիցն մեր Վրիգոր զկնի շարագրե-
 ցից սակաւութիւն բանիւ (1), որ ելից և բռ-
 վանդակեաց իսկ զառաքելական քարոզս նո-
 ցա, 'ի լոյս Թոմէալ անցուցեալ զԹորգոմեան
 ազն 'ի խորին կռաւարչտութենէ չարութե:
 (2) Կնի յարադրելով զորդիս և զԹոռունա նո-
 րո՝ որք Թորգոմայի գտան կալ յաթոռ սրբութե
 նորա. այլև զայլ եւս զյաջորդս անցունց մին-
 չեւ ցալսոր ժամանակի, և որ ինչ 'ի նո-
 ցանէն և կամ յայլոց ոմանց յառաքս նայա

(1) Եւ որք սակաւ ինչ:

գործեցեալ իրականութիւնը, և կամ թէ յո-
րոց ոմանց յառաջ ապառսպուռ դադարե-
րեաց թագակալ պերճութիւնս հայկական
նրա գրահի. կամ թէ զվարդ պարեն ի մեզ
նորոգեալ տեսաւ թագաւորութիւնն՝ որ
ի վարդապետ հեաէ սարսաւալ դադարեալ
էր, պատկերով զմեծ իշխանն Նոր թագա-
ւոր ի վերայ մեր: Օ ի թէպէտ նախ քան
զմեզ Շապուհ Քաղաւառունուց և մերումն
ժամանակն պատմագրի գրով գրուցեալ է
զնորայն գործաց և զգնացից և իմաստից ի
մնջութեանց և շինութեանց և խաղաղութե-
հանգիստի, այլ այս այնչափ միայն առ ի յի-
շեն քեզ տեսի, զի առ ի յայժմու ճապա-
նապատ լեալ ոչ տայցէ կարգի բանին հա-
տակորս սեթեւեթեւ, այլ յայտ ամենայն
զհետումն հաւաքութեան առաջակայ ի
բին. զկնի ապա ընդարձակի բանի, և ի
նմին գեղեկել պատմութեան վասն Սեփա-
տայ որդւոց Նորի, որ թագաւորեաց շա-
լաստանեացս փոխանակ հոր իւրոց. այլ և
զարիական միջման նորա, և զքաղաքներ
հանդիս, և զարեւոյեաց բարս: Իւր թէ
զվարդ զշինութիւն և աշխարհի տնօրինել ի
մասապեզ մարք, ընդ նմին և ապա զայսոց
նախարարաց զեկուսցութ բանի, ոչք հոյս

կապք և հռչակաւորք՝ հարուստք և անուա-
նիք և քաջք յայտնեցան ՚ի նորին աւուրս :
Վարձեալ և զաղմուկ շիտթի որ ՚ի հարաւա-
կողմն Հափարու հասին հառարակաց հալա-
ծանք , որոյ վառնումն և սասանումն և սով
և գերութիւն և բնաջինջ լինել ողորմելի աշ-
խարհիս Հայոց : Այլ և զոսժանաւոր մահ
արքային Սմբատայ ըստ մարտիրոսական հան-
դիսից ՚ի բազմախողխող երկաթոյն խմայե-
լեան : Աւ կամ թէ նախ քան զգրաւումն (1)
կենաց թագաւորին , զհարգ ոստիկանն հնար-
իմաց չարիւ արկանէր սուր թշնամութեան
ընդ արքային Սմբատայ , և ընդ մեծ իշխանն
Վազիկ քեռորդի նորուն , թագ նմա կա-
պեալ և հակառակ թագաւորեցուցեալ : Կամ
թէ՝ զհարգ յետ մահուան արքային Սմբա-
տայ երեքեան միանդամայն թագաւորեն՝
Վազիկ Արծրունի , և Աշոտ որդի Սմբա-
տայ , և համանուն նորա որդի սպարապետին
Հապհոյ՝ հակառակք ընդդէմ միմեանց : Կամ
որպէս արքայորդին Աշոտ չուէր գնայր առ
կայսրն Կոստանդին , և գեղեցկապէս ՚ի նմա
նէն գահընկալեալ վայելչապէս գերակայու-
թեամբ՝ բազում ընծայիւք բարեմասնաբար
լնայր և յուղարկելու յիւրական աշխարհս :

(1) Եթա որ . զգրկումն :

Եւ իմ թէ որպէս ի հակառակութենէ երեւոյնց անուանակիր թագաւորացն յուզեցան չար իրակութիւնք և սասանութիւնք և դորդմունք և վրդովմունք աւերանաց. այլեւ գործք անարժանք, և կործանումն աւազդակ և ահաբեկութիւն մահուց:

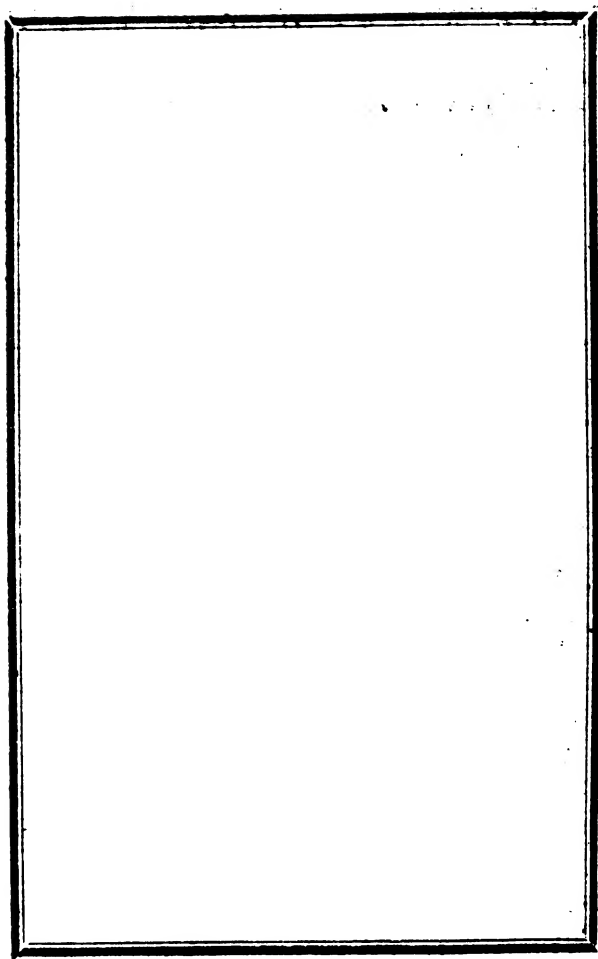
Եւ իմ թէ այսորիկ քեզ բաժանանացեալ յաւանաբանութիւն, որով մարթացեալ գալ բաւականութեամբ ճշմարտութեամբ (1) առ ի մատուցանել զմեզիս, և առնուլ զգաւմանութիւն հեռեւեկով իմ ընդ համառօտ հաւանաւորութիւնսն աշխոյժսն գրադիմ մատենից աստուա ծայրաց. այլեւ ընդ արտաքինաց եւս ժամանակագրութիւն ուր վիպեն հաւաստեալ ընդ մերումս կշռադատեալ յազդաբանութիւն համարու: Եւ մենքեան սոքա զբոլոր աշխարհաց գիւտս ծննդոց յերից որդւոցն լայն ասեն սերեալք և գոյացեալք և աճեցեալք, և յան և յեր սիրեալք ընդ երեսն երկրի: Եւ իմ թէ և զանուանս հարցն արտաքինքն տարորդս ի մէնջ տան, որպէս Վախագործ զԼայնաւորութեանն, և Վախագործ զԼայնաւորութեանն զայն ի մի աւերեալ բովանդակեն: Եւ այսպէս երկաթան չինք սոքա աւանդեն մեզ կարգ բանի, թէ

(1) Երկու որի ճշմարտութեան:

'ի գալ ժամանել հանդիպել հասանել դա-
 րուն երկրորդի, հեղեղեալ ողողեալ ներ-
 սուզեալ ջնջեաց Տէր 'ի բաց սպառսպու-
 մաքցելով վերեսս երկրի 'ի մոլելոցն և յամ-
 բարչտելոցն և յանօրինելոցն, և 'ի վայրագ-
 շամբշեալ շրդղակերաց, և 'ի կռամով մար-
 դոց չարագուհից. մինչ ոչ եւս մնալ 'ի բո-
 լոր բանականացս կամ յանբանից, բայց մի-
 այն 'ի առհմիցն արդարոց հնազանդեալք և-
 զեն 'ի գործս արկղակերտի՝ Լոյսեան տառու-
 նին: (1) Կրօ և միանգամայն իսկ մուծեալ 'ի
 նա, և ընդ նոսին եւս և յամենայն սննդա-
 նից՝ սրբոց և անսրբոց տուեալ 'ի ներքս ընդ-
 ինքեանս: Եւ պատէս ճշին փայտիւ (1) առ
 հաւորակ զնոսս հաւատացեալ պահեալ,
 առ 'ի նախախնամել նորօք վերկին նորոգու-
 թիւն երկրի: Ըստ իւրաքանչիւրոցն հաւա-
 սարակարգ նմանութեան, և ըստ տգտելոց
 նախորմանն 'ի Տեառնէ Լստուծոյ լնուլ և 'ի
 նոսս ևս պորհնութիւնս՝ յաճել և 'ի բազմո-
 նալ և ընտել զերկիր, և տիրել մարդկանս անս
 և որ ինչ 'ի սմա: Եւ վասն զի պարզիկ պա-
 պեա քեզ տեսեալ եղել, պատահեալ թե-
 հաճոյ քեզ Թուի. յերկուցն զիս 'ի բաց առ-
 լուալ 'ի Սեմայ ասեմ նահապետութեանց

(1) Երկ- օր. փայտի:

և ՚ի Քամայ, զմերն Յարեթի ըստ կարգի
բանիս սակաւութիւն յայտարարութեամբք
ասացից : Սկսն զի և ոչ իսկ պիտոյ է այժ-
մու ճառիս, այլ այլում տեղւոյ և ժամա-
նակի թողի է :

ՊԼՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Յաղագս ժերոյն 'Նոյ' :

Յես երկնաւորաւորացն հեգեղաց , և անդնդապտոյտ (1) ջրահեղձն վներոյ բոլոր շնչականաց , և յետ ակամայ կամաւ նաւարկութեանն 'Նոյ' և 'իցամաք ելաներոյ 'ի Հայս ըստ հրամանի Տեառն՝ որդւոյք և կանամբք հանդերձ և սյրովք եւս ընդ նոսին անբան կենդանեօք , սկիզբն ապա դարձեալ առնու աստուածային այցելութեամբն աճելութիւն ծննդոց երկրի : Եւ 'ի մերոյն Յաբեթէ նախ ծնանի որդի և անուանի Վամիր , ուստի 'ի նորուն անուն աշխարհ կալուածոց նորա կոչեցաւ Վամիրք : Օ կնի ծնանի Սադոգ , և սերունդք Սադոգայ՝ Կեղորք և Վաղատացիք : Եւ ապա զՍադոգայ , որ զաշխարհ տոհմի իւրոյ յիւր անուն Սարա

(1) Չորս օրի : անդնդապտոյտն :

անուանեաց : Ի՛նչ ապա զԹորէլ , յորմէ
 Թէտալք ազգն անուանիւր , և զԼոսոք՝ որ
 պոյնտըստէր զԼ իւրիկիս : Իսկ վեցերորդ
 զԹիրաս՝ յորմէ մերն իսկ Լսքանազ , և Թոր
 գոմ՝ որ զմիապետեալն իւր աշխարհ յիւր
 անուն յորջորջէր Թրակացիս , և զԻխտիիմ՝
 որ զԼակեդոնացիս նուաճէր ընդ ինքեամբ :
 Իսկ որդիք Թիրասայ Լսքանազ՝ յորմէ Սար
 մատք , և Իիփատ՝⁽¹⁾ յորմէ Խորամատք , և
 Թորգոմ՝ որ ըստ Լրեմիայ զԼսքանազեանս
 գունդ յիւր անուն նուաճէր , տուն Թոր
 գոմեայ⁽²⁾ . զի նախ Լսքանազ իսկ էր յիւր ա
 նուն սահմանեալ զմերազնեայս ըստ երի
 ցութեանն սակի , զոր յիւրում տեղւոջ ա
 տացից : Իսկ Զաւանայ նախնւոյն Զունաց
 Լղիւա՝ յորմէ Խկեւացիք և Լթենացիք , և
 Թարսիս՝ յորմէ Վիրք և Տիրենացիք , և
 Կիտիիմ՝ յորմէ Հռովմայեցիք : Եւ աստ Թե
 պետ և ՚ի հարկէ շարադրական բան յառաջ
 բերու բոլոր ծննդոցն Զաբեթի պստազա
 տութեան , սակայն չափ և եթ . զի սուղ
 ինչ յայտարարութեամբ ծանօթացին քեզ
 հարազատութիւնք գրոհի մերոյ ՚ի միոյ մի
 այնոյ ծննդոց գոլ այսչափ նահապետութեց
 և ազգաց : Եւ ի Թէ ոչ բան ինչ յայտսիկ և

(1) Երևոյ գի . Եւրիփատ : (2) Երևոյ գի . Թորգոմայ :

ոչ յայտնութիւն ինչ իրիք եղելոյ բացերեւակի քեզ լինէր լեալ, 'ի տարակուսանս զքեզ հատեալ տարեալ անցուցեալ միէր, և ինքնահաճոյ արգարեւ 'ի միտս և 'ի բանս և 'ի գործս զիս դարձուցաւ:

Եւ արդ՝ եթէ զտքնութիւնս իմ 'ի շնորհակալուս քեզ ընկալցիս, ով ընթերցասէրդ⁽¹⁾, և պարտ վարկցիս յայլոցն հարազատ ազգացն 'ի բաց զիս տարեալ տրոհեալ, որ ոչ իսկ փոյթ այժմու բանիս, և միայն զժամանակս և եթ ծախէ, 'ի մերն թորգոմ ըզբանիս իմոյ դարձուցից ոճ, ըստ միանգամ առ յինէն ճառելոյն⁽²⁾, թիրաս որ երրորդ էր (Յարեթէ՝ ծնաւ երիս որդիս, զԼսքանազ, զԻսիատ, և զԹորգոմ. և վասն զի զԹրաւ կացիս ինքեան անձին առանձին թիրաս պայազատէր, պարտ վարկաւ՝ զի զայլ եւս վիճակեալն իւր սահմանս յերիս հատուածս բաժանեալ տայէ 'ի կալուածս որդւոց իւրոց. ուստի ապա իմաստն զգործն կատարէր: Եւ Լսքանազեայ՝ որ նախ զմերազ նեայսս յիւր անուն Լսքանազեան անուանեաց, զԽորմատս նմա պայազատէր. իսկ Իսիատայ զԽորամատոս: Իսկ թորգոմայ ըզ-

(1) Յերի. օրի. պատէ՝ ով ընթերցասէրդ և պարտ վարկցիս:

(2) Մի. օրի. ճառելոյն:

մերաղնեայտ, սեպհականեալ, յորում տի-
բեալ զԵփրանաղեանն նախ անուանեալ յիւր
անունն նուաճէր տուն թորգոմայ:

Երգ՝ այսպէս իմա Եփրանաղեան զմեզ և
տուն թորգոմայ, և այսպէս, բեզ հաւատար-
մացին որ վստն նահապետութեան ազգիս
մերոյ է բան, թէպէտև ամանք այլազգաբար,
և ամանք այլաբանաբար զըուցաց վէպս տան:
Իսկ եթէ աստուածայինն Սովիտ զմերոց
ատոր զմիոյ միայ ոչ վերագրէ զժամանակս,
անարժանա իմն հաւարեալ բանի պատմու-
թեան, տակայն ընդ ազգաբանութեանն
Սեմայ զմերն Յարեթ կըռադատեալ գտա-
նին մինչեւ յթորգոմ, և ցսկիղն⁽¹⁾ պայա,
զաստութեան որդւոյ նորա Հայկայ՝ ամբ. Ն
(400): Իսկ Յարեթ մինչեւ իննալնի մարդն
Եղամ՝ ամբ ամիս (2242), Երգ՝ որպէս վե-
րագոյնն ճառեցաւ, աստուածային գիրք մին-
չեւ ցմերն թորգոմ մեզ բացատուեալ բռ-
պատմութիւնս, անարժան վարկաւ զյիշա-
տակ ծննդոց նորա բանիւ տաքսրոշեւ, թէ
որով կամ ուստի, կամ զխորդ, կամ ոյք ո-
մանք սիրեցին աշխարհիս Հացոց, կամ ուս-
տի նախարարութիւնք սորա միապետեցան:

Եղաւ ամն յազգէ Եորի՝ Սարիբառ կա-

(1) Չորս օրի ցսկիղն:

տի՛նա. անսուն, հրամանաւ մերոյն Վաղարշա-
կայ երթեալ ՚ի դիւանս. թալաւ որացն Պարւ-
սից. որ ուշիմ և փարժ էր մտօք՝ քաղդէա-
քէն և յունորէն դպրութեամբ, ՚ի խոյզ և
՚ի խնդիր եղեալ գտանէ անդ մատենան մի-
վաւերական, զոր հրամանաւ Վղէքսանդրի-
պոդէոյ Վէքստանիբայ ՚ի քաղդէացի գրոց՝ (1)
՚ի յոյն փոխարկեալ էր. որ թէպէտ զբա-
զում աղգաց զրոյցս հարստապէս ՚ի նմա ճո-
խացուցեալ էր, սակայն նա զայլոյն իբրեւ
զհոգս պարապոյ լքեալ թողեալ, զմիայնոյ
մերոյս գրոհի հանեալ բերեալ մատուցա-
նէր Վաղարշտիայ։ Եւ այնուհետեւ յայնմանէ
ծանուցաւ մեզ մերոյն անվրէպ զուցոյ հա-
ւասօիք, և խմացեալ գիտացաք զարի սկայ-
ազօ ակայեանն գեղեցիկ զչայկն գոլ որդի
թորգումայ, և յոսիսի նահապետ և սերունդ
ազգի մերոյ։ Եւ զայն զրա գլխոյ բան ընդ
վնթխարի սկսիցն միակումեալ գործել ըզ-
բարձրաբերձ ամբարտակին շնուածո ամ-
բարտաւանութեանն, որ կարծիին կարել
կատարել զամբարտաւանութեն յոսորհուրդ-
իակ ըստ աստուածայնոյն պտոմութեանց՝
հողմ ահագին գողցեն իմն աստուածային
հրամանաւն շնչեալ, զբուրդն բարձրաբերձ

(1) Երկ. Գր. Գր. Գր.

ի վայր հոսեալ կործանէր, զնոցայն ցուցեալ
անավաստակ տքնութիւնս :

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ .

Յաշագիս Կառն-Խեանն Հայկայ ընդդէմ Իւլայ,
և Երնդոյ նորա :

Այնուհետեւ ապա Վերրովթն որ է
Իւլ խրոխտաբար ձեռներէց լեալ, և ի
վեր զինքն ամբարձեալ միապետել հնարէր
առ հասարակ ի վերայ այլոցն և սկայիցն :
Իսկ մերոյն Հայկայ ուժեղակաբար⁽¹⁾ ընդ-
վզեալ, և արտաքս զինքն ի հնազանդութե-
նէ Իւլայ բերեալ, գայ հասանէ վաղվաղա-
կի յայս աշխարհ մեր՝ Արամանեկաւ որ-
դւով իւրով, զոր ծնաւն ի Լաբելօն. և այլ
եւս դստերբք և թոռամբք և ընտոծնեօք և
եկօք յարելովք ի նա : Իսկ Վերրովթն որ է
Իւլ, զկնի հետամոտեալ Հայկայ հանդերձ
իւրովքն, եւս հրոսակօք արամբք կորովեօք
յաղեղն և ի սուսեր և ի տէգ նիզակաց,
և բախեալ ի դիմի հարեալ միմեանց ի ձու-
րպդաշտակի միոջ ահագին իմն դլորդամբք :

(1) երեւոյի ուժեղաբար :

իբրեւ ընդ զառ 'ի վայր հեղեալ զսաստիկ ուղիսից վերոփումն . այսպէս ահա իմն պակուցանողս և սարսափելիս զմիմեամբք շահատակելովն արկանէին : Իսկ մերոյն Հայկայ լայնալիճ սղեղամբ գերեքթեւեանն նետ դիպեցուցեալ երկաթագամ տախտակի կրծիցն 'Եբրովթայ , թափանցանց ընդ թիկունս յայնկոյս յերկիր հարստէր , և այնպէս զնա սատակեալ ինքն տիրէ հայրենատուր վիճակեալ աշխարհի իւրոյ , յիւր անուն ըզսա անուանելով Հայք :

Եւ յետ այսորիկ բազում գործս քաղաքականս յարդարեալ , և շինութեց աշխարհի պարսպեալ , և կեցեալ ամս ոչ սակաւս՝ մեռանի , հաւատալով զաշխարհս մեր Արամանեկայ ուրդւոյ իւրոյ : Իսկ Արամանեկայ միապետեալ զմերազնեսոյս , երթեալ դարեալ դադարեալ բնակէ 'ի գեղեցկատեսիլ դաշտի միոյ , որ իբրեւ պարսպեալ 'ի նմանէ բարձրագագաթն սպիտակափառ լեռամբք . յինքն ունելով զգնացս գետոց երազագունից , (1) հատելոց անցելոց ընդ երկայնութի դաշտին խոխոջելով խոռոչացեալ . և ապա զծործորս լերինն հիւսիսոց շինեալ յիւր անուն զեւառն յորջորջէ Արագած , և զկալուածս 'ի

(1) ելիւ ոյ . երազագնացից :

ստորոտս նորա՝ Արադածոտն : Նոանի ա-
պա Արամանեակ որդի զԱրմայիս , և յա-
լով քան թէ սակաւ ամս կեցեալ՝ մեռանի :
Իսկ Արմայիս ի նմին իսկ դաշտի բլուր մի
առ եզերք գետոցն Արասիայ՝ շինէ քաղաք
և տուն բնակող թեան իւրոյ , երստոտոյ վի-
մօք զնա հրաշակերտեալ , և անուանէ զնա
Արմաւիր : Սորա արիական քաջամասնու-
թեան հանդէսք բաւական քեզ յառաջնու-
ցըն քան զիս մատենագրայն որտմի : Սու-
րա հարուստ ինչ ամաց ի վերայ անդելոյ
կենաց՝ ծնանի որդի զԱմասիա , և յետ ծը-
նանելոյ նորա (1) զնա՝ փոքր ինչ յետոյ կեցեալ
մեռանի : Իսկ Ամասիա ի նմին իսկ յԱրմա-
ւիր բնակեալ , և շինեալ զհարստակողմ
լերինն ստորոտս , զԼեւոնիս յիւր անուն Սա-
սիս յորջորջէ , և զգաւառն ի ծործորս լե-
րինն՝ Սասեաց ստն , և ապա յետ ամաց
ինչ ծնանի զՎեղամ , ինքն վախճանեալ ըզ-
կեանս իւր : Իսկ Վեղամ չուեալ երթեալ
անցեալ գնացեալ զԵրամբն արևելեայ հիւ-
սիսոյ յեզր ծովակի միոյ , և շինեալ անդ
գետոյ և գերդաստանո՝ ըստ իւր իսկ ան-
ուան զԼեւոն կոչէ Վեղամ , և զծովեղերեայ
շինանիստն՝ Վեղարբունի , և ծնեալ սորա

(1) Երէք Բի . սորա :

երկուս որդիս զՀարմա և զՍիսակ, և Հարմայի հրամանն տայ լ'րմաւիր բռնակել, և միապետել զտուն հայրենի: Իսկ Սիսակաց ի բնակութիւն տայ՝ սկիզբն կարեալ ի ծու վեղերէն զհարաւակողմն արեւելեան մինչ ի դաշտ ինչ ընդ որ հատեալ անցանէ գետուն Երամս, յորձանուտ խոխովւք վազս առեալ և թափ անկեալ ընդ (1) նեղ և ընդ նուրբ խոխոմս քարանձաւի միոյ, զոր այժմ ի բազմաց Քարաւազ անուանի: Իսկ Վեղամայ դարձեալ անտի շինէ զգաստակերտն մեծ և գեղեցիկ զՎեղամի՝ որ յետոյ Վառնի ի Վառնկայ անուանիւր, և ինքն մեռանի: Իսկ Հարմա ծնանի զլ'րամ, և յետ ամաց ինչ մեռանի:

Լ'րամայ բազում արութիւն քաջութեանց միջոնաց պատմի, և ընդսորձակեալ աստի հարստահարութեամբ (2) բազմաւ ընտանեանս Հայոց հասարակ ընդ չորեսին ու լորսս երկրի. զի ըստ քաջապալ հանդիսի առն զօրութեան ուր շուրջ զմեօք են ազգք ի նորին անուն յարակցաբար Լ'րմանեակս զմեղ անուանեն: Սա ոչ միայն զայլս ոմանս դիւրադաւս, այլ և զխաղութեցիս եւս բազում արիական քաջամարտութեամբ ընդ

(1) Եւր. օր. Թափանցեալ: (2) Մի օր. հարստութեամբ:

իւրեալ նուաճեալ սեփականէր . և զկղիմայն զայն և զՊռոփտոնն ըստ իւրում իսկ անուանն՝ Արմենի անուանէր , որ մինչեւ ցայսօր այս անունն Յունականաց անտի աշխարհին այն միկ անուանի : Իսկ յԱրմենէն յայնմանէ կոչեցերոյ մինչեւ ցկողմանս Պոնտացւոց՝ առաջին Հայք զաշխարհն անուանեաց , և ի Պոնտոսէ մինչեւ ցորորոս քաղաքին Սելիտինոյ երկրորդ Հայք , և ի Սելիտինոյ մինչեւ ցրտահմանս Օտիաց՝ երրորդ Հայք , և ի Օտիաց մինչեւ ցքաղաքն Սարտիրոսաց և յաշխարհն Աղձնեաց արեւմտեաց՝ (1) չորրորդ Հայք . այս մինչեւ ցտահմանս բնիկ տէրութութեան իւրոյ , իսկ զսեփական և զբնիկ աշխարհ իւր համարտարած՝ զսա մեծ Հայք անուանէ : Սա յետ ամաց ինչ կենաց ծնանի զԱրայն Վեղեցիկ , և զկնի աղ եւս ամս բազումս կեցեալ մեռանի : Իսկ Արայի զձինութիւն աշխարհի տնօրինեալ՝ յիւր անունն ըզբնակութիւն իւրոյ վաչա կոչէր Արարատ Իսկ յետ ամաց ինչ վաւաչն այն և տափոտ կաթոնն Համիրամ իմացեալ ի համբաւոյ ըզգեղաղէշ գեղեցկութիւն նորա , բազում անդամ հրեշտակագնացութիւն ձիրս առաւուր ձեռն և բազմապարգեւ բարութիւնս նմա

(1) Եբէօ օրէ . արեւմտեաց :

խոստանայր, միայն թէ հաւանեացի գալ առ-
նուլ զնա 'ի կնուծիւն, կամ կատարել գո-
նէ զկամս ցանկութեան : Որում ոչ հաւա-
նեալ հապճեպ տայր վաղվաղակի հասա-
նել յերկիրն Հայոց ընդդէմ Մարայի, ոչ
այնչափ 'ի հալածել կամ 'ի սպանութեան զնա
դէմ եղեալ, քան որչափ 'ի նուաճել և բո-
բոսմբ ածել՝ առ 'ի ընուլ զկամս կամեցո-
ղին հեշտ ցանկութեանն. յոր թէպէտ բո-
գուշացուցանէր զգորս իւր կենդանի պա-
հել զքանկալին իւր, սակայն նա 'ի մէջ պա-
տերազմի մարտկացն անգիտաբար մեռեալ,
թողու իւր որդի զԿարդոս : Իսկ շուայտո-
տնն Համիրամ սակս առաջին իւրոյ խան-
դատաւանացն առ Մարայն, կոչէ զանուն
Կարդոսի յանուն հօր իւրոյ Մարայ, կարգե-
լով զնա 'ի վերակացութի աշխարհիս Հայոց,
որ և մեռաւ իսկ 'ի պատերազմի ընդ Հա-
միրամայ. թողլով իւր որդի բազմահարուստ
և լիահանձաւ յիւր և 'ի բանն զՆուշաւանն
Ստանուէր, որ երբեմն զմասն ինչ աշխար-
հիս, և սոպա զբոլորս իսկ նուաճեալ պայա-
զատէր : Իսկ յետ ամսոց յոլովից կենաց մե-
ռանի : Ի զարմից սորա և զաւակաց՝ (1) ոչ
տիրեալ գտանէին հայրենի նահապետու-

(1) Երբ որ և 'ի զաւակաց :

Դժեանցն , այլ այլք ոմանք բռնակալեալք
 ոչ ըստ աղգի՝ այլ ըստ յառաջադիմութե
 տիրեալ Թորգոմեանո գրահի , որոց անուան
 քըն են այսորիկ . Պարեա , Լըբակ , Օլաւան ,
 Փառնակ , Սուր . առ սովաւ Յետու ժա
 ռանգեցուցանէր Իսրայէլի վերկիդն աւե
 տեաց : Օկնի սարա Հոնակ , Լըբակ , Լը
 նակ , Կորսցր , Ստամ , Կար , Գառակ , (1)
 Հրատն , Բնձակ , Գղակ , Հաւան , Օտը
 մայր , որ յիշխական սրտերաղմին ընդ Լե
 թուլայայի զօրուն մեռանի : Պերճ , առ ո
 իով Դաւիթ արքայն Իսրայէլի . Լըբուն ,
 Բազուկ , Հոյ , Յուսակ , Կայնակ , Սկայոր
 տի . յետ ամենեցուն ապա Պարսոր անուն
 յողգէ Հայկայ :

Գ Լ Ո Ւ Ն Գ .

Յաղագս Բաժնատրեկոյ Պարտաւ և յաջորդոց
 նորա Բնէ Դ Ս Կ Ե :

Երանոր զանաղգիսն Կ բաց լքեալ
 հերքեալ , և զնահապետութիւն ազգի իւրոյ
 վերստին նորոգեալ զայսաղատեր : Այս ճն

(1) Հինգ զէ . Գաակ :

Դարսոր պսակի թագընկալութեամբ ընդ առաջին 'ի Հայս . զի Վարբակէս գաւառով Սեդացի . 'ի քաջաց տրանց բարեկամս իւր կազմեալ առատութեամբ բաղկաւ , ընդ որս և զքաջն և զաջողակն մեր Պարոյր յինքրն յանկուցեալ՝ ձեւ և շուք թագաւորութեան նմա դնէր , և նոքօք հանգերձ յինքն գրաւեալ 'ի Սարդանապարտլոյ զթագաւորութիւնն՝ տիրէ Մորեստոսնի և Նիւնուէի : Յայնմ հետէ 'ի պարծանո գովեստից ազգիս մերոյ միտք իմ որցեալ ⁽¹⁾ զիս բերէ գեգերիլ 'ի ներբողումն . զի սչ նահապետս այսուհետեւ , ոյլ թագաւորս մերածնեոյս շարացարել ինձ պատշաճի պանծալի պարծանօք : Եւ սուիս Լըծրունիք յորդւոցն Սրնեքերիմաց բնակել 'ի հայս բարեպատիւք 'ի Պարոյրաց եղեն : Իսկ Պարոյր յետ մահուան իւրոյ թողու իւր որդի զՀրաչէ , ըստ արժանի անուանն և տեսակ դիտապին , վասն զի՝ յառէտ իմն զուարթատեսիլ և բոցակնադոյն նա տեսողացն երեւիւր : Եւ սովաւ պերեռլ գիտէ գիրն զՀրէաստան 'ի Վարաւգոդոնոտորոյ :

Իսկ Հրաչեայ 'ի գլխաւոր գերեւոցն զմիումն 'ի Վարաւգոդոնոտորոյ հայցեալ զՀամ

(1) Եթէ՝ գի . արացեալ :

բաթ անուն , բնակեցուցանէ յերկրիս մե-
րում մեծապատիւ շքեղութեամբ . եւ 'ի
ծննդոց սորասերեալ ազգք Բագրատունեաց :
Իսկ յետ Հրաչի Փառնաւազ զքեղապե-
տութիւն ազգիս պայազատէ : Եւ յետ նո-
րա Պաճոյճ , և յետ նորա Կռնակ , յետ ո-
րոյ Փաւոս : Եւ զկնի Փաւոսոյ՝ միւս Հայ-
կակ . իսկ յետ սորա՝ Երուանդ , որ փոքր
ինչ 'ի նահապետութեանդ կեցեալ՝ ծնանի
զմեծն Տիգրան : Եւ այսքան անուանք և
զրոյցք թէ հարցեալ լինի՝ յորմէ՞ գոլ . գիտել
գիտացէ՝ զԲագրէտաց մատենքն մեզ
ընձեռեցան , որք կան 'ի Նինուէ և Ելդե-
սիա , առ Տիրերիւ գրեալ : Բայց Տիգրա-
նայ առաւել եւս քան զնաւ թագաւորս
մեր իմաստայեղջ հարստութեամբ խոհե-
մամիտ երեւեալ , ոնցեալ զանցեալ զամե-
նեքումք լինէր : Իսկ յետ բազում առաքի-
նի քաջութեան , և զազում գործս քաջա-
քականս յարդարելոյ , զԵրեան 'ի բաց բար-
ձեալ զԵրեանութիւն՝ պայազատէր զնա : Եւ
զՅոյնս ոչ սակաւ ժամանակս ինչ , ընդ իւ-
րեաւ հնազանդեալ նուաճէր . և զԺողա-
հակ սպանեալ՝ զարքունիս նորա 'ի գերու-
թիւն վարէր , և օժանդակեալ եւս յանուշ
մօրէն վիշապաց , և կալեալ զՎիւրոս՝ յինքն զիչ-

խանութիւնն Վարաց և Պարոյց գրաւեալ
յանկուցանէր, և զսահմանս հայրենի գրու-
հին ՚ի հինն մեր հասուցանէր յեզերս ծայրի
բնակութեանց, և զազգս մեր եւս քան զեւ
բարձրացուցեալ ճոխացուցանէր, և որք ընդ
լծով հարկի այլոց ոմանց էին կացեալք, ա-
մենեցունց նոցա լծադիր և հարկապահանջ
լինէր: Եւ ՚ի սմանէ ասեմն լինել զՎստանիկ
ազատութիւն բարձին, որ այժմ գեռեւս
կայ և պահի անուամբ, իբր թագաւորա-
կան իմն զարմ զնոսա իմացեալ: Այսպէս էր
սա մեծիմաստ և պարկեշտ և մեծաջան, և
նազելի ՚ի գնացս և ՚ի գործս զկեանս իւր էր
քաղաքավարեալ. այլ և ՚ի հաւասարասի-
րութիւն (1) առ ամենեւեան զինքն կշռադա-
տեալ: Այսպէս և անդր եւս քան զայլս լը-
ցեալ էր սորա բարի մրցանաց հանդէսք, և
բան գովեստից սորա բազում ճառից պի-
տոյ է, այլ շտապ տագնապի տարակուսա-
նացս ոչ ներէ ինձ ծախել զԺամանակս ՚ի
ներբողումն սորա, քան թէ փութալ յայլ
ինչ որ առաջի կայ:

Տիգրան ծնեալ որդի զՎաթ, Տիրան,
Վահագն, զոր ՚ի կոնստոյահար աղէբախս
լնդ վիշապաց համբաւէին կռուել նմա և

(1) Չորս որ, ՚ի հաւասարութիւն:

յաղթել : Իւր ընդ քաջին Հերակլեսայ նա
հատակութեանցն զնա համեմատեալ, ասի-
բան զՎահագնէ (1) թէ՛ ինոհանգին Վա-
րսայ ըստ չափ հասակի նորա անդրի կանու-
նեալ արտուէին զսիւսք, և ի զարմէ սորա
սերին Վահունիք : Սա ծնանի որդի, և ի
կրտսերոյ որդւոյ նորա Ղաւենէ՛ Ղաւե-
նեանք ցեղապետին : Իսկ յՂաւենայ ծը-
նանի Ներսէհ, և ի Ներսէհ՝ Օլարեհ,
յորմէ աղգ Օլարեհաւանեան : Իսկ ի Օլ-
արեհէ Ղրմոյ, Ղրմոյայ՝ Բայգամ, ի Բայ-
գամայ՝ Վան, ի Վանէ՛ Վահէ : Սա խրոխ-
տաբար անբայեալ ընդդէմ Ղեքսանդրի
Սակեդոնացւոյ՝ սպանանի ի նմանէ : Եւ այսմ
հետէ ոչ գտանի ստուգաբան պատմու-
թիւնն ինչ ցեղապետութեանցն կացելոյ՝
մինչեւ ցեղապետութեանցն պարթեւին Վազար-
շակայ, զէ սամարտիկոս շխութեամբ զմի-
մեամբք ելեալ, և այր ընդ առն ի կռիւ կա-
քուեալ՝ մինչեւ ղիւրամատ զօտայրսն
ի բնակրութիւնս իւրեանց առնէին, եւ
անյայտ զիւրեանցն զրոյցս : Եւ զայլ մի
եւս աստանոր ինձ ուշիատութիւն. հասու-
ցաներ, որ զհամառօտութիւն բանի և զհա-

(1) Չորս օրի . զՎահագնի զբար Տիրանայ : Եւ իս օրի .
անկն Բայգի՝ զԲայգ Տիրանայ :

ւաստութիւնն և զարագարանութիւնն միշտ
պատուել գիտեմ : Իայց ամենեցունց սո-
ցա թուականք ժամանակայ. ի մերոյն Հայ-
կայ. մինչեւ յթագաւորել Վաղարշակայ ,
գտանին սմբ , սմիլէ , (2292) :

Գ Է Ո Ւ Ւ Գ

Յաշմա խագա-որելոյ Վաղարշակայ Պարթիւ և
Բարեկարգութեանց նորին և յաջորդացի Դիւլ- յաւ
ջաշն Տեգրան Ի :

Իսկ եւ յայտմ հետեւ սակաւութիւնց զթա-
գաւորելն Վաղարշակայ. ի վերայ մեր շա-
րայարեցից , և որք յետ նորա. ի նորին սեր-
մանէ փոխանորդեցին զթագաւորութիւնն ,
որք և Վրչակունիք անուանեցան , և զաւե-
լորդն որ յայլոց ոմանց եղեւ պատմեալ . ի
նոսա հրաւիրեցից գիտել թէ պիտոյն քեզ :

Աղէքսանդր Փիլիսոսկայ, տիեզերակա-
լեալ բազմաց, տայր տերութիւն կտակաւ , զի
ի վերայ ամենեցունց, միասպետեալ իւրն ա-
նուանեսցի իշխանութիւն : Եւ սորա մե-
ռեալ Սելեւկոս զկնի թագաւորէ Բաբե-
լոնի , զՊարթեւս եւս ընդ իւրեաւ հնա-

դանդեալ պատերազմաւ սաստկիւ (1) : Եւ սու
րա եւս մեռեալ, առնու զԹագաւորութիւն
Լիտիդոս՝ որ և Սովտերն : Եւ այսպէս սու
քա Թագաւորեալ ընդ փոքր և ընդ շատ
իբրեւ ամս վաթսուն, ապա ապստամբին
Պարթեւք ՚ի Սակեդոնացւոյ : Իսկ Արշակ
քաջ ՚ի զաւակէ Մարահամու ՚ի Վէսուրա
կան ծննդոց, զոր յետ մահուանն Սառայի
էառ իւր կին, Թագաւորէ ՚ի վերայ Պար
սից և Սարաց և Ռաբելացւոց, և անուա
նի Պարթեւ, այսինքն Ռոնութիւն : Սա
բազում պատերազմօք ընդդէմ քաջաց ան
յաղթ գտեալ, ընդ իւրեաւ զամենայն Թա
գաւորութիւնս նուաճէր. և վասն զի տի
եգերակալութեամբ իմն ձեռներէց լինէր
ինքնիշխանաբար, առա Թագաւորեցուցա
նէ Հայաստանեայցս զՎաղարշակ եղբայր
իւր, զայր բարեխորհուրդ և խոհեմ և քաջ :

Սա յետ բազում մրցական յաղթանակաց
ընդդէմ Թշնամեաց, բազում գործս քաղա
քականո և կենցաղօգուոս յարդարեալ կազ
մէր վայելչական կարգօք : Եւ անձինն եղեալ
շուք Թագաւորութեան բոլոր իսկ պերճա
պաճոյճ վարուց հանդիսիւ. յետ որոյ նա
խարարութիւնս ընդ ձեռամբ հաստատեալ

(1) Եթէ ո՞ր. սաստիւ : Մի՞ ո՞ր. սաստկաւ :

կացուցանէ 'ի դրան արքունի և ընդ ոլոր-
տըս եւս իւրոյ տէրութեան. և զարս պա-
տուականա և պիտանիս հաստատէր 'ի նահա-
պետութիւնս բաղմօրինակ մասամբք 'ի զար-
մից Հայկայ և յայլոց եւս աջողակաց ա-
րանց : 'Եւ 'ի զ'ազարատ որ 'ի Համբաթայ
Հրէէ էր, զորմէ համբաւեն լինել յազգէ
'Եւթի, Թագադիր Թագընկալութեան
իւրոյ գոյ հաստատէր. վասն զի՝ նա 'նախ
զանձն ընծայ մատուցանէր քան զայլս բա-
զումս. այլ եւս սպարապետ և իշխան բիւ-
րուց և հազարաց զնա կացուցանէր : Աեւ
որոյ քաջապէս վանեալ զՆունականսն, եւ
նուաճեալ կարգէ ընդ իւրով ձեռամբ ըզ-
Պրնտոս և զԵսարիա որ կոչի 'Իժուկ՝ հան-
դերձ շրջագայեալ գաւառօքն : 'Եւ անտի
դարձեալ ընդ ծովեղերեայսն առ ստորոտով
լերինն Կովկասու, հրամանս պատուիրանի
տայ շգուրտաբարոյ վայրենի ազգացն այնո-
ցիկ 'ի բաց քեցել յանձանց զաւազակու-
թիւն և զմարդագաւութիւն և զբարս
չարակեղոս. և հրամանաց և հարկաց ար-
քունի հպատակ կալ, և բարձի և ցեղապե-
տութեանց յարքունուստ արժանի գտանել :

Եւ յայէս սորա զարտաքոյս արքունեացն
յարմարապէս հոգածեալ, ապա յօրինէ կար-

գրս վայելաւ չա իւրում եւս պաղատանն , որ
ինչ օրէն է Թագաւորութեան , և որ պի
տակ է Թագաւորութեան , և որ բագձածէ
զԹագաւորութիւնն : Եւ նախ Թագադիր
իւր ըստ սկզբանց ⁽¹⁾ ատացելոյն կացուցանէ .
ապա զպեցուցանօղս արքայի և Թիկնապա
հըս , և ապա որսօնս իսկ երէտց և հաւուց
ի պէտս խորակաց , և դարձեալ սպահիկս ⁽²⁾ և
դահաւորս և հաղսրապետս զհարանաց , և
ապա մատուռակս և արծուէկիրս ⁽³⁾ և բազէ
կիրս , և պատրաստիչս ձեան ամարանոցաց և
համբարածուս ձմերանոցաց , և լեզէոն պահ
պանակ Թիկնոցաց , և դռնապանս դրանց
արքունի , այլեւ ներքինիս խզեալ . ապա երկ
րորդ ևս Թագաւորութեանն իւրոյ կացու
ցանէր ի զուակէ Սարաղւոյն Միգահա
կայ , որ այժմ Սուրացանդ անուանի : Եւ
պէս յարդարեալ սորս զարքունակոն պի
տայիցն զհանգամանս , կարգեալ կացուցա
նէ այնուհետեւ կողմնակալս , կուսակալս ,
նահապետս , սպասալարս , զօրագլուխս . կար
պէ և բղեաշխս՝ մի յերկրին Վուգարաց հիւ
սիսոյ , և միւս եւս յարեւմտից հարաւոյ յաշ
խարհին Սղձնեաց : Արդէ և ժամս յարքունի

(1) Մի օր . ըստ այնմ սկզբանց ասելոյն :

(2) Մի օր . սպասիկս : (3) Երկու օր . արծուակիրս :

այն մտանելոյ, և ժամանակս խորհրդոյ և
երոտտից և խրախճանութենց պատրաստէ .
և յիշեցուցանողս երկուս, միումն զլարի յի-
շողութիւնն ընդ ուշի կապեալ, և յանիրաւ
հրամանս թագաւորին զեկուցանել զիրանս
և զմարդասիրելն, իսկ միւսումն զվրէժիւն-
դրութիւն չարացն և զհասս իրաւանցն ցու-
ցանել : Իսկ զքաղաքացիս նախապատիւս
քան զգեղջուկս համարել հրամայէ . այլեւ
քաղաքայնոց ոչ իսպառ ՚ի վերայ գեղջկայն
ընդվզեալ և անբնաւ, և այսպէս կենահա-
ղորդս լինել ընդ միմեանս աննախանձ եզ-
բայրութեամբ, որ է առիթ շինողութեան
և խաղաղութեան : Արդ՝ սա յետ այսպի-
սոց գեղեցկայարմար կարգաց յորինուա-
ծոց և բարի և բարգաւաճ անուան՝ մեռա-
նի ՚ի Մծբին թագաւորեալ ամս իբ (22) :

Յետ սորա Արշակ սրդի նորունն ընդ
նորա թագաւորեալ հետեւող հայրենի մըշ-
տնջենաբարոյ մրցմանցն գտանիւր : Աս իսկ
և իսկ մարտուցեալ (1) ընդ Պոնտացիս և
վանեալ զնոսա, պատմի եթէ զտէգ նիզակի
իւրոյ զոր արեամբ օձից ասէին միտեալ, նրա
առուցանէր հարուստ խորութեամբ յարձա-
նի միում՝ թողեալ նշան տեսողացն զնա

(1) Չորս օրի . մարտ տուեալ :

իւրում քաջութեանն : Յաւուրս ստրա
հատուածեալք ոմանք 'ի շրէից բնակելոյ
'ի Բուլկարս՝ որ 'ի ծործորս Կովկասու , ե-
կեալ բնակէին առ 'ի ստորեւ (1) Կողայ : Եւ
երկուք ոմանք 'ի նոցանէ չարչարեալք սակս
ոչ պաշտելոյ զդիւն՝ տրով կատարեցան 'ի
վերայ հայրենի օրինացն ըստ Եղիազարու
սրբոյ և որդւոցն Շիմսիւնայ : Բայց Լ. բ-
շակայ Թագաւորեալ ամս ժգ (13)՝ փոխա-
նորդէ զԹագաւորութիւն նորա Լ. րտաշէս
որդի նորա :

Սա ոչ տուեալ տեղի Լ. րշականայ Պար-
սից արքայի ըստ օրինի առաջնոյ ունել
զնախագահութիւնն , և հարստահարութե
զնա ընդ իւրեաւ հնազանդեցուցեալ , զի
Լ. րտաշէսի Լ. րշականն զնախագահութիւնն
հաւատայր՝ զերկրորդն ինքն ունելով զգահ :
Սա բազում զօրօք խաղացեալ գնացեալ
յարեւմուտս 'ի վերայ Լ. իդիացւոց , և ձեր-
բակալ արարեալ զԹագաւորն Կիւրոս ,
հրամայէ հանել զնա 'ի տանջանարան երկա-
թեղէն տապակի : Իսկ Կիւրոսի զբանսն Սա-
ղոնի 'ի յիշատակ իւր ածելով՝ ասէ . Ոչ պար-
տի մարդ երանել զբարեբաղտութիւն իւր
մինչեւ 'ի վախճան : Եւ արձեալ Լ. րտաշէսի

(2) Մի օրի . առ ստորեւ :

Տոժագնացութեամբ ընդ երկիր բերեալ
առնու զՊոնտոս և զՔիւրակէ : Կործանէ և
զՊակեդոնացիս : Բախատեայ առնէ և զՓո-
կէացիս . անձնատուր լինին նմա և Վոգացիք .
զոհս ընդ դիւցազանցն մատուցանէ յԱլլա-
գա : Եւ ՚ի վերայ այսր ամենայնի ոչ եւս ըս-
տացեալ նորա յինքեան միտս հպարտութե ,
այլ արտասուելով ասէր . Անող փառացս
անցաւորի : (Եւտ այսորիկ ջան ՚ի մոտի եղեալ
ծառայեցուցանել իւր զբոլոր իսկ արեւմը-
տեայսն , ըսոյր զՎիկիանոս բազում նաւաց
բազմութեամբ՝ սակս նաւարկելոյ ՚ի վերայ
անդաց բազմաց : Իսկ անդ անագին իմն առ-
մուկ շփաթի ՚ի մէջ իւրոց զօրացն լեալ՝ բզ-
միմեանս սատակէին , ընդ որս և Արտաշէս
որ այնչափ յաղթանակեաց զազում ազգ ,
խողիալի յիւրոցն զօրաց՝ Թագաւորեալ
ամս ին (25) :

Գ Լ ՈՒ Խ Ե .

Յաշաֆա Խափաւորիւն Տիգրանայ երկրորդի և
Գործոյ նորա , և Արտաւազդայ , և Արջաֆայ :

Իսկ զկնի Արտաշէսի Թագաւորէ երկ-
րորդն Տիգրան որդի նորուն : Սա գումար

տակ բազում ընդդէմ Յունականացն 'ի վերայ եկելոցն նորա կազմեալ 'ի վերջ կոյս ըզնոոս նահանջէր, և 'ի քեռայր իւր Սիհրդդաա զՍիժակ և զայլ միջերկրեացսն հաւատացեալ դառնայ յաշխարհ իւր : Այս Սիհրդդաա երթայ ունի եւս և զԱմասիա, որ բազում ամօք յառաջ շինեալ էր յԱմասեաց եղբոր որդւոյ Նեքտանիբայ՝ հրամանաւ Աղէքտանդրի որդւոյ Նեքտանիբայ (1), և յնդարձակագոյնս զնա պարսպեաց, և գրաւելով զնա ի Հայս՝ տիեզերառահման քաղաք զնա յարդարեալ կաէ : Հինէ 'ի նմա և արքունիս ըստ հիւսիսոյ կալմանէ Սիւ գեւոց : Իսկ յարեւելից դիմակ քարանձաւին շիրիմս քարակոփս և առնս բրածոյս յօրինէ համանման ձեռակերտին Համիրամոյ, որ 'ի Վան և 'ի Խաղնաթ գեղին : Բայց Տիգրան յետ բազում կարգաց և յօրինուածոց իւրոց դիմէ 'ի վերայ Փաղեստինոյ՝ աւեալ գերի բազում 'ի Հրէից : Յայնժամ ապա և Պոմպէոս Հռովմոյեցի գայ հասանէ 'ի վերայ Սիհրդատայ, որ թէպէտ և ահագին մարտս ընդդէմ նորա գումարտակ դնէր, սակայն յաղթեալ 'ի բազմութենէն՝ փախըս-

(1) Յելիոս օր. պատմէ՝ հրամանաւ Աղէքտանդրի որդւոյ Նեքտանիբայ :

տական 'ի կողմանս Պրնատի անկանէր : Իսկ Պրմայէի առեալ զՍիժակ, և կալեալ զոր գին Սիհրդատայ զմանուկն Սիհրգատ՝ բասանուան հօր իւրոյ, զփախստականն Սիհրքգատ 'ի ձեռն խարդաւանութեան հօրն Պիւղատոսի սպանանէ թունաւոր դեղովք, և տայ զպատանին զհայրանունն 'ի ձեռն Վաբխանու Հռովմայեցւոյ. իսկ Վաբխանէ առ Տիգրան քեռի իւր առաքէ զպատանին : Իսկ յետ ստկաւուց ինչ արհամարհութիւն գլխաւ Սիհրտատայ 'ի Տիգրանայ քեռւոյ իւրմէ, և հատուածեալ 'ի նմանէ անկանի առ Կեսար, և Կեսարու տուեալ զՍիժակ Սիհրդատայ, շինէ զնա եւս ընդարձակագոյն և պայծառ շինուածով, և 'ի պատիւ Կեսարու կոչէ զնա Կեսարիա. և յայնմ հետէ ոչ եղեւ այն քաղաք ընդ իշխանութեամբ Հայոց :

Իսկ Տիգրանայ խօթութիւն յինքեան կրեալ, կացուցանէ 'ի նախարարութիւն Հայոց զԻարզուփրայ Ուլտունեաց և նահապետ նմա կացուցեալ զՎնէլ ոմն յաղգէն Վնէլի, առաքէ 'ի Պաղեստին և յԱրուստղէմ զօրու մեծաւ : Իսկ նոցա բազում ինչ և մեծամեծ քաջութիւնս և արութիւնս անց ցուցեալ, զՀերովդէս փախստական առնէին, և զՆաիգոնոս փոխանակ նորա

Թագաւորեցուցանէին, և զՀիւրկանոս քահանայապետն Հրէից կապեալ ածէին Տիգրանայ հանդերձ այլեւս գերութեամբ մեծաւ: Յետ այսորիկ Տիգրանայ փոքր ինչ ժամանակ կենաց ՚ի վերայ անցեալ լիւսնաւ թագաւորեալ ամս լի (34): Այս յետ մահուանն Տիգրանայ, Անտոնինոս թագաւոր Հռովմայեցւոց առաքէ զօր բազում յԱրուսաղէմ, որք և պաշարեալ իսկ և տռեալ զնա ապանանեն զԱնտիգոնոս, և զՀերովդէս դարձեալ թագաւորեցուցանեն առ հասարակ Հրէաստանի:

Յետ այսորիկ ապա Արտաւազդ որդի Տիգրանայ թագաւորէ Հայոց: Սա ոչ ինչ ըստ ստիկի հօրն քաջափայլ փառաց պերճապայծառ գործ արութեան ցուցեալ, քան թէ միայն պորտաբոյծ և զրոյնապարտ լեալ, և թափառեալ զհետ որսոյ և խափայ ինաց զաղբիս մեծացուցանէր: Ստն տից յանդիմանեալ յիւրայնոցն, և իբր իմեանս իմն ընդհատուցեալ բանիւ և ՚ի քնոյ զօր թռչեալ, և բազում զօր գումարեալ իսկ զայ ՚ի Արշագեստս, և զորս յափրշտակեալն էր առ ինմանէն Անտոնինոս արքայ Հռովմայ, վանեալ հալածէ անտի զզօրն Հռովմայեցիս: Իսկ Անտոնինոս զայն լուեալ, և

իւրովի առեալ զբազմութիւն զօրայն՝ գա-
զանաբար յարձակի 'ի վերայ, ոչ միայն 'ի
մերն (1) Լ'րտաւազդայ, այլ և յայլոց եւս
ազգաց և թագաւորութեանց առ հասա-
րակ անտերունչ վամենետեան թողեալ.
Ընդ սրտ և զմերն Լ'րտաւազդ ձերբակալ
առնէ 'ի Սիջագետս, առ հասարակ զզօրս
Հայոց և Պարսից սատակելով. Իսկ զԼ'րտա-
ւազդ հանդերձ ընչիւք բազմօք յանկածէ (2)
պատերազմին պատրաստեալ տայ Կոնստան-
տնայ՝ որ յիշուսաղէմ:

Լ'յնուհետեւ ժողովեալ զօրք Հայոց
հրամանաւ Լ'րտաշիսի թագաւորին Պարսից
կառողցանեն թագաւոր ինքեանց զԼ'րջամ
որդի Լ'րտաշիսի եղբօր Տիգրանայ: Իսմա-
նէ կալաւ սկիզբն մասնաւորս ինչ հարկել
Հայոց 'ի Հռովմայեցիան. զի իսկոյն Լ'րտա-
շէս արքայ Պարսից վախճանեալ, և Լ'րշաւիր
որդի նորուն տղայ փոքր թագաւորեալ՝ ոչ զօ-
րէր գալ 'ի Թիկունս, և ոչ որ աղ գոյժ նմա
համաշուհ: Լ'ստանօր Լ'նանոս Լ'ագրատու-
նի, որ արձակեալն զՀիւրկանոս 'ի Հրէաս-
տան՝ զոր 'ի Տիգրանայ էր գերեալ և տնեալ,
վասն այսորիկ ըմբեցաւ 'ի պատռոյն իւրմէ և
եղաւ 'ի Քաթնտի. և վասն զինահարկեան Վրն-

(1) Մի օր: 'ի վերայ մերն:

(2) Հինգ օր: ամբած:

դունեաց ! Չուրա քսութիւն յականջս Ար-
ջամայ հասուցանէր և բռնն զօրանայր առ ՚ի
հաւատալ, հրամայէ պէսպէս տանջանարա-
նօք խաշտանդել զնա, զի կամ թողեալ զօրէնս
հրէութեանն երկիր պագցէ կռոց, կամ կա-
խեալ զփայտէ բնաջինջ լիցի ազգաւ : Եւ
զմի ՚ի նորին ազգականաց ուղանեալ, և զոր-
դիս նորա մասուցեալ ՚ի տեղի սպանմանն,
եւ ՚ի չժուժել մահուան որդւոյն՝ կատա-
րէ զկամս արքային հանդերձ բոլոր համագ-
դեօքն, և յառաջին պատիւն հաստատի :

ԳԼՈՒԽ Զ.

Յաշտ-Լափաւրելյ Աբգարոս և հաւաքալոյ
նա ՚ի Քրիստոս և գործոց նորին, և լոսա-
րօնեան ազգիս Հայոց :

Եւ այց Արջամայ թագաւորեալ ամս
քսան, սրգի նորուն Աբգար փոխանորդէ քա-
թագաւորութիւնն : Սա վասն զի նապելի էր
խնամութեամբ, Աւագ այր յառաջնոցն ան-
ուանիւր, զոր Ասորւոց և Յունաց քառ մե-
րումն ընդդի ոչ բաւեալ ուղղախօսել,
Աբգար զնա անուանէին : Աստանօր ամե-

նայն Հայք հարկեցան Հռովմայեցւոց հը
րամանաւ () Գոստեայ կայսեր՝ յաւուրս աշ
խարհագրին , յորում ժամանակի ծնեալ լի
նի Փրկիչն մեր (Եսուս Քրիստոս ՚ի Բեթղէ
հէմ Հրէաստանի :

Իսկ ՚ի մէջ Լ'բգարու և Հերովդէի ոչ փո
քրք ինչ խռովութիւն և աղմուկ շփոթի պա
սերազմայ յուզէր , և վասն առ ՚ի Քրիստոս
համարձակութեն Հերովդէի և կոտորելոյն
զաղպան ՚ի Բեթղէհէմ , յանհնարին ցաւս
յոքոնեալ էր և ոչ կայսեր ոնձամբ վճարել
լինչ : Լ'յոս առաքէ զոմն եղբօր որդի իւր զւ
քօք բազմօք , որոյ հասեալ ՚ի Սիլապեաս , և
տուեալ պատերազմ ընդ Լ'բգարու , մեռա
նի ՚ի նմանէ : Իսկ և իսկ վախճանի Հերով
դէս , և Լ'բքեղացոս որդի նորուն փոխաբեթ
գտեղին : Լ'յոս և Լ'րշաւրի արքայի Պառ
սից եւս փախճանեալ աղմուկ շփոթի ՚ի մէջ
որդւոց նորա լինի , թէ ո՞վ որ ընդ հօրն իւ
րեանց ձեռաւարեղցէ : Իսկ Լ'բգարու եր
թեալ իբրեւ զայր իմաստուն՝ համոզէ ՚ի
մէջ նոցա , տնկեղով ՚ի նոսա զհաշտ խաղա
զութիւնն՝ թալաւորեցաւ ցանէ զԼ'րտաչս :
Իսկ զայլ եղբօքս նորա հանդերձ քեղքն՝
երիս ցեղս որոշէ կոչմամբք այսպիսեօք ,
Կարենի Պաշաւ , Սուրենայ Պաշաւ , և

քոյրն ասպահապետի Պաշաւ . որ ապա յետ
ժամանակաց ինչ սուրբ լուսաւորինն Վրի
գորիտս Սուրենեանն Պաշաւ շարժեալ շա-
ռաւիղ ոտս որթոյն Վրիստոսի . և Վամ-
սար՝ յորմէ Կամսարականք ՚ի Կարենեանն
Պաշաւէ . և այսպէս սոքս տեսեալ լինին
Թագաւորագուն բողբոջք :

Իայց Լբգարու ապականեալ լինէր մար-
մինն չարաչար ախտիւ : Եւ վստն զի Սա-
րիսաբ բդեշխն Լճնեաց , և Շամչագրամ
նահապետ Լպահունեաց , և Լնան հաւա-
տարիմ արքային Լբգարու ելեալք յԱշու-
սաղէմ , և տեսեալ զսքանչելի բժշկութիւ-
նն (1) Վրիստոսի Լստուծոյ՝ Մերոյ՝ տեսեալ
պատմեցին Լբգարու . ստիս այսորիկ գրէ
Թագ զԹ աղաչանաց գալ՝ առ նա , և բժշ-
կել յախտէն յայնմանէ , զոր ոչ ոք երբէք ՚ի
մարդկանէ եգիտ բժշկութիւնն : (2) որ և քն-
կտրեալ Փրկիչն մեր , և արժանի պատաս-
խանուց զնա համարեալ , գրէ առ նա առա-
ւել ժրանելով զայնոսիկ , թր ոչն տեսեալ
իցեն զնա և հաւատասցեն . և ի կատարել ,
ասէ . զկամս առաքելն իմոյ , առաքելոցից
քեզ զմի յաշակերտաց իմոց , զի զսուս քոյ
բժշկեսցէ , և կեանս շնորհեսցէ քեզ և որք

(1) Երէտ օր . բժշկութիւնն :

ընդ քեզդ են : Իսկ զթուղթ Փրկչին բե-
րեալ առ Աբգար Անանայ սուրհանդակի ,
ընդ նմին և զկենդանագրութիւն վրկչական
սլաոկերին , որ կայ մինչեւ ցայսօր ⁽¹⁾ Աշ-
դեսիս քաղաքի : Այս յետ համբառնալոյ
Փրկչին մերոյ յերեսներորդի ամի թագա-
ւորութեանն Աբգարու , թովմաս առա-
քեալ մի յերկոտասանիցն՝ առաքէ զԹա-
դէոս յեօթանասնիցն ընտրելոց ⁽²⁾ , բժշ-
կել զթագաւորն Աբգար ըստ խոստման
Փրկչին մերոյ Յիսուսի Վրիտասի , զոր և
արժանի վարկաւն իսկ գրով տալ զաւե-
տարանական զաւեախն : Որոյ ապա եկեալ
ի տուն իշխանին Տուբիայ Վագրատունւոյ ,
որ ցայն վայր կայեալ մնացեալ էր հայրենի
օրինօքն : Իսկ իշխանին Տուբիայ առեալ ա-
ծէ զառաքեալն առ արքայն , և նշան հրա-
շալի ի դէմն առաքելոյն արքայն տեսանէր .
և ապա ընդգծեալ ի ծունկս երկիր պագա-
նէր նմա ի վերայ երեսաց երկրի : Իսկ ա-
ռաքեալն զձեռն ի վերայ եղեպլ Աբգա-
րու՝ բժշկէր զնա . այլ և զբոլոր իսկ զհե-
ւանդս և զախտաժէտս որք ի տան արքայի

(1) Երբ օր . ցայսօր ժամանակի :

(2) Զոր օր . նմին՝ Աբգարու , առաքէ թագեալ մի յեր-
կոտասանիցն ընտրելոց :

և յամենայն քաղաքին՝ բժշկէր . և մկրտե-
ցաւ ինքն Մեգար և ամենայն քաղաքն . և
որ ըստ օրէ բաղմանային հաւատացեալքն
ի տէր : Իսկ սրբոյն Թադէի զՄեգէ ոմն
խոյրադիր ձեռնադրեալ , և փոխանորդ իւր
Թողեալ յԱդեսիա , և ինքն գայր առ Սա-
նաարուկ քեռորդին Մեգարու՝ աւետա-
րանել յիշմակելոցն նմա զՔրիստոսի աս-
տուածութիւնն :

Գ Լ Ո Ւ Խ Է .

Յալափ Սանաբիոյ Բարդուխանն և Հայոյ , և
Նահապետի-Լիանն Թադէի և Սանդիպոյ , և Եր-
բոյ Սիւեանց և Սոփասանց :

Ինչպէս Մեգար մեծի յուսոյ զանձն
սուեալ , և կենահաղորդ գտեալ փառացն
Եստուծոյ , և հետեւեալ ի խոստովանու-
թիւն անշարժ յուսոյն՝ վախճանի , վերա-
թեւեալ ի վերին աշտարակն Սիօն : Իսկ ա-
պա ի հայս նորին իսկ քեռորդին Սանա-
արուկ կոսցեալ լինի Թագաւոր , որ Թեպէտ
և իսկզբան քարոզութեամբն Թադէոսի ա-

ռաքելոյ հաւատաց 'ի Վրիստոս , սակայն 'ի հրապոյրս նախարարացն հարեալ՝ դարձեալ ուրանայ . և յեա փոքր ինչ ապա բազում չարչարանօք և սրով կատարեալ զուրր սուգաբեան , ընդ նմին և զդուստրն իւր ըզ Սանդուխտ վճարէ 'ի կենացս , որք 'ի լոյս կենաց անվախճանից վերափոխեցան (1) ընդ աջմէ փառացն Նստուծոյ : Իսկ զկնի այսորիկ ապա և Վարդուղիմէոս մի յերկրոտասանից անտի՝ որ Հայաստան աշխարհիս 'ի Տեառնէ վիճտիեցաւ , իսկոյն յայսմ ժամանակի 'ի Սանատրիոյ կնատարի չարչարանօք , և աբեամբ չափ նահառակեալ 'ի Հայս յՆստութենոն քաղաքի , ուր և եղան իսկ նշխարք եփերայ նորա 'ի պարծանս Հայաստանեայցս և 'ի բժշկութիւն ամենայն սխտաժետաց :

Իսկ յետ քառասուն և երից ամաց կատարման նք առաքելոյն Ռադէոսի , յաւուրս Նստաշխի Հայոց արքայի , աշուկերսք սրբոյ առաքելոյն , յորում գլխաւորին Սկի ճանաչուր , և բնակեալ էին յակունս Վփրատ գետոյ , աշակերտեալ մկրտէին զարս ոմանս յՆստաց՝ 'ի հարադատութենէ Սաթենկայ տիկնոջ , որ էր կին Նստաշխի : Եւ վասն զի օր ըստ օրէ զմկրտեալսն հաստատէին 'ի

(1) Երբ օր . վերագրեցան :

հաւատոս Բանին կենաց, վասն պատրիկ ապա խանդացեալ ընդ նոսա որդւոյն Սաթենկայ, սրով վճարեցան 'ի կենաց աստի սուրբքն Սկի՝ հանդերձ այլ եւս ընկերօքն սրբովք: Իսկ ազգականքն Սաթենկայ որք 'ի Վրիստոս մկրտեցան, ընդոստողեալք իմն վասն մահուան սրբոցն, հառուածեալք գընացին 'ի բաց, երթեալ զօղեալ Թագուցեալ 'ի ջրաբաշխն լերին՝ խոսաբուում ճարակօք շատացեալ, և ըստ մերկութեան անձանց նոցա 'ի ցօղոյ երկնից գէսս արձակեալ մարմնոցն, որ և 'ի պատահմանէ Կնոթի Վօշք անուանեցան: Եւ վասն զի յետ ամաց բաղմոց սպանաւ Թագաւորն Հայոց Խուրով յԱնակայ, և անիշխանացաւ երկիրս Հայոց, ապա Բառլահա (1) ոմն եկեալ յԱլա նոց դրանէ, և 'ի խնդիր ելեալ գրով վըկայիցն, և գտեալ զնոսա 'ի ջրաբաշխն կոչեցեալ լերին, և հաքց և փորձ արարեալ ըզնոսա վասն առ 'ի Վրիստոս հաւատոցն, սուր 'ի վերայ եղեալ կոտորէ: Եւ լեառնն ապա յայնմ հետէ յանուն Սուքիանոսի գըն խաւորի սրբոցն Սուկաւ անուանի:

(1) Եղի՝ օրի՝ Բառահայ:

Յողափս սպանման խորհուրդայ արքային յԱնակայ,
 և ծագման սրբոյն Սրբոյն, և վերստին լռա-
 ւորութեան ազգիս Հայոց:

Ի այց իբրեւ սպանաւ Արտաւան ար-
 քայ Պարսից յԱրտաշէ Ստահրացւոյ, բար-
 ձեալ անտի զԹագաւորեալն յԱրշակու-
 նեաց, և ինքն փոխանակ Թագաւորէր: Իսկ
 Անակ որ 'ի Սուրենականն Պաշտաւայ էր և
 'ի Պարթեւականն Արշակունի տոհմէ, 'ի
 բազում և 'ի պէսպէս խոստամունա Արտաշի
 հրապուրեալ, և իբրեւ հատուածեալ իմն
 առ 'ինմանէ զինքն ցուցեալ, գոյ առ Ար-
 քայ Հայոց խոսրով. զի 'ի ձեռն աղգակա-
 նութեան (1) փախստի զնա վստահացուցեալ,
 և կեղծաւորեալ սիրով զդաւենն դիւրաւ
 արասցէ: Եւ հասցէ խոստմանց Արտաշի, որ
 պէս լիապէս իսկ քեզ ուսուցանէ աջողակ
 պատմագիրն Ագաթանգեղոս: Եւ յայսպիսի
 իմն պատճառանաց հատուածեալ եկեալ
 երեկօթս առնէ յԱրտազ գաւառի: Եւ ըստ
 երկնային այցելութեանն պատահի սմա (2)
 տեղի օթեւանի 'ի քնարանի որդոյ առաքելոյն՝
 'ի ներքսագոյն տապանի խորանին, և անդ

(1) Մի տի . աղգակութեան: (2) երկ տի . տորա:

ասպա լինել ասի յղութիւն մօրն սրբոյն Իբրիւորի : Եւ յետ սահմանեալ աւուրցն՝ ապա և ծնունդ նորուն ի նմին տեղւոջ կատարեալ լինի , զի յորում զլինելութիւնն կրէր , զնորին իսկ լցցէ զհոգեւոր մշակութիւնն : Բայց Անական յետ երկեամ մի ամաց յիշելով զուխտն որ ընդ Արտաշւի , ըսպանանէ զԽոսրով , և ինքն և իւրքն առ հասարակ սատակին . զմինն միայն պահեալ շնորհացն Աստուծոյ , որ զառաքելութեան իւրոյ զշնորհս ի ձեռս տայր նախ սուրբ առաքեալն յարգանդի մօրն , որպէս Յովհաննու Սկրտչի զկարապետութիւն Քրիստոսի : Այսպա ըստ չար հինին հասելոյ՝ գայեկաց ումանց զերկուս զուսուր⁽¹⁾ մանկունս սունդեայո ըստ անշուշտ պատմագրին՝ յաշխարհն Յունաց փախստեայ տանէին , զմինն ի թագաւորական հրահանգս փարժեալ , իսկ զմիւսն յառաքելական հանդէս և ի պատճառս լուսաւորութեան մերոյ : Իսկ ապա երկոքեան տրա սնեալ , և ի զարգացումն աճելութեան հասեալ , մինն ըստ ակորժակի իւր և աջողակ զինուորութեանն և պատեւրազմական մրցմանց ի թագաւորութիւնն հայրենի հասանէր յերրորդ ամի Իսիդել-

(1) Երկուսն օրէ . զերկուս զստա :

տխանութի կայսեր : Իսկ միւսն յետ բազում
 և անտանելի չարչարանացն , և անհնարին
 և դառն կոտորանաց , և զհնգեւոստան ամ
 լինելոյ ի խոր վիրապին՝ ի դղել բերդին
 որ յՂրտաշատ , ելեալ ի խորոց թունաւո
 քացն արտափայլեցաւ ի փրկութիւն մեզ .
 և զանձառելի և զանարարագիր Նշրորդու
 թեանն հոգեզուարճ բղխումն յինքն ճառա
 փայթափայլեալ՝ զբոլոր Ղրտմեանս ազն բու
 ժեաց յախտից և ի կռապաշտութենէ : Եւ
 յեօթն և ի տասներորդ ամի արքայութեն
 Տրդատայ նստաւ յաթու սրբոյ առաքե
 լոյն Բարդուղիմէոսի և Թադէոսի , սրբու
 թեանցն փռեալ քահանայադործող և ծնող
 մեր ըստ աւետարանին , և նախահայր աս
 տանոր արտագրելով : Յետ այսորիկ ապա
 փնայեալ եւս ընդ արքային Տրդատայ յաւ
 տուածակարգ կայսրն Կոստանդիանոս , բազ
 մօք իմն և նազելի և վայելուչ մեծարանօք
 պատուէ զսուրբ Հայրապետն իբրեւ զկեն
 դանի մարտիրոս , առաջի անկանելով և ա
 ղօթս նուիրականս և օրհնութիւնս ի նմա
 նէ հայցելով : Եւ այսպէս զնա պատուասի
 բեալ , և Տրդատաւ հանեալ յոսկիապատ
 կառս՝ մեծաւ շքեղութեամբ յուղարկէ ըզ
 ճանապարհայն :

Յաւազս ժողովոյն՝ Նիկիոյ վանն Արիոսի, և առանցնանալոյ արքայն Վրիգորի :

Օայսու ժամանակաւ յայտնեալ լինէր Արիոս աղէքսանդրացի, որ դաւաճանեալ⁽¹⁾ ՚ի դիւէ անտի՝ ոչ գոլ ասէր զԱրդի ՚ի բնութենէ Հօր, և ոչ հաւասար նմա, և ոչ յառաջ քան զյաւիտեանս ՚ի Հօրէ ծնեալ, այլ արարած և յետ ժամանակի գալացեալ : Վասն այսորիկ իսկ ապա ժողով եպիսկոպոսաց լինի ՚ի հրամանէ Արստանդիանոսի ՚ի Նիկիա Վիւթանացոց . ընդ ուրս և մերն Արիստակէս կոչեցաւ : Եւ անդ հարբ նոցա, յԺԸ, ըստ Հոգւոյն սրբոյ տուչութեան ՚ի քակտել զաղանդն Արիոսի, նզովեալ մերժեն զնա ՚ի հաղորդութենէ եկեղեցւոյ . իսկ նորա զարժանի ամբարըտութեան կրեալ հատուցումն, և խառն ընդ գարշելիսն ՚ի վայր զփորոտին վայթեալ սատակէր : Իսկ ապա մերն Արիստակէս դարձեալ անտի գայր բերելով⁽²⁾ ընդ իւր զարժաննկալն քսանական կանոնեալ զգլուխս ՚ի

(1) Չորս օրի . յաւելումն՝ գաւաճանեալ լինէր :

(2) Չորս օրի . բերեալ :

ժողովոյն . ընդ որ յաւէտ խրախ լեալ սրբոյն
 Ղրիգորի՝ յաւելոյր այլ եւս գլուխս 'ի նոցն
 'ի զգուշութիւն վիճակելոց իւրոց : Բայց
 յորմէ հետէ եկն սուրբն Արիստակէս 'ի
 ժողովոյն Նիկիոյ , այլ ոչ եւս յաւել երե-
 ւել սուրբն Ղրիգորիոս մինչեւ ցլախճան
 լլւս , այլ երթայր բնակէր լուբեայն 'ի Սա-
 նէ ալոս , ըստ գրեցելումն թէ՛ 'ի նաւա-
 հանգիստ փութայ նաւ խռովեալ , և անձն
 ժուժկալ խնդրէ զանապատ : Իսկ ասլա
 լըսաւորութեանս մերոյ նահապետի սրբոյն
 Ղրիգորի և առաքելական աթոռոյ նախա-
 շաւիղ ճանապարհի՝ 'ի սկզբանց անտի կա-
 լոյ յաթոռ հայրապետութեան մինչեւ ցայն
 վայր՝ յորում ոչ եւս յաւել ումեք երեւել ,
 աւնին տեք երեսուն :

ԳԼՈՒԽ Ժ .

Յաղագս՝ ճակոտան սրբոյն Արիստակէի և Տը-
 դապայ իւրապարհի :

Իսկ սուրբն Արիստակէս ժառանգ
 հայրենի աթոռոյն , ամենայն իրօք զհետ
 երթայր սուրբ և արդար վաստակոց , Զա-

նացեալ քրիստոսադիր կիտիւն նուաճել
զհօս իւր ՚ի կամս Քրիստոսի, զոմանս հա-
ւանողականաւ, իսկ զոմանս բռնաւորակա-
նաւ կտրգաւ ջանայր պահել յակառտանի.
Եւ իբրեւ զսուր ինչ յազդեր միշտ ունելոյ
զհոգւոյն շարժմունս, յանդիմանէր զորս
գտանէր ՚ի չար գործս հակառակ հոգւոյն ։
Ինչ որոց ապա Եւրքեղայոս ոմն Կաւսա-
կալ Օտփաց աշխարհին կշտամբեալ ՚ի նմա-
նէ սակս չար գործոց իւրոց, ըստ դիպմանց
իմն ճանապարհի ուրեմն աշխարհին Օտփաց,
ժպրհեալ սխորտ իմն մտօք սպանանէ ըզ-
աուրբն սրով, Եւ փախստեաց ինքն զնացեալ
յարեւմուսս Տաւրոսի ։ Օր ապա բար-
ձեալ զնշխարեալ մարմինն նորուն աշակեր-
տացն, տարեալ հանդուցին յԱլեղեաց ՚ի
Թիլն աւանի ։ Կոցեալ ինքն յաթոռ հայ-
րապետութեան ամս եւթն. ոչ թաղումն
թերեւս զնորայն վարկեալ իմն, այլ վերա-
փոխումն յաշխարհէ յայսմանէ յաշխարհն
կենդանեաց, ուր ոչ ըսի համբաւ մահու-
այլ մշտնջենազուարճ ուրախութիւն ։ Իսկ
զկնի սորա անդրանիկ եղբայր սորուն Վրդ-
թանէս՝ յաջորդէ յաթոռ նորուն, որպէս
Եւ հաճոյ թուեցաւ Հոգւոյն սրբոյ ։

Իսկ հոգեւոր ճառագայթն մեր սուրբն

Վրիգդուր ամս բազումն կեցեալ յայրին Սա-
նեայ, վախճանի անգիտաբար իմն թաղեալ
ի հովուաց, իբր գտեալ զնա ի կարգ իմն
աղքատաց : Այլա զկնի բազում ամաց գը-
տանէ զսուրբ մարմին նորա Գառնիկ ոմն
ճգնաւոր՝ ատուածային իմն գոգցես տես-
չութեամբ . և տարեալ զնէ ի գեօղն Թոր-
դան յիւր իսկ ի զքօսանոց պարտիզկանն :
Օ կնի ամաց ինչ ապա և սուրբն Տրդատ
արքոց յանհամբուրից բարուց և յանհա-
ղանդից ճարտարութեն խարգաւանեալ խո-
րածանկութեամբ, և տուեալ նմա յարբու-
ցումն մահու . զոր տարեալ հանդուցանէն
զմարմին նորա ի նմին աւանի ի նոյն ոլոր-
տիդիան, մերձ եղեալ ի քնարանս սրբոյն
Վրիգդորի, որ համեմատ ընդ նմա իսկ զա-
մենեսեան արտօրոշէր ի ճանապարհաց չա-
րաց, վերակացու երկրորդ լեալ՝ լուսաւո-
րութեանս մերում : Իսկ մեծն Ս ըթանէս
մինչդեռ էր ի Տարօն գաւառին ի մատ-
րանն Յովհաննու Սկրտչի և Սթանագի-
նեայ վկայի, մահ սպառնացեալ լինէր նմա
ի ծածուկ իմն ի բնակչաց Սիմ լերինն, որք
իսան ապիրատ և անաղդակ չար գործոց միշտ
յանդիմանեալ առ ի նմանէ էին (1) : Իսկ նո-

(1) երէս Եր. լինէին :

քա զգացեալ ապա և տեղի՝ տուեալ չարին ։
 Կնայ փախստեայ ՚ի գաւառն Եկեղեաց ։
 անդ կալեալ իւր կայեան բնակութեան ։

Իսկ յետ մահուան սրբոյն Տրդատայ
 անօրէնն Սանատրուկ երկրորդ՝ ազգաւ յԱր-
 շակունի տանէ , զոր կացուցեալ էր նահա-
 պետ Տրդատայ ՚ի Փայտակարան քաղաքի ,
 և յետ մահուան նորա ապստամբութեամբ
 բազմաւ թագ իւր կապեալ . ըստ ամբա-
 ըիշտ հրամանի նորա բարբարոս հիւսիսա-
 կան աղգքն այնոքիկ զսքանչելի մանուկն
 Վրիգորիս , զոր եպիսկոպոս Լըւանից կա-
 ցուցեալ էին ՚ի տոհմէ սրբոյն Վրիգորի ,
 սպանանեն ձիախրոխտ ընթադրութեամբ
 ՚ի Վատնեան դաշտին , և տարեալ հանգու-
 ցանեն զսուրբ մարմին նորա ՚ի գեօղն Լ-
 մարաւ . որ ՚ի փոքր Սիւնիս ։

Գ Լ ՈՒ Խ ԺԱ-

Յաղագս Լազարիելոյ Խորովլայ և Տէրանայ , և
 Հայրապետութեան սրբոյն Յոսիան ։

Յետ այսօրիկ ապա մեծն Ս ըթանէա-
 չոգաւ գնաց առ կայսրն Կոստանդոս որդի

Կոստանդինոսի, ըղձակերտութեամբ առ
 ՚ի նմանէ հայցեալ Թագաւորեցուցանել
 Հայաստանեայցս զՎասրով փոխանակ հօր
 իւրոյ Տրդատայ, զի տիրեսցէ մեզ, ասէ,
 Վրիստոսակարգ տէրութիւնդ ձեր, և մի
 լիցի մեզ տիրել Պարսից անասաւաճից :
 Եւ որ և ողջախոհաբար ընկալեալ զսուրբ այ-
 ըրն, և կատարեալ եւս զննդիրն, կացուցա-
 նէ Թագաւոր Հայաստանեայցս զՎասրով :
 Եւ մեծն Վրթանէս յետ մահուանն Խոս-
 րովայ առեալ ընդ իւր զՏիրան սրդի Խոս-
 րովայ՝ չուէ գնայ առ կայսրն Կոստանդինոս,
 Թագաւորեցուցանել զնա փոխանակ հօր
 իւրոյ : Իսկ կայսրն ապա ըստ առաջին նշաւ
 դին բազմապատիւ պատուով մեծարեաց (1)
 զնա, և առ ձեռն պատրաստ զհայրուածսն
 կատարեալ՝ առաքէ ՚ի Հայս պալատաւորէս
 զՏիրան Թագով պսակեալ, որ եկեալ տի-
 բէր հայրենի տէրութեանն : Իսկ ապա ա-
 նօթն ընտրութեան և խորհրդածուն խո-
 րոյն Մոռուծոյ, և առաքեալան աւանդի-
 ցն քարոզ մեծն Վրթանէս՝ լսեալ զկէտ
 կենացս փոխի յաշխարհէ աստի յաշխարհն
 կենդանեաց, կպեալ զաթոռ հայրապե-
 տութեան ամն հնգետասան : Եւ տարեալ

(1) Եւրո զի. մեծարեալ :

հանդուցանեն զնա ընդ հարս իւր 'ի գիւղն
Թորգան :

Կը յաջորդէ զաթուռ նորա Յուսիկ որդի
նորա , ու հետեւող հարցն առաքինութեան
գտեալ՝ հանդիսանայր միշտ 'ի բոլոր բարե-
կարգութիւնս : Բայց յետ հրաժարմանն
Կոստանդեայ Յուլիանոս անօրէն թաղաւ
րեալ 'ի Հռովմ , և հպարտացեալ 'ի վերայ
գիտութեանն Լուսուծոյ՝ կռամու գտեալ
ուրանայր զԲրիտանոս , և յարուցանէր⁽¹⁾ հալա-
ծանս 'ի վերայ եկեղեցեաց : Լիւսա պատան
դըս 'ի մերն Տիրանայ առեալ՝ կամակատար
իւր զնա կացուցանէր , և ապա զպատկեր
իւր նկարակերտ՝ ուր ըստ գիւաց որա-
կերից էր պաճուճեալ , հրամայէ Տիրանայ
կանգնել յեկեղեցւոյ իւրում , և վասն զի
առ վասնգի երկիւղին՝ իւրովի Տիրան տու-
րեալ զպատկերն կանգնէր յեկեղեցւոյ փե-
րում⁽²⁾ 'ի Գոփ յաւառի , վասն այնորիկ
դիմեալ 'ի անդին սուրբն Յուսիկ հոգեւոր
վարդապետութեամբ տրոհել զնա 'ի չար
մտածութենէն հնարէր : Իսկ իբրեւ քննոր

(1) Երէւ թի . յարուցեալ :

(2) Յերիտա օր . պատէ՝ և վասն զի առ վասնգի երկիւ-
ղին իւրովի Տիրան տարեալ զպատկերն կանգնէր յեկեղե-
ցւոյ իւրում :

զանքիսն առ ՚ի չսեւ, յափշտակեալ ապա
 զպատկերն ՚ի ձեռաց նորա և ընկեցեալ
 յերկիր և արահեալ ոտիւքն ՚ի վերայ խոր-
 տակէր: Բնդ որ և ՚ի չարութիւն իսկ Տիրա-
 նոյ բորբոքեալ՝ հրամայէ հարկանել զնա
 վարոյցօք, մինչեւ անդէն զհոգին աւանդել:
 Իսկ ծերունին Վանիէլ վասն այնպիսի չար
 անզգամութեանն անխժակուր զարքայն ա-
 րարեալ, հրամայէ ապա և զնա խեղդամահ
 առնել. զոր տարեալ հանգուցանեն զնա
 ՚ի Հայեաց վանա: Իսկ զմարմին սրբոյ Յուս-
 կանն տարեալ դնեն գնդ հարս իւր ՚ի գիւ-
 ղն Թորգան, որ եկաց ՚ի հայրապետու-
 թեան ամս վեց, Բայց զի որդիք սրբոյ Յուս-
 կանն Պապ և լ'Թանազինէս՝ ըստ որում
 խաւարեցուցին զսիրտս իւրեանց անմասու-
 թեամբ, ընդ նմին և Խարտափելի մահ ան-
 ձանց իւրեանց նիւթեցին. զի հրացայտ
 ցօլժուք ՚ի վայր հոսեալ սատակէր զերկո-
 սեանն ՚ի միում տեղում, մանկիկ մի փոք-
 րիկ Ներսէս անուն՝ միայն թողլով իւր որ-
 դի լ'Թանազինէ, որ յայնժամ էր ՚ի վար-
 ժըս ռաման ՚ի Լեւսարիա: Եւ ապա վասն
 թշգուանելոյ այր յազգէ սրբոյն Վրիգորի,
 ընտրեցին զոմն Փառներսեհ անուն ՂԶ

(1) Այսպէս ունին ամենայն գրաւորք. Թերեւս տրորեալ:

տիշատէ, և կայուցին զնա յաթոռ հայրապետութեան: Սա ոչ աւելի քան զերիս ամս տեւեալ վախճանի:

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

Յաղագս Հայրապետութեան ԺԺԻՆ Ներքի և Խաղանայ նորին, և Ժողովոյն Կոստանդինուպօլսի:

Այս Արշակ արքայ որդի Տերանայ կըւրացելոյ ըստ արժանւոյն 'ի Պարսից արքայէ, առաքէ զՆերսէս զորդին Աթանագինայ որդւոյ Յուսկանն ըստ առաջնոյ կարգին 'ի Կեսարիա՝ ձեռնադրիլ 'ի Հայրապետութիւն. որ և սքանչելի իմն նշանք պատմի լեալ. զի մինչդեռ կայր ընդ բեմականսն 'ի ձեռնադրութեան անդ, շնորհք Հոգւոյն որբոյ աղաւնակերպ 'ի վերայ Գրէկոյնորա հանգուցեալ. 'ի զարմացումն զըռլոր կղերիկոսս եկեղեցւոյն ածեալ լինէր: Եւ այսպէս ապա լուսաղարդեալ նորա՝ դայ հաստատէ դեղեցկադիր յարմարութեամբ զըռլոր կարգս ուղղութեան, բարինախանձ լինելով 'ի նախանձ հոգեւոր: Եւ նախ ապա

զամենայն անգթութեան⁽¹⁾ արմատս խլեալ
փոխանակ 'ի ներքս ածէ զողորմութիւն . չի
նէ և աղքատանոցս առ 'ի մխիթարութիւն
վշտացեալ մարմնոց մարդկան , ուրկաց և
բորոտից և հաշմից և բոլոր վտանգերոց ,
ռոճիկս նոցա կարգեալ 'ի գիւղից և 'ի գեր-
գաստանաց , զի ոչ լիցի նոցա արուաքս ըստ
բնակութիւնս իւրեանց ելանել : Կարգէ և
վանորայս օտարանոցս և հիւրանոցս և տը-
նանկանոցս՝ 'ի քաղաքագիւղս և յաւանս .
այլ և յանապատս մենաստանս և խրճիթս
կուսակրօնից և միանձանց յարդարէ : Բառ-
նայ և զմերձաւոր խնամութիւնս և զկոծա-
դիր ոճիրս 'ի վերայ մեռելոց . և ապա այլ
նուհետեւ ոչ իբրեւ զբարբարոսս այլան-
դակս , այլ իբրեւ զհամեստագոյն քաղա-
քացիս լինէր տեսանել զաշխարհս մեր :

Օյսպիսի բարեկարգութե՛ն ձե և զուք
տեսեալ ապա Թագաւորին և նախարարա-
ցըն Հայոց , այլ և զխստամբեր վարս նորա
ճգնողականս , ընդ մտի եդին⁽²⁾ ըստ այլոց
եւս ոմանց և զնա եւս նախակարգել 'ի
պատիւ Պատրիարգութեան : Բանդի փոքր
ինչ յառաջ քան զայս՝ Կոստանդինոս որդի

(1) Մի օր . անգիտութեան :

(2) Չորս օր . եդեալ : երկու օր . ընդ այլոց :

մեծին Կրտտանդիանոսի Ղփեսոսէ 'ի Կրտտանդինուպօլիս զնշխարս ոսկերաց Յովհաննու աւետարանչին փոխեալ, եւ յայնմանէ համարձակութիւն առեալ՝ պատրիարք 'ի Կրտտանդինուպօլիս կացուցանէ։ Ապա ըստ նմին ⁽¹⁾ այսմ պատճառի համարձակութիւն և Լիւսաւաղէմացեացն առեալ զիւրեանցն եւս աթոռ հաստատէին 'ի պատիւ Պատրիարքութեան՝ իրաւունս համարեալ ըստ որում և նմա գոլ տեսեալ եղեւ Բանին Հօր ծնունդ և ընդ մարդկոն չընել, և 'ի Յովհաննէ մկրտիլ և խաչիլ և թաղել և յերրորդ աւուր յառնել։ Լէ վստն զիցայն վայր չորք միայն էին ընդ երկրաւ Պատրիարք՝ ըստ չորից Լեւոտարանչացն, Աստթէոսին՝ Ղնտիւք, Սարկոսին՝ Ղչէքոտանդրիա, Ղուկացն՝ 'ի Հռօմ, եւ Յովհաննուն՝ Ղփեսոս։ Եւս յայտմանէ իրակութեանց վեց բովանդակեալ կային։ Բայտմինն ոսկի ապա և մերն թագաւոր Լըշակ և նախարարութիւնք Հայոց համարձակութիւն առեալ կացուցին 'ի Պատրիարքութիւն տանա թորգոմայ զմեծն Ղիւսէս, փաստս իրաւախիսհս ըստ արժանին 'ի մէջ առեալ զնք առաքեալն զՊարգուղիմէոս

(1) Երէ՛ որի . յայտ՝ իմ յայտ պատճառի։

և զժառանգութեամբ, որք Նախնայականն ազին վիճակեցան ՚ի Տեսաւնէ քարոզք և աւետարանիչք, և նշխարեալ ոսկերք նոցա կան ՚ի միջի մերում, զորոց և զաթոռն խի ընկալաւ կենդանի մարտիրոսն Վրիգորիս : Եւ ապա խորհուրդն զգործն կատարեալ, եօթն միանգամայն բովանդակեալ գումանէր թիւ Պատրիարքութեան, որ կոյ և մնայ պահեալ մինչեւ յաւիտեանս ժամանակաց :

Եւ այսպէս ապա նահապետութի խորհրդոյ եկեղեցւոյ ՚ի մերումն աշխարհի լըցաւ բովանդակաբար, ինն միանգամայն դասակարգութեամբ պատուեալ զգլխաւոր ըստ արք եպիսկոպոսացն Վրաց և Նորա նից՝ սոք եպիսկոպոս ընդ ձեռամբ նորա կարգեալ : Իսկ ՚ի Սեբաստիա և ՚ի Սելիտինէ և ՚ի Սարտիրոսաց քաղաքին Սեբաստիոս կաթողիկոսանէին : Իսկ եպիսկոպոսութեանս ապա ըստ որոշեալ վիճակացն իւրաքանչիւրոցն հաստատէին, և քահանայս և սարկաւապոսն և կէս սարկաւապոս և վերձանողս և սաղմոսերգոս, այսպիկ ցան և ցիր ընդ բոլոր եկեղեցիս Հայաստանեայց ըստ վարդապետ յարգարեալ լինէին ՚ի փառքս Նառեմ :

Իսկ ՚ի նշկահեւն Նշահայ զՎաղենտինա

նոս կայսր, մեծաւ ցասմամբ Վաղենախնեայ
ապա լցեալ լինէր, և սպանանէ Վեղապրն
Մշակայ զՏրդատ՝ որ ի պատանդի առ նը
մա էր, զոր ապա գգացեալ մեծին Ներսեսի,
փութացեալ և առ կայսր հասեալ, և ի հան-
դարտութիւն շրջեալ զնորայն կամս, և մե-
ծապատիւ առ ի նմանէ լեալ ըստ օրինի
Պատրիարքաց. և յինքն զորդի սպանեցելոյն
Տրդատաց և զայլս ևս պատանդս հայցեալ
առեալ ի կայսերէ՝ գաց ի Հայս խաղաղու-
թեամբ բազմաւ :

Մ. յի վախճանեն Վաղենտիանոսի թա-
գաւորէ անօրէնն Վաղէս եղբայր նորին, և
վաղվաղակի մեծ զօրավարն թէոդոս զօրու
մեծաւ առաքէ հրոսակ Մշակայ արքայի.
որ և ակամաց իսկ աղաչեալ զմեծն Ներսէս՝
չուել խնդրել զխաղաղութիւն, ոչ ապա
նա անփոյթ առնէ զկորստենէ վիճակելոց
իւրոց, տղ վաղվաղակի առեալ զՊապ որ-
դի Մշակայ տանի պատանդ առ մեծն թէո-
դոս զօրավար. որում և ըսող լեալ դառնայ
առ կայսր՝ ընդ իւր տարեալ զՊատրիարքն
Ներսէս հանդերձ պատանդաւն : Իսկ անօ-
րէնն Վաղէս ոչ իսկ արժանի տրար տեսա-
նել զսուրբ այրն Մտուծոյ, այլ ի կղզի մի
հարկաւորէ զնա, հրամայեաց արտասահմա-

Նեւ իւրօքն հանդերձ կղերիւք, յորում ոչ ինչ
ամենեւին գտանիւր ոգեպահ պարենի աւուր
միոյ, այլ 'ի հրամանէ Աստուծոյ ցնդմամբ
ալեացն ծովն զձուկն արտաքս ընկենլով՝ 'ի
կերակուր նոցա մտտակարարէր զամիսս ութ:

Իսկ յաղագս անօրէն Վաղէսի ասի
բան, թէ ըստ հրամանի (1) ձեռինն Աստու-
ծոյ սուրբ մկայն Գէորգէոս անըմբռնե-
լի ձեռամբ զնա սատակէր, արժանի չար
խորհրդոցն նմա հատուցեալ: Եւ զկնի նո-
րա առնու զթագաւորութիւն Թէոդոս մե-
ծին և բարեպաշտն և աստուածասէր, որ
զամենայն նիւթս խաւարային խորհրդոյ փա-
րատեալ 'ի բաց, և զանբիծ հաւատս հիմնա-
ցեալ (2) հաստատեաց. և ապա որք 'ի մե-
տաղս 'ի Վաղէսէ արտասահմանեալք էին՝
դարձոյց յիւրաքանչիւր տեղիս, ընդ որս և
զմեծն՝ Երեսէս ածեալ առ իւր պահէր, մին-
չեւ 'ի ձեռն նորս զամբարիշտ հայհոյու-
թիւնն Սակեդոնի 'ի ստուգութի հաւատոյ
Ճշմարտութե՞ դարձուցէ: Եւ ապա ժողով
եպիսկոպոսացն միանդամայն ՃԾ (150) 'ի
Իւզանդիոն արարեալ. նշովեալ մերժեցին 'ի
բաց զՍակեդոն և զամենայն հոգեմարտսն:

(1) Երէւ օրի. յաւելան հզօր ձեռինն:

(2) Երէւ օրի. հիմնեցեալ:

Յաղագս խաղաղութեան Պատգամ և պատերազմի նշան ընդ Անկրօթանայ ուրաղեւոյն, և հաշտան Ֆեփին Անկրօթի և Կարգի Հայրապետացի :

Իայց Հապհոյ Պարսից արքայի կու
լեալ և կապեալ զԱրշակ արքայ Հայոց՝ դե
նէ յԱնուշն կոչեցեալ բերդի . իսկ Արշա
կայ յայնմ բերդի արով ՚ի սկսա խոցեալ՝ իւ
րովի զինքն զրկէ ՚ի կենաց աստի : Օպա
պիսի չար աղէտս լուեալ մեծին Աբսե
սի , ըղձակերոսութեամբ իմն հայցէ յինք
նակալէն թէ ոգոսէ թագաւորեցուցանել
Հայոց զՊապ որդի Արշակայ , զոր և արա
րեալ իսկ , և հանդերձ սրբովն Աբսեսիւ
վաղվաղակի առաքէ ՚ի Հայս , որք եկեալ գը
տին զԱնհրուժանն ուրացող՝ բաղրւմ զօրօք
միապետեալ զՀայս⁽¹⁾ , և տալս խմբէին ՚ի
պատերազմ ընդ միմեանս ՚ի Չիրաւ : Եւ իբ
րեւ յաւէտ իմն պատերազմն սատականայր ,
եւանէ ապա մեծն Աբսես . ՚ի լեառն Ար
պատ , և ըստ օրինակին Սովսեսի տալա
ծեալ զբազուկն ՚ի յերկինս աղերսալի պա
ղատանօք պռ ՚ի Քրիստոսէ հայցէ լինել

(1) Եւնոս օր . ՚ի Հայս :

պաշտպանն քրիստոսադրոշմն բանակին , ու
բով և պարտեցանն իսկ աստուածամարտ
մարտուցեալքն : Եւ բանակքն Հայոց զգ
րացեալք՝ դիտեամբք թշնամեացն լին զառ
իստորեւն զամենայն . ուր և ձեռքակալ
իսկ պարեալ Սմբատայ զպիղծն Սեհրու
ժան արծրունի , և երկաթ բոլորեալ ի ձեւ
պսակի՝ և շանթիւք հրայ շողացուցեալ դնէ
ի գլուխ նորա , և այնպէս զնա սատակեալ :

Իայց Պատ պրբայ միշտ հրասլոյրս յին
քն կրեալ ի ճակաճան աղտեղի դործոց ,
վասն այնորիկ սպա հանապաղ կշտամբ
եալ և յանդիմանեալ լինէր ի սրբոյն Եր
սիսէ , Ինդ որում յաւելտ զչարեալ Պապայ ,
և յոյտնի ինչ ոչ իշխեցեալ առնել , տայ
նմա արբուցումն մահու ի գիւղն Խաղ
և լուծեալ անա ի կենացս , իբրեւ ի չք
մեղս իմն՝ տարեալ թաղէին զնա ի թիլն
աւանի . որ կալաւ զաթոռ հայրապետութե
ամս երեոսուն և չորս : Սկնի սորա ասլու կա
ցուցանեն յաթոռ նորա զՀահակ ի զա
ւակէ Ելլիանոսի , այր գովելի և լի առա
քինութեամբ , և բարեկարգութեամբ կր
բոնից . ոչ եւս ըստ սովորութեանն առաջ
նոյ առաքեալ զնա ի Կեսարիա , այլ Լքեալ
ի բաց զօրէնն առաջին , ըստ օրինի պատ

րիարգաց կալան կարգ, ժողով եպիսկոպոսաց
 ձեռնադրել որպէս Անտիոք, Աղէք,
 սանգր, Հռովմ, Լիփեսոս, Կոստանդինու-
 պօլիս, և Լըրուսաղէմ⁽¹⁾, զի մի այլոց ոմանց
 ընդ ձեռամբ անկցի՝ որ ինքնակալութիւն է
 պատուեալ Պատրիարքութիւն : Իսկ յետ
 այսորիկ իբրեւ ըմբռնեալ սպանաւ Պապ
 արքայ յինքնակալէն Թէոդոսէ, և փոխա-
 նակ նորա զԱրազդատ ՚ի տանէ Արշա-
 կունեաց Թագաւորեցոյց, յերկրորդ ա-
 մի սորա վախճանի պատրիարգն Շահակ,
 կացեալ յաթոռ հայրապետութեան ամս
 վեց : Եւ եղբայր նորուն Օլաէն հաստատի
 յաթոռ նորա՝ նորին առաքինահրաշ վա-
 րուք պայծառացեալ : Ապա և զԱրազ-
 դատ եւս մեծն Թէոդոս տարասահմանեալ
 ՚ի Թուրքիս կղզի Ավիլիանոսի, և Թագաւորե-
 ցուցանէ միանգամայն զերկուս որդիսն Պա-
 պայ, զԱրշակ և զԱղարշակ : Իսկ յեր-
 կրորդ ամի Արշակայ իբրեւ եկաց Օլաէն
 ՚ի հայրապետութեան ամս երիս՝ փոխեալ
 ՚ի կենաց աստի, և կալաւ զկնի նորա զա-
 թոռն Ասպուրակէս եղբայր նորուն, ՚ի նո-
 ցին առաքինութիւն յառաջագէմ գտեալ :

(1) Ոմանք ՚ի գրեալոց նախորդին յԱնտիոք . . . յերու-
 սաղէմ . . . այլոց ոմանց :

Բայց Հայուն հարքայ Պարսից զԽոսրով
 ամեն Արշակունի թագաւորեցունէ իւրոյ
 կողման բաժնի, ժամն զի Արշակ տիրել հա-
 ճեցաւ արեւմտեայ կողմանն Կունական
 բաժնին : Այլ երկոցունց սոցա զվարս և
 զկարգա և զարուծիւնս և զանարուծիւնս
 և զպատերազմունս, թէ ոչիտոյ է քեզ բո-
 վանդակաբար ցուցցէ քեզ պատմութիւնն
 Սոփեսի Խորենացւոյն : Բայց յետ մա-
 հուան Արշակայ Սեսրովք որ 'ի Հացեկայ
 Տարօնոյ և աշակերտեալ մեծին Ներսեսի,
 և էր քարտուղար 'ի դրան արքունի, ընկե-
 ցեալ 'ի բաց զպատիւ մարդկային՝ զհետ
 գնացր երկնաւորին, զվարս միայնակեցու-
 թեան ստացեալ. բայց զառաջադիմութիւն
 վարուց նորա և զսքանչելիսն զոր նովաւ
 Աստուած ցուցանէր՝ բաւական ցուցցի
 քեզ յայնցանէ որ նախ քան զմեզ պատ-
 մեցին :

Յաղագս հայրադիրութեան մեծին Սահակայ, և
 փարածման գրոյ գարտաւետան յաղագս մեր, և բարձ-
 րան լազաւորութեան մերոյ :

Յետ սցսորիկ ապա վախճանեալ հայ-
 րապետն մեծ Մարտիրոսէս, որ կայսու զա-
 թող չայրապետութեանն զամս հինգ, ի
 տեղի նորա յաջորդէ արքայ խորհով զՍա-
 հակ որդի մեծին Վերսեւի : Եւ վասն զի
 առ ստուգապէս գորով ծնունդ առաքինու-
 թեան, յիրաւի ապա զհետ սորա ընթա-
 նայր սուրբ և արդար վաստակոյ հանդէսք,
 որ յաշխարհի գորով և իբրեւ զանապատան-
 ւորս ամենայն հեղանաց հանդիսիւ ընդ
 կարգս աշխարհիս անցանէր, մշտնջենամբ
 ռունչ աղօթիւք հանդերձ իւրովք աշու-
 կերտօքն կատարեալ զսաշտօն բարեկար-
 գութեանն : Իսկ Մրտաշիր որդի Շապ-
 հոյ Պարսից արքային կալեալ զխորով ար-
 քայ չայոց, և եղեալ յՄնուն բերդի, և
 փոխանակ նորա թագաւորեցաւ ցանէ զՍա-
 ռամշապուհ եղբայր նորա : Իսկ մեծին
 Սահակայ երթեալ առ Մրտաշիր Պարսից
 արքայ, մեծարի առ ի նմանէ յաւետ յաւ-

տուռով: Վասն զի արդոյ և պատուական
ցուցանէ Մտուած զծառայս իւր առաջի
անհաւաքից, և ապա աջարուրջ երեսօք
ղըղըր նպա կատարէ զհայցուածս: Իսկ իբ-
րեւ եկն սուրբն Սահակ, և զպարգեւեալն
Ղարտաշրէ հաստատեաց ՚ի ձեռն մերոյ
Վռաճապհոյ, մեռանի ապա Ղարտաշիւր
արքայ Պարսից, և փոխանակ նորա Թագաւ
ւորէ Վռամ:

Ինդ այն ժամօճնակս ապա եկեալ Սեւ-
րովբայ և բերեալ նշանագիր մերոյ լեզուիս,
դոր գոգցես նմա պարգեւեալ ՚ի տեսչու-
թենէ Հորհացն Մտուծոյ. իսկ և իսկ ՚ի
հրամանէ մեծին Սահակայ ժողովէ մանկու-
նրս խորհեմամիտս, տբամաստհս, քաջուշե-
ղըս, փափկալանկս, և դպրոցս կարգէ ըստ
գաւառաց գաւառաց՝ ուսուցանել մեծաւ
պնդութեամբ: Յետ որոյ չուեալ ՚ի Վիրս,
և անդ ըստ լեզուի նոցա պարտեալ նշանա-
գիր, վարդապետս և դպրոցս ՚ի նմա եւս
կարգէ: Եւ ապա իջեալ ՚ի կողմն Մուռա-
նից, և նոցա եւս ստեղծանէ նշանագիր՝
ըստ կիսահագագ և խեղճեկոր լեզուի նը-
ցա, վերակարգելով ՚ի նմա եւս աշակեր-
տանոցս: Եւ ապա ինքն դարձեալ դառնայ
՚ի Հայս, և գտանէ զսուրբն Սահակ ան-

դադար 'ի Թարգմանութիւն պարապեալ :

Իայց 'ի վախճանելն Վռամշապհոյ արքային Հայոց՝ գնայ ապա մեծն Սահակ առ արքայն Պարսից (Յազկերտ , և աղաչէ արձակել զկապեալն Խոսրով 'ի Հայս փոխանակ Վռամշապհոյ : Որոյ և կատարեալ իսկ ըզհայցուածսն սրբոյ առնն , և տաց Խոսրովաց զտէրութիւնն Հայոց : Իայց նա 'ի կրկնակի Թագաւորելն , ոչ ինչ աւելի քան զմի ամ կեցեալ վախճանի :

Իսկ 'ի վախճանելն Յազկերտի , և փոխանակ նորա Թագաւորեալ երկրորդն Վրռամ 'ի Պարս : Սա բազում դառն օձիրս զարթուցանէր 'ի Հայաստանեայտ , և վերդովէր զամենայն բարեկարգութիւնս՝ յեղծումն և յապականումն հասուցանել , զոր և տեսեալ սրբոյն Սահակայ զչարին արկս , գնայ 'ի մասն (Յունաց . վասն զի յերկուս ճեղքեալ բաժանեալ էր Հայք՝ 'ի մէջ Կայսեր և Պարսից : Իսկ մեծն Թէոդոս Թէպետ և յիսկզբան անդ ընդ ակամբ հայէր առ 'ի չընդունել , սակայն 'ի բազմաց իմացեալ լի գնա աստուածային շնորհօք , և ամենայն առաքինաւարդ վարուք , մեծաւ պատուով և բարի օճանաւ ընդունի իբրեւ զնոյն քնքրն առաքեալ Քրիստոսի . այլ և զնշանա-

գիրն որ առ 'ի նոցանէ յԱրտուծոյ ընծայե-
ցաւ, հրամայէ փութով ուսանել, և զծախս
դպրոցայն յարքունուստ լինել:

Իւ ապա սուրբն Սահակ իսկ և իսկ
առաքէ զԱրդան թողն իւր առ արքայն
Պարսից Վռամ, խնդրել զխաղաղութիւն.
և նորա մեծարեալ՝ զհայրուածսն սրբոյն կա-
տարէ. թագաւորեցուցանէ Հայաստան
եպսոս զԱրտաշէր որդի Վռամհապհոյ: Սա
զեղև էր միշտ 'ի գիծական չարիս անարգել,
զոր և պատճառս քսութեան նախարարացն
զայն գտեալ՝ թուեցուցանէին տաղտկացեա-
լնս զինքեանս առ 'ի նմանէն գող. և բո-
ղոք առ մեծն Սահակ բարձեալ՝ հայցէին
կտորդակից ինքեանց առնել, և չարախօս առ
արքայն Պարսից, զի կամ կալցի 'ի կապանս,
և կամ 'ի բայ ընկեսցի թագաւորն Հայոց:
Այլ նա թէսլէտ և զիրս բամբաստանացն 'ի
սուտ ոչ հնարէր⁽¹⁾, սակայն մատնել զարքայն
իւր հեթանոս արքայի, ոչ առնոյր յանձն յու-
սարով տեսանել զկանգնումն գլորելոյն և ոչ
զընկճումն: Բաւ, ասէ, լիցի ինձ գայլոյ զիմս
մատնել միլորեալ ոչխար. զի թէ անառակ
է, սակայն սբ մկրտութեամբն դրոշմեալ է.
պոռնիկ է, այլ բրիստոնեայ է. գիծացեալ է

(1) Մի օր. հանէր

ժարմով, այլ ոչ անհաւատ հոգւով. զեղե-
 ք վարուք, այլ ոչ կրակապաշտ: Եւ պսպե-
 զախտացեալ իւր ոչխարն ոչ փոխանակէր ընդ
 առողջ գազանի: Եւ թէպէտ և սուրբն այս
 պէս արգարախորհ լինէր, սակայն Սուրբ
 զոբեղան չարախոհացն մատուցեալ, և առա-
 ւել Սուրմակաց որ զեզուն սուսեր պատա-
 կիչ պատդաստեալ՝ ակն կալեալ փոխանակ
 որբոյն Սահակայ գահակալել յաթոռն: Եւ
 ապա ի բանս զՆրտաշիր արգելեալ, և
 մարզպան Պարսիկ Հայոց կացուցեալ, և ըզ-
 Սուրմակն չարալեզու փոխանակ պբոյն Սա-
 հակայ կացուցանէ, որ ոչ աւելի քան զվի-
 ամ տեւեալ հալածի ի նոյն նախարարաց:

Անս որոյ զինի նորուն կացուցանէ Սու-
 ռամ զոմն ասորի Բրգիւշոյ, այր ապարասան
 յափշտակող, որ սունտիկին կանամբք զսու-
 իւր մատակարարէր: Եւ վասն զի և զու և ո-
 նախարարքն լաւեցին, ապա տայ զայլ ոմն
 ասորի Հմուէլ անուն, որ հետեւող գտա-
 նէր վարուցն Բրգիւշոյն՝ առաւել եւս ա-
 զահութեան մասամբք. և մեծին Սահակաց
 միայն զվարդապետեին հրամայէ, և ձեռ-
 նադրել զոր Հմուէլն հրամայէ: Բայց մե-
 ծրն Սահակ յետոյ ազաչեալ ի նախարարա-
 ցրն՝ ոչ առնոյր յանձն կրկին առաջնորդ

գինել նոցա . ստիպեց ոչ ինչ կասիւր միշտ
զհոգեւոր կաթն դիեցուցանել մանկանց
եկեղեցւոյ : Բայց ի վախճանելն Վլադայ՝
և փոխանակ նորա Յազկերտի որդւոյ նորա
Թագաւորել , ապա և սուրբն Սահակ հի-
ւանդացեալ ի հիւանդութեան մեծ՝ առ-
Քրիստոս վերափոխի ի Բագրուան գաւա-
ռի ի Նլուրն կոչեցեալ գիւղ , որ զանմար-
միոցն յինքեան բերեալ զվարս ի մահկա-
նացու մարմնի զանմահն թողոյր իւր յի-
շատակ բարւոյ , ընդ հրեշտակն դասակ-
ցելով պարս , դահակադգեալ եւս ընդ աջ
մէ աթոռոցն քրիստոսականաց յանգերա-
նութիւնսն (1) : Իսկ զպատուական մարմին
նորա տարեալ հանգուցանեն ի Տարօն ի
գիւղն Նշտիշատ : Բայց զկնի վեցից ամսոյ
միայն , ապա և սուրբն Սեբասթի վոնի ի
կենաց աստի ի Վաղարշապատ քաղաքի ,
որ գրեթէ ըստ երկնայնոցն զուարթնոց
զարդու ամենեցուն զինքն բոլորապէս ցու-
ցանէր : ուր ապա և նշան սքանչելի ի վե-
րայ նորա փայլատակէր՝ խաչանման լոյսն շողի
առկացուցեալ յերկար ժամ (2) , մինչեւ բար-
ձեալ տարան զսուրբ մարմինն ի գետն (X

(1) Մի գի . անգ յերանութիւնսն :

(2) Մի գի . յերկար ժամու :

չական, զհետ ընթանալով դադաղացն նոյն լուսեղէն իաջանման տեսիլն. և անդ ՚ի հանգիստ գնա փոխեալ, ապա տեսիլն աներեւոյթ լինէր: Ի այց զաթուռ Հայրապետութեանն տեղապահութեամբ յաջորդէր (Յովսէփ քահանայ ՚ի Վարոց ձորոյ)⁽¹⁾ ՚ի Հողացի մանց գեղջէ: Սակայն ՚ի հրամանէ Յազկերտի Սուրմակն կատարէ զձեռնադրութեան զլրումն զամս վեց, մինչեւ մեռալ իսկ. և ապա զսուրբն Յովսէփ ՚ի ձեռնադրութիւն Հայոց:

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

(Յաղագս նահապետութեան սբոյ Վարդանանց և Վեդեմանց շահանայից:

Երբ ապա տպաւոտաբար ՚ի վերջ հառեալ դադարէր թագաւորութիւնն գրուհի Մշակունեաց ՚ի Հայաստանեայցս, ընդ նմին և Հայրապետութիւնն յազգէ երիցս երանեալ Սուսաւորչին մերոյ Վրդգորի. և այդ իւրաքանչիւր զկամս իւր կատարեալ վրդովիւր խաղաղութիւնն, և խղթնանայր բարեզարդութիւնն. և ապա ոմանք ՚ի մերոց նախարարաց դաւաճանեալք ՚ի չարէն, ուրացան զհաւատու քրիստոնէութեան, հե-

(1) Երբ որ. ՚ի Վարոց ձորոյ:

Թանոտական օրինաց հնազանդեալ : Իսկ աւագագոյնք երկուք ՚ի նոցանէ Շաւաապ արծրունի, և Վնդոյ ՚ի Վվին քաղաքէ, հրամայեն շինել զմեհեանն որմզդական և զտուն հրապաշտութեան . և քրմապետ կարգէր Վնդոյն զորդի իւր զՇերոյ, և դընէր օրէնս ՚ի Պարսիկ մատենի, բազում և անհնարին բարս չարեաց գործոց, և լի մը թացուցիչ և նսեմական պիղծ ուսմամբ :

Ի ուեալ ապա զայս քաջին Վարդանայ թուռին մեծին Սահակայ, թէ շիջաւ բարեկարգութիւնն եկեղեցւոյ, և տօնք տարեկանաց տխրեցան, յանկարծակի՝ ապա զօր գումարեալ և յանդուգն յարձակմամբ ՚ի վերայ հասեալ, զանօրէնն Շաւաապ փայլակնոհար իմն սրով սատակէր . և զմարզպանն Սըշկան փախտական առնէր, և զպիղծն Վընդոյ ձերբակալ արարեալ, յատրուշանի կըրակին զօր շինեաց ինքն իսկ ՚ի Վվին՝ այրէր, և զորդի նորա Շերոյ ՚ի վերայ բագնին զփայտէ կախէր : և ՚ի տեղի բագնին շինէ եկեղեցի մեծ անուանակոչութեամբ սրբոյն Վրիգորի, անդ փոխելով զաթոռ Հայրապետութեանն . և հաստատեալ կացուցանէ ՚ի նմա զմեծ հայրապետն Վիւտ, վասն զի թուրք հայրապետն Յովսէփ ՚ի

մեռաւոր բանալից ըմբռնեալ էր ընդ սրբոց
 Վեռնդեանցն, որ թէպէտ դեռ եւս կայր
 կենդանի, սակայն ոչ պարտ վարկան նա
 խարաբքն Հայոց սուանց հովուի զհօան
 Քրիստոսի թողուլ, զի մէ վարատեսցին ի
 հեթանոսական գայլոցն, կամ թէ ի հրա
 մանէ սրբոյն իսկ Յովսէփայ այն իրագործ
 ծիւր: Եւ այսպէս ապա վերստին նորոգիւր
 գեղեցիկ կարգ եկեղեցւոյ սրբոյ: Եւ յայ
 նրմհետէ ապա հնազանդէին Հայք առաջ
 նորդսւթեան քաջին Վարդանայ մինչեւ
 ցօր մահուան նորա, որ բազում պատե
 րազմունա քաջութեան վասն առ ի Քրիս
 տոս հաւատոյն կատարեալ, արժանի գլ
 տանի առնուլ բազում և այլ եւս ընկերօքն
 զպսակն անթառամ ի յանմահ արքայէն
 Քրիստոսէ: Օ կնի սցտրիկ ապա լինի կա
 տարումն սրբոյ կաթուղիկոսին Յովսէփայ,
 կայեալ վաթառ Հայրապետութեանն զամն
 սւթ. ընդ նմին և այլ եւս սրբոց եպիսկո
 պոսացն և քահանայիցն Վեռնդեանց և սար
 կաւազայ նոցա (1) ի Պարս յանօրէն Պերո
 զէ, որք եգին ի գլուխս իւրեանց զպսակն
 մարտիրոսական կազմեալ յամենասուրբ ձե
 աւոցն Լստուծոյ:

(1) Եւէ գէ. նորա:

Յաւագո Գործոյ Սահանայ Սամիկոնէի, և Կա-
նոդիկոսացն ։

Օրայսու ժամանակաւ մեծ հայրապե-
տին Գիւտ որ Սթմոյ գեղջէ, կացեալ ա-
միս տասն յաթոս Հայրապետութեան վախ-
ճանի ։ Եւ զկնի նորա յաջորդէ զաթոս
Հայրապետութեան Յովհան Սանդակունի,
որ առլցեալ իսկ էր ամենայն հոգեւոր հան-
ճարով, և կարգս յօրինեալ ճոխացուցանէ
սլոյծառապէս զամենայն աղօթական ժա-
մակարդութիւնս և կեդեցւոյ սրբոյ և յար-
դարէ եւս ճառս զգուշացուցիչս դիտաւո-
րական կենցաղոյս՝ որ բերէ զոգւոցն փրկու-
թիւն ։

Եւ յաւուրս սորոս սլոյսողատէր զՀա-
յստանեայս Սահան Սամիկոնեան որդի
Հմայեկի, եղբորորդի սրբոյն Սարգանայ,
որ արիաբար յաղթեալ ամենայն զօրաց ե-
կելոց ՚ի վերայ նորա, և ժողովեալ զհարկ
աշխարհիս շինէ այնուիկ զեկեղեցիս զա-
ւերեալս ՚ի Թշնամեաց, Թերադրութեամբ
և խրատութեամբ աղօթից նպաստիւ սուրբ հայ-
րապետին Յովհաննու Սանդակունեայ ։ Եւ

մինչդեռ Պերող զկորուստ աշխարհիս Հայոց
հնարէր կատարել. յանկարծօրէն յաղօթից
սրբոյ առնն լ'ստուծոյ (Յովհաննու աստա-
կի 'ի Քուչանաց՝ ինքն և առհասարակ զօրք
իւր : (Յետ սորա Վաղարշ Թագաւորէ Պար-
սից, որ բարեխրատից ըող լեալ՝ 'ի Վա-
հան զաշխարհս մեր հաւատայր : Իսկ մեծ
հայրապետն (Յովհան Սանդակունի կա-
ցեալ յաթոռ Հայրապետութեան ամս վեց,
փոխի առ Քրիստոս : Եւ զկնի նորա ապա
Խաբգէն 'ի նորուն յաշակերտութենէ՝ կա-
լաւ զաթոռ Հայրապետութեանն. յորում
ժամանակի Պերող Թագաւորեալ Պարսից,
և 'ի գուռնն զՎահան կոչեալ, եւս նմա ըզ-
մարզպանութիւն Հայոց և առաքէ 'ի Հայս :

Օայսու ժամանակաւ աստուածահա-
ճոյ վարուք և բարեւաշտ հաւատով երջա-
նիկ արքայն Հուռմոց Օենն վախճանիւր.
որ 'ի ժամանակի տէրութեան իւրոյ զմիգա-
տարր և զօղախիտ բքայորդոր չար հեր-
ձուածն Քաղկեդոնականացն 'ի բաց մեր-
ժեալ, զլուսապիւռ պայծառատարած ճա-
ռագւոյթաւէտ զհաւատս առաքելական
ճաղկեցուցանէր յեկեղեցւոյ (1) լ'ստուծոյ :
Իսկ յեւս սորա քաջանունն լ'նաւորաս կա-

(1) Մի օր. յեկեղեցիսն :

ցեալ յաթոռ թագաւորութեանն Հռոմոց, նմանապէս՝ կամ թէ եւս առաւել ճշմարտասիրաբար և հաճայականօրէն Նստուծոց վարուք հաստատէր զաւանդութիւն բարեպաշտութեան Հարցն որոց . և չոր ջարեբական թղթովք նդովեալ զամենայն հերձուածողս, ընդ ամենեկին (1) և զժողովն Վաղկեդոնի նդովէր :

Իսկ ապա զկնի յայսմ ժամանակի բարեպաշտութեան յաշխարհին Հռոմոց՝ մեծ հայրապետն Հայոց Բարգէն առնէ ժողով եպիսկոպոսաց Վրաց և Աղուանից, 'ի նոր քաղաքի՝ 'ի սուրբ Կաթողիկէի, 'ի մայրն եկեղեցեաց Հայոց, որք նմանապէս նդովեալ խտտեցին զժողովն Վաղկեդոնի . քանզի և չեւ իսկ էր ընկալեալ զաշխարհաւորման աւանդութիւնն, այլ 'ի նմին հիման սրբոյն Վրիզորի հաստատեալ կային . Եւ այսպէս յայսմ ժամանակի մի հաւաստ բարեպաշտութեան առհասարակ հաստատեալ լինէր յաշխարհին, Հայոց և Հռոմոց, Վրաց և Աղուանից՝ հաւասար ամենեցունց, և նդովեալ և 'ի բաց ընկեցեալ զժողովն Վաղկեդոնի : Իսկ իբրեւ ամք երեսուն 'ի վերայ ճշմարիտ հաւատոցն ան-

(1) Երէւ որի . ամենին : Մի որի . ամենեկին :

ցանէին, և զկնի Նաստասայ (Յրատիա-
նոս անօրէն թագաւորէր, սա առլցեալ
չարութեամբ, զիցեալ և զննեալ և զան-
յայտեալ Քաղկեդոնական զարաւիրաւո-
թիւնն կրկին ծոցօգէր, և զանուանելի ըզ-
վտանգոն վշտալից տանջանայ արանց սրբոց
և սղղախաւոյ ի վերայ հաստատէր⁽¹⁾, և
գարձեալ արեամբ շողախէր և զյատակս
եկեղեցւոյ սրբոց:

Իսկ մեծ հայրապետն Նարգէն իբրեւ
եկաց յաթոռ Հայրապետութեան անդ ամս
հինգ՝ վախճանեցաւ: Իսկ զկնի սորա զ(1)ա-
մուէլ ի գեղղէն Նրծիկէց նասուցանեն՝ յա-
թոռ Հայրապետութեանն, և յորում ժա-
մանակի Վարդ եղբայր Վահանայ պաշաղա-
տէ զՀայս և սորա եւս կացեալ յաթոռ
Հայրապետութեան տանն ժախճանի իսկ
ապա յետ սորա զ(1)ուշէ ի նահանգէ կո-
տէից, ի գեղղէն Նյարբերից⁽²⁾ կացուցանեն
ի հայրապետական աթոռն, յորում ժամա-
նակի մարգարոնք Պարսիկք Հայաստանեայց
տիրէին: Ետորա կացեալ յաթոռ սրբութե-
անն աթ(1) վախճանիս Ն. զկնի սորա զ(1)ահակ
ի գաւառիս Հարբայ, (Յրկայ գեղղէ՝ կա-

(1) Մէ օրէ. հասուցանէր:

(2) Յերիտօրի գոխէ՝ ի գեղղէ Ասքրերից:

ցուցանեն 'ի հայրապետական յաթոռն . և
'ի օրին եւս աւուրս մարգարայք Պարսիկք
Հայրապետեայցո տիրէին հրամանաւ կաւա-
տայ արքայի . սորա լեւալ զաւուրս Հայրա-
պետութեան իբրեւ ամս հինգ՝ վախճա-
նեցաւ և սա : Այս զՔրիստոսիոր 'ի գաւա-
ռէ Բագրեւանայ , 'ի Տիրառիճ գեղջէ՝ նրա
առաջանեն յաթոռ Հայրապետութեան ,
որ կաշառ զաւաճնորդութիւն ամս վեց :
Իւ գինի սորա զՎեւոնդ՝ որ էք 'ի փոքր
Եւստոսայ , կացուցանեն յաթոռ սրբու-
թեանն : (Զաւուրս սորա Խոսրով Թագաւո-
րէ Պարսից փոխանակ հօր իւրոյ կաւատայ ,
և ապա ասորոսմեալ 'ի նմանէ Վաղդանն
Սամիկունեան՝ սպանանէ զմարգարանն Սո-
րէն 'ի Բլին քաղաքի , և ինքն հանդերձ
այլովք նոստարարօքն գնաց 'ի ծառայութիւն
(Զւենայ : Իսկ Վեւոնդի կալեալ զաթոռ
Հայրապետութեան զամս երեք՝ վախճանի-
նէ զինի սորա զԵրսէս 'ի գաւառէն Բագ-
րեւանայ , 'ի գեղջէ Եւստրակայ՝ ածեալ
հաստատունն յաթոռ սրբութեան : Ի Ժամա-
նակի ասոր Խոսրով արքայ Պարսից զօր բա-
զուժ գումարեալ՝ առարէ հքսակո Վար-
դանայ , և լինի պատերազմ՝ ասորիկ 'ի դաշ-
տին Խաղանովայ , և 'ի մշտաջան ազօթից

սրբոյն Վերսեսի անհնարին հարուածովք մաշեն զօրքն Վարդանայ զՊարնիկսն :

Եւ ապա սորա Սախով որ էր ի Ռեշապուհ գաւառէ՝ ի Վռնարաստան գեղջէ , և յազգէ մոգ , և ըստ սուրբ աւետարանին ի մկրտութեն (Յիզորուղիտ անուանեալ , որ թարգմանի՝ Ստուած ապրեցոյց , բաղուժ չարչարանս կրեալ ի մարդպանէ Վնասն Վահրամայ , ի Վիլն քաղաքի պապի մարտիրոսական պատիւան ի Վրիստոս . զոր բարձեալ զսուրբ մարմինն սրբոյ մարտիրոսին՝ մեծի հայրապետին Վերսեսի բովանդակեալսկոպոսօք և կղերիւք եկեղեցւոյ , եղին մերձ ի սուրբ եկեղեցին կաթողիկոսարանի՝ յարեւելց կողմանէ , շինեալ ի վերայ վրկայարան սուրբ՝ կօփածոյ քարամբք : Սորա կալեալ զհայրապետական աթոռն իբրեւ զամս ինն՝ վախճանի : Իսկ զկնի սորա զոմն (Յովհաննէս ի Վաբեղենից) ի գեղջէ Սնծեղուան , կացուցանեն հայրապետ Հայաստանեայցս , որ կացեալ յաթոռ Հայրապետութեան ամս տասն և եօթն՝ վախճանի :

Եւ սորա ապա զՍովսէս զպարն Ստուծոյ , որ յազգիւարդ գեղջէ , որ անեալ և ուսեալ ի հայրապետանոցին սրբոյ՝ կացուցանեն յաթոռ սրբոյն Վրիգորի : Եւ ամի տասներոր

դի Հսոցրապետութեան նորա , և յերեսուն
և մի ամի Խոսրովոյ որդւոյ Կաւասայ ար-
քայի Պարսից , լցեալ բովանդակեալ շրջա-
նակ բոլորակի , շիջ (532) ամաց , Լիւսա 'ի
հրամանէ մեծին Սիւսէսի՝ քերթողք և գիւ-
տունք արուեստին եդին զկարգ թուակա-
նութեան թարգմեանս համարոյ , որ է շար-
ժումն յառաջախաղաց և հիմն զանազան մա-
սանց արուեստին . և այսպէս ըստ հայկա-
կանս լեզուի տուեալ տօմար տօնից տարե-
կանաց , յայնմ հետէ ոչ կարօտանային մու-
րացիէ իմն առնելով յաղգաց զպիտանի խոր-
հորդոցն արարողութիւնս :

Եւ յիսկէս զԿերթողն որդոյ Կաթողի-
կէի վանաց երէց՝ ձեռնադրէ յարքեւախ-
կազմութիւն Սրաց նահանգին և Վու-
գարաց և Եդերացւոյ , ըստ օրինակի կար-
դացն առաջնոց : Իսկ ապա մերձ 'ի վախ-
ձանն Սիւսէսի Կերթոն զճշմարիտ կարգաց
և զկրօնից աւղղութիւնն 'ի բաց խղեալ ,
զոր 'ի Հարցն մերոց ուղղութեանց աշա-
կերտեալ եին կողմանքն այնորիկ , միտէր
զհետ ամբարիշտ ժողովոյն Քաղիկեդոնի , ըզ-
կնի վառամոլ ամբարհաւածութեան իւ-
րոց ձգեալ դառաճանեալ զնախահարս աշ-
խարհին : Լիւսա վաղվաղակի 'ի դերեւ ելա-

նէր խոկացեալ նորայն դաւաճանութիւն :
 Իսկ Սոփէս բազում մաքառումն ընդգէմ
 նորա եղեալ, աստուածամերձ խրատու բա-
 նից բարեզգետոյ զնա կշտամբէր՝ դառնալ
 'ի չարափառ հրէական մնորութենէ (1) հոյ,
 հոյութեանցն 'ի ճշմարիտ գիտութիւնն ըստ
 Հարցն արքոյ դաւանութեան : Այլ նա
 ոչ ախորժեալ առնուլ 'ի դեղատուէ իմաստ-
 նոյ, խոկոյն ապա հասանէ կատարումն մե-
 նաց մեծի հայրապետին Սոփէսի, կայցեալ
 յաթոռ Հայրապետութեան ամս երեսուն :
 Իսկ մինչդեռ կենդանի էր սուրբ Գեորգ-
 ւեան Սոփէս, խաբով արդի կաւատոյց ար-
 բայի Պարոյց յետ բազում մարմից ախու-
 թեանց և քննութեանց և տիրելոյ ծղզւոյ
 բազմաց, ըստ ծագման նշուլից՝ պատուա-
 ծային լուսնն 'ի տիրո նորա՝ 'ի ժամ՝ վաթիւ
 ճանի իւրոյ հաւատացեալ Ստուած Ծր-
 մարիտ, և յարդի նորա միածին և 'ի Հո-
 գին սուրբ Աստուծոյ, և անարգեալ 'ի բաց
 լնկէց զկռամով ամբարշտութիւնն խոստա-
 վան եղեւ՝ թե ոչ գոյ այլ Աստուած բաց 'ի
 միոյն միայն զոր քրիստոնեայքն պաշտեն :
 Եւ ապա առաքանին արքոյ վերապին՝ ճնշն
 դեան լուսաւորութեամբ հաղորդի 'ի կեն-

(1) Մի օրի. հրէակրօնն մնորութենէ :

գանապար մարմնոց և արեան Տեառն, եւ
 ողջունեալ զաւրբ Մետաքսանն Քրիստոսի
 համբաւքսմբ, յետ երկից աւուրց փախճա
 նի ՚ի բարբոս ծերութեան: Եւ բարձեալ
 զմարմիննորա քրիստանէից, նաւորական սազ
 մուսերդութեամբ և քահանայական դասաւք
 տալեալ գնեն ՚ի Ճորինն թագաւորացն: Եւ
 թագաւորէ որդի նորուն ընդ նորա Արմիդդ,
 զոր իւրց իսկ մերձաւորացն և այլոց եւս
 նախարարաց նենգ գործեալ, յիւրում իսկ
 զանճի գնա սպանանեն. և փոխանակ նորա
 որդի նորուն խաբով թագաւորէ: Եւ և
 սմալ եւս ՚ի Վահրամայ ումեմնէ իշխանէ,
 աջ թագաւոր զինքն կարդալք, նենգ գոր
 ծեալ՝ փախտեալ անկանի առ Սօրիկ կայսր
 Հոռոմայ: Իսկ կայսերն օժանդակեալ իսա
 ղովայ, բազում զօրու հանդերձ սպանանի
 Վահրամն (Եւ այ առ հասարակ ՚ի նոցանէ:
 Եւ խաբով թոռն հաւատացեալ խաւ
 րովուն հաստաւի գարձեալ ՚ի թագաւո
 րութիւնն Փայսից, և զսոս երախտահա
 տոցն վնեւլ՝ ինդրէ Սօրիկ ՚ի խաբովայ
 զԱղւաղեաս Իւրացիւ և Սճքնաւ հանդերձ,
 և ՚ի Հայոց զայն աշխարհ՝ որ Տանատիրա
 կան (1) գունդն անուանէր, բաց Ախտանէն

(1) Ս՚ օր՝ տանուտիրական:

ի Վիլն քաղաքէ, և յերկուցն եւս գաւառաց՝ որ է Սասեաց ուն և կողմն Մազաքս : Օպայտսիկ ի բաց զառուցեալ, զայլն ամենայն թողու խաղով ի Սորիկ, ի լեռնէն որ կոչի Բնձաքիսար մինչեւ Եւրոտոն աւան, և ցՀայիւն (1) :

Ապա կայսերն Սորիայ ձեռներիցաւ թիւ իմն փոփոխումն արարեալ անուանց աշխարհացն այնոցիկ, որ ի մերոյն Մամայ կարգաւ եղեալ էր : Եւ նախ զՄմենին զոյն որ առաջին Հայքն անուանիւր, երկրորդ Հայք զնա Սորիկ կոչեաց, յորում մայրաքաղաք է Սեւաստիա : Իսկ զԿապադովկիա՝ յորում մայրաքաղաք Սեսարիա և երկրորդ Հայք նոյն անուանիւր, կոչէ զնա երրորդ Հայք, եւ առնէ զնա Կարաբի : Իսկ զԵլիոնէ՝ որ ունի զհամանսն իւր գաւառս, է և երրորդ Հայք, կոչէ զնա առաջին Հայք : Իսկ ըզՊոնտոս՝ յորում մայրաքաղաք է Տրապիզոն, կոչէ զնա մասն մեծ Հայոց : Եւ զԷրրորդն կոչեցեալ Հայք՝ յորում մայրաքաղաք մարտիրոսաց պօլիս՝ այսինքն Նիքիերոս, Յուստիանուսնիսո զնա գրէ ի դիւան արքունի : Իարձեալ զաշխարհն Կարնայ՝ յորում մայրաքաղաք է Թեոդուպօլիս, անուանէ ըզ

(1) Մի օրի յաւելաւ և ցՀայիւն գիւղ :

Նա մեծ մասն՝ մեծ Հայոց : Եւ որ ՚ի մեծն
Հայոց մասն ինչ մնացեալ էր ՚ի ձեռս Հռ
ռոմոց՝ կողմանց անտի Բասենոյ մինչեւ ՚ի
սահմանս Լսորեստանի , մեծ Հայք զնա
կոչէ : Իսկ զկողմանս Տայոց սահմանօքն իւ
րովք հանդերձ՝ խորագոյն Հայք անուանէ .
եւ զկողմն Դվին քաղաքի՝ ներքսագոյն
Հայք ⁽¹⁾ : Լսպէս ամենեցունց սոցա փո
փոխուէն արարեալ Սօրկայ՝ գրէ ՚ի դիւանս
արքունի : Եւ այսօրիկ սակս այսօրիկ առ
յինէն քեզ երկրորդեալ գրեցաւ , զի մի
տգիտութիւն ինչ ինձ վարկցես զայն , զոր
յառաջագոյն առ յինէն քեզ պատմեալ ե
ղեւ առաջինն և երկրորդն և երրորդն և
չորրորդ Հայք : Օ ի այն առաջինն ՚ի մե
րոյն յԵրամոյ քաջէ անուանեալ եղեւ . իսկ
այս երկրորդ՝ ՚ի Սօրկայ կայսերէ Հռոմոյ :
Եւ արդ՝ այսօրիկ քեզ վասն այսօրիկ բաւա
կանացեալ , ես դարձեալ ՚ի կարգ պատմու
թեանս դարձայց :

(1) Եղէ՛ր օրի . յաւելո՛ւն՝ անուանէ :

Յաշխ Գործոյ և Կաշխիւնի Սխալայ , և
Զորունի Դիւն :

Եւստորայ հաստատուեալ ի Թագաւո-
րութիւնն Պարսից , աստանօր Սխալ քաջ
Իւգրատունի բազում և անհնարին մարտո
յարգարէր ընդգէմ բոլոր Թշնամեայ նո-
րա , և արիւարար միջմամբ վանեալ վտան-
գեալ զքնաւ հակառակորդս նորա , յոսին
նմա կայուցանէր : Ինչ որ զարմացեալ խա-
րովայ յաւէա իմն հաճցանայր Սխալ յա-
ջըս նորա , և բազմօր ոմամբք զնծալական
օժուութեամբք զնա պատուասիրեալ տաց
նմա և զմարդպանութիւն Վրիանայ : Իսկ
Սխալայ երթեալ հասեալ յաշխարհն այն ,
գտանէ անդ ազգս գերեալս ի Հայաստա-
նեայցս , և բնակեցաւ զեարս ի Թուրքաստան
կողմանէ մեծի անապատին՝ որ Սագաստուն
անուանի : Սխալ Խրեանց մուտցեալ , և
գպրութիւնն նուազեալ յոյժ . որոց և տե-
սեալ զՍխալ յաւէա իմն խրախր ընէին .
և ի հրամանէ նորուն գարձեալ աշակեր-
տեալ ըստ հայերէն հազագացս սիզորայիցն
աւելուն նորոգէին , և ուսեալ գպրութիւն

հայերէն՝ հաստատէին ՚ի հաւատս : Իւ ապա զերէց ամն ՚ի նոցունց իսկ Մէլ անուն՝ եպիսկոպոս նոցա հրամայէ կացուցանել մեծի հայրապետին մերոյ Սովետի : Իւ այսպէս վիճակ մեծի աթոռոյ սրբոյն Սրբապետի ՚ի հեռապտան երկրի զնոսա կազմէ մինչեւ ցայսօր ժամանակի :

Իսկ Սմբատայ մարտիւ քաջութեամբ զամենայն թշնամիս խտրովու նուաճէր հը նազանքել : Եւտ բազմաբաղձ բարութիւնս նմա պարգեւելոյ խտրովաւ, և մեծահարկի մեծարդիս զնելոյ, հրամայէ երթալ տեսաւ նել Սմբատայ զերկիր ծննդեան իւրոյ : Իսկ նա յերթալն իւրում ըստ հրամանի խտրութեայ խնդրէ շինել զեկեղեցին ՚ի Իվին քաղաքի, որ էր իսկ անուանակոչութեամբ սրբոյն Սրբապետի : Իսկ արքայի աշարժք երեսօր հայցուածս նորա լցեալ, և այնպէս հը բաման առ ՚ի նմանէ ընկալեալ, չուէ գնաց, և եկեալ հասեալ յիւրական յաշխարհս յայս, և տեսեալ առանց առաջնորդի զաշխարհս հայոց, վասն զի վախճանեալ էր մեծ հայրապետն Սովետ, ապա կարգէ ՚ի վերակա ցաւթիւն հայոց զՄարգարտ Ստորունեաց եպիսկոպոս՝ ՚ի պեզէ Մարտանից, և ինքն արկանէ հիմն եկեղեցւոյն սրբոյ կոփածոց

քարամբք, գեղեցկադիր շինուածիւ, կրով
ձուլեալ 'ի մի. զի յառաջ յաղիւսոյ և 'ի
փայտէ կազմեալ էր նա 'ի սրբոյն Վարդա-
նայ: Իսկ պահնակ սամրոցին ամբատտան առ-
արքայ լինի իբր վնասակար զնա գող բեր-
դին, և վաղվաղոցի հրամանն ընգունի ե-
թէ, բերդդ քակեսցի՝ և եկեղեցիդ 'ի դմին
տեղ շինեսցի:

Իայց մեծ հայրապետն Վերահամ-
քրիստոսաւանդ կարգօք և առաքինահրաշ-
երգօք գուն 'ի վերայ գործէր, զի թե-
րեւս հնար լլցի դարձուցանել զլիւրիւն
և զհնազանդեալսն նմա 'ի մոլորութեան
ճանապարհէն. այլ նորա ոչ թերեւս զձր-
մարտութիւնն սլատուէին, քան թէ միայն
զօջաքաղութեան և զփառամոլ բարուց քոյ-
սըս 'ի վեր ընծիւղեալ աճեցուցանէին: Իւ-
այսպէս ապա զփարգադաւան տօմարն ի
ւանի փոխանակէին ընդ առաքելական ա-
ւանդից երիցս երանեալ սուրբ Ստեփան-
շին Վրիգորի, որ եբայց նոցա զգուռն լու-
սոյ ճշմարիտ առտուածգիտութեան: Իւ ոչ
նուհետեւ բազում եպիսկոպոսաց ժողով
արարեալ մեծի հայրապետին Վերահամու
'ի 'Իվին քաղաքի՝ հրամանաւ քաջին Սե-
բատայ և այլոց եւս նախարարացն, առ

տուածամերձ և ամբիժ այցելութեամբ ուշ
եղեալ աստուածային գրոց , և սառագա-
գէտ իմացուածիւ ծանուցեալ զուղիղ դա-
ւանութիւն սուրբ Հարցն , նգովեցին ըզ-
կիւրիոն զպառակտիչն եկեղեցւոյ Վրիստու-
սի , և զամենայն հնազանդեալս և զհամա-
խոհս չար հերետիութեանն . և անէծս ցա-
ւագինս ուղղափառ դաւանողաց մերոց նա-
հանգիս 'ի վերայ եդին , ոչ բնուին իսկ ընդ
նոսա . վիարանել՝ որք զկնի Վիւրիոնի չարա-
փառի շեղեցան , և ոչ հաղորդակից նոցա
լինել , և ոչ 'ի տուրեւառիկ վաճառս ընդ
նոսա բերիլ , և ոչ խնամութեամբք ի-
ւրք ազգակցիլ , զի մի 'ի ձեռն այսպիսեաց
մերձաւորութեանց ընդ միմեանս հարեալք ,
և վասն այդորիկ վրդովեալ շփոթեսցի ամ-
բիժ և ուղիղ հաւատ իոստովանութեանս
մերոյ դաւանութեան , և խրամատեսցի
ցանկ առաքելական :

Այսորիկ ըստ հրամանի կայսերն
Սօրկայ զՅովհանն ոմն 'ի գաւառէ Կոզայ
'ի Բագարան գեղջէ , կացուցանեն Վաթո-
ղիկոս յունական կողմանն , բնակեցուցա-
նելով զնա 'ի քաղաքագիւղն Մլան . ուր և
շինեաց իսկ ինքնին Յովհանն զպայծառա-
կերտ քաւարանն սուրբ , և շուրջանակի նո-

բա զարդարեաց կալուածս կայանի իւրոյ ։
 Իսկ մեծ հայրապետն Աբրահամ ըստ նա-
 խասաց բանին 'ի 'Ղլին քաղաքի բնակէր' 'ի
 Պարսկոյ բաժնի սնաբ , զի գետն Աջատ լու-
 սահման բաժնիցն երկոցունց ընդ մէջ հա-
 տանէր ։ Եւ թէպէտ և Երվհան տը ճըշ-
 մարիս և արդար էր և առաքինի 'ի ժառ ,
 և բնաւ ոչ ինչ շեղեալ զինի 'Քաղկեդոնա-
 կան աղանդիցն , սակայն հակառակաթու-
 գորով յերկուս հասուածս ճեղքեալ լինէր
 միատարր միութիւն հայրապետական Ա-
 թուոյն , և ապա ոչ սակաւ հակառակու-
 թիւն կրեալ լինէին կողմանքն երկոքին ։

Իսկ Սիբաստ զկնի բազում արիական քա-
 ջութեանցն և բազմահանդէս երկոց , և կրը-
 կին անգամ մենամարտին լինելոյ ընդ Եփ-
 թաղեայ արքային Քուշանաց և տպանանե-
 լոյ զնա , փախճանի 'ի բարւոք ծերութեան
 'ի Տիգրոն քաղաքի ։ Եւ բարձեալ տարան
 զմարմին ճորա 'ի Հայք , և դնեն 'ի 'Քարոյ
 նրա' որ 'ի Լոդ Կաւստի ։ Իսկ զօրքն Սօ-
 կայ ապստամբեալ առ 'ի նմանէ , և ըստա-
 նեալ զնա 'ի ստրատոնն , կոցուցանեն փո-
 խանակ նորա զՓոկաւ ։ Իսկ Փոկաւ եկեալ զօ-
 րօք բազմօք 'ի Քասեան , առ ընդ իւրեաւ ըզ-
 Հայաստանեացս նուաճել . իսկ Աջատ սմե-

հրատանաւ խորովայ հասեալ 'ի Հայս, և
 դիմեալ 'ի վերայ՝ խորտակէր զգօրսն Յու-
 նայ, զի ոչ լինէր թիւ սպանուներոցն 'ի
 դաշտին: և ինքն հալեալ գործ պատերազ-
 մի ընդ Կաբնոյ քաղաքի՝ առնոցր զնա: Եւ
 յետ երկեամ մի ամաց զքնակիչս քաղաքին
 յԱհմատայն փոխէ: Եւ փան զի ծերունի
 կաթողիկոսն Յովհանն կացր 'ի փախառակա-
 նութեան 'ի նմա, ընդ Կոսին և նա եւս ըմ-
 քոնեալ վարեալ 'ի գերութիւն, և անդէն
 վաթճանեալ բերաւ 'ի գիւղն Աւան, որ ե-
 դաւ մերձ յեկեղեցին՝ զորիւր իսկ էր շինեալ
 կալեալ զաթոռ հայրապետութեան ամս իմ:
 Ի նմին իսկ ամի՝ ապարեքանելի Հայրապետն
 Աբրահամ լցեալ զթուականն կենաց իւրոյ
 եբրեւ ամս իմ, փոխի եւ նա յաշխարհէ, և
 յաջորդէ զաթոռ նորա: Կոմիտաս 'ի գեղջե-
 կ'ղջից, փսկակալ սրբոյն Հռիփսիմեանց
 վկայարանին, և եպիսկոպոս զկնի 'ի Ամի-
 կոնեան Տարօնոյ:

Իսկ Հերակլի սպանեալ զՓոկաս՝ զոր
 դի իւր ընդ նորա թաղաւորեցուցանէ, և
 ինքն զօրու թաղմաւ չուէ գնայ յԱսորեստան:
 Իսկ Խաւեմ հրատանաւ խորովայ առեալ
 զԼիուասդէմ անհնարին: Կառարածիւ, սպա-
 ւէ 'ի նմա զամենայն սյր, և զբազումս գերէ:

Ինչ որս և զհայրապետն նոցա զՕսթաթիա ,
և զքրիստոսընկալ զսուրբ Խաչն տէրունեան
'ի գերութիւն վարէին :

Օայսու ժամանակաւ մեծ Հայրապետն
Կոմիտաս զվկայարան սուրբ Հռիփաիմեան
ցըն՝ որ նախ խքթին և փոքրասունսկ իմն
էր շինեալ , եւս հրաշապէս և վայելուչ և
նազելի և պայծառ շինուածով յարգարէր .
ուր և պատահեալ սուրբ տիկնոջն Հռիփ-
աիմայ՝ ոչ սակաւ լինէր միսթարութիւն
բնաւ իսկ Հայաստանեայցս : Եւ եր նա կրն
քեալ մատանեաւ սրբոյն Վրիգորի և արքոյն
Սահակայ , ապա և մեծի հայրապետին եւս
Կոմիտոսայ ոչ համարձակեալ բանալ զնա ,
եղ և զիւր եւս կնիք 'ի վերայ նորա . իսկ
չափ հասակի տիկնոջն՝ ինն թիզ , և առ չորս
մատունս : Ապա շինեալ զեկեղեցին սուրբ ,
և անդ ամիովեալ ժողովէ զնշնարս սուրբ
Տիկնոջն 'ի պատրաստեալ իւր կայանսն : Յետ
որոյ ապա քակեալ սորա գիպտացարկ գրմ-
բէթ սրբոյ կաթուղիկէին՝ որ 'ի Վաղարշա-
պատ քաղաքի , շինէ զնա գեղեցկայարմար և
չքնադատես կոփածոյ քարամբք :

Իայց կաւառ որդի առաջնոյ Խոսրովայ
սպանեալ զերկրորդն Խոսրով Պարսից արքայ՝
ինքն փոխանակ նորա Թագաւորէ : Եւ ապա

տուեալ կաւատայ զմարդպանութիւն Հայոց
Վարդապետի որդւոյ քսիւն Սմբատայ, և
ռաբէ զնա յիւրական աշխարհն: Իսկ եկեալ
նորա եգիս հրաժարեալ 'ի կենաց աստի
մեծ հայրապետն կամիտաս, որ եկաց իսկ
յաթոռ հայրապետական ամս ութ: Ապա
զՎրիստափոր ոմն յԵրահամեան տանէ
խորհրդակցութեամբ Թէոդորոսի Ուշտու-
նեաց տեառն՝ կացուցանէ յաթոռ Հայ-
րապետութեանն: Ասմանէ բան ճառի՝ Թէ
քսութիւն իմն յիւրում լեզուի կրէր, և
սակս այնորիկ ասէ՝ ասպետն Վարդապետի
զխարեալ գտանիւր ընդ եղբարս իւր: Իսկ 'ի
վերայ պայտիսի համբաւոյ ապա և յընտա-
նեաց տանն քիղք չարաբանք 'ի վերայ յա-
րուցեալ նորա՝ բամբասանս ապիրաւոս յօ-
դէին. և ապա այնուհետեւ ոչ ըստ իրա-
ւանց ուղղոց ինչ, այլ կամակար մտօք ըստ
կամս անձանց հաստատէին վճիռ՝ անկանել
նմա 'ի պատուոյն: Իսկ նորա իւրօվի կամաւ
խցոս 'ի չարէն տուեալ, երթեալ շինէ միայ-
նարան մեծ մերձ 'ի գիւղն Ուղեաց որ 'ի
Սասեաց ոտան, և բազում միանձուռնս առ-
ինքն գումարեալ առաքինաջան երկօք և
բազմաշխատ քրտամբք, փայլէր պահոյ պըն-
դակազմութեամբ եւ աղօթից պաշտպա-

հուժեւումբ և ամենագիշեր տքնութեամբ,
կացեալ յաթոռ Հայրապետութեան ամս
երիս : Եւս փոխանակ նորա կացաւ ցանկն
ղլղլ 'ի 'Ախ գաւառէ' 'ի Փառածնակերտ
գեղջէ, որ էր փակակար սրբոյն Վրդգորի :

ՔԼՈՒԽ ԺԸ.

Յաղագս Եղի Կաթիկոսի, և Յովհաննէս Տա-
րագոմեցոյ :

Յաւուրս տրաւ ժամանի կաւառ
Պարսից արքայ՝ Թողլով ղԺագաւորութիւնն
Երտաշի տղայագիտակ որդւոյ իւրոյ : Իսկ
ապա Հերակլ սակս ընձակերտութեան քը-
րիստոսընկաղ նշանի Խաչին Թագաւորեցու-
ցանէ Պարսից ղԽուեմ, և ղԽաչն առբք
փոխարէն իւրաւ 'ի նմանէ հայցեալ որոյ եր-
թեալ և սպանեալ 'ի Տիգրոն զոգսոյ Թա-
գաւորն Երտաշի, փաղթորակի առաքէ քը-
սէրուեման Խաչն առ կայսրն՝ Հերակլ : Էւ
իսկ և իսկ ապա զօրքն Խուեմայ սպանանեն
գիտուեմ 'ի ճեմարանի իւրոյ ասպարիսին,
կացուցեալ Թագաւոր ղԵրոր դուստր Խու-
րովու՝ որ էր կին Խուեմայ, և յետ մահուան

նորա՝ գիտարովումն յազգէ Ստոանայ : Իսկ
յետ նորա զլ'ըթիկ⁽¹⁾ դուռար խտարովայ, և
յետ նորա իրթիպի թառն խտարովայ, զոր
թեղդաման արալին : Էւ զինի թագաւորէ
Յաղկերու թոռն խտարովայ :

Իսկ Հերակլէս զքրիստոսն իսկ խաչն
տարեալ դնէ յճրուարէմ՝ ի տեղւոջ իւ-
րում : Իայց Սաժեժ⁽²⁾ Վնունի զգրավարի ի
Հերակլէայ և առաքի ի Հայս . ապա պա-
տուէր տայ հայրապետին Եզրի երթալ լինել
կցարգակից, և հաղորդ կայսեր ի գործ մասին
խոտաւանուէ հաւասայ : Էւ եթէ ոչ, ասէ,
կամիցիս երթալ միակցիլ, արասցուք մեզ այլ
Իրթոգիկոս : Էւ Եզրի վասն զի ոչ կարացեալ
զաւանիլ յիւրոց հաւասասցեալ հօտիցն,
յանձն առնու երթալ առ կայսր : Էւ իբրեւ
չոգսաւ, սչ սասնէր ընդ իւր զՅսմհան վառիւ-
կալ սքայն Վրիգորի, սր էր յայնմ ժամա-
նակի փիլիսոսիայ կատարեալ, և աստուածա-
յին գրոց գիտութեան բանիբուն ճանաչ-
չիւք . այլ զայլ ոմն իւր քեռորդի՝ կիտա-
կոտար ուսանալ՝ առեալ գնացր նուիւս վճա-
րել զգործ իրին : Էւ ի հանդիպել կայսերն՝
խնդրեն առ ի նմանէ ձեռնարկ հաւատնա-
մանի : Իր և վարդապետի իսկ գրեալ ետ նո-

(1) Մի օր : Զարիկ :

(2) Երկու օր : Մեծ ժ :

ցա՝ նզովել զամենայն հերձուածողս բաց
 'ի ժողովոյն Վաղկեդոնի : Իսկ Լ, զորի և իւ-
 րայոցն տգիտաբար իմն իբր անծանօթ գը-
 րոց աստուածայնոց, ոչ կարացեալ 'ի միտ
 առնուլ զխորամանկ հնարիմացութիւն հեր-
 ձուածոյն՝ որ ընդ կայսերական ձեռագրիւն
 իբրեւ ընդ գրուանաւ էր թագուցեալ, դա-
 ւաճանեալ խաբեցան ընդ նորա՝ ըստ օրինի
 սոմարին Լեւոնի : Եւ ապա մեծարեալ յար-
 քայէն, և ընկալեալ պարգեւս զերիւ մարն
 գիւղաքաղաքին Կողբայ, և զաղս նորուն
 բովանդակաբար, դառնայ մեծաւ շքով 'ի
 տեղի իւր :

Իսկ 'ի չուել գալ նորա ըստ օրինի աւ-
 վորական կարգացն, կղերք եկեղեցւոյն իւ-
 րոյ փութացեալ լինէին : Բայց փիլիսոփոսն
 Յովհան՝ զոր վերագոյն ասացաք, ոչ եւս
 ընդ այլն երթալով լնուլ զսակ հարկին որ
 'ի վերայ կայր : Եւ մտեալ 'ի տաճարն 'ի
 խնդիր Յովհաննու լինէր 'ի հայրապետէն
 Լ, զորէ : Եւ պատմեցաւ ապա ոմանց Յով-
 հաննու՝ հանդերձ մեղադրութեամբ, եթէ
 ընդէր ոչ չոգար ընդ առաջ նորա յերկրպա-
 գութիւն : Եւ որս և պատասխանի տուեալ
 ասէ. Օ իմրդ պարտ վարկանիմ յողջոյն կամ
 յերկրպագութիւն նմա երթալ, որ քակեալ

ցրն իսկ զսահման կանոնի հարցն մերոց
ուղղափառաց . և հանգուեակից զմեզ խոր
հեցաւ տունել Քաղկեդոնեան չար հեր
ձուածոյն : Այս հրամանն Ազգի սաստկանայր
ի վերայ , և ապա ակամայ կամօք մուծանե-
ին զՅովհաննիսէնեակն : Իբրեւ յանդիման
եղեւ , ասէ Լաթուղիկոսն . Խորխտաբար
իմն ամբարհաւաճութեամբ ընդվզեալ թը-
ւիս , վասն այնորիկ աստակրեալ սրտիւ ոչ
տեսեր զմեզ : Եւ նա ասէ . Խորխտու մն և ամ
բարհաւաճութիւն յիս ոչ գտանի , այլ ջա-
տագով ճշմարտութեանն լինել հաւանիմ :
Իայց քո յերաւի կոչեցաւ անունդ Ազգ , վա-
սըն զի յեզր տարեալ հաներ տրոհեցեր ըզ-
Հայաստանեայս , քակեալ զսահման հաւա-
տոյ հարցն մերոց ուղղափառաց , և խրա-
մատեալ ղցանկն առաքելական , և ի մարդա-
դաւանք տօմարն Ագլոնի կործանեալ : Այս
հրամայէ Ազգ մուրցացի տանջեւ զպարանոց
նորս և զկզակս : Իսկ Յովհանն ձեռս ի վեր
սմբարձեալ ասէ , թէ Ահա ասիկ գնացի
լանգալով յերեսաց ստեփնին , զի վասն ան-
ուան Տփառն արժանի եղէ անարգելոյ : Եւ
զայս յասացեալ ելեալ գնաց : Եւ երթեալ
առկայանայր ի Սայրոց վանք՝ որ ի ծոր-
ծարդ լերինն ամրոցին Մեոյ , և սակս ի նմա

բնակեցին (Յովհաննայ՝ փոխեալ Լիզի դու-
նուն տեղւոյն Մայրոց վանայ՝ Մայրեգոմ-
ղնա անուանէր, և զ(Յովհաննայ՝ Մայրեգոմեցի :
Բայց վասն զի յայնմ տեղւոյ եւս հրաժայէր
ղնա հաղածել, ապա չուէ գնայ ՚ի գաւառն
Վարդմանայ, և անդ ապա խոտամբեր վարս
իւր ստացեալ, նեղ և անձուկ պողոտայիւ
հետեւի զկնի ամենայն առաքինի վարուց :

Օսմանէ ասլա համբաւ ամբաստոտնութե
պատմի, իբր դառն հերձուածս իմն նմա
մուծանել ՚ի մէջ եկեղեցւոյ սրբոյ . սակայն
եւ ոչ կարեմ հաւանութիւն իմոյ կամացս
տալ վասն այնպիսւոյ առնն, թէ զխորդ նա
կարէր խորհել առ փլուզանել զուղիղ
հաւատոյ շինուածս : Այլ կարծիս իմն ըն-
դունի սիրտ իմ ՚ի հակառակադիր և խո-
րիմաց այլոց կամաց այս գործ համբաւոյ
լեալ : Բայց եթէ սակս Վարդաի աշակերտի
նորա համբաւէ որ զայնպիսի չար հերձուած-
ծրս ընձիւղեալ, և եւ եւս աչ վասն նորա
հակառակիմ, զի իմ իսկ ընթերցեալ է դիր
միտսու նորա . այլ վասն զի (Յովհաննայ ՚ի բնայ
յիւրմէ հաղածեաց զՎարդիան, տակաւնիւ
րիկ արտաքոյ կամաց նորա ասեմ զնորայն
հերձուած : Իսկ ապա հայրապետն Լիզի զգ-
գիայարան սրբոյն Վայխանեայ, զոր երբեմն

ձարեին և մթին էր գնա շինեալ, քա-
կեալ (1) գնին՝ ևս ընդարձակագոյն և պայ-
ծառագոյն գնա շինեաց, կախածոյ քարամբ
և կրով ձուլելով, և արտաքուստ յարդու-
րէր կայանս բնակութեան քահանայական
դասուց ՚ի պաշտօն աստուածային խորա-
նին։ Եւ եղև սկիզբն ժամատուն շինելոյ.
մինչև ջաջս վայր ոչ երեւիւր ՚ի Հնչոյ։

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Թ

Եւ իսկ քառասունայ աշխարհիս Հայոց յերեսաց
Հաճարացոյ, և գործոյ Ներսէսի Կաթողիկոսի։

Ի ժամանակի աստ յայսմիկ Վարապ-
տիրոց որդի քաջին Սմբատայ՝ փախստեաց
լեալ Սոստոմայ իշխանէ Լորպատականի,
չուէ գնաց ընտանեօք և ազխիւ առ կայսրն
Հերակլ. վասն զի նե-
քեան Սոստոմայ սպա-
սակս այնորիկ գնացե-
լոցն։ Ի ամին յայսմիկ
թաղ զՆազիթ Կահառաւնի կուրապաղադոս
արտրեալ՝ իշխան Հայոց կացուցանէր, որ
(1) Ունիս յաւելչուն քանդի քակեալ։

մեծաւ ճոխութեամբ և յազգթութեամբ
բազմաւ քաղաքավարէր զիշխանութիւնն ա-
միս երիս . և ՚ի հրամանէ նորուն շինէր իսկ
եկեղեցին գեղեցկայարմար՝ որ ՚ի քաղաքաւ
գեղն Սրեն : Իսկ յետ երեսմ մի անաղ
գեալ գնանախարարացն և զօրաց իւրոց , հա-
լածեցաւ : Եւ յայնմ հետէ ապա ՚ի չար հա-
կառակութենէ նախարարացն և ՚ի նանիր
նախանձուէ դղողեալ կործանեցին սպա-
սպուռ զՀայաստանեայս . բայց միայն բա-
րեպաշտ իշխանն Թէոդորոս ըստ սակաւա-
ձեռն կարի՝ դիմակայ հինից թշնամեաց
գտանիւր : Սպսու ժամանակաւ ապա երե-
ւեալ ժառանգն Հագարայ տալիսնոյն .
որ ըստ Պողոսի ՚ի լեռնէն Սինայ կամ յանա-
պատէ ՚ի ծառայութիւն սնեալ է : Գ . . .

.

Քանզի և ոչ իսկ թերեւս ՚ի Տեառնէ նոր-
ւաւ աղախնորդոյ՝ ընդ որդւոյ աղաախն
լինել ժառանգորդ , որպէս և ոչ իսկ բաժին
հաւատացելոցն ընդ անհաւատին : Արդ՝
իբրեւ գումարտակ մեծ լինէր Հագարա-
ցին , և յազգեալ կոտորէին առ հասարակ
զօրս կայսերն Հերակլի որ Ղլրաբիս . աչ-
նուհետեւ ազգք և ազինք պակուցեալք ՚ի

յահէ նոցա՝ հնազանդեցան ՚ի ծառայութիւն նոցա : Իսկ իշխուսազէմացիք զբրիւտութեամբ սուրբ Խաչն վաղվաղակի յուզարկէին նաւուք⁽¹⁾ ՚ի Կոստանդնուպօլիս . զի մի կրկին ևս ՚ի Թշնամեացն գերեցի . և ինքեանք հնազանդեցան ՚ի ծառայութիւն Հազարաջւղն :

Եւ զայս փախճանեալ կայսրն Հերակլ, Կոստանդին քրդի նորա ընդ նորա թագաւորէ : Եւ իսկ ասն զի նախարարք աշխարհիս մերոյ անմիաբանք ըսալք , և ոչ քէր որ սմա զօրավարէր , յայնժամ ապականիչ զօրքն Հազարաց համարձակութիւն առեալ յԱստղեատան կողմանէ՝ ապստամբ ՚ի Հայաստանէն . և ըստ օրինակի հրացայտ իմն հրդեհի՝ ճարակ բոցոյ նոցա վաղվաղակի հասանէր յԱյրարատ գաւառ , հարեալ զգաշտափայրն ամենայն , և պաշարեալ պարտադմաւ զԻլկն քաղաք , և առեալ զնա՝ զառսերս իւրեանց արքայն յարենէ քաղաքին , ուր ոչ ետս կայր Թիւ թաղմութեամբ անկողն , լե հազար ոգի գերեցին վաճառակուր լինել , և անցեալ գնացին ընդ որ չառեալ եկեալ էին յԱստղեատան : Եւ իսկ և իսկ փախճանէր հայրապետն ի զք , կարեալ

(1) Յանն Էփն նաւուք :

զօթող Հայրապետութեան ամն ասան :
 Իսկ թէնդորա Ռշեունեաց տէր, եւ
 այլ նախարարք Հայոց հանդերձեցին կա-
 ցուցանել յաթող Հայրապետութեան փո-
 խանակ Լորն զՆերսէս Եպիսկոպոս Տայրոյ
 բայց նա յապշութեան լեալ յանհաղին կը
 տորելոցն՝ որ ՚ի գերելոյ քաղաքին, գաղտա-
 քնաց վաստոտեաց լինել խորհէր, իբր ոչ կա-
 ռող կալ ՚ի քաղաքապարտութեանս պնտ առ
 տիճաթի մեծի : Եղա յողորակսն բանից եւ
 ՚ի սաղրելոյ նախարարայն հնազանդեալ
 հանդարտիւր : Եւ կոտցեալ յաթող Հայո-
 քաղեւտութեան՝ ամփոփեալ հաւաքէր ըլ-
 բաղմութիւն դիակացն անկելոյ, եւ ՚ի նը-
 մին տեղ վերստին շինէր զհրդեհեալ վիայա-
 քան մեծի նահատակին Սերգեայ : Եւ ինի
 ապա շինէ տաճար որբութեան եւ ՚ի վերայ
 վերադի որբոյն Ղրիգորի
 նաւորացն թաղեալ առ
 Լոտուծոյ, գկամարդ վի-
 ղղլուին, ՚ի մեռելութենէ խորոյ կուսպաշ-
 տութեան վերածելով զՀայաստանն այսա ՚ի
 ջոյս փառաց Ռազւոյն Լոտուծոյ : Գարնեալ
 յուսացեալ ՚ի Տէր, եւ ոչ ամեալ զմտա-
 ղիրթականս պաշտանս հինիցն թշնամեաց,
 գեղեղիկ իմն մոլութեամբ գնէ ապա հինն

մեծ և հրաշալի բազմասրայծառ յարկի տան
 [չտուծոյ՝ ըստ անուանակոչութեան սլը
 բոյն Գրիգորի, յոնձն՝ առնելով զկատու
 թումն խնամութեան շինողին Վրիստափ :
 Իսկ ի հիմնարկել զաստուածօրէրտ փարա
 խըն բանաւոր հօտին Վրիստափ, ի ներքոյ
 չորից սեանցն հաստահեղութիցն բաժա
 նեալ գնէ զնշխարս թոկերաց սրբոյն Գրիգո
 ռի, ուր ի յանշուշտ մնացականութեամբ
 պահիլ գանձուն երկնաւորի ի գերաց ա
 պականչաց, և ի պարծանս հաւատոյ քրիս
 տոնէական կարգաց : Իսկ զլիստասագրոշմ
 և զպատուական գլուխն ոչ ի խորոջ, այլ
 արտաքոյ ի գլորոյի եդեալ՝ դնէ ի գանձա
 բանս Լոտուածութեանն ի յոյս բարեաց
 փափաքողաց նմա և ի բժշկութիւն ախ
 տակոելոց : Բայց հայրապետն մեծն Ներ
 սէս հրաման հաղցեալ ի կայսերէն Կոստան
 դնէ, կսցուցանէ զօրաւոր Հոյոց զթէո
 դորոս Ռչտունեաց տէրն :

Եւրո՝ մինչ յայս փայր ոչ ևս էր իւրովի
 ելեալ ի պատերազմ ընդ սւմեք՝ ամիրապե
 տի Հոգարացւոյն, այլ միայն զգօրան և եթ
 ասպնաւաւ հանեալ սփռէր ի ծագս երկ
 րի : Բայց յայսմ նուագի ինքն իսկ ամիրա
 պետն ելեալ ի Սին անապատէ, անթիւ

բաղմուծեամբ անցանէր ընդ ծով 'ի հարու-
ւակողմ՝ և յարեւելս, 'ի Վարս և 'ի Սադամ
տան, 'ի Սնդ և 'ի Սորան, 'ի Վարան և
'ի Սակուրան, և յաշխարհն Հնդկաց. ա-
ռեալ և աւերեալ զբոլորեմն, բառնայ զա-
մենացն թագաւորութիւնս ազգաց, բաց
'ի Բիտանացոց՝ որք են Հռովմայեցիք:

Իսկ կայսրն Կոստանդին 'ի Վարտինեայ
մերուէ իւրմէ դաւեալ սպանանի, կացու-
ցեալ փոխանակ նորա զորդի իւր զՆրակ-
լակ: Իսկ Սաղենտին պորափար հուպ 'ի վե-
րաց հասեալ, և ոսպնեալ զՎարտինէ և զՆ-
րակլակ զորդի նորա, կացուցանէ թագաւոր
զԿոստանդ որդի Կոստանդնի: Իսկ ապա վա-
պն զի հատուած եղեալ՝ և եկեալ էր 'ի
(Յունաց ասուպետն Սարազաբիոց, ապա մեծ
հաջրապետն Նիքուէս խնդրէ հաշտութիւն
նմա 'ի կայսերէ, և տաց առնել զնա կուրա-
պաղատ և հրամանատար Հայաստանեայցս:
Իսկ նա յառնուլ զիշխանութեան պատիւն՝
փաղվաղակի փախճանի, զոր և տարեալ ե-
ղին (1) առ հօր իւրում քաջին Սաբասայ: Ե-
պա Ներսէս զորդի նորա զՍմբատ 'ի պա-
տիւ հօրն խնդրէ կացուցանել, և հայցէ ևս
զթէոգորոս Ոչտուենաց տէր, 'ի զօրափա-

(1) Երևոյ զի. եղին 'ի Տարսնո առ հօր:

րութիւնն (1) հաստատել . և այսպէս պայազաւ տեալ յապահովանայր առ ժամանակ մի 'ի չար հինից Հագարու աշխարհս մեր :

Իսկ իբրեւ բառնայր առ հասարակ տէրութիւն ազգաց և ազանց , այնուհետև պատահալ առագաստն հին հարաւոյ՝ շնչեաց 'ի մեզ նոր հարաւահողմ՝ մահաբեր խորշակ , և տապախարշ արարեալ զմոտաղատունկս իմանալի բուրաստանաց մերոց՝ խայթոցօքն խոցոտեաց . և այսպէս ապա յամս սակաւս արագընթաց ազգք հարուոյ փոթորկեալ պտուտեալ տիրեցին ամենայն երկրի , զոր տեսեալ Թէոֆորոսի և այլոց եւս նախաբարոցն , և պակուցեալք յահէ հինիցն եկելոց՝ հնազանդեցան 'ի ծառայութիւն Հագարացւոյն , դնելով ուխտ ընդ մահու , և կռելով գաշինս ընդ դժոխոց : Եւ այսպէս 'ի բոց կացին 'ի կայսերէ :

Իսկ կայսեր զօրս բազումս գումարտակ արարեալ , չուէ գնայ 'ի Հայս՝ ընդ իւրեւ նուաձել (2) , որում ոչ ոք թերեւս գտալ հրնազանդեալ . բայց միայն 'ի Վրաց աշխարհէն : Եւս կայսրն Խոստանդին յաւէտ իմն բարեկացեալ՝ խորհէր կործանմամբ սաստիւ :

(1) Մի ուրիշ . 'ի զգրաւարութեան :

(2) Երեւ ուրիշ . նուաճեալ :

բառնալ զերկիրն 'ի միջոյ : Իսկ հայրապետն
 'Երսէս՝ մեծապազատ տղաչանս արքային
 մատուցեալ՝ դառնայ յայնց կամաց իւրոց :
 Եւ ապա հեղաբար գնացեալ 'ի քաղաքն
 'Վիլն՝ իջաւոնս 'ի տան Կաթողիկոսարանին
 արտրեալ, և անդ ապա հրամայէ Հռոմ
 քահանայիցն պատարսդ 'ի սուրբ Ալէեղե-
 ցւոյն մատուցանել, և քարոզել ⁽¹⁾ 'ի նմա ժո-
 զովն Վաղիկեդոնի. և հաղորդեցան օրինացն
 'ի միասին Թագաւորն և հայրապետն մեք
 'Երսէս, այլ և ժողովեալ եւս եպիսկոպո-
 սունքն : Եւ այսպէս ապա Թէ՛ կամաւ և
 Թէ՛ ակամայ սրտոճառք գայթակղութեան
 բազմաց այս լեալ, շարժեցաւ հաւասն զոր
 ընկալեալ էր 'ի սրբոյն 'Երեմիայի, և ցայն
 վայր անշուշտ կացեալ և մնացեալ : Իսկ մի-
 ոմն յեպիսկոպոսացն 'ի վայր 'ի բաթրոնէ
 բեմին իջեալ՝ լռիկ իմն ծածկեցաւ յամբո-
 իսին : Իսկ իբրեւ յայտ իրք ⁽²⁾ եպիսկոպոսին
 գայր, ածաւ եպիսկոպոսն առաջի արքային,
 և ապա հարցեալ առ 'ի նմանէ Թէ՛ 'Նգէր
 ոչ ընդ իս՝ կամ ընդ քաւմ Հաջատետին
 ոչ հաղորդեցար : Եւս պատճառս փաստա-
 բանականս 'ի մէջ առնորդ . Եւ ահի սրտիս,
 առէ, զայն գործեցի. քանզի մեք, առէ, մինչ

(1) Մի օր. քարոզէր :

(2) Մի օր. իրն :

ի տախտակի տպաւորեալ նկարապատկեր
գեղով միայն զձեզ դիտելու ատենեմք,
գոյումն զձեզ պատեալ պաշարէ թողում
տանը գլենդանի դիտակ երեսացոյ նկատել,
և հաղորդակից եւս լինել: Կայսրն ասէ.
Այդ հաղորդիւն ընդ քում Պատրիարքիդ:
Ասէ եպիսկոպոսն. Իբրեւ ընդ սրբոյն Իրի-
գորի. սակայն ինքն իսկ դա եղեւ պատ-
ճառք Հաղորդելոյս ինց ընդ իւր: Գլխի եր-
կուք սոքոք յառաջ քան զայս հրամայելը դա
ժողով եպիսկոպոսացն առ ինքն լինել: որք
միաբան ընդ դմա ձեռնարկ արարեալ, նը-
գովելոյն զամենայն հերձուածողոյ, և ապա
էլ եւս զժողովն Վապկերտնի, և եւս եւս
ապա խառն ընդ նոսա: Ստան սրբի կայսր
զայդադներս յանգիմանէր զնենգութիւնն
Երեսեի ի լեզու իւր. և ապա յայն եւս
եպիսկոպոսն հաղորդէր ընդ նոսա՝ օրհնելով
զԹագաւորն, և Թագաւորն զնա:

Եւ ապա ըստ հապճեալ տալոյ ինդրա-
կաց ի Վրաստանդ նուագօլսէ՝ գնայ կայսրն փու-
թանակի: Իսկ Հայրապետն երկուցեալ իմն
ի սաստիկ ցասմանէն Ռշտունեաց տեառնն.
երթեալ դադարէ ի Տայս: Բայց յետ մի
անգամ և երկիցս ասորատակի իմնայլեան
զօրու ի Հայս, և սպառնալուռ տիրելոյ, ա

ռին պատանդ յամենայն գլխաւորաց աշխարհին զկանայս և զուստերս և զղլատերս : Բայց Թէոդորոս Ուշտունեաց տէր գնաց ընդ Խարայելի զօրուն յԱսորեստան իւրայեօքն համազգօք , և անդ մեռաւ , և մարմին նորա բերեալ եղաւ 'ի գերեզմանի հարցն իւրոց :

Իսկ հայրսպետն Հայոց Ներսէս յեօվեց ամի հալածանաց իւրոց , իբրեւ լուաւ զվախճանն Թէոդորոսի , և զդադարումն իսմայէլեան ասպատակին , դարձաւ անգրէն 'ի տեղի իւր : Եւ միախորհ ապա լեալ ընդ նախարարացն , իշխան 'ի վերայ Հայաստանեայցս կացուցանեն զՀամազասպ Սաթկոնեան . որ էր այր ընթերցասէր և ուսումնասէր , և վարժ 'ի բոլոր հրահանգքս , եւ զնախնական քաջութեանցն պայման միշտ ջանայր լրութեամբ կատարել մրցարանաց կրթութեամբ : Բայց հայրսպետն Ներսէս պարապ անձին գտեալ , զարտաքոյս հրաշակերտ Եկեղեցւոյն՝ զոր իւր իսկ էք շինեալ , շուրջանակի պատուար պարապով փակեալ ամրացուցանէր , յօրինեալ 'ի նմա ⁽¹⁾ յարկս բնակութեան ինքեան հաստահեղոյս կոփածու քարամբք : Եւ և

(1) Չոր օր : 'ի նորա :

կարդեալ կապուցանէր 'ի նմա ամբօխու-
թիւնս երդումարդաց ըստ պայմանի քա-
ղաքականաց, և թծեալ ջուր 'ի Վաստղ գե-
տոյ՝ զամենայն աւազակիր առապար դաշ-
տավայրն 'ի գործ արկանէր, տնկէր այգիս
եւ բուրաստանս ծաղկոյաց :

Աստ ապա դարձեալ սակս անհնարին և
ծանրաբեռն ծառայութեանն 'ի բաց կա-
ցեալ Հայք յիմայէլեան բռնակալացն, հը-
նսզանդէին 'ի ծառայութիւն կայսեր : Աւ-
մեծին Ներսէսի խնդրեալ յարքայէ առնել
կուրապաղատ զՀամազասպ և հրամանա-
տար Հայաստանեացս. զոր ապա լուեալ ա-
միրապետին՝ զամենայն պատանդսն Հայոց
առ հաւարակ կոտորէ, հոգիք իբրեւ իւջհե,
(1775) : Աւ յայնմ օրէ հետէ ապա հոգի
խռովութեան առաքեալ յԱստուծոյ 'ի մէջ
բոլոր բանակացն իմայէլեան, և այր 'ի վե-
րայ ընկերի յարուցեալ, և սուր յազդեր
կալեալ անհնարին ոստակմամբ զմիմեանս
կոտորէին. և սպանանէին եւս զամիրապե-
տրն իւրեանց, և այլ 'ի տեղի նորա կացու-
ցանէին : Ապա զօրքն իմայէլեան օր էր
յԱգիպոոս. միաբանեալ ընդ կայսեր կող-
տանդնի, հաւատացին 'ի Վրիստոս, և մկրդ-
տեցան արբ իբրեւ վեշտասան հազար : Աւ

ապա զօրացեալ Սաւի, և սարսնեալ զոյն
եւս ամիրապետ, ինքն իսկ թագաւորէ 'ի
վերայ բոլորից Հագարացոցն, արարեալ
խաղաղութիւն ընդ բոլոր ծագս երկրի:

ԳԼՈՒԽ Ի.

Յաղափ իւրապաշտոութեան Վրիգորի և հա-
րոսածոյ աշխարհիս Հայոց:

Իսկ Համադաւադայ յետ երկից ամաց
առնելոյ զսխառիւ կուրապաշտութեանն 'ի
կայսերէ, հասանէ նմա կէտ վճարման 'ի կե-
նացս, և վախճանեալ դնի ընդ հարս իւր:
Ըստ մեծ հայրապետն Վերսէս հանդերձ
նախարարօքն Հայոց հայցէ կաշուցանել
յիշխանական պետութիւնն Հայոց 'ի Սա-
ւեայ ամիրապետէ զՎրիգոր Սամիկանեան,
որ 'ի պատանդի իսկ առ նմա կացեալ էր:
Իսկ նորա լուրջ երեսօք զինդիրն կատա-
րեալ տայ Վրիգորի զիշխանական պատիւն,
և առնէ զնա հրամանատար Հայոց: Սա էր
այր բարեպաշտ և երկիւղած յ'ստուծոյ,
և առաջնորդ գտեալ յորնապատիւ (1) կար-

(1) Երէս օրի. յօգնապատիկ:

գաց և ուղղութեց, շինութե և խաղաղութեան, ի յապահովութեան և ի բոլոր մասքն լրութեան, որ գրեթէ յաշխարհի իբրր յանապատի գոլով՝ հետեւէր զկնի աւմենայն արդար վաստակոց : Իսկ իբրեւ եկաց մեծ հայրապետն Ներսէս յառաջնորդութեան անդ իւրում ամս քսան, հրաւարեալ ի կենաց աստի, եղաւ մարմինն ի հանգստարանի անդ՝ զոր իւրովի իսկ յօրինեալ էր ի հիւսիսոյ կողմանէ բազմապայծառ քաւարանին, որ ըստ արժանի աթուռոյ իւրում նախահօրն էր կանգնեալ յարկ : Եւ այսպէս երջանիկ և հուշակաւոր և հոյակապ երեւեալ ի հարս, ժամանեաց ի հանգիստ անմահական կենացն ի պարտ առաքելական դասուց :

Ոկնի ոսպա մեծին Ներսէսի յաջորդէ զթոռ Հայրապետութեան Ննաստաւ ի գեղջէն Սիւռոյ՝ որ ի Սասեայ ոտն⁽¹⁾ : Սասեակապան լեալ մեծին Ներսէսի, և վերակացու շինուածոյ հրաշակերտ եկեղեցւոյն գտանիւր հրամանաւ Ներսէսի, մինչ էր նա ի հալածանս յերկիրն Տայոց : Օպսու ժամանակաւ բարեպաշտ իշխանն Սրիգոր Սամկանեան աստուածային սյցեւորութեամբ

(1) Մի օրէն ոտին :

հիմնադրեալ զգնադագեղ եկեղեցին՝ որ
 'ի մեծ դաստակերտին Մուռա, շինէ զնա
 ստիպով երկնային իմն ճեմարան յարդա-
 րեալ 'ի վերայ երկրի . և 'ի հարաւոյ կող-
 մանէ դնէ զարքունիսն իւր յեզը քարաժայռ
 ձորակին , յորում բլսէ ականակիտ աղբիւր
 սղլաջակեալ ընդ քարածերպս վիմարդ քա-
 րանցն , որ զեղերս ունի իբրեւ զպսակ պա-
 տուարի . և ապա հաստահեղոյս քարամբք և
 կրով պարսպեալ կարգէ տուն բնակութեան
 իւրոյ : Շինէ նաեւ նուիրանոց ուխտի կրօն
 նաւորական դասուց , յորում և եկեղեցի
 պայծառապաճոյճ՝ 'ի նմա յարդարեալ ըստ
 արեւելից կուսէ դաստակերտի մեծին Նշի-
 վարդայ , տուն բնակութեան կուսակրօնից
 զնա հաստատէ 'ի փրկութիւն հոգւոյ իւրոյ :

Բայց (1) կաթուղիկոսն Մնաստաս շի-
 նէ զպայծառապաճոյճ եկեղեցին 'ի հայրե-
 նի բնակութեան իւրում՝ 'ի վանս դաս-
 տակերտին Մկուոյ , կացորդ զնա յարդա-
 րեալ քահանայական ուխտի միակրօնից և
 այլոց եւս իղերց եկեղեցւոյ , 'ի պաշտօն
 աստուածային խորանին , և 'ի տաճողութիւն
 հանգստեան հիւրոց և տնանկաց և աղքա-
 տոց : Բայց Վաւիթ որ էր 'ի Պարսից տահ-

(1) Երբ որ . աւին մեծ կաթուղիկոսն :

մէ՛ յազգէ թագաւորաց , աստանօր եկեալ առ իշխանն մեծ Վրիգոր , խնդրէ 'ի նմանէ տալ իւր գբրիստոսական դրոշմն : Օգոր և խնդութեամբ իսկ զնա ընկալեալ , հրա մացէ կաթուղիկոսին (Նատոասայ) տալ նմա զկնիք մկրտութեանն սրբոյ . և վասն զի յառաջագոյն Սուրհանն անուանիւր , ապա իշխանն մեծ ընկալեալ զնա 'ի ջրոյ սուրբ աւազանին , Վաւիթ զնա յորջորջէ յանուն հօր իւրոյ . և տայ բնակութիւն նմա ըգգիւղն Չագ՝ 'ի նահանգին Կոտայից , որ զկնի ամաց ընկալաւ իսկ 'ի Վիլն քաղաքի զմարտիրոսական պսակն :

(Կայնմ ժամանակի ասեն լինել գիւղին որ 'ի քաղաքագիւղն Լըբեւանի , զոր և բաւական քեզ ուսողցանեն զայնր պատերազմի զհանդամանս , որ նախ քան զմեզ⁽¹⁾ պատմագրեցին : Իսկ Լնաստառայ հայրապետին հոգացեալ վասն հայկականս տօմարի , զի թերեւս անշտրժ զնա ըստ այլոց ազգաց մարթասցէ յօրինել , զի միշտ անշարժք լինիցին տօնք տարեկանաց , կամ յեղափոխ յեղանակք ժամանակաց , վասն որոյ և առ ինքն զԼնանիա անեցի⁽²⁾ կոչեալ , որ

(1) Եղիա օրի . յառիւսն զնա պատմագրեցին :

(2) Բժանի անուեցի :

բանիբուն այնմ արուեստի էր հմուտ, հը-
րամայէ նմա ստեղծագործել զինդրելին իւր:
Իսկ նորա ջանն 'ի վերայ եղեալ, և ըստ բո-
լոր ազգաց պայմանի՝ անշուշտ յօրինեալ
զկարգ հայկականս տօմարի, զի բարեձեւա-
գունից ոմանց և զմերս կշռադատեալ՝ մի
կարօսասացութիւն գալ 'ի զուգաւորութիւն
Հռովմայեցւոց: Եւ մինչդեռ խորհէր Ա-
նաստաս ժողողօք եպիսկոպոսաց զեղեալն
հաստատել, վախճան կենաց նմա ժամա-
նէր, կացեալ յաթոռ Հայրապետութեանն
ումն վեց. անփոյթ զինի եկեղոյն այսմիկ
արարեալ, և զառաջին մշտախաղաց չըն-
գայեալ կարգն կալեալ: Յետ այսորիկ Իս-
րայէլ յաթմոյ գեղջէ յաջորդէ զաթոռ Հայ-
րապետութեանն: Յաւուրս սորա զՆառա-
բայ ոմն զօրագլուխ զօրուն Տաճկաց որ 'ի
Հայք՝ վանեալ վասնէ կոտորմամբ աստիւ-
ներսէն իշխան Սրաց, փախստեաց զնա ա-
րարեալ:

Իսկ Իսրայէլ կացեալ յաթոռ Հայրապե-
տութեանն ամն տասն վախճանի: Եւ զկնի
նորա Սահակ կոյ յաթոռ Հայրապետութեան,
որ հայրենեօք էր 'ի 'Չորսփորոյ յԱրթուհա-
ջէն գեղջէ, և մայրենեօք 'ի Սաղազ գաւառ-
նէ՝ 'ի գեղջէ Բերդկաց: Սա նախ կարգեալ

էր յեպիսկոպոսութի Ռոսական (1), և զինի
ապա կոչեցաւ յաթոռ սրբոյն Գրիգորի Իսկ
ապա յեօթներորդում ամի աթոռակալու
թեան սորա պատերազմ յայնմ մարդէ Խաչ-
րաց ի վերայ սասակացեալ լինէր մեծ իշխա-
նին Գրիգորի, որ և ոսկանաւ իսկ, և եդաւ
քնդ հարս իւր. և յայնմ հետէ ապա խա-
ղաղութիւնն փրդովեցաւ, և սասանումն
առատիկ շայտառանեսոյս պատեալ սրաշա-
րեաց: (2) Կնի սորա պայազապէ զիշխանա-
թիւնս շայոց Սմբատ Բագրատունի՝ որդի
Սմբատայ: Եւ յայտմ վայրի Սրուան սմն
յիտմայէլեան տոհմէ՝ ոստիկան ի շայս ա-
ռաքեալ, մարտ ընդ բոլորից իսկ ամբողջ
շայոց դնէր. և զորս միանգամ յինքն գրա-
ւէր՝ (2) առհասարակ քանդեալ աւերեալ ի
վայր կործանէր: Իսկ Սեւան կղզի որ ի ծու-
փոկին Գեղամայ, թէպէտ և ի սկզբան նըչ
ւապի անդ ոչ ըմբռնեցաւ ի ձեռս նորա,
սակայն զինի երկեամ մի ամաց մասնեցաւ
ի ձեռս նորա: Եւ որք միանգամ բնակեալք
կոյնն յամրոցի անդ, գերի առեալ տանէր,
և զկապուտ կոպուտա յաւարի առեալ
սպառսպուռ քանդէր աւերէր զամրոցն:

(1) Մի օր, Ռոսկայ:

(2) Չորս օր, գրաւէին:

Եւ զկնի Սահմէտի այլ ոստիկան 'ի Հայո՞
առաքեցաւ. Լբդլա անուն , այր ժանա
ժպիրհ և ապարստան , և յաւէա չարաբա
րոյ . որ զկեղծաւորութիւնն իբրեւ զթոյնա
իժի յինքն բունեալ ունէր , և կալանաւոր
կապանօք չարչարէր զիշխանս և զազատս աշ
խարհիս Հայոց , և յաւարի առնոյր զկարա
սի և զստացուածս բազմաց : Լպա և զմեծն
Սահակ կապեալ 'ի շղթայս՝ տայր⁽¹⁾ տանել 'ի
'Պամասկոս , ընդ նմին և շիշխանն Հայոց
զՍմբատ որդի Սմբատայ , և առհասարակ
ապա զամենայն եկեղեցիս Վրիստոսի 'ի բա
լոր զարդուց կապուտ կողսպուտ թողոյր , և
յարսօսար կականման և 'ի սուգ և 'ի տրտա
մութիւն զծերս և զուղայս բերէր : Լյս
Լբդլա զնորահաւատն 'Պաւիթ , զոր յա
ռաջագոյն յիշատակեցաւ առ 'ի մէնջ , ըմ
բունեալ չարաչար հարուածովք և կապանօք
և բանտիւ զնա խոշտանգէր վասն առ 'ի
'Վրիստոս հաւատողն , յիւր կորստական
խորխորատն զնա հրապուրէր արկանել : Ս
րում ոչ հաւանեալ , և քաջապէս ընդդէմ
վարեալ սուրբ ծերունին , 'ի փայտի զնա
բեւեռակապ պնդէր , և նետաձիգ 'ի սիրտս
սրբոյն արարեալ՝ 'ի Վրիստոս զհօգին ա

(1) Եղէ՛ օրէ՛ . ետ տանել :

ւանդէր. զոր տարեալ եպիսկոպոսաց և քա-
հանայից՝ հանգուցին զմարմին նորա մերձ ՚ի
վկայարան սրբոյն Յիզուբուզտի :

Գ Լ ՈՒ Խ Ի Ա .

(Յաղագս փառապանաց և հարուածոց Հայոց
յերեսաց Հափարացոյ :

Օ աչսու ժամանակաւ լինի ապա կռի-
ւքն ՚ի Վարդանակերտի , և բնաջինջ կոտա-
րումն խմայելեան բանակին : Վասն որոյ
ցարդ ևս բան առ Հափարացիոն ըստ իւր-
եանց աղխատրոյդ բառին պատմի թէ՛ Վար-
դանակերտ առիւ մի յիշեսցի մեզ : Եւ վա-
սըն զի յոյժ տապնապեալ տարակուսեսլ
ատուպեալ նեղեցան մեծամեծք Հայոց ,
ստրա յուսացեալ յերկնային այցելութիւնն՝
ընդդէմ դարձան ասպատակաց հինից իս-
մայելեան զորուն : Եւ վասն զի Ոգբայ ոմն
զօրապետ մեծ՝ հանդերձ զօրօք բաղմօք շըր-
ջէր ընդ կողմամբք Վանանդայ , անդ ապա
հասեալ ՚ի վերայ Կամսարականն հանդերձ
աղատօքն Վանանդայ՝ կոտորեցին սպառըս
պուռ զզօրս նորա , և ինքն վախստեայ ան-

ցեալ գնայր առ ամիրապետն իւր : Եւ յանդապա բազում զօրս ընդ իւր գումարեալ ՚ի ղէնս և ՚ի զարդս և ՚ի տէգ նիզակի , և անհնարին դառնութիւն խրոխտանայր՝ (1) գալ առնուլ զվթէժս ՚ի Հայոց՝ ղիւրոյ զօրուն հարելոյ . հրդեհել , քանդել , կործանել զեկեղեցիս Հայոց , և առհասարակ գերել՝ և կերակուր առ անողորմ սրոյ :

Իսկ սուրբ կաթողիկոսն Հայոց Սահակ դեռ եւս կայր կենդանի ՚ի Վասմակոս . իբրեւ լուաւ զանհնարին սպառնալիսն Սգբայի , ինդրեր հրաժեշտ ՚ի նմանէ՝ երթալ առ նա , թերեւս հնար լիցի դարձուցանել զնա յանհնարին դառնութենէ մտացն : Իսկ ՚ի հրամայելն նորա երթալ առ ինքն , իբրեւ չոգաւ ՚ի Խառան , իսկ և իսկ հիւանդացաւ սուրբ կաթողիկոսն ՚ի հիւանդութիւն մեծ , և ապա գրէ նամակ աղաչանաց առ Սգբայ իւրով իսկ ձեռամբ , բազում թախանձաւնօք և աղերսալի պազասանօք . յուչ եւս առնելով Սգբայի զհասարակաց մահ մարմնոյ , և թէ զկնի դալոց է և նա ամենայն մահկանացուաց , և ՚ի տապանի վաղվաղակի դնելոյ , այլ և զանհնարին դառնութիւնն դժոխոց տարտարոսի նմա ընդ յուշի կա

(1) Երջօ օր . խրոխտայր :

պեալ, դարձեալ և զօտարամահն իւր լինել
 'ի գտնաւորութիւն նմա բերեալ : Եւ այս-
 պիսի զղջացուցիչ բանիւք համոզեալ ազա-
 չէր դառնալ 'ի խորհրդոց չարաց, և չառ-
 նել զայն ինչ՝ զոր հանդերձեալն էր առնել,
 զապիրատ մոլորութիւնսն 'ի վերայ Հայաս-
 տանեայցս : Եւ ապա զայն հրովարտակն
 հրամայէ յետ վախճանի իւրոյ դնել յաջոյ
 ձեռին իւրում, զի ինքն Սգբայ եկեալ առ-
 ցէ 'ի ձեռաց նորա, թերեւս զղջացի չգոր-
 ծել զանօրէն մոտածութիւնսն իւր : Իսկ ու-
 տիկանն Սգբայ իբրեւ լուաւ զմահ սրբոյն
 Սահակայ, վաղվաղակի առաքեաց դեսպա-
 կրս, հրամայէ ոչ թաղել ցնա, մինչ զի ինքն
 իսկ երթիցէ : Եւ իբրեւ չոգաւ, վաղվաղակի
 առ դիապատիկ մարմինն առն Մատուծոյ մը-
 տեալ, ձեռն նմա շարժէր ըստ օրինին իւ-
 րեանց իբրեւ կենդանւոյ, և ողջունէր ըզ-
 նա 'ի լեզու իւր՝ «Եւ ալ» ասելով : Իսկ
 ապա հոգւոյն ազդումնն զձեռն սրբոյն քր-
 անշնչութեամբն էր խափանեալ՝ շարժեաց⁽¹⁾
 ընդդէմ ոստիկանին 'ի պատճառս աղերսաւ
 նաց, ընդ որ յաւէտ 'ի զարմացման եղեալ,
 և առեալ զնամակն 'ի ձեռաց նորա՝ և ըն-
 թերցեալ՝ ասէ. Մ'ս⁽²⁾ խնդիր քս կատարեալ

(1) Եւ ալ : Դի. շարժէր : (2) Եւ ալ : Մ'ս խնդիր քս :

է. պատուական այրդ Մտուծոյ : Եւ նամակ
 'ի նախարարս Հայոց գրեալ, և հանդերձ
 սուրբ մարմնով Հայրապետին 'ի Հայս ա-
 ռաքեալ բազում պատուով, և թողեալ 'ի
 բաց զյանցանսն զոր առ նա գործեցին, և
 ինքն ընդ կրօնին դարձեալ դառնայ 'ի
 տեղի իւր : Եւ այսպէս զմեռելութիւն նորա
 պատուական արար Մտուծոյ քան զմեր
 կենդանութիւնս, և 'ի սադրելոյ աղօթից
 նորա փրկութիւն մեծ ծագեաց աշխարհիս
 մերում : Իսկ իբրեւ եկաց մեծն Սահակ
 յաթոռ Հայրապետութեան ամս քան և
 եօթն, զկնի նորա յաջորդէ զաթոռ Հայ-
 րապետութեան Եղիս 'ի գեղէ Երձիշոյ
 որ Ղզնվախ :

Յաւուրս յայսմիկ էր ամիրապետ խոնա-
 յելեան Երզնկէլիք, յետ ութսուն և հինգ
 թուականին իւրեանց : Իսկ ապա զօրք նորա
 որ 'ի Հայք՝ հուր 'ի մեզ վառեցին, սատա-
 նայ 'ի նոսա փչելով զքարկութիւնն, և ա-
 պա սոսահամբաւ դաւողութեամբ սնտոի
 յուսով և խնդալուցանող բարի խոտո-
 մամբք զամենեւեան 'ի մի վայր գումարէին՝
 զազատս և զհեծելազօր գունդս, և զանուան-
 արն նոցա 'ի դիւանն մատուցանէին, իբր
 թէ բաշխել նոցա զդահեկանաց տարեւո-

ըրն . և ապա զպատերազմական զէնան 'ի նոցանէ 'ի բաց առեալ, 'ի տաճարն 'Աստուծոյ զնոսա արկանէին 'ի 'Նախըւան քաղաքի, և զգրուեսն յետ կոյս փակեալ աղիւսով՝ 'ի բաց սնդեալ ունէին զելլոցն վայրս : Իսկ նոցա իմացեալ զդաւաճանութիւնն, զմանկանցն զձայնն որ 'ի հնոցին՝ երգս առեալ գոչէին : Իսկ չար դահճացն զվերնաշարկս եկեղեցւոյն քակեալ և լցեալ հրով, առաւել եւս քան զՆաբիլոնին 'ի վեր ըզբոցն բարձրացուցանէին այրեցողական նիւթովն . և այնպէս ապա հրդեհակէշ եղեալ տաաստաղ փայտակերտ եկեղեցւոյն, և հըրացեալ կղմինդրն 'ի վերուստ 'ի վայր հոսեալ միսախառն հրովն՝ վախճան մահու առ հասարակ 'ի վերայ ամենեցուն նոցա ածէր . և նոցա անդադար գոհաբանութիւնն 'ի ըսպառել ոգւոցն կացեալ դադարէր : Իսկ վրիժագործ այլազգիքն յապահովս կացեալք յերկիւղէ քաջացն զօրաց, և զմնացեալ ընտանիս հրակիղելոցն գերի առեալ ածէին 'ի 'Վին քաղաք, և անտի յուղարկեալ տանէին 'ի 'Խամասկոս : Էւ այսպէս աշխարհս մեր ծովացաւ արտասուօք, և լցաւ բազում ողբովք : Իսկ յետ 'Աբդմէլէքայ Վ լիթ⁽¹⁾ որդի նորա

(1) Մի օր . Վ լիթ :

լինէր ամիրապետ, և Վ թասղիման եղբայր
նորուն սակաւակեցութեամբ. և յետ նորա
ատա Ռմար (1), յորում ժամանակի Վ ահան
Գողթան տէր չարչարեալ իսկ 'ի նմին Ռմա-
րայ, և բազում նահատակութիւնս վասն
անուանն Վրիստոսի ցուցեալ Ռուծափ (2)
բազարի Շամայ, պսակի 'ի Վրիստոսէ ան-
թառամ պսակաւն :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Բ .

Յաղագս Հայրապետութեան Յովնանեոս Իմաստ-
սիբի, և Գործոց նորա :

Բայց յաւուրս մեծ Հայրապետին Լ-
ղիայի, 'ի բրտէս ոմն՝ որ յայնժամ եպիսկո-
պոսապետ եր Մուրանից, 'ի հրապարտ ամ-
բարչութեան զինքն բերեալ, չարադաւան
գտանէր չար աղանդոյն Վաղկեդոնի . ընդ-
նմին և տիկին ոմն համաձայնեալ նմա, որ
յայնժամ հրամանատար Մուրանից էր :
Լս այսպէս երկաքանչիւր նորա միաբան-
եալ՝ ջանահնար լինէին զբոլոր աշխարհն 'ի

(1) Երէւ զի . Օմար . (2) Մի զի . 'ի Ռուծափ :

մարդապաշտ հայհոյութիւն տօմարին | Եւ
 ւոնի : Իսկ նախարարք աշխարհին իմացեալք՝
 զեկուցին մեծ հայրապետին | յղիայի , որոյ
 Կունն 'ի վերայ գործեալ ոգւով չափ , և բաւ
 զում նամակս հաւատոյ աստուածական (1)
 պատգամօք առ նոսա առաքեալ երկիցս և
 երիցս անգամ , ոչ եւս զղջացան դառնալ 'ի
 մարդադւաւան մոլորութենէ իւրեանց : Ապա
 մեծն | յղիա գլխաստութիւն և զնդարձաւ
 կութի սրտի 'ի գործ արկեալ գրէ թուղթ
 առ ամիրապետն իոճայէլեան Ռմար , զեկու-
 ցանելով նմա թէ՛ դոյ ուստ յաշխարհիս (2)
 մերում եպիսկոպոս մի , և նոյնգունակ տի-
 կին մի զուգակից ընդ եպիսկոպոսին , որք
 'ի բաց բերեալ են 'ի հետազանդութենէ մե-
 ծի տէրութեանդ ձերոյ , և ոչ միաբանին
 ընդ մեզ , որ միշտ զանուն քո յիշատակեալ
 քարոզեմք յաղօթս մեր , սոյլ զթագաւորն
 Հռոմոյ քարոզեն , և 'ի նա զաշխարհս մեր
 հնարին դարձուցանել , եթէ ոչ աճապա-
 րեացես բառնալ զնոսա 'ի միջոյ ստտի մեր-
 մէ , ընդ հուս իսկ հատուածեալ 'ի Հո-
 ռոմն ձեռնատուր լինին 'ի տակ հարկաց ,
 և յամենայն մասունս գործոյ :

(1) Երբեք օրի . աստուածային :

(2) Ռմար աշխարհիս մերում :

Օչայս ապա ընթերցեալ ամիրապետն՝
 չնորհակալութեամբ մեծաւ պատուէ զա-
 ռաքեալ դեսպանն (1) մեծի հայրապետին . և
 ինքն յղէ զոմն ներքինապետ իւր , վաղվա
 ղակի առ ինքն հրամայէ հասուցանել զՎեր-
 սէս հանդերձ տիկնաւն : Արդ եկեալ և
 ըմբռնեալ զերկաքանչիւր վնոսա , և կապեալ
 երկաթի շղթայիւք և հեծուցեալ յուղտս՝
 առնու գնայ առ ամիրապետն : Եւ այս-
 պէս խոհակմանաբար ՚ի ձեռն մարմնական
 կռից նոցա զհոգւոյ մահն ՚ի բաց վարատեալ՝
 բառնայ ղչարն ՚ի միջոյ մեծ հայրապետն
 Լիզիա : Եւ ապա այլ եպիսկոպոսապետ ՚ի
 տեղի չարափառին Վերսիսի ձեռնադրեալ
 հաստատուի : Իսկ ապա սորա լցեալ զկէտ
 Հայրապետութեան ամս չորեքօրասան՝ վախ-
 ճանի :

Եւ զկնի սորա յաջորդէ զաթոռն սուրբ
 մեծ իմաստասէրն Յովհաննէս . որ հմուտ
 և տեղեակ գոլով բոլոր քերթողական շա-
 րափծաց , մասանց բանի և մասնականաց ,
 այլեւ վարժից սեռից , և որք ընդ գոյա-
 յութեամբն են սեռական տեսակարարողու-
 թիւնք (2) մինչ յանհատ վայր , և տարբերու-

(1) Մի օրի . դեսպանն :

(2) Մի օրի . տեսակաւորութիւնք :

Թեանցն եւս հանգամանաց եւ պատահմանց ,
անջատից եւ անանջատից ոչ անտեղեակ :
Վարձեալ եւ կրթական վարժից Թէոնակա-
նաց , որ զարուեստին ծառայ պատուս առու-
գանապէս ներագրէ յարուեստասէրն , յա-
ւէտ իմն հմտագունագրով ⁽¹⁾ դրոշմեալ՝ սաց
եկեղեցւոյ Վրիատոսի զբովանդակ կարգա-
ւորութիւնս պաշտաման ժամուց . գեղեցիկ
իմն յօրինուածով ճոխացուցեալ եւ բացա-
յայտեալ եւս զմիոյ միոյ կարգացն զմեկ-
նութիւնս ՚ի միութարութիւն կղերց եկեղե-
ցւոյ : Այլ եւ ճառս եւս ինքնախօսս բանաս-
տեղծս յարդարեալ զղացուցիչս չար գոր-
ծոց եւ յորդորականս ՚ի պէտս ապաշխարու-
ղական օտկի : Սա ամենայն առաքինի քաջու-
ջութեամբ զանձն տուեալ աշխատասիրաբար
կրթական ջանիւ գինքն ղինէր յերկս հոգե-
ւորս պահօք եւ աղօթիւք՝ եւ ամենագիշեր
տքնութեամբ . եւ ՚ի ներքոյ ոչ յօգեաց ասր ,
այլ յայծեաց ցփսիս դժոխքներս զգեստա-
ւորէր : Իսկ զարտաբոյսն ՚ի պատուական
երանգէ նիւթից զգեստաւորեալ պճնա-
զարդէր , եւ ոսկի մանր խարտիւ աղացեալ
եւ իւղովք անուշիւք յայն ընդխառնեալ ,
փչէր ընդ ծաղիկեալ ալեօք մորուսն՝ որ իջա-

(1) Երկ- օրէ . հմտագոյն գրով :

նէր մինչեւ ցգրապանս զգեստող նորա : Եւ
այնպէս ապա ատենն կազմեալ, զի տեսու
ղացն բարեխորհայ՝ բարի պատճառք խրաւ
խուլթեան լիցի, և չարացն խակաց՝ ընդուս
տուցանող պակուցումն ՚ի չարէն ՚ի բարի :
Եւ վասն զի ոչ այնպէս յաներեւուծից ու
մանց ահից զօրութիւն ընդօստուցանող
մարդկան բերցի ՚ի վատթարէն առ լաւն :
որպէս յերեւելեացս գերաբուն զարդաւց
խտողանք, և վասն սորին իսկ այսօրիկ կա
լաւ իսկ սովորութիւն գեղեցիկ զարդուք
պճնազգեստել⁽¹⁾ զանշունչ քարինս եկեղե
ցւոյ, ապա Բյւզափ առաւել մարդ քան զքա
րինս բերէ ՚ի զարմացումն զտեսողսն : Ասկայն
այսօրիկ ոչ ամենեցուն, այլ նոցա միայն՝
որոց դատողական հաւատուցեալ է գործ :

Եւ վասն զի տեսեալ էր զայրն Ատու
ծոյ ոստիկան ոմն Հայոց Ս լիթ անօւն, և
եղեւ գնալ նմա առ տմիրապետն, և պատ
մէր նմա զվայելութիւնն Յովհաննու : Իսկ
նորա զնա տեսանել ըղձացեալ, վազվազա
կի զմի ՚ի ծառայից իւրոց առաքէր՝ առ ին
քրն զայրն Ատուծոյ ածել : Եւ իբրեւ ա
ծաւ բազում պատուով յարքունական քա
ղաքն, պատգամ առ նա ամիրապետն յղէր,

(1) Հինգ օր. զգեստաւորեալ :

զի լատ տովորականին զարդու զինքն զգեստ
առաւորեալ՝ այնպէս զնա տեսցէ : Իսկ նորա
զուարտահասակ դիտակն իւր եւս առա
ւել փայլուն և պաղպաղուն զգեստիւք պըճ
նաւորեալ, և զաղէքէկ ծաղկեալ մորուսն
սակեփունջ կազմեալ, և զոսկիանկար գաւառ
զանն որ 'ի փայտից ոսկիազկց՝ 'ի ձեռն ա
ռեալ, այնպէս ապա գունեան այրն և թիկ
նաւէս առ ամիրապետն մտանէր : Օր տե
սեալ հիացեալ զարմացեալ քնդ գեղեցիու
թիւն նորա բարեհամբոյր հասակին և շքե
զաշուք դիտակին . ապա եղաւ ակօռ նըս
տել նմա (1) : Եւ սկսաւ հարցանել յնա ամի
րապետն . Ինչէր, ասէ, այդպէս պճնապա
ճոյճ լինիս . վս զի Վրիստոսն ձեր զպարկեշտ
և զնչին զգեստ պատուեաց, և զնայն արա
քին աշակերտք նորա : Իսկ նա պատասխա
նեալ ասէ . Թէպէտ և Վրիստոսի լստուծոյ
մերոյ առ 'ի մէնջ առեալ մարմնովն զաս
տուածական փառսն ծածկեալ լինէր իբրեւ
փորագութաւ, տակայն աստուածային զօրու
թեան սքանչելիք նշանացն ոչ ծածկեցաւ,
այլ յամենեւին հեղաւ, գնոյն շնորհ նշա
նաց և արուեստից տալով 'ի ձեռս իւրոյ ա
շակերտացն, որ բաւական բերէր զմիտք

(1) Մի օր . 'ի նմա .

մարդկան զարթուցանել յերկիւղն Մտու-
ծոյ, և ոչ ինչ սխալոյսցան զգետուուց ահաբ-
կողաց : Իսկ արդ՝ վասն զի փակեալ է ՚ի մէնջ
բազում նշանաց նոցա շնորհ, վասն այնորիկ
ահարկու իմն զգետուուք հնարիմք զպարզա-
միտ խակու թիւն մարդկան ընդոստուցանել
յերկիւղն Մտուծոյ : Օպս ապա և ՚ի մար-
մնաւոր թագաւորսդ ՚ի ձեզ է տեսանել, ծի-
րանեփառ և ոսկեճամուկ զգետուուք և գե-
ղեցիկ զարդուք և զինուք առ ՚ի յահարկուի
բազմաց բերել. զի թէ խարազնագգեաց (1)
զձեզ ՚ի մարդկանէ որ տեսանիցէ և գծուծս և
խոշորս, ոչ որ պակուցեալ զարհուրեսցի ՚ի
փառաց ձերոց՝ որ սնն երեւի : Իայց եթէ
զբովանդակն զիմ գտանել խուղես, հրամա-
յեսցէ տէրութիւնդ քո արտաքս ոսկաւիկ
մի գնալ արանցդ : Իսկ ապա ՚ի միայնանալն՝
մերկացաւ առ ՚ի զգետունն արտաքնոյ, ցու-
ցանելով նմա զցփսիսն այծեայս՝ ասելով.
Սերկութեանդ ամոցս այս է զգետու, իսկ ար-
տաքոյքդ՝ միայն են ՚ի տեսիլ արտաքնոց : Առ-
իբրեւ զձեռն ՚ի ցփսիսն արկեալ լինէր ամի-
րապետն, դժգմեալ, խոժոռեալ. քստմնելով
ասէ. Օ իմորդ արդեսք կարէ մարմին մարդոյ
տեւել ժուժկալել այսպիսի դժոխքներէն

(1) Մի օրի. խարազնագգետ :

քրձի, եթէ ոչ յիշուածոյ տուեալ լինի նմա համբերութիւն: Եւ ասպա բազմահարկի պատուով վնաս մեծարեալ, և եօթն անգամ զնա պճնաւորեալ գեղեցիկ իմն արքունական զգեստուք, և գանձս եւս ոսկւոյ և արծաթոյ նմա պարգեւեալ, յուղարկէ յիւրական աշխարհն: Արդ եկեալ և կեցեալ ամս օտկաւ՝ վախճանի, կացեալ յաթոռ հայրապետութեան ամս մետասան:

Գ. Լ. ՈՒԽ Ի Գ.

Յաղագս հայրապետութեան Վաւի և այլոց, և Գործոց նոցին:

Իսկ զինի նորա կացուցանեն յաթոռ հայրապետութեան զՎաւիթ, ի գեղէն Լճամնեից՝ որ ի Կոտայսն գաւառի: Լճս գիւղ սեպհական էր տան Վաթողիկոսարանի, նախ քան զչարչարանս սրբոյն Վրիգորի յարքաւ յէն Տրգատայ նմա իսկ հոգեցաւորս (1) պայմանաւ ընձեռեալ, որոյ և յետկար վըճուան (2) պահի մինչեւ յայսօր ժամանակի: Եւ

(1) Մի օրի. հոգեպատում:

(2) Մի օրի. վճռաւն. երկ օրի. վճռանն:

վասն զի բնակչաց հեթանոսաց ի Վլկն քաղաքի յոյժ տաղտկացեալ լինէր այրն Նստուծոյ Ռաւիթ, այլ և բազում չար ոճիրք զնա կեղեցին. ասլա տագնապեալ և արտաքս ի միջոյ նոցա ըստ գրեցելումն ելեալ, շինէ եկեղեցի ի գեօղն Սրամոնս՝ (1) գեղեցկայարմար յարդարմամբ, և դնէ շուրջանակի նուրա տուն բնակութեան վայելուչ իմն յարմարեալ. և անդ զկէտ կենսոցս քաղաքովաբեալ իբրեւ ամս երեքուստան՝ վախճանի, հանգուցանելով զնա մերձ առ նոյն իսկ եկեղեցի:

Իսկ զկնի յաջորդէ զաթոռ նորուն Տրդատ՝ յաթմայ գեղջէ, այր սուրբ և պապ կեչո, և վայելալ առաքինութեամբ: Յաւուրս նորա ատպատակք չար հինից յամենայն ուստեք դադարեալ լինէին ի տագրելոյ սրբութեան աղօթից նորա: Եւ այսպէս ապա խաղաղութեամբ հասեալ ի կէտ կոչմանն Քրիստոսի՝ վախճանի, կացեալ յաթոռ Հայրապետութեան ամս քսան և երես: Իսկ զկնի սորա (2) համանուն սորին Տրդատ ի Ռանաւորից՝ կացորդի յաթոռ Հայրապետութեան, և ոչ աւելի քան զերիս ամս տեւեալ՝ վախճանի: Իսկ զկնի սորուն՝ Միօն

(1) Մի օր: Սրամանայ:

(2) Երէ օր: Նորա:

'ի գեղջէ Բաւոնեաց՝ յաջորդէ զաթոռն :
 Աս 'ի տղայական հատակէ մնեալ և ուսեալ (1)
 'ի սրբումն հայրապետարանի , վարժ և կիրթ
 'ի բնաւոր առաքինութիւնս յառաջաբե-
 րիւր : Իսկ ապա նախ քան զայս կոչեալ
 լինէր՝ աս յեպիսկոպոսութիւն նահանգին
 Լղճնեաց . և մինչդեռ անդէն իսկ հովուէր
 զհաւատապետարն իւր հօտ , աղբիւր մի բազ-
 մաբուխ առ ստորոտով Արմն կոչեցեալ լե-
 քինն՝ յամաքեցաւ , յորմէ բազում այգես-
 տանք և բուրաստանք տնկոյ և արտաւարք
 ոռոգանեալ բուծանէին : Եւ այնուհետեւ
 ապա սկսաւ ապականիլ և լքանիլ գտղաւ
 բերութիւնք գեղջն , և յեղծումն աւերաւ
 նաք բերիլ : Իսկ որ յայնժամ խամայէլեան
 առնիկանն էր յայնմ նահանգի՝ Սուրբման
 անուն , առ ինքն զեպիսկոպոսն կոչեալ՝ ա-
 զաչէր զնա թերեւս հնար ինչ գտանել
 դարձեալ բզխելոյ աղբերն : Իսկ ապա Աւ-
 ճնի քարոզ ընդ Քորկր վիճակեալսն իւր ա-
 ռաքեալ , զի միաբան 'ի հսկումն ցայգապաշ-
 տամանց բերցին զմի գիշեր՝ որ 'ի կիւրա-
 կէն զուսոնայր : Իսկ 'ի վաղիւ առաւօտու
 կիւրակէին չուեալ գնացին հանդերձ իս-
 չիւն սրբով , և համագումոյ հաւատապետով

(1) Մի օր . սրբաննալ :

քըն յաղբիւրն խցեալ և ցամաքեալ . և անդ ազօթս տրարեալ և տեառնագրեալ զտեղին՝ հարկանէ գաւազանսւն որ 'ի ձեռին իւրում, և յանկարծակի յական թօթափեն բղխէ աղբիւրն փռակեալ յորդաբուխ ականակոտ պարզուածիւ . ընդ որ յաւէտ իմն ստոիկանն զսրմացեալ, ոչ թերեւս լինէր մոռացեալ 'ի մտայ նորա եղեալ նշանքն : Ահա այսորիկ ապա եհա ստոիկանն այն պայազատել և զգործակալ լուծիւն Հայրատանեայցս . և 'ի գալ հորա 'ի Վփին քաղաք, իսկ և իսկ վախճանէր երկրորդն Տրդատ : Լի իմացեալ ստոիկանն՝ վաղվաղակի առաքէ 'ի խնդիր եպիսկոպոսին Աիօնի, և ածեալ կացուցանել զնա հրամայէ յաթոռ Հայրապետութեան . յայսպիսի իմն պատճառանաց բերեալ զնա յայտ առնողի : Յաւուրս սորա եղել կոտորումն Քաղինոյ և Լրենոյ և չիւղսքաղաքին թալանայ, յորում սպանան ոգիք իգրեւ եօթն հարիւր, և գերեցան հազար երկու հարիւր : Բայց նորա բազում և հրաշալի ճգնողական վարուք վճարեալ զկէտ կենաց իւրոց իրեւաման ութ վախճանի, եղեալ 'ի քրնարանի ընդ հարս իւր :

Լի ապա զլսացի որ 'ի Նիզ գաւառէ՝

Տ'ղապատուէլ գեղէն, կոչեն յաթոռ Հաք
 րապետութեն : Օսա նախ կարգեալ էին եւ
 պիակոտոս 'ի գաւառին Վոյլթան, և զկնի աւ
 պա կացուցեալ 'ի հայրապետական աթոռն :
 Լ'սի բան զնմանէ, թէ էր որդի միամօր կնոջ
 սորւոյ, և վասն զի յաղքատութեան կնոջն
 հանգիպեալ սոնդեայ որդւոյն իւրով մու
 րացիկ շրջէր, եկն յարեցաւ ապա նա 'ի տուն
 կաթուղիկոսագրանին, և անդ կայր 'ի յորովից
 իմն անտես լեալ, և ոչ եւս բնաւ մեկնեալ
 'ի դրանէ սուճալին Տեառն, ցրտահար սա
 ռուցեալ 'ի ձմեռայնի լինէր, և տապաւ
 թարչ արեւակէք յամարայնի : Իսկ 'ի հար
 ցանէլ քահանայիցն՝ թէ ընդէջ այգպէս
 բացօթեայք լեալ՝ բոլոր գառնաշունչ օդու
 ցրդ հանդերձ աոնդեայ մանկամբդ տա
 րեալ, և ոչ մտանես ընդ յարկաւ ուրեք :
 Իսկ նա գոյս բան և եթ ընդդէմ առնէր
 պատասխանի : Ոչ գիտէք՝ զի սակա կաթու
 ղիկոտութեան զորդեակս իմ սատ անուցաւ
 նեմ : Որ գրեթէ մարգարէութի իմն վասն
 մանկան կիներ գոտանիւր, զի անեալ և ու
 տեալ 'ի նմն հայրապետանոցի, նախ յե
 պիակոտոսութիւն և ապա 'ի բարձր աստիւ
 ճան հայրապետութեան կոչեցաւ : Իսկ սորա
 քաղաքավարեալ զկեանս իւր իբրեւ ամս

Երեքսուսան, վախճանեալ՝ դնի ընդ հարս
 իւր: Իսկ յետ սորա զՍտեփաննոս ոմն ՚ի
 Վփին քաղաքէ կացուցանէին յառաջնոր
 գութեան անդ, ոչ ինչ աւելի քան զեր
 կուս տմն կեցեալ: Եւ յետ սորա Յովսէփ
 յաջորդեալ յԱստանէն՝ ՚ի կուրապաղատին
 ապարանից, իբրեւ ամիսս վեց միայն տե
 ւեալ:

ՔԼԱԻԽ ԻԴ.

Յաղափս յաղարարութեան աղասոյ Էփէղէոյն Տա
 փոան գեղջ, և Կալուածոյ Հայրապետանոցի:

Օպսու ժամանակաւ Կալիտ ոմն ու
 տիկան ՚ի Հայս յամիրապետէն առաքեալ լին
 ներ. որ իբրեւ Եհաս ՚ի Կոստնուան քա
 ղաք, ապա կուսակալս և գործակալս քոս
 գաւառաց գաւառաց առաքէր: Եւ վարն
 զի ընդ նորօք նուաճեալ էր գաւառն Տաղ
 րեւանայ, ընդ այն ապա զմի ՚ի պատուա
 ւորաց իւրոց ռաբիկան առաքէ. որոց էր
 Թեալ հասեալ ՚ի վանս միացնարանի պրքոն
 Պրիգորի որ ՚ի գիւղն Տաղուանու, երե
 կոթս անդ առնէր: Եւ տեպեալ ապա զգե

դեցիկ և զլաւէտ չքնադատես սորա առ
 յողաճակերտ խորանին, զոսկեղէնս և զար-
 ծաթեղէնս, և զգունակ գունակ երանգս
 յագագաստին սրբութեան, և զհանդերձանս
 և զսրկանելիս, ապա հրապուրեալ 'ի չար
 ագահութենէ՝ խորամանկ մտօք ջանայր հը-
 նապս մարթել գտանել սակս յինքն յափըշ-
 տակելոյ զաստուածային աւանդան: Եւ ըստ
 ապիրատ խաչորդոցն զմի 'ի ծառայից իւ-
 րոց անարգագունից 'ի ծածուկ խարդուա-
 նեալ՝ խեղդամահութեամբ ընկենոյր 'ի գիւ-
 շերի 'ի վին մեծ խորափախ, զվայրս մտին 'ի
 վերայ կափուցեալ: Եւ ապա այգուն իբրեւ
 զանխուլ իրին գալով, ինքն 'ի խնդիր լինէր
 խեղդամահ ժանախն, և առհասարակ ըզ-
 տուրբ կուսակրօնսն 'ի բանտ և 'ի կապանս
 ըմբռնեալ, իբր թէ նոքա գտան սրտածառ
 կորստեան ծառայի նորա: Եւ յոյզ ապս ա-
 ռեալ գտունս և զկայանս ուխտականացն,
 երթայր բանայր զիւր վիճեալ ծառայի ծան-
 կեալ վինն, և իսկոյն ճիչ բարձեալ մարդա-
 կերն մահապարտ՝ զսուրբ արսն պարտուոր
 առնէր. և վազվազակի ապա և ոստիկանին
 զգացուցանէր զայն ինչ՝ զոք ոչ երբէք գտա-
 նէր տեսանել. և այնպէս զարիւն ամբիծ
 աղաղութեալ արալեալ, հրաման ընդունի

յոստիկանէն առանց հարց և փորձ առե-
նի կոտորել զսուրբ արսն : Իսկ անօրէն վըշ-
տասէր չար դահիճն որոյ ճարակ զսուրբ
գունդն առհասարակ տայր՝ առելի քոն ըդ-
քառասուն այր , և ապա զըովանդակ սպա-
սույն բազմութիւն միանգամայն իսկ յինքն
յափշտակեալ ընդդէմ զկորստական չար արեւ-
հութեանն չափ : Իսկ ՚ի բազմաց սակաւք
միտացեալք , ելեալք ՚ի փախտենէ փախտա-
ցին , և եկեալ գտեալ բազմախողտող երկա-
թոյն տապաստ անկեալ զդիակունա սրբոցն ,
և զեկեղեցին Վրիստոսի իրթնացեալ ՚ի բա-
րեզարդութենէ բեմին , ողբա ողորմելիս փո-
խանակ խրախճանական երգոց յարդարէին ,
մանաւանդ զի և ոչ կտրուցման աչաց նոցա
արժանի գտան : Եւ այսպէս հազիւ իմն գե-
րեզմանի զսուրբսն առեալ , ՚ի մխիթարու-
թիւն իւրեանց բերէին զանբիծ արեւանցն
սլաղոտաւորութիւն , որով ընդ Սարտիրոսա
անուանք նոցա գրեցան ՚ի դպրութիւն կե-
նաց :

Իայց յետ վախճանելոյ հայրապետին
(Յովաքայ , զ)իսղոմոն ածեալ կացուցանեն
յաթող սրբութեանն : Եւ էր ՚ի քաղաքա-
դիւղէն Վառնույ , և ՚ի մանկութենէ ա-
ռեալ էր զըւծ կրօնաւորութեան հարգի ,

եւ բազում առաքինաջան երկոց զանձն որ
 ւեալ 'ի մեծ ուխտին Սաբենոցաց . այլ և
 վարժեալ իսկ էր 'ի փիլիսոփայական արուես-
 տրս , և առաւել եւս հմուտ լեալ փսաղ-
 տութեան կրթանաց : Եւ վասն զի 'ի ժա-
 մանակս Սողոմոնի հարանց հօր՝ յերկուս լի-
 նէր բաժանեալ ուխտն Սաբենոցաց , եւ
 հայրն հարանց հասարակ բաժնիւ կրօնա-
 ւորական դասուն երթեալ բնակէր 'ի Օւլ-
 րեսկ՝ որ 'ի Շիրակ գաւառի , զհետ նորա
 և այս եւս Սողոմոն չուէր գնայր , և անդ
 'ի միայնակեցի կարգ ելեալ լինէր 'ի խրճիթ ,
 բազում ճգանց և աշխատութեանց զանձն
 տուեալ : Եւ մինչդեռ 'ի խրճիթ անտի ար-
 տաքս հանեալ՝ չուեալ ամէին ցաթոռ Հայ-
 րապետութեանն , հարցաւ ասպա յովանց ա-
 զատաց , թէ Վստն զի ծեր ես և յանհնարին
 ճգնական վարուց յոյժ անաւագեալ , ըն-
 դէր յօժարեալ երթաս 'ի Հայրապետութի :
 Եւ որս սպասասիրանեալ նորա ասէր . Եթե
 թամ՝ զի գեղապաճոյճ նկարողաց սեւել
 զիս ընդ այլ Հայրապետսն տամ յորմ եկե-
 ղեցւոյն : Եւ ըստ ամին այսմիկ գործն կա-
 տարիւր , զի ոչ աւելի քան զմի ամ կեցեալ
 Վոխի յաշխարհէ անտի , և դնի ընդ հարս-
 իւր և կենդանագրի 'ի քաւարանի սրբում :

Լայոս զկնի սորա զՎէորդ ի գաւառէ
Լրագածոտան կացուցանեն ի Հայրապետ
տութե : Եւ փան զի սպառնալու Հաղա-
րացիքն աիրեցին , և կարան զՀայապետան
եայսս , և մեծամեծք աշխարհիս նուազեցան ,
և մնացեալ քն ղողեալ գադարեալ կային ընդ
լծով ծառայութեան նոցա , սակս սցողիկ
իսկ յայսմ փայրի պակասեցաւ ի պատմա-
թենէ աստի զղայցք իշխանացն մերոց : Բայց
եթէ գուցէ գացի ինչ , բաւական քեզ բեր-
ցի նախ քան զմեզ պատմեալն ի Հապհայ
սրատմագրէ :

Բայց զկնի Վէորդայ զՅովսէփ ի գաւ-
առէ Լրագածոտան , ի բնակչաց սրբոցն
Վրիգորի , կացուցանեն ի Հայրապետու-
թեան : Յաւուրս սորա ոտիկան ոմն Խա-
ղիմա անունն եկեալ ի Վիլն քաղաք զընդ իւ-
րեւ կացեալսն նուաճէր : Եւ տեսեալ ըն-
դեղեցկութիւն մեծամեծ դատաւերոցիցն
տան կաթուղիկոսարանին , զԼրոտաշաան և
զԽաւսկերտն և զՀոռովմոց մարդ նան-
դերձ նոցունց ագարակօք . և դաւաճա-
նեալ ի չար ցանկութենէն և ի դիւանդ
ազահութենէն , ուժգին իմն դժուարու-
թեամբ յինքն ի հայրապետէն Յովսէփոյ
ինդրէր տալ նմա զմեծ դատաւերոս ի

բլրո 'ի սրատճառս գնաց արծաթոց : Իսկ մեծի առնն զմահ ընդ կեանս խառնեալ , առ մեներին ոչ սայր տեղի չար և ապիրատ բանից նորա : Իսկ ոստիկանն առ մղձեալ սրտին դնէ 'ի բանտի զայրն Աստուծոյ , և կտպէր զնա 'ի շղթայս՝ և գանիւ հարկաւ ներ , զի թերեւս զսրհուրեալ՝ սու նա ըզհայցեալն տայցէ : Այլ նա ոչ խնչ վարկեալ զքանջանսն եկեալս 'ի վերայ , և ոչ գրեալ ինչ 'ի բրածեծն առնել , քաջապէս համբերէր Աստուծոյ զայն բնծայելով : Իսկ իբրեւ այն պէս անիոռիչ իմն 'ի Հայրապետէն օստիկանն լինէր , ապա պայուսակօք երիւք գանձրս լցեալ , և եդեալ 'ի գլուխ իւրոց ծառայից , և հրապարակատեւ զայն արարեալ՝ յայտնապէս առ Հայրապետն մտանել հրամայէր , և ընդ միւս կողմն գաղտապօծութեամբ (1) առեալ տանել անդրէն : Այս ապա համբաւ հանեալ՝ եթէ վաճառեցան նմա դատաւերոյն , և զայրն Աստուծոյ արձակեալ 'ի կապարանէ (2) բանտին , 'ի տուն իւր առաքէ : Իսկ նորա յետոյ (3) բազում պնդուլ թիւն և աներկիւղաբար երկս աշխատանաց

(1) Այսին ամենայն օրի - գոյն գաղտապօծութեամբ :

(2) Չորս օրի - 'ի կապանէ :

(3) Չորս օրի - իսկ նորա բազում :

յատենի ուղղոց ցուցանէր, հաղիւ ուրեք միայն զգաստակերտն իսրայէլեաց և զՀո-
ռոմոց մարգ. Թափէր ՚ի ձառաց ոստիկանին
չարի : Եւ այսպէս տառապարտ զրկեալ գը-
տանէր յԼրտաշատէն յայնմանէ և առ յա-
պա : Եւ սակա այսպիսի չար մախանաց միշտ
ի նենգապատիր միտա ոստիկանն ընդ Հայ-
րապետին քերեալ, ՚ի հրամանէ նորա ծա-
ռայք նորա ըմբռնեալ զեղբայր մեծին (Յով-
սեփայ, յախուհա Սեծամօրի սպանեալ ընկե-
ցին ՚ի ծովափն՝ որ է ՚ի հիւսիսոյ կողմանէ
ականցն : Բայց Հայրապետն կալեալ զա-
ռաջնորդութիւնն ամի մետաղան՝ վախճա-
նի : Յետ սորա ՚Իսաիթ ՚ի գաւառէ Սա-
ղապայ՝ ՚ի գեղէ կակապոյ, յաջորդէ զա-
թուան աւերք :

ԳԼՈՒԽ ԻԵ .

Յաղափա կարոտածոյ կոպորածոյ ուղիս Հայոց, և
նահապտիոթիան Բաղնայ :

Ի ժամանակի աստ յայսմիկ ոստիկան
ոմն Հօլ անուէ, փոքր գնդաւ յամիրապե-
տէ անտի ՚ի Հայս առաքեալ, և չուեալ հա-

տեալ մտանէր բնակել 'ի Գլին քաղաքի :
 Իսկ Սեւադայ ոմն անուճ 'ի Պարսիկ տոհմէ ,
 որ առեալ էր իւր կին զԼուսեակ 'ի Բաբ-
 րատունի տանէ , և 'ի ձեռն այնորիկ զյոյժ
 մասն երկրիս բռնակալեալ սեպհականաբար
 իմն տիրէր : Եւ Սեւադայ ընդգլեալ և
 խանդացեալ ընդ ոստիկանին չալայ՝ գու-
 մարտակ ընդդէմ նորա զօրաց բազմաց առ-
 նէր , ընդ որս էր և մեծ սպարապետն չա-
 յոյ Սեբատ , և Սիւնեաց տէր , և այլ եւս
 ազատագունդ տեարք , և աղա հնարի փամ-
 ըմբռնել զչօն , կամ դրժել 'ի մահ : Բայց
 չօն զհայրապետն 'Բաւիթ պատգամ առ
 Սեւադայ և առ սպարապետն Սեբատ և
 առ Սահակ Սիւնեաց տէրն յղէր , թէ ին-
 դէր և կամ վասն էր իմիք այդպէս զօշա-
 քաղութեամբ իմիք հպարտացեալ խրոխ
 տայք դաւել զիս . թէ ոչ զիս , ասէ , կամիք
 ընդունել , վայրաց երկդ իմ տեղի տուք
 'ի բաց գնալով , զի 'ի ձէնջ աներկիւղաբար
 չու արարեալ երթեալ գնացից : Իսկ հայրա-
 պետն բազում բանիւք զնոսա համոզեալ և
 աղաչեալ՝ ոչ կամեցան լսել . ընդ որ յաւէտ
 տաքս արտմեալ գնայր :

Իսկ չօլ իբրեւ գիտաց՝ թէ վճարեալ է
 չարութիւն նոցա , ապա աջողաձեռնաբար

իմն ընտրեալ արս իմն երեսաւորս (1) 'ի սիրտս
 և 'ի պատրաստութիւն զինուոց' իբրեւ եր-
 կու հազար, վաղվաղակի երանէր ընդդէմ
 նոցա 'ի պատերազմ: Եւ բանակ նոցա նրա
 տէր առ եզերք Հուրաստան գետոյ՝ հան-
 դեպ դաստակերտին Կռակերտի: Իսկ իբ-
 րեւ Հօլ ուժգին իմն ասպատակ սփռել 'ի
 վերայ նոցա, և 'ի բախելն ընդ միմեանս՝ 'ի
 փակուստ դառնային զօրք նոցա առաջի զօ-
 րուն Հօլոյ, և բազում արեան ճապաղեա
 'ի նոցանէ հեղուն' սմբակակոխ արարեալ:
 Եւ անդ սպանու Սահակ Սիւնեաց տէրն, և
 սպարապետն Սմբատ և Սեւադայն հազիւ
 ճողոպրեալ անձնասլուրծ փախչէին, ընդ
 նոսին և այլ ևս 'ի սրոյն մնացեալ զօրքն ցան
 և ցիր սփռեալ գնացին: Եւ Հօլն դար-
 ձեալ 'ի 'Իվին քաղաք դառնայր: Իայց ըզ-
 մարմին Սահակայ Սիւնեաց տեառնն բար-
 ձեալ տանէր մեծ հայրապետն 'Իաւիթ 'ի
 հայրապետանոցն սուրբ, և անդ դնէր 'ի
 քնարանի մերձ 'ի սուրբ քաւսորանն: Իսկ
 զինի Սահակայ պայազաւոտ զտերութին զսյն
 Գրիգոր սրգի նորուն, որ փաղաքշական
 անուամբ Սուփան անուանիւր: Իսկ տապ-
 լցեալ Հայրապետին զկէտ կենաց իւրոց՝

(1) Ամեն զգ. անէին՝ երկաւորս:

ժառանգանի, կապեալ զառաջնորդութիւնն աւրաքտան և եօթն:

Իսկ զինի նորա յեջորդէ զաթոռ նորա (Յովհաննէս ի գաւառէն Կոտայից՝ ի գեղէ Ռիայից: Իայց յետ սկզբան ձեռնագրութե նորա իբրեւ անցին ամբ ութ, քիչք ամանք չարաբանք Վնոյն ինքն յընամանսց տան կաթուղիկոսարանին, թիւութն նենգաւորոք բաւ իւր անպիտոս բամբասանաց ի վերայ յօդէին արքայ հայրապետին (Յովհաննու, որպէս երբեմն սուրբ կոյան Շուշան ի գառնակի ծերոցն, կամ՝ Վարդէտա՝ ի զրադատ չար վկայիցն, կամ նոյն ինքն իւրնն Նստուած՝ ի Յուդայէ և յանօրէն քահանայապետիցն: Եւ ժամս զի ժամանակին Նագարատ Նագրատունի հրամանատար և իշխան իշխանացս Հայոց գտանէր տո նմա, ապա դիմեալ ել թեալ չուէին չանարդագութիւնն⁽¹⁾ նանքալի զով հայհոյիչք առնն Նստուծոյ, ղերկրու ղէտուն իւրեանց ածեալ, և զօղանջեալ առաջի նորա: Իսկ նորա ի սատանայական պարտախաթափ լեզուացն հրապուրեալ, և ախորժակոյ յիւր լսելիսն զպիղծ հայհոյութիւնս ամբարեալ⁽²⁾, գրէ հրովարտակ առ ամենեւեմն. ի բաց կալ յընդունելոյ զհօտապե-

(1) Մի գի. անարգագութիւն: (2) Մի գի. ամբարեալ:

արն . 'ի մոխ եգեալ այլ եւս՝ կոցսւցա-
նել Հայրապետ ըստ իւրումն ձեռներիցու-
թեան : Իսկ մեծի առնն (Յովհաննու իմա-
ցեալ զլկանս սատանայականս իշխանին , եւ
հոգեւոր հատողական սրով գնա պաշտոն-
մամբ կապեալ , ինքն յարուցեալ գնաց 'ի
բանակետղ սրբոյն Սահակոյ՝ 'ի վանս (1) զօրեց
զօրեալ , եւ լռիկ իմն անդ մշտնջենաւ (1) ու-
ղօթից պարապեալ : (2) այն ապա իմացեալ
սպարապետին մեծի Սմբատաց եւ Ղրիգորի
Սիւնեաց տեառնն եւ զլ եւս նախարարաց
Հայոց , եւ համագունդ 'ի վրասի եկեալք ,
եւ ժողով եպիսկոպոսաց ազարեալ , եւ պոռ-
գագէտ իմացուածիւ իմացեալ զ'ի նանկը
ի ժաթոյն չթանց չար հայհոյչացն ստուծի ,
հաստատեն դարձեալ յաթոռն սրբութեան
զայրն (3) ստուծոյ : Իսկ ապա այնուհետեւ
եկեղեցիք 'ի թիառոսի՝ որ երբեմն խրթնա-
ցեալ էր 'ի վարատմանէ փեսային , դար-
ձեալ յինքն զփեսայն առագպաթեալ նորու
գապէս պայծառանայր :

Իայց իշխանն Իագարատ եւս առաւել
վասն այնորիկ զարեալ քննէր , զի առանց
կամաց նորա եղեւ Հայրապետին (2) հաստա-

(1) Չորս օրի . մշտնջենայր :

(2) Մէ օրի . Բահանյապետին :

տաւ թիւն . և իւր ոչ ընկալեալ գնաւ , խնդ-
րելու ժամ գիտել զպլ ժողովանակ Զարա կա-
ցուցանել . Բայց բիւքն անօրէնք տատա-
կապէս պատուհասիւ առ հասարակ աստու-
կէին . քատառ անասաւ շարժու թիւնէ անտի ,
ամեն ի բարձրաւ անդամք քարանձաւաց ի վայր
հոսեալ . և բարածայրքն բաժինս ի ժուր
մնայ նպաստունսին , մինչ զի ոչ մնայր ոսկր
առ ասկեր : Իսկ ոմն ի բարձրաբերձ ասնեաց
ի վայր գիշերի գլեալ , և բորր անդամք
նորս Զարդեալ Զաքարիայ և այնպէս ուս-
տակեալ : Եւ այլ ոմն յորձանաց սղիկից գե-
տալէժ լեալ քեւ ոչ գերեզման անգամ զնա
ընկալաւ : Եւ այնպէս վերին ակնարկաւ
թեամբն վիճիւ չարաչար ի նոցանէ փառն
անպիտան լեզուացն խնդրեցաւ , առ ի յու-
սումն խրատու այնոցիկ՝ որք զկնի դաւաց
են : Ան արկանել ձեռն մեղանչախանս յե-
ծեալս Դատուծայ :

Յետ այսորիկ տատիկան ոմն Լ'պուսէթ
անունն՝ առաքեալ յամիրապետէն Թափրէ ,
չուէ գաց ի Հայս : Իբրեւ եհաւ ի Տարօն
գաւառ , իսկ և իսկ ի կապանս գիշխանն
Բագարատ ըմբռնեալ ետ տանել առ ամի-
բապետն , և որ սակս սրբոյ Հայրապետին
զանիրաւն խորհէր , աստ ապա գիրաւացի

պատահան վեժփնդրութեան ըստ արժանին
յին յանձին իւրում կրէր : Բայց բնակիչք
Տորոս ընդինն ըստ ազխատարցի խաբանց
բարուցն համագունդ 'ի մի վայր հաւա-
քեալ , և զմի գինուորութիւն գինուարեալ
և յանկարծակի 'ի վերայ ասարեկարար յար-
ձակեալ՝ ապանանէին գառովեանն լպուսեթ :
Իբրեւ վեժ ծա իմն իշխանին Բագարատայ
պահանջեալ 'ի գայթապդութիւն անձանց իւ-
րեանց , և ապա սպայք զօրու նորա ջանն
և ցիր տխուեալ , չաւեալ գնացին առ ամիրա-
պետն , գոցժ արկանել նմա ընդինն ազխատ :

Օչարու ժամանակաւ Գլխոր Սինեայ
տէրն՝ որ Սուլթանն յորջորջիւր , և Բարգին
Սիտական նահապետն , գրգռութիւն չաբ
'ի մէջ իւրեանց զարթուցեալ , և գուժար-
տակ 'ի վերայ իրերաց կարգեալ 'ի պատե-
րազմ՝ ապանանի ապա Սուլթանն 'ի Բար-
գենայ , և պայազատէ զաեքութիւնն Սու-
տակ որդի նորա ընդ նորա , որ ըստ փառա-
շնիրան անուանն՝ Գաբուռ անուանիւր :

Բայց ամիրապետն իմացեալ զապանութիւն
Լպուսեթայ , պնտահետեւ զքր գումարէ ,
գունդ կազմէ , ջոկիս ազադի պատրաստէ ,
և տուեալ 'ի ձեռս ուրումն ընդոննի իւ-
րոյ Բուղայ կոչեցելոյ , սուաքէ 'ի Հայս : Իւ-

առաջ հրամանն ունշուչա՝ ի վերայ եղեալ՝ զի
զիջեաես աշխարհիս և զտեարս համագունդ
ի կապանս ըմբռնեալ առ ինքն տարցէ . և
զայլ եւս ռամիկ հեծելազօրս՝ որ սուր յազ-
գեր ունել մարթացեալ, և կամ զգէն շար-
վել, զամենեման սատակեացէ : Բայց միայն
թէ ի վաւարդունից ոմանց ի պաշտօն օրի-
նացն Սահմէտի ոք գարձցի, զնոսա ընդ
իւր տարցի : Իսկ նորա համագունդ զօրօք
շուեալ եկեալ հասեալ ի Տարօն գաւառ ,
և իբրեւ զկայծակն իմն փայլակնահար զաշ-
խարհն արտրեալ , վազվաղակի ըմբռնեալ
քնեկն և արդիքն եւս Բագարառայ ըմբռ-
նելոյ՝ Էշտու և Բաւիթ ի Բուղայէ , հան-
դերձ ալ եւս իւրեանց ազգակցօք . և ի դի-
սրահոջ զնոսա եղեալ, ասպատակ զգօրն իւր
սփռէ ընդ ծործորս ի լերինն Տորոսի , եւ
ընդ երեսս գաւառին : Եւ նախ զանակեալն
ի խախտմն լերինն զորս ըմբռնէին , տա-
պառտ երկրի տացին անողորմաբար սրով :
Իսկ զգաւառին հեծելազունդն զընհիկս
զոմանս սրոյ ճարակ տային , և զայլս ձեռ-
բովաքս սրտրեալ՝ առ բռնաւորն հասու-
ցանէին տուածքք զնոսա քարշեալ : Իսկ
զանձնագեղս և զերեսաւորս և զգունեա-
նրս արտաքոյ այլոցն տրահեալ, վասն յանօ-

ըէն յօրէնս իւրեանց դարձուցանելոյ ըստ
 ամիրապետի հրամանին . և զայլ եւս մնացաւ
 կանս առ ՚ի նոցանէ հրամայէր սրով վառ
 նել : Եւ այսպէս անդ ըստ գաւառացի
 ւառաց շրջելով՝ բազում աւուրս (1) գետե-
 զէր, մինչեւ գիշխանն Նշող և զեղբայր նորա
 Վաւիթ առ ամիրապետն խաղաղութեալ
 ուրէր հանդերձ հարազատութեամբք իւ-
 րեանց, ապա անտի չուէ գնայ զկողմանք
 Վասպուրականի և իսկ մեծ իշխանն տանն
 Նրծրունեաց Նշող թեպէտ և հանդերձէր
 զինքն իւրայովքն վառելովք մարտ ընդ բոլ-
 նորայտին Նուղայի յդնել . տակայն նախա-
 բարքն իւր ոչ գտանէին նմա համաժողոք ՚ի
 դորձ պատերազմի :

Վրա սցնուհետեւ ակամայ կամօք հաղ-
 կեալ երթաց առ Նուղայ : Եւ նորա վառելի
 զակի վնաս քմբանեալ հանդերձ համագունդ
 համազգոք իւրովք, և առաւրս ինչ ՚ի դի-
 սրահոյ կաջուցեալ, ապա առաքէ գնացու-
 ցանելով առ ամիրապետն՝ կանամբք եւս և
 որդւովք հանդերձ : Եւ սցնուհետեւ ձե-
 ոքս սցաւառօքն արկեալ, զամենայն բար-
 պատերազմական՝ ոչ սուր ՚ի ձեռին արեալ
 է . կամ զգէն շարժեալ, հրամայէ ձերբա-

(1) Ո՛րքն՝ աւարս :

Կայս ար ինքն տանել : Եւ ըստ օրինակի կողմանցն պնդոցիկ ճարօնոյ՝ և անդ եւս նոյն պիսապար արարեալ, և տրահեալ զգարեհաւտակազական և զյաջողածեանականն ՚ի պէտախութանց պաշտամանցն բերել, և զայլն կերակուրս որոյ տային⁽¹⁾ արեամբ լցեալ զառատոցեալն ամենայն : Եւ ինքն չաւեր գնացր հասանէր նալին խի պապատակաւ հինի զկողմամբ մկարաբազային Դմիտ :

Իսկ մեծ սպարապետն Հայոց Սեբաստիոն բերեալ իսկ զառ ՚ի նմանէ վերոյնեալ անտա նութիւնն, և զատակիչ արց զճարակու մին՝ որ⁽²⁾ եհառ աղգւցն պնդոցիկ, զմահ ՚ի կեա նքս խորոնեալ սակս աշխարհին իւրոյ վեր կութեան, գնայ ընդ առաջ նորա բազում ընծայիւք և պատարագօք : Եւ առ ընկալեալ ՚ի նմանէ պապու ասիրաբար, սպաս ՚ի կամս նորա յամենայնի բերեալ կարապետն ապագի նորա, և ճանապարհ նմա հարգե յու մենայն ուրեք՝ ուր և նա խորհեացի երթալ, և բազում խմատութեամբ զատարալ և բաւնառի միտս նորա քնդն յանկուցեալ վառ տալն : այնպէս զի խորհրդակից իւր բոլ նաւորն եւ կամակից զմեծ սպարապետն

(1) Մէ օր : որոյ ճարակ տային :

(2) Սեբաստիոն օր : ռաւիկ զոր :

կացուցանէր : Եւ առհասարակ ՚ի միտման
չուեն երթման մտանեն ՚ի Գլին քաղաք : Եւ
անդ եւս արա ձեռն շուրջ զգաւ առ զին
սփռեալ : Եւ որպէս տակա հինից տաղաճեալ :
Եւ զորս միտման ՚ի գինու որական կարգե
սուսերամերկա եւ զինամեծիս գաւանէին : Զո
մանա իսկայեւրան երկամեթին տալին կէտու
կուր, իսկ ամանց տառուեն ՚ի պարանոց առ
կեալ այնպէս առ բռնաւորն քարշեալ առ
ծէին : Եւ անդ ապա կրկնակի ընդ ընտելա
զամենեւեան հանեալ, զորս ՚ի կողմանցն Յու
րոնոյ եւ ՚ի Սասապուրակսն նահանգէ ընդ
իւր առեալ ածէր, եւ զայժմու եւս բարե
ներալ զգիտակաւայերու չան տրոհեալ ՚ի բաց :
Եւ ՚ի բանտ արգելեալ, եւ զայսն անաղարտ
արոյ տալին կերակուր :

Իսկ յաղագս բանտարկեալ կապելոցն
գնէին ՚ի միտու իւրեանց՝ վաղվաղակի գնաւա
հնազանդեցուցանել ՚ի հաղորդութիւն օրի
նայն Սահմէտի : Իսկ իբրեւ հարցան ՚ի բռն
նաղառէն ՚ի ուղայէ՝ ուղտնալ զ՚իբիստու, եւ
՚ի կանոնս պաշտպանն նոցա դառնող, նոցա
գեղեցիկ խն մկաթեամբ զփոյթ սեղան
թեան յանձինս ընդունէին, առ ՚իբիստու
լաւ վարկեալ երթալ քան առ ժամանակ մի
վայելել ՚ի մեղս : Եւ ցուցանէին եւ յայտ առ

Եւէին, թէ չեն արժանի չորչարանք ժամաւ
 նստելիս հանդերձելոց փառաղն՝ որք յայտ
 նեւոց՝ են Ի մեզ : Եւ այնուհետեւ սասաւ
 կատարէս Ի շար բռնաւորէն յուղեցան մա-
 խաւնք Ի վերայ որբոցն՝ կասարանօր զնոսա և
 խնայանմիւրով, և բանտիւ և հարուածովք
 և անսաւարութեամբ, զի թերեւս քարհո-
 րեալ նոցա Պիտուն կատանայն, Ի կամս
 բռնաւորին եկեալ լիցին : Իսկ նոցա ամե-
 նայնիւ յամենայնի բաժանէս համբերեալ
 նախատանայ և չորչարանայ և գերարանայ
 և հարաւածայ, մինչ զի առ հասարակ կե-
 ղեքեալ լինէին մարմնիւ նոցա : Եւ այնպէս
 արհարմարեալ և առ ոչ ինչ դժիշտս կրեալ
 հատեմերէին բազում ճգանց և չորչարանայ
 և իսկին Ի սահ խնայութեամբ, վասն զի զա-
 բանային միշտ Ի բխանէ (1) անտէ Զաբց կեն-
 դանեալ, որ ելեալն էր Ի կողիցն Վրիստոսի
 և ցողիւք (2) Ի վերայ նոցա : Իսկ անեւալ
 բռնաւորին զամենեւեան զնոսա պիներս և
 փոխի Ի մեռանել վասն առ Ի Վրիստոս հա-
 ւատոցն, զգեցաւ զորոտեալութիւն բարկու-
 թեան Ի վերայ նոցա իբրեւ զազգազան, և
 հրանայեալ հոյ ճորակ վնասաւ առջ, ոչ Ի
 միտմ ժամու՝ այլ Ի բազում առաքաւ առ

(1) Զիս օր Ի բանմանէ : (2) Ոմեհ ցողիւ Իս ցողալ :

տակաւ սակաւ գնուած վառանկալ, և անձնաբեր
իրբեւ զոչխար 'ի սպանդ, զի թերեւս գղթա
ցեալք ուրապին: Իսկ նոցա յաւարին առ
ուռածացնով ոչ 'ի բարւոյն 'ի չարն, այլ 'ի
չարեն 'ի բարին գղթացեալք լինէին: Եւ այս
պէս բազում վիշտս կրեալ համբերութեամբ
բազմու, կտորէք բարեաց վաստակածաց
գասն, և կատարեալք սրով՝ պատկեցան 'ի
'Բրիտանիայ:

Իսկ 'ի նոցանէ, ոչ և առ արքեպիսկոպոս
անուէն գլխաւորի նոցա Լուով Զանաւիւրս
'ի գաւառէ Եղրակայ՝ յիսկրանս գեղջէ:
Եւ վասն զի գաւառիմարին երեսօք եին և
գեղեցկագիտակէք, և աջողակք 'ի գին չարս
մեղ, ոչ գնասա լնդ, այլսն սրով կառնակին,
զի դեռ եւս ակն ունէին գանեաց գնուած յիւ
րեանցն թերեւս արկանել խորհարարս կարաց
տական: Եւ բազում պարգեւս բարեաց նա
ցա և գանձս ոտբայ և արծաթոց առաջի
արկանէին, ոչ և գիւղս և գերդատառս,
նրա սապ խոռանանային, և երեւելի և զոր
ուսարս 'ի գրան արքունի առնել: Իսկ եւ
բանեղջն ավենելին շնաւին իսկ անհաւան
միտս նոցա շարնիկ ջուշեալ, իրբեւ նա
հատակք քաջք՝ նորոգեալ լինէին 'ի խոտ
առվանութեան իւրեանց, զ'Բրիտանոս բառ

գրեցելու մն համարեալ իւրեանց կեանք՝ և
զմեռանելն շահ : Եւրալոյն հետե եւս ա-
ռաւել սաստկացեալ լինէր բարեւթիւն
բռնաւորին ի վերայ նոցա : զսաւ տանջա-
նարանա զնոքոք հրամայէր հեղուլ և արկա-
նել զնոսա յանկնոյն չարչարանք և բարձու-
նքս կտրածաց , զոր ոչ լեցու բաւական լի-
նի ապասել , և ոչ գրով բախանդակել : Դա-
կայն յոյն աւետեաց և սերն Վրիտտոսի ,
և ուրախութիւն վերացութեանն թեթեւա-
ցուցանէր նոցա զանհարկն ծանրութիւն
բռնանցն . վասն որոյ ծանուցեալ բռնառ-
լին զանհրապոյր միտս որդոցն , հրամայէ զնո-
սա զփայտե կախել : Եւ մինչդեռ ըստ կեր-
պարանաց խաչի կախեալ կային , ուժգին
պազատանաք սա բռն Վտոմբաջաբերութիւն
լնկելուցն մատուցանէր : Վի , սակ , զարհու-
րիք , եղչարք , յառժամանակեայ մահուանէս .
զի թէպէտ և չարչարիմք փան Վրիտտոսի ,
հաղորդութիւն ունիմք բնդ Վտուծոյ կեն-
դանուոյ : Եւ ապա յերկինս փախանալ աչա-
ցն զխորհաբոյս իւր ամբարձեալ սակ .
Յիսուս Վրիտտոս , յոյս իմ , ու խոստաորդո-
լով իմ յայսմիկ բոնի սաղեկանի մեծի նու-
հատակին Վէորդայ՝ նոխազ պապարաց՝ և
փան փառաց անուան բա : Եւ արդ՝ ապա-

հետեւ զիս ինքն քեզ վախճանակ նոխազի
մատուցանեմ, ընկալ զողջակիզութիւն ան
ձին իմոյ՝ որ ընդունիչ ես պատարագաց.
և խառնեա զիս և որք ընդ իս են՝ ի թիւ
վկայից քոց որդաց, որք սիրեցին զզո երեւե-
լոյ գալտոնեմքս : Եւ այսպէս առհասարակ
նորա հպմբերեալ մեծի պատերազմին
բազում երկայնմոտութեամբ, և յալկեաց
ամենայնի աւանդելին զհոգիս իւրեանց,
և ընկալան ի Վրիստոսէ զպատկն անեղծու-
թեան : Իսկ ժողովք քրիստոնէից թեպէտ
և վշտանային սակա յատուիկ սրոյն կոտորման
զուգրան լ'ուսուծոյ, սակայն գովեաւ մեծ
կատարէք նոցա Վրիստոս ի ձեռն վկայիցն :

Կատարեցան ամենայն սուրբքս որ ա-
ռաջի և գինի՝ յերեք հարիւրսդի երկրորդի
թուականութեանս Թարգոմայ, ընդ ամե-
նայն աւելի քան զհարիւր յիսուն սյր. թող
զայնոսիկ սյր յայլ գաւառս և ի քաղաքս
եղեն վկայք, որոց և անուանք նոցա գրեալ
են ի գալութիւն կենաց : Եւ այց մեծ հայ-
րապետն Յովհաննէս օրսահմանեալ յիշա-
տակի ամենայն որդոցս այսոցիկ՝ տարեւո-
րականն պատուով տօնելին զնոցա կատարու-
մին ի մեհեկի ամսեան՝ որ օր քան և հինգ
էր ամսոյն, ի վառս ամենախալկն լ'ատուծոյ :

Այլ էին եւս ոմանք ինոցանէ որք ոչ
կարացեալ տեւել, ժուժալ, տանիլ և հաւ
բերել պատերազմին, լքեալք ընծեալք
դարձան յետոյ յանօրէն օրէնս խմայելեան
բռնադատին, և ուրացեալք ի քրիստոնէ
տիկան հաւատացն՝ ըստ գրգռութեան յա
ռանցական արբանեկացն, զաճիւն հնոցի
միայն զանձամբ արկեալ, տրամեալք և կո
բացեալք և գունասեալք և ամօթալիցք,
լծերեւս և ոչ ստորայնացս հասեալ հայ
Թաղթանաց՝ կորուսին զանուն և զկեանս
մշտնջենական, որ քան զամենայն պատիւ
բարձրագոյն և փառաւորագոյն է, և հրոյն
գեհեմի միանգամայն իսկ գտան ժառանգ
գորդք :

ԳԼՈՒԽ ԻԶ.

Յաղագս այլոց անգիտութեանց Բողոքի ոսփիանի, և
նախապիտութեան Սբեապայ սպարապետի :

Բայց բռնաւորն Բուզսց իբրեւ ետես
զամենայն ինչ յաջողեալ ըստ իւրաց կամե
ցըն, ապա հրոսակա առաքէ Վասակայ Ար
տական իշխանի, և եղբօր նորոյ Աշոտոյ, և

այլոց եւս տերանց աշխարհի նոցա, զի ըմբռնեալ վաղվադոսի առ ինքն հաստնցնէ զնոսա : Իսկ յողովք 'ի տերանցն կուտանեալ ըսց յանառիկ ամբոցն Բաղաց դիմեալ հաշտեալ՝ փրծանէին 'ի ձեռաց նեղչացն :

Իսկ իշխանն Վասակ հազիւ 'ի նոյնն ճողոպրեալ փախտոեաց գնացր չուէր ընդ կողմանս Կոտայս գաւառի : Օայն զգացուցեալ վաղվադոսի Բուղային, զօր զհետ առ առքէ ըմբռնել զնա : Իսկ իբրեւ զհետ նորեթեալ հասին հաւաք յիշխանն հէնք հրոսանին, ապա ընդ կրունին դարձեալ նորա՝ առ 'ի գործ զվաղակաւորն առեալ, առհասարակ զնոսա թաւալլոր⁽¹⁾ խաղացուցանէր. և ինքն անցեալ գնայր յարեւելս յաշխարհն Բարդմանաց, առ իշխան աշխարհին որ Կարիճն առնուանէր : Իսկ և յայնմ եւս՝ ոչ եւս եղեւ տեղի գտեալ փրկութեան իշխանին Վասակայ 'ի թշնամոյն, վասն զի իշխանն Բարդմանայ դաւաճանեալ 'ի դիւէն, հաշտեալ կապէ զնա, և առաքէ իայ 'ի ձեռս Բուղայի, 'ի մօր եղեալ թէ գուցէ⁽²⁾ փոշիչն ինչ բարւոյ 'ի Բուղայէ սակա օյնորիկ նմա գտցի : Իսկ բռնաւորն առեալ ընկալեալ զնա,

(1) Մի օրի. դիմաթաւալ կացուցանէր :

(2) Ի բողոքս իւր գուցէ :

ապա և զեզդայր նորա զԱշոտ, և զմեծ տիւ
կինն զմայր նոցունց ըմբռնեալ զորացն առ
պատակելոց՝ առ նա վաղվազակի հասուցա
նէին ի Վփն քաղաք։

Աստանօր ապա մեծ հայրապետն Յով
հաննէս, վասն զի չօլէր ընդ վիճակեալ
կողմանս գաւառին Վեդաքբունոյ, լցեալ
զկէտ կենաց իւրոց՝ վախճանի, ի մեծ՝ Գլխ
ափ կրօնաւորական կայանդին Ասքենոցաց,
և ի նմին ուխտի սրբոյ ի հանգիստ զնա
փոխէին, որ կալաւ զառաջնորդութիւն ամս
քսան և երկու։

Այց բռնաւորն Ռուղայ զըմբռնեալ
օրն առ ինքն՝ և զի դիպահոջ (1) կացու
ցեալս առեալ (2), չուէ գնայ զկողմամբք ա
րեւելից, պայման պատգամսց առ սպա
րապետն Աբասոյդեալ՝ վաղվազակի գհետ
նորա չուել երթալ հասանել ժամանել յան
բաւ գործոյն։ Այլ նա նախ հրամայեալ
ժողով եպիսկոպոսաց լինել ի քաղաքագլխին
Երազգաւորս, ձեռնադրեն ի հայրապետու
թիւն զԱսքարիա՝ ի Կոտայս գաւառէ, ի
գէղէ Զագայ, և աղօթից նորա զսնծն իւր
յանձն արարեալ ինքն չուէ գնայ առ բրու

(1) Ամենայն օրի . ունէին զդիպահոջն։

(2) Չորս օրի . առաքեալ։

նաւորն իւրաքանչիւ ի իւր իւր իւր երկրէն
լմբռնէ զմեծ իշխանն Վարդգէսէն որ բնա
կեալ էր յամրոցին խաչենուոյ, և զայլ եւս
զհամալոյս նորա: Իւր անտի չուեալ գնաց
ի գաւառն Վարդմանաց, և պատնէշ և պա
շարումն շուք զՎարդման բերդիւ եզմալ
լմբռնէ անտի և զիշխանն Վարդմանաց ըզ
կորիճն՝ ի կալանա կապանաց արկեալ: Իւ
անտի եւս չուեալ Սևոյ գաւառ, ձեր
բակալ ի Տուս գեղ ստնէ զՍտեփաննա,
որում և իւր անուանէին զնա, որ ի նոյն
նւոյ իւրմէ Սեւկայ՝ Սեւորդիք ազգն ու
նուանէին: Իւր ապա եւս իշխանն Վարդ
նից, Լսայի նենգապատիր, լեալ առ ի նը
մանէ, լմբռնի ի ձեռս նորա հանդերձ հա
մազդօք իւրովք: Ընդ նմին եւս և այլ
տեարք և իշխանք աշխարհին Վարդանից կա
լեալ կապեցան ընդ ձեռամբ նորա, ոչ առ
կաւ ինչ արեան ճապաղիս հեղեալ եւս
յայնմ աշխարհին: Իւր այնուհետեւ զամե
նեւեան զնոսա որք ի կալանաւոր կապանաց
և ի դիպահող առ նմա բերէին, և առեալ
ընդ իւր խաղացուցեալ չուէ գնաց՝ տանե
լով զնոսա առ ամիրապետն: Իպա և զայս
բապետն Սմբատ առեալ ընդ իւր տանի (1)

յաղքունտեան դուռն, կարծիս իմն նմա
տալով, թէ միամտութեան նորա առ ինք
փոխարէն բարեաց՝ յամբարայետէն շնորհես-
ցի տիրել տիրաբար բոլոր Հայաստանեայ-
ցիս, և առնուլ պարգեւս և պատիւս յար-
քունուստ, և այնպէս դարձեալ դառնալ
յիւրական աշխարհս :

Եւ իբրեւ չոգան հասին ի դուռն ար-
քունի, և յանդիման ամիրայետին եղեն,
ապա և զնա եւս ընդ պիտոց կապելոցն հա-
ւասարեալ եղին ի բանտի, և ոչ յիշեցան
առաջի նոցա երախտիք միամտութեան նո-
րա առ նոսա : Իսկ ապա յետ ոչ բազում
ինչ աւուրց հարցաւորձ ի վերայ հասարա-
կաց կապելոցն տերանց և իշխանացն Հա-
յոց և Ելնուանից ածէին, զի կամ դարձ-
ցին յանօրէն օրէնս նոցա, ուրացեալք ըզ-
Քրիստոսի աստուածապաշտութիւնն, և
այնպէս բազում պարգեւս և պատիւս ի
նոցանէ առնուցուն, և յուղարկեցին ի
հայրենի աշխարհն և ի առնս իւրեանց, և
կամ սաստիկ խոշտանգանօք և չարչարանօք
և անհնարին մահու հատանիցեն զոյցս կե-
նացնոցա : Եւ վասն զի այսպէս զբռնուանս
հուսանաց ի վերայ նոցա սաստիկ զարհուր-
մամբք օր ըստ օրէ զարթուցանէին, ժամա-

նակ ինչ յերկարեալ զնեղութիւն անձեռն
թեանն, ոմանք ՚ի նոցանէ հաւանեալք բա-
նիցն արքունի, դարձան, . . . յատուա-
ծածանութիւն նոցա. և ոմանք՝ թե-
սէտ և ոչ առժամայն կրեցին թլփատու-
թիւն, սակայն յանձին կալեալք՝ զի և նա-
քա եւս ՚ի ժամ դիպող կատարեալ ընու-
ցուն զկամս ամիրապետին:

Իսկ մեծ սպարապետն Սմբատ քաջա-
պէս ընդդէմ ստու թեպէն՝ ստուգութեամբ
վառեալ ըստ զուարթածաղիկ արեացն, և
կատարեւապէս հաւատոցն՝ որ ՚ի Քրիստոս,
և ըստ յուսոյ կենացն յաւիտեանականաց
որ միշտ յինքեան շտեմարանէր, բնաւ ոչ
ինչ շեղեցաւ ՚ի բանս հրամանաց նոցա, լա-
համարեալ մեռանել ընդ Քրիստոսի, քան
առ ժամանակ մի վայելել ՚ի մեղս: Եւ այն-
պէս ընդդէմ հարցողացն նա առնէր պա-
ռասխանի՝ անհնարին գոյ թողուլ նմա զը-
րէնս քրիստոնէական հաւատոց, զոր առաջ
զանին շնորհօքն ընկարաւ պարգեւս բա-
րեաց, քան պաշտել զօտարոտի օրէնս անօ-
րէնս. և այսպէս ոչ միանգամ կաճ երկիցս,
այլ բազում անգամ աներկիւղաբար առնէր
ընդդիմութիւն նոցա: Իսկ իբրեւ զփորձ նորոյ
կամաց առին, և ծանեան զմիտս նորս անհր-

բաւարար, խորհեցան դառնաշխատ տանջանօր
զնա կորուսանել : Իսկ երկնաւոր այցելութիւն
պարտական մարմնոյ մահուամբ՝ հաճեցաւ
պզտոել զնա ՚ի յաւիտենական մահուանէ
հոգւոյն, և իւրով մահու վախճանեալ՝ ոչ
անկաւ զնովաւ ուրացութիւնն սուրբ օրի-
նացն Քրիստոսի, այլ ընդդէմ մարմնի իւ-
րում զհանդէս մարտիրոսական պատափա-
նաւորութեանն : Օր և բարձեալ իսկ ըզ-
մարմին նորա քրիստոնէական դասուց, սաղ-
մովաւք և օրհնութեամբ և երգօք հոգեւո-
րօք տարեալ եղին ՚ի վկայարանի սրբոյն Սա-
նիէլի մարգարէին, որ և ընկեցեալ իսկ լի-
նէր նա ՚ի գուբն առիւծուց : Իսկ զինի նո-
րա սլայազատէ զմեծ տէրութիւնն զայն
Աշտ ուրդի նորա :

Բայց այլոց իշխանացն թուի ինձ և ոչ մի
ինչ մնացեալ՝ որք ոչ եղեն հետտեալք յաս-
տուածակողմանն, կամ ոչ շեղեալք յանօրէն
օրէնսն . . . : Վասն զի պակուցեալք եւ
զարհուրեալք յառժամանակեայ մահուն
երկիւղէ, ոչ առին ՚ի միտ զանմահ մահուն
գառնութիւնն, և ոչ ինչ փոյթ արարեալ
զաքսափելի աւետարանութիւնն Փրկչին
Քրիստոսի՝ որ լսելի լինելոց է յահագին ա-
տենին, թէ Որ ուրացի զնա առաջի մարդ-

կան, ուրացոյց և ես զնա առաջի Հօր ք
մոյ որ յերկինս է: Բայց միայն Ստեփանն
նոս՝ որ կրնն 'ի ռամկաց սովորական խնայ
անուանէր, և զկնի նախարարացն Հայոց
կապանօք տարեալ եղեւ 'ի Բուղայէ 'ի
դուռն արքունի, ուր և վկայեացն իսկ, բաւ
զում հարանօք ստնջեալ վասն խոստովա
նութեան անուանն Քրիստոսի. որ պառ
կեալ 'ի Հօրէն լուսոյ, գրեաց զանուն իւր
'ի դպրութիւն կենացն, որ կատարեցաւ 'ի
մը (608) թուականին Հոռոմոց:

ԳԼՈՒԽ ԻԵ.

Յազգիս պայազատութեան Լշարոյ որդւոյ Սթա
ֆայ, և Գարձի նախարարացն Հայոց 'ի Գերութեմէ:

Յայսմհետէ ապա եթէ թեթեւ թը
ւեսցի քեզ, զառ 'ի ծերունեսոյն անցեալ
բան՝ 'ի սլարդապունիցն շարաբերօպէս հան
դիպեցոյց: Եւ տան զի հաճեցաւ բանս ոչ եթէ
լորդեւ միւսանգամ զհետեւանս զըռւցաց
Հապհայ Բագրատունւոյ, և մերումն ժա
մանակի պատմագրի, որ յայտարարուած իսկ
արարեալ է զըոյցս պայազատութեան որ

դէպի Աշոտի սպարապետին Սմբատայ զիշ-
խանական պատմութիւնն, և զթագաւո-
րացն հանգամանաց զկարգս, և կամ ըզ-
դարձ գերեւոցն 'ի Բուղայէ՝ զՀայաստան
հայցս իշխանաց և նախարարաց, յիւրաքան-
չիւրն սեփական իշխանութիւնս ածեալ կա-
ցեալ հաստատեալ : Եւ թէ ոչ 'ի նոցանէ
հոյակապք և հարուստք և ուժեղակք ընդ-
դէմ հակառակորդաց հինից գտան, և կամ
ոչ յուժեքէ և զէն հարստահարեալք, և
կամ զվախճան նոցա յիւրաքանչիւրումն տեղ-
քի թեպէտ ստուգութիւն սահմանական
բանի բացատրութեան, և զքոլորովին բա-
ժանումն ապացուցից ոչ կարացեալ ըստ
քերթողական հրահանգացն համառօտա-
բար ընծեռել, սակայն ըստ իւրումն ժամա-
նակի ընտանի գոլով նոքա զրուցացն ամե-
նայնի՝ գեղընկ բանիւ քաւական քեզ տայ
պատճառս տեղեկութեան :

Արդ՝ այսպէս եւ աստանօր զշտխնդակն
Քնա թողացուցեալ, և որ քնչ հարկաւ ո-
րաբար տցժմ քնչ պիտոյ է ճառիս պատմու-
թիւն, զայն և եթ համառօտ քեզ ընծե-
ռութիւն առնելով՝ փորձեցայց սակաւք
իրբեւ ներածութեան եղանակաւ : Իրպէս
վերագոյն ասացաւ՝ 'իմանկութենէ մինչեւ

յերեւոյթս երիտասարդութեանն զՆշա-
տայ որդւոյ Սմբատայ սպարապետի զգործ-
թիւնս և զքաջութիւնս և զզատերտղմունս
և զհրամուճնս յայլս, և զայլոց եւս 'ի նա'
բաւական բերցի քեզ առ 'ի Հապհոց պատ-
մեալքն: Իսկ յորժամ փոխանակ Սմբատոյ
հօր իւրոյ պայազատէ զսպարապետութիւնն
Հայոց, գրեթէ ամենեցուն քան զնա նա
խագունիցն վեհադոյն ճանաչէր. վասն զի
ընկալեալ զմեծաքանս՝ 'ի բաց արհամարհէր
զանարգանս. և միշտ 'ի հրահանգս բարոց
կրթութեան զինքն վարժէր, և բարի ազ-
դումն իւրոյ հոգւոյն տալիս ընդ ամենեւեան
սէր սերտ⁽¹⁾, և ոչ 'ի հակառակութիւնս ինչ
կամ 'ի կռիւս ընդ թշնամիսն մաքառեալ,
քան թէ բարեզգեաց բանիւք և բարի գ-
ճանաւ⁽²⁾ ածեալ զնոսա յուղղութիւն և 'ի
կամս իւր: Իսկ զպաճարանս սնտոխ՝ շու-
հուց մնաս իւր վարկեալ, և առատածուն
առ ամենեւեան գտեալ, յինքն զբազմաց
միտս յանգուցանէր սիրալիր սրտիւ. որպէս
զի յայսմ սակի ամենեքեան իսկ նմա հա-
ճեալ հաւանեալ էին: Եւ այսպէս ապա
զկարգս սպարապետութեան քաղաքավա-

(1) Մի օրի. կալեալ սէր սերտ:

(2) Մի օրի. բարի օրինակաւ:

ընկալ, մինչեւ համբաւ բարւոյն 'ի դուռն
աղբուրնի հասանէր :

Այս ոստիկան ոմն 'ի Հայո առաքեալ
որ Ալի Արմանի անուանէր, լատ հրամա-
նի առօրապետին իշխան իշխանացա Հայոց
պնա կոչուցանէր՝ բազում զգեսափւք եւ
աղբուրնական պատուով ճոխացուցեալ, 'ի
նա հաւատարով զսակս Հայոց, և զամենայն
բեկար աղբուրնի : Աւ այսպէս պատուակա-
նապէս և առաջին նա Կարեալ եղեւ քան
զամենայն նախարարութիւնս Հայոց, և ա-
մենեքեան դաշինս ընդ նոս դնէին՝ որպէս
արդարեւ ընդ Թագաւորական զարմի : Այլ
և 'ի մօտի ամենեցուն եղեալ, զի Թէ դէպ ինչ
պիտոյից գտցի, նոսեւ 'ի տոհմ իւր արժաւ
նի լիցի նմա տուչեալ 'ի Թագաւորութեան
ցեղս, զնոսա որոշել յայոց նախարարու-
թեան ցեղից :

Իսկ զայսու ժամանակաւ յահագին իմն
չարժմանց եղելոց 'ի Վիեն քաղաքի՝ բա-
զում տառանսութիւնս և փուլմունս տանց
և պարսպաց և աղսրանից լինէր, և առհա-
տարակ քանդումն և դղրդումն տանոյր քա-
ղաքն : այլեւ մահ յորովից մարդկան 'ի
վերայ հասանէր, և այնպէս ահագին իմն
լինէր վտանգ տագնապին, մինչեւ ոչ որ

մնալ ընդ յագիւաւ , այլ ՚ի հրոտրոգութիս և ՚ի փոլոցս ելեալ հաշեալ հառաչէին : Իսկ ցրտաշունչ տառնամոնիք ձմերայնուցն առաւել բերելոյ զլքուցումն հեծութեան , զի յորովք մեծաւք և ծայրատեալք ընտէին : Իսկ աւրք Հայրապետն Օլաբարիաս ուժգին աղօթիւք և պազատանօք մշտնջենալ ժողունչ և աղերասլի աղօթս առ բարեգութիւն Մատուած մատուցանէր , և երկնային աղղեցութեամբ ՚ի բաց բառնայր զաստուածասաստ բարկութիւնն , անմասա զեկեզեցին Քրիստոսի պահեալ ՚ի բազմաբեր ցառմանէ վտանգին :

Իսկ իշխանք և նախարարք Հայոց , որք ըմբռնեալք գերեցան ՚ի Բուղայէ , զպսուժամանակաւ մի բոս միոջէ ՚ի կարգ անկեալ չուէին յաշխարհ տէրութեան իւրեանց , և ՚ի սեպհականութիւնս և ՚ի տունս : Եւ ապա մերկացեալ յանձանց իւրեանց զակամոյ ուամունս . . . օրինացն Սահմէտի , զբրիւտոսաւանդ օրէնս հայրենիս տուհասարակ բարձրացուցեալ բերէին յանձինս իւրեանց : Ի ծածուկ երկիւզիւ ինչ , այլ իբրեւ ՚ի վերաց բարձր տանեաց բարուցէին զՔրիստոսի աստուածապաշտութիւնն : Ինդ որ հաճեալ Տէրն , բնակեցոյց յուսով զնոս .

յորմէ և օրհնութեամբ Տեառն օրհնեցան ,
 և նովմբ Կովեցան . հերկեցին հերկս՝ և ոչ
 ՚ի վերաց փշոց . և ապա ձայն իրախճանաց
 ցնծացելոց ՚ի յարկս նոցա լինէր , և ձայն
 հարօին և փեսայի : Օնան որդիս՝ և արա-
 ըին պոռուղ , և բնակեցան իւրաքանչիւր ոք
 ՚ի ժառանգութեան իւրում . և այց արար
 Տէր նոցա , և յաջողեաց ՚ի բարութիւնս :

Գ Լ ՈՒ Խ Ի Ը .

Յաղագս խաղաղութեան երկրին Հայոց , և իւր
 բանութեան նախարարացն :

Յայսմ ժամանակի Սասակ հայկա-
 գուն , որ Գաբուռն յորջորջիւր , վստն զի
 փեսայացեալ էր Աշոտոյ իշխանաց իշխանին ,
 իշխան ապա Սիւնեաց զնա կացուցանէր՝ յար-
 քունուստ նմա առնելով պատիւ . որ բա-
 զում ճոխութեամբ վարեալ զիշխանական
 պետութիւնն իւր , տիրելով միանգամայն
 Սիսական ազգին : Բայց զմեծ սպարապե-
 տութիւնն Հայոց տայ Աշոտ եղբօր իւրում
 Աբասայ , որ էր այր քաջանձնեայ և թիկ-
 նաւէտ , առողջանձն և գեղեցիկ հասա-

կաւ, կորովի և աջողակ ՚ի պատերազմունս . որ և աջակցեալ իսկ եղբոր իւրում Մշտտոյ, զամենեւեան հնազանդէր ընդ լծով ծառայութեան, ՚ի բազում կողմանս բռնողում անգամ արութիւն ցուցեալ, և հրաշակաւոր և հոյակապ ՚ի մէջ բազմաց երեւեալ :

Իսկ եղև յետ վախճանելոյ Մշտտոյ մեծի և հոջակաւորի իշխանի տանն Մրծրունելոյ, և դնելոյ զնա ՚ի շիրիմս հարց իւրոց, պայազատէր վիշխանական պետութիւնն զայն Վրիպոր որդի նորա ընդ նորա, որ Վերենիկ անուանիւր : Եւ էր նա այր սէգ և զգաստ և սօս ⁽¹⁾ ՚ի գնացս ոտից, և զօրաւոր արդեամբք և բանիւ, և անօրինէր միշտ յամենայն բարեձեւութիւնս բերիլ : Եւ վասն զի վեսայացեալ էր Մշտտոյ իշխանաց իշխանի, տակս այնորիկ հայրախնամ կամօք և խոհական սիրելութեամբ միշտ խրատ բարեաց նմա մատուցանէր . որ և ՚ի սկզբան անդ ընկալեալ հլու և զգօն մոգք հաւանէ ընդունել, և յոտին զբոլոր թշուառս ՚ի սաղրելոյ նորա կացուցանէր : Եւ շէնութեան և խաղաղութե խարոպեալ, յապահովս ՚ի բնակութեան իւրեանց պատ

(1) Երէ գի . սօս : Մի գի . զօր :

քառտէր շհայրենի տէրութիւնն իւր 'ի բոլոր հինից : Բայց յետոյ 'ի կամս անձին զինչ պիտութեան բերեալ, ոչ անսայր բանի խորատու աներոյ իւրոյ որպէս յերէկն և յեռանդն, և չիներ նմա այն յաջողումն ինչ 'ի բարութիւնս :

Բայց մեծ իշխանն Սիւնեաց Վասակ, որ ըստ փաղաքշահանին Իշխանիկ անուանէր, յաւէտ իմաստութեամբ և հեղահամբոյց հանդարտութեամբ և հաւանութբ մեծաւ հնազանդէր Նշտոյ իշխանին իշխանաց, և խրատու նորա զուէնին մատուցանէր խնամով, իբրեւ զօրէնս միշտ 'ի սրտի իւրում պահելով. և 'ի ձեռն այնորիկ յաւէտ իմն ընդարձակագոյն զտուն տէրութեան իւրոյ յարդարէր ⁽¹⁾ 'ի բոլոր բարեմասն լրութիւնս, և կայր բազում խաղաղութբ ըստ ամենայն հանդիսի բարեպաշտութեան :

Բայց միւս եւս Սիսական իշխանն Վասակ, որ Վաբունն փաղաքշաբար անուանէր, յայտմ ժամանակի վախճանեալ և եղեալ 'ի շիրիմս հարց իւրոց, պայազատէ զհայրենի տէրութիւնն Վրիգոր որդի նորա ընդ նորա՝ որ Սուփանն յորջորջէր : Սա իմաստութեամբ և աջողաձեռնութեամբ և շի

(1) Մէ օրի. հաստատէր :

նութեամբ բաղմաւ անդր եւս քան զպարս
մանն ընդդէմս հարց իւրոց : Բայց առաջ
եւ յեկեղեցեաց Վրիստոսի 'ի շինութիւն
և 'ի նորոգութիւն զինքն վերաբերէր : Իսկ
մեծ և սուրբ հայրապետն Օլաքարիա իբրեւ
եկաց յառաջնորդութեան անդ իբրեւ ամուսն
քոսն և երկու , վախճանեալ զնի 'ի քնա
րանի հարցն սրբոց : Ապա իշխանաց իշխանն
Աշոտ ընտրեալ զսպարմի պատուական յըն
տանեաց տանն կաթողիկոսարանին՝ Վերդ
անուն , որ էր 'ի գեղարքազաբէն Վառնուոյ ,
հրամայէ ձեռնադրել զնա յառաջնորդու
թիւն տանս Թորգոմայ :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Թ .

Յաղագս Լազարիէլոյ Աշոտի իշխանաց իշխանին ,
և աղանման Վրիգորի Արծրունոյ :

Այլ ինձ աստուանօր ոչ արդեօք այլ
ինչ է բանս սիրելի , քան թէ դեգերել 'ի
բանս գովեստից՝ որ վասն Աշոտի իշխանաց
իշխանին են հետեւումսք : Վասն զի 'ի տիս
հառեալ միջակութեան՝ քաջահասակ էր ,
նստեւ անձնեայ և թիկնաւէտ և զուարթ

Երես և միացան, նկարէն իմն և նիշ արեամբ
յաջան ունեւրալ՝ որպէս զակինթ կարմիր ի
մէջ մարգարտի ծագեալ, և վայելքացեալ
գեղեցիկութեն արեօք: Ա՛նձիմաստ և քաղց
բարան, և առ կերակուրս իրախճանաց (1).
աչ խանդացեալ (2) նորա ընդ ըսագոյնան,
և ոչ արհամարհեալ զնուսառագոյնան, այլ
հասարակաց ի վերայ տարածէր զգետ ինաւ
մոց իւրոց, և թակօք իմն կշռէր նախ զիւր՝ և
ապա զամենեցուն կենցաղս. միանգամայն
իսկ ասել էթէ որ ինչ մարդկութեանս է
պիտանի, ոչ ինչ կասեցուցանէր: Չայս
պիտի ապա տեսեալ քաջառօնմիկ պերճու-
թիւն իշխանացն և նախարարացն Հայոց,
խորհաւոր միաբանական ասեալ թագաւոր
բեցուցանել զնա ի վերայ ինքեանց, զեկու-
ցանեն ամիրապետին ի ձեռն սատիկանին
(3) իսէի որդւոյն (էիսայ: Չոր և սիրապիւր
սրտիւ զարժանահայց ինդիրն ընկալեալ, ա-
ռաքէ ապա Ղշոտց թագ թագաւորական.
զոր և բերեալ իսկ ոստիկանին (3) իսէի, ընդ
նմին և այլ ևւս զգետու թագաւորականս,

(1) Այսպէս ինքի ունին շինարար ամենայն օրինակ, և իւր ասել
առ կերակուրս իրախճանաց օրինաւոր, հեղեղել Մովսէսի
Իսրէլոցայ, որպէս ունի և ի հեղեղայ բուն մարգարտիւնն ան-
թին Աղտոյ:

(2) Երես օրի. ինդացեալ:

և պարգևւո՛ւն տրատիւս, և երկխաբ օգու
պարիկ, ղինուք և զարդուք մատուցանէին
առաջի նորա և կոչեցաւ ապա և անդ մեծ
հայրապետն Վեորգ, և զհոգեւոր օրհնաւ,
Թեանցն գորութիւնս աստուածայինս ՚ի վե-
րայ կատարեալ՝ վոխանակ օծման տառակի
իւղոյն, պսակեն զնա Թագաւոր, ՚ի վերայ
Խորանաղեան ազին ։

Եւ այնուհետեւ բազում և երեւելի կար-
գրո յարդադէր յաշխարհի տերութեան իւ-
րոյ, յօրինուածս տանց ազգաց, քաղաքաց,
շինից, գատաւերտաց, և հարթ հաւասար
լստ իւրաքանչիւրոցն կատարէր կարգս ըս-
նականաց, և ջերմահովիտ բարեխառն դաշ-
տականաց ։ Եւ զամենայն տափարակ տեղիս
ադարակս և գոմն դնէր, և զմարմանդս յայ-
գիս և ՚ի բուրաստանս զարդարէր, և զամե-
նայն որ ինչ օրէն է Թագաւորութեան, և
որ ինչ ՚ի Թագաւորութեան և որ շուրջ
ղԹագաւորութեամբ, ոչ ինչ իմիք կառե-
ցուցանէր, և գրեթէ հարստագոյն և խո-
հեմագոյնքան զամենայն Թագաւորութիւնս
գտանէր ։ Եւ այսպէս ՚ի նորոգատուր Թա-
գաւորութեանն բարձրացուցանէր զազգո
թորգոմեան ։

Եւ ապա ձեռն զհիւսիսակոն կողմամբ

արկեալ 'ի ծործորս մեծի լերինն Կովկասու ,
 որ 'ի հովիտս և 'ի ձորս երկայնագոգն բնա-
 կեալք էին աղգք՝ ընդ իւրեաւ հնազանդե-
 ցուցանէր : Այլ և զարկաստորայդ բնակիչն
 Գուգարաց , և զելուզակուտ մարդիկ Ստի-
 փաւառի առհասարակ ընդ ձեռամբ նուա-
 ձէր , 'ի բաց 'ի նոցանէ . հերքելով զաւաղա-
 կութիւնն մարդադաւութեան . և իբրեւ
 օրինուորս և հլուս զամենեւեան կազմէր ,
 և առաջնորդս և իշխանս նոցա կապուցանէր :
 Այլ և զթագաւորն եւս Նգերացւոց 'ի սէլ
 միաբանութեան ընդ իւր կասակցեալ՝ այն-
 պէս նմա այցելէր , մինչ զի անլնդհատ յոր-
 դիութեան տակի գոլով՝ մտելոճաբար պար-
 տալձար միշտ նմա 'ի ծառայութիւն բե-
 բէր : Այլեւ մեծ կայսրն Յուսոց Բարոնդ
 ոչ փոքր ինչ պայման խողաղութեան և
 հաճութեան և սիրոյ հաստատէր ընդ Եր-
 քային մերոյ Աշոտոյ , որդի սիրելի զնա ա-
 նուանելով , և հաղորդակից կացուցանելով
 յամենայն թագաւորութիւնս թագաւո-
 րութեան իւրոյ : Այլ այսպէս ապա լցեալ
 և կատարեալ լինէր բովանդակաբար բոլոր
 կարգս առաքինի գործոց , ըստ կարգի այնց
 պարծանաց զորս ընկալեալն էր :

Չայսու ժամանակաւ մեծ իշխանն տանն

Լ'ըծրունի Ղրիգոր, որ Վերենիկն յորջորջէր, ձեռն գգաւառօքն և գքաղաքօքն աղակեալ զկողմամբ Շերայ և Օլարաւանդացի՝ ի հնազանդութիւն ընդ իւրեաւ զկողմանան զայնօսիկ նուաձէր։ Իսկ իսմայելական աղջգին գլխաւորք, որք բնականաբար սեփականեալ էին զսահմանս քաղաքացն և գաւառացն այնոցիկ, թէպէտ և չթամբք ըզհարթ հաւասարութիւն և զհնազանդութիւն առ իշխանն Ղրիգոր ցուցանէին և յայտ առնէին, սակայն սիրաք իւրեանց հեշուացեալք մեկուսի էին ի նմանէ։ Լ'որս յաւուրս աշնանւոյն մեծ իշխանն չուէր գընայր զկողմամբ Շերայ, և ի հանգիստմն գլխաւորի քաղաքին, և իբրեւ ել առ իջխանն, դաւաձանութեամբ ի ծածուկ զօրս զօղեալ թագաւցանէր ի խախտմն այգեատանի։ Եւ ի հանգիստել իշխանին՝ յանկարծօրէն յարուցեալ զօրքն իսմայելեան ի տեղւօջէ իւրեանց, ի թիկանց կուսէ իշխանին ի վերայ զեղեալ հեղան, և առ ժամայն հաւրեալ զիշխանն սրով սուսերի յերկիր կործանեցին։ Եւ այնպէս խարդաւանեալ յաւորինոց՝ բարձաւ մեռեալ, և տարեալ թաղեցաւ ի շիրիմն հարց իւրոց։ Եւ զկնի նորա պայազատէ զիշխանութիւնն մեծ՝ Լ'շոտ

ողորի իւր, Թոռն արքային Աշոտոյ : Իայց
զմեացողոս բանիցս այտոցիկ՝ զօրութեանց
և քաջութեանց և մրցանաց և պատերազ-
մաց, և բազում բարի օճանից, աւանիկ
գգրեալ է ՚ի գիրս պատմութեանց Հայկոյ
Բագրատունւոց, բառական քեզ կացուցա-
նել տեղեկագոյն առնն բարեբաատութեան :

Իսկ Վստակ Արաւիկան իշխանն, որ ըստ
գիւղաքաւանին իշխանիկն անուանելո, առ-
տուածամերձ պողոտայիւ և բարեպաշտա-
գոյն հանդիսիւ քաղաքավարեալ զկեանս
խոր՝ ժպիւնանի, եղեալ ՚ի շիրիմն հարց իւ-
րոց : Իշւ ապա եղբայր նորուն Աշոտ ընդ
նօրս պայտաղատէր զիշխանութիւնն զայն .
այր հեղաճամբոյր և խաղաղասէր, բարեպաշ-
տուն և երկիւղած յԱստուծոյ, և ամենայն
նիւ յամենայնի շինութեան զինքն սրարապե-
ցաւ ցեալ հայրենի տէրութեան իւրոյ :

ՔԼՈՒԽ Լ.

Յաղափս Տաւրաան Աշոտոյ արքայի, և խոռվութեան
Եղեւոյ Դ Տէր Աբասայ պարապետի և Սմբատայ ար-
քայորդոյ, և վասն Վերգոյ կախիլիսի :

Իայց Աշոտ արքայ Հայոց յետ փայ-
եցուցանելոյ զամենայն ուղղութիւնս, և

յաջողութիւնս կարգաց և գործոց և գնաց
ցից Հայաստանեայցս, ապա հիւանդացաւ
հիւանդութիւն մեծ, որ և մեռաւ իսկ : Եւ
մինչդեռ ՚ի մահի ծանկեալ դնէր, ոչ առ
կաւ ինչ ընդ մարմնոց խնամոց՝ անցնէր
նել ջանայր և զհոգւոյն ևս իմաստութիւն :
Վասն զի առ ինքն զմեծ կաթողիկոսն Վէլ
որդ կարդացեալ, և զգործութենագործ ըզ
մարմին և զարիւն Տեառն թողալ յետին
առ ՚ի նմանէ իւր ընկալեալ, ոչ տալաւ ինչ
քան թէ զբազումս բաշխէր գանձս սակեց
և արծաթոց ՚ի տնանկա և յաղքատս : Եւ և
՚ի ձեռս Հայրաստեօին հաւատոյր զխաղա
տար գանձարանացն մթերս, և զերամանկ
ծիոց և զգատաժո անդէոց, և զհօտս ոչ
խարաց՝ ամենեւին բնաւին բաշխել յեկե
ղեցիս ուղղափառաց ՚ի նուիրումս արասա
րագին սրբութեան, ում զխարդ պիտոյ ինչ
լինէր : Եւ այսպէս ապա զպիտառողեալ պե
տրս արտաքնոյն ՚ի մաքրութիւն նորոգման
ներքին մաքրոյն անտեսութար կենսացուցաւ
նէր : յետ սրոյ բարւոյք ծերութիւն ըստ բու
սոյ բարեզգեաց բարուց հանգեաւ ՚ի Վրիս
տոս : Եւ վասն զի ՚ի ճանապարհի յիջեւա
նըս ՚ի Վարսպառն կոչեցեալ տեղ ապարաւ,
մի եղեւ նորայն վախճան, բարձեալ ա.

տառ դիտելի դադազօք՝ տարան զնա 'ի թա-
գաւորանիստ աւանն Բագարան, ոսկեհու-
ռքն հանդերձիւք և ոսկեզօծ վառիւք ըղ-
դադազան, զարդարեալ, և խումբք յօրաց
զինուք և զարդուք, ընտանեօք⁽¹⁾ և նշանաւօք
շուքի արարուպանեալք մեծի Կաթողիկոսին .
և այլ եւս կողերց եկեղեցւոյ առաջի եւս
գնեացեալ՝ զխաչակրօն սողնեւերդաւթիւնս
և զձայրս արհնութեանց նուագէին : Իսկ ե-
րեքս որդիք նորա գահերեցք տան արքայի
և այլ եւս բարեկամք՝ հետամտէին զկնի դա-
գադացն, բացց միացն 'ի Սեբաստայ՝ որ իշ-
խան իշխարացն Հայոց էր . զի նա 'ի կող-
մանս Փռագարաց 'ի նուաձել զաղդսն զայ-
նոսից գնացեալ էր, ոչ ժամանեաց յամբող
գործոյն, և այսպէս հասեալք 'ի տեղին :
Ինչ էր սոքա սեւտանել կուտանս ողբերդա-
կոյն, և արտասրաւթոր կականուան և աշխա-
տիկնացն, և այլ եւս
ն և անուամբացն, և
'ի Թագաւորական ե-

դին զնա 'ի քնարանի հարց իւրոց :

Իսկ զկնի այսորիկ չուէ գայհասանէ ըստ
համբաւոյն հասեալոյ Սեբաստ որդի արքային 'ի
սեպհամբան կապուած Երազդաւորից Շիրա-

(1) Մի օրի . ընտանեօք :

կալան՝ բազում վշտահար հեծութեամբ ,
 զոր երթեալ և ՚ի մխիթարութիւն զնա հա-
 մոզեալ մեծի Վաթողիկոսին , դադար վիշ-
 տացն սուր՝ ոչմիտփոխել ջնդրի իւր բարբա-
 րան (1) բնութեն : Եւս առ նա ապա և մեծ
 իշխանն Վրաց Լարնեթեհ՝ ՚ի ցառ ահգա-
 բար վշտահցութիւն : Եւ վրան զի Լաւա
 արարարական չարոյ , և եղբայր արքային
 Լշուտոյ ՚ի կողմանս պետութեան Վանան
 դայ առկայացեալ կայր , առ նա ձախ ըստ
 օրինի հրահանգաց խտրեալ մասնէր խա-
 սել զքանս անպիանայ և նորայն եւս արեւ
 լաւանաց ոգւոյ , զոր արդար արարեցար և
 բարւոքապէս ըմբարեալ՝ ոչ կամէր ձնա ցա-
 ռաջ կոյս եւս առ Սմբատ չաւել գնալ ծեր
 ՚ի մտի գնելալ՝ թէ գուցէ յիմանալ դոցա
 դաւ դրժողութեան նմա յերկաքանչիւ բոցն
 ՚ի նոցանէ լինիցի , ոչ կարէր առնուլ զորս
 կամէրն , վասն զի յինքն զթագաւորութիւ-
 նն հմարէր նսւածել : Զորմէ պարտաւորա-
 նի լսէր՝ յաւեա սնտեղի գոլ զոչ երթալն ,
 և առանց խիճ փաստից և պատճառք յառ-
 մանց շփոթից և աղակից : Որում թող առ-
 ուեալ չուէ դնայ հանդիպի Սմբատայ , և
 Թագաւորական զգեստուց զգեցմամբ՝ զան-

(1) Այսպէս ուրիշ տեղանք գրեալ :

Լեւոնի որդիքս զդեստուռ նորա զգեցումն ի բաց
 Լեւոնի . և ինքն մեծածնծ և պատուա-
 կան ընծայիւք ի Սմբատայ մեծաբնալ՝ գաւ-
 նաց կրկնակի սու ապրիտարեան Մաս : Արդ
 գլխաւեալ սպասկապէս ի բառ թեմն ունայ
 եթէ չար զնմանէ առ Սմբատ խորհեալ, կա-
 թեալ խապէ զնա երկաթի շղթայիւք, և գնէ
 ի բանտին ի բերդին Կարդւց : Եւ յայնմ
 հետէ տալա երկաթանդիւրաց անոտի՝ աղմուկ
 չփոթի սաստկացեալ զմիմեամբք գեղար, և
 քաջիւթ սպայից յինքեանս կուտեալ Սմբատ
 և Մաս, և մարտ մարտուցեալ ոչ սակաւ
 խուճան աւերանաց զաշխարհաւն զեղար :
 Եւ ի մէջ կացեալ Կաթողիկոսն մեծ, ըզ-
 խաղաղութիւն ընդ միմեանս խօսել խորհէր,
 և հաջէր զՍմբատեան յարձակել ի տեղի
 իւր, և զհրաբորբոք բարկութեան տեղա-
 ցումն ի բաց տրոհել ի միջոյ : Իսկ սպարաւ
 պետն խորամանկեալ և հաւանական իմն
 ցուցեալ միտս՝ ասէ . հացէ ինձ այսէն Ս-
 մբատեան զերկաւ ամրացն, զոր յափշտա-
 կեալ իսկ է ի ձեռաց Գուրգենայ բեռառն
 ինչ, և զՍաւիթ զորգի իւր գրաւական
 ինձ . յայնմ հետէ և ես թողլց զնա խաղա-
 ղութեամբ : Եւ յայդմ բանի յետկարի երդ-
 մանն կնքեալ տայր ցՀայրապետն մեծ : Եւ

ապա իբրեւ էառ զինգրելին իւր, դարձեալ
դաւաճանեալ ՚ի գրծող գիւէ անտի, աշ
թողոյր զՆորնեթեհ, քամահեալ եւս զմիջ
նորդութիւն իրաթողիկոսին մեծի: Նոյն
տօրական տրամութեամբ և դաւաճեալ
սրտի զգաճեալ Հայրապետն մեծ, և խաճեալ
ուեալ խռովութեամբ մեծաւ, ել գնաց քան
տի ՚ի դաւառն Հիրակ:

Իսկ սարտապետն իմացեալ թերեւս խաճ
ժան հինից աստուկացեալ առ դուրս հաս
սեալ վայ, երթեալ մտեալ դադարէր քնդ
ամրոցաւ պարապին ՚ի ներքոյ պատուարին
Լպա այնուհետեւ Սեբաստիոն մեծ գաւա
մարապի արարեալ ասպատակ ակուէր ՚ի վե
րայ աշխարհակոյտ շինեցն Լրատայ շաբ
ղամրացաւն, ուր գաղթ գաւառին դրեալ
դադարէր: յաւարի առեալ զգէնսն արի տ
րանցն և զքաջ երիվարացն, և իբրեւ յարգե
լսն բանտի ՚ի դիպահոջ զնա ՚ի բերդին հա
ցուցեալ բազում ճաւուրս՝ ստեպ արեւոյ
զայս օրնէր: Զորմէ ապա իբրեւ վառն
դեալ և ՚ի տագնապի տարակուսանացն մե
խեալ, և հետի աղագս սյլ ինչ ոչ մարթն
ցեալ գտանել, ՚ի հեղութիւն եղբորորդւոյն
վատահացեալ պատանդս առ ՚ի նմանէ իւրեղ
րէ զորդի նորին զիւրն համանուն, և զՆ

շոտ զորդի Շապհայ եղբօր իւրոյ, զի և նա
եւս առ նա զԱթորներէն հանեալ տացէ :

Իսկ խաղաղասէրն քամենայնի ոչ վրի-
պէր ՚ի խնդրոյ նորա տալ զպատանդան . և
ստեալ անեալ յանձնեալ զԱթորներէն ,
տաւցէ մեծապատիւ, շքեղութեամբ յաշ-
խարհն իւր : Իւր ՚ի գարնալ նորա անտի :
Իսկ և իսկ տալա թագ արքայութեան նոր
բերեալ մատուցանի յիշխանէ անտի իմացե-
լեանն ՚ի իշխէ՛ որ Աթուրպատականի, ՚ի հրա-
մանն ամիրտապետին իւրեանց, ընդ նմին և
ոսկիսիւսէն գգեալ, և նժոյգս իբրեւ, զդա-
ւապիկս՝ ՚ի զարդս և ՚ի գէնս ոսկիսիւսէն
արձնուցայծառս : Արդ մտալ ընդ առաջ ՚ի
թէասարան անգ ելեալ, դարձեալ դառնան
յեկեղեցին սուրբ, և հայրապետն Վերդ-
լինգ նորա, և անդ աւետապանեալ ՚ի վերայ
դնու իջական ազօթան, և ամեալ ՚ի գիծս և
՚ի գիրս և ՚ի նկարս տեսականս զոսկեճամուկ
զգեցութիւնն, և եգեալ ՚ի գլուխ քո-
թագ թագաւորութեան նորա, երանէր ՚ի
հոգեւոր առաջատէ անտի պարապտեալ
դննա : Հայրապետնայս : Ասան որոյ տալ
ուրապտեանն Վրաս յաւելոյ իմն զարկալ
և խանդացեալ ընդ իրս Կաթողիկոսին, ի
բլր զնա գոլ պատճառ իւրում զրկութեան

և Մաքարայ թագհազու թեանն . և ատգա չա
բայաչաղ մոխանօք առ ինքն դբիլն չարու
բանս 'ի բազումնս նորա ձգէր , որք 'ի տանէ
բուսեալք , և գիւ ի չարի մատնեալք զերս
սանակս հոգւոյ իւրեանց , զճարակ հրոյ բա
նըս բամբատանաց զարբոյ կաթողիկոսէն
խոխոտեալ յօղէին : Եւ վասն զի այն աղա
նախ քան զայս՝ զանօրէն լեզուս իւրեանց
ածեալ էին զերկրաւ , և զոմանս ապրիտա
զուգակցեալ զրաբան չարիմացութեանն՝
կարծէին կարել կատարել զանկումն աղա
բոյ կաթողիկոսին : Եւ վասն զի ընդ այն
ժամանակս փայլատակեալ պայծառ անոց
սօւրբ այրն ('ստուծոյ Սաշտոյ' որ 'ի Սեւան
կղզւոյ , որ զփառացն ('ստուծոյ անշխանե
լի լուսոյ ճառագայթումն՝ յինքն նկատէր
ասպուածային ծաւալմամբ և սրբափայլ կր
նիւք ինքնամականօք , և հոգիախաղաց զ
բութեամբք 'ի տեսականի (1) անդ զանտեսն
անգանէր , սակս այնորիկ ամենեցուն աչք
'ի նա հոյէին յաղագս տրոհել և ճանաչել
մարթեւոյ նորա զհոգեւորացն մտաբնց բն
որութիւնս՝ ստուգագէտ խնայութեամբ :

Իսկ սպարապետն 'ի մօր եղեպլ , թի
գուցէ հրապուրել զայրն ('ստուծոյ կարտ

(1) Զոր որ , 'ի տեսական :

այլ, և ընդ ինքեան 'ի խորհուրդս չարու-
թեան միաբանել, գրէ ասցա թուղթ աս-
նաւ, նախ ներբողումն զնմանէ, ապա ամ-
բատումնութիւն յոյժ բծամիտ իմն զկաթա-
ղեկոսէն, որպէս թէ չէ պարա քեզ լսելովն
բայն անպաշտութիւն⁽¹⁾ գործոցն խաւարի, և
զգիտութիւնս ևս կտատական չարացն յաշ-
տակութեալ: Այլև գուշակեալ եւս զնա իմ-
քեզ 'ի պատիւ Հայրապետութեան փոխա-
նակ հոգաւորացւոցն, միայն թէ հաւա-
նեացի 'ի ժողովս չարացն գալ հասանել և
միաբանել: Աոր և ընթերցաւ, զպարտաւ
յոյժ իւր՝ և ոչ կամէր առնել պատասխա-
նի: Բայց զի մի ըսա թեամբ հարաւ չարքն
զարաւոյն 'ի չարութիւնս իւրեանց, գրէ
ասցա արինով զայս:

Այն եհաա 'ի վերայ հրաման հղարիդ
արտաբանելիք, որ և ընկարցի սիրով հոգ-
ւոյ ըստ սննդակից որպէս ինձ 'ի մանկու-
թենէն արինաց խաւածոյ, և ըստ հաւատոյ
հայրապետութեան դաշնաւորեալ 'ի հաւա-
տակութեան ձեր, որ ըստ «Գողով» միտու-
նորդ էր, և ոչ ասեցեալք, անկեալ երկիր
պապի խորանին խանարհութեամբ: Ինչոյ
եթէ ինքնուրոյնութիւն հրեշտակական կար-

(1) Մի ոյ. անպարծողութիւն:

գիտ ընդ այլ ինչ շաւիղ տարեալ, թողոր
ցուցանէ զանուր հարկացն տնհասութիւն,
մի թուիցիմք այնուիկ լծքնկէցք. զի լատ
ուածացին բանն առ ի մէնջ պահանջէ հետ
զանցել լատուծոյ առաւել քան ժողովանէ
Յետ այսորիկ ամբար տմենայն գլուխք պատ
գամաց թղթիս ամբարտանութիւն էք ընդ
մեծ Լայրապետէն և զիտիանորդէն փրկու
տոսի, զի (1) ցորգան նախարան արքութեան
փաղէ զնա շուրջանակի, և հարապացեալ
փառաւորեալ է կողմանին լատուծոյ, և ա
ռաքելական արգանքս փոխանակ լատու
ծոյ է, և զայս անուն անուանեմ զգիտեալ
պաղ: Եղա խառութեամբ և ամբարտանաւ
նութեամբ և չափ չգիտութեամբ, և պատ
գաւտ առնելով նզովիւք պատուիրեալ էք,
և զիմ նզովն պաղեք կալեալ նորա անորդ
գամութիւն: Եւ այգոցիկ երաջմաւոր եմ
ես առաջի լատուծոյ, գիտելով զնորա զան
չափ բարեբարոյն, որ պայմանեալ հրամանի
սուրբ գրոց մինչ առաջի ունիմք, փողոտաւ
կի զիջանի մէկատարեւանայ, ամենաւոր
մինչ զանց է արարեալ զատուեք ի մանկու
թեան, և ի ծերութեան դար հաւեալ:

Լայց իմ նզովք դատմպարտութե յաւէտ

(1) Ի լոր Ե. Ե. պաղեք զի:

յիրաւի և արժանի էր, և զի վիպեցայ և ըստ
արտուղի անկեալ ինքնահրաման բարձի ըզ
խաբոց սուրբ հարցն՝ որ ՚ի մեջ մեք և Վաղ
կէ գոննակմանայն, վրան քոյ ազօթահայց ա
ստուծարութեամբ, և առաջի անկմամբ պա
տառեցի նուիրն սուրբ ձեռք զձեռնագ
րեալն զինէն կարծեք: Վայց ամենայն դի
տաւորութիւն թղթիս զմեղաց իմն աննար
կեք զըստոյնս, սոցա նոցա բանաստեղծալ
սատանայի վարդապետութեամբ, որ մար
դասպանն է ՚ի ակղանէ, կամ ուղեսպան, և
բանաւոր և որոմնացան, և որ սիս եւս զար
թուցեալ էիք, թէ չէ պարա լուել քեզ:
Վրդ՝ այս մի ինչ տեսեալ լիցի քեզ, տէր իմ,
զի անհնար է դանցանս իմանալ իբր զձա
նապարհս օձի ՚ի վիմի գնացելոյ, և հաստա
տուն վկայ՝ մարգարէն ասելով. Վննեցին զա
նօրէնութիւն, և պարտասեցան ՚ի քննել
զքննութիւն: Վիտեմ և հաստատեալ եմ
՚ի Տէր, որ թերատեսեալ զմեղս՝ նիւթեալ է
հիւանդին զմահ, և ատեալ զեղբայրն՝ յոր
ժամ առ ռամիկս իցէ. իսկ առն երեւելոյ
և ՚ի բարձրագոյն աստիճանի կացելոյ սա
կաւ ինչ սասանութիւնք՝ մեծամեծք են վը
նասք հասարակաց գայթակղութեան աղա
գաւ, թող թէ աղտեղագոյն աղէտք ազգա

աղծութեան որ թէ լինին :

«Իսկ ես այս մեղաւոր և փառժառ, և անօրէնութեանց լիակ բարձրացելոյ քան զգլուխ իմ, և ծանրացեալ բռնանցելոյ, ի վերայ իմ, ոչ կարեմ նախանձել զնախանձ Տեառն Բարեւոյ ամենակալի, և գերանաւ կուրացելոյ՝ զմութն սցրոց արատեսել : Իսկ արդ՝ բազում արտասուքք և հաւաքմամբ սրտի գրեցի, զոր մի անգամ գրեցի : Իսկ ուած զբաւիզս արդարութեան ցուցցէ ձեզ՝ գնալ ընդ նա, և կատարեացէ զկամս ձեր ի կամս իւր : Խօսեսցի ի սիրտս ձեր զարդալ լութիւն և զգաւունս : մի գրդուել անքննող լսելեզք՝ որ ոչ վայելէ մերում գրաւ խաւորութեանդ, և զձերդ ձեզէն տեսէք : Եւ իմ մեռցի և կորիցէ անաւն և յիշատակ յերեսաց երկրի : և խաւարեսցին բիբք ու չացս, և մի տեսցեն զլոյս : և փակեսցին աւ կանջքս, և համբ եղիցի հալլեալ բերանս : և լեզու իմ ի քիմս իմ կեցացի (1) : և մէզ և մառախուղ մեղաց և ստուերք մահու սրտ տեսցէ զլուոր անձնս, եթէ ինչ շարժել ցոյց, կամ զգացաց տեսանել կամ լսել կամ խօսել զարդարոյն զանիրաւութիւնս, զապիրատութիւն ի բարձունս խօսելով :

(1) 2-րդ օր . յեցի :

Օ լեզուս ածեալ զերկրաւ , պարտութեամբ
եղեալ և զծղանջել 'ի սուր շրթունս : Վաւ
լիցի ձեռս համբառնող յօծեալն Նոտուծոյ ,
և քրէական մեղք՝ վատրանդի լինել ան-
թողութե և անբժշկելովն : Վաւ լիցի ինձ
լինել իտրիս և 'Իագան՝ հակառակ ընտրե-
լոյն Նոտուծոյ . ապա թէ ոչ բացցէ երկիր
զգեբան իւր , և կլքէ զիս կորստեամբ ընդ
բանական լքորոնի , և կենդանւոյն իջցեմ 'ի
դժոխս :

“ Իմն այդ է , և յայդմանէ զիս ոչ ոք կու-
րէ փոխել , ոչ գեհնինն երկիւզել՝ և ոչ
արքայութեն խոստմամբ . և յատեանն գո-
լով՝ հեղցի թարախեալ արիւնն սրտիս առ
յանդիման նզովելով զանգոսնողսն , որք ըզ-
ձեզն խռովեցուցին : Ի վերայ այդի ամենայնի
յուշ լիցի ձեզ և արձանագրեալքն Մ'ս-
տուծոյ օրէնքն , յորում գրեալ է թէ՛ յայտ-
նիքն որդւոց մարդկան՝ և ծածուկքն Տեա-
ռնն Նոտուծոյ . վասն որոյ և հաստատեաց
օր՝ յորում ինքնին դատելոյ է զգաղոնիս
մարդկան 'ի ձեռն Նիսուսի Վրիստոսի :

Եւ արդ՝ դուք անդր թողէք զ'ի վերդ⁽¹⁾
բան զձեզ , և մի 'ի կարծս⁽²⁾ դատէք , և մի

(1) Չորս օր . զվերդ :

(2) Երեւ օր . զգործս : Մի օր . 'ի գործս :

ըստ խօսից յանդիմանէք, մինչև եկեսցէ Տէր՝ որ լուսաւոր առնէ զպաշտօնիս խաւարի, և զիւրաքանչիւր զգործն հրով փորձէ, զի կար ծիք և թուիք նմանութիւնն⁽¹⁾ և ստուերք են անտիք՝ արտաքոյ ճշմարտութեանն, և չըհաւ մարին վիսյութիւնք յիշատակեացեաց ատենի ըստ պահանջելոյ Աստուծոյ, թէ յերկուց և յերկոց վկայից հաստատեացի ամենայն բան։ Որ և արտաքնոցն իմաստագուծից յոյժ հաւ ճոյ թուեցաւ, որ գողացեալ զմերն ՚ի մէնջ, և այլակերպ արարեալ, և այլաբանութեամբ յառաջ բերեալ իբր զիւրեանց սեփհական, միայն զոտեսն պատուեալ⁽²⁾ անշուշտ, որպէս հարօր ՚ի վար, կամ դեղադիր ՚ի դեղոցի։ Արդ՝ աղաչեմ ոչ լռել կամ անհոգ լինել, այլ իրաւանց ուշ ունել⁽³⁾։ զի որպէս մարդեան կարծիս և համբաւք են, ձեր նմանիք տկարացեալք՝ փակեալ թուին ընդ սղալանօք⁽⁴⁾։ Իայց եթէ դէսլ լինիցի և ՚ի Հայրապետութիւն կոչել, յորդորէք և դուք, և չլինի խոստ⁽⁵⁾ մեղացն։ Ով ոք լըբենի երեսօք կարէ

(1) Մի օր. և նմանութիւնք։ Չոր օր. ՚ի նմանութիւն։

(2) Ամենայն օր. ունէին՝ պատուիրեալ։

(3) Երբ օր. ուշ ունել։

(4) Մի օր. թուին օրինակ ըստ սխալմանց ընդ սխալմանօք։ Երբ օր. ըստ սխալմանց։ Մի օր. ընդ աղաչմանց։

(5) Մի օր. փաստ մեղացն։

յառաջ գալ և վկայ անօրէնութեան լինել, թողում ասել 'ի վերայ ընտրելոյն Աստուծոյ, վասն այնորիկ իսկ և հրամանն Հոգւոյն սրբոյ պանկայտան 'ի հոգիս իւր թողացուցանէ : Այն ապա լիցի ձեզ խռովականս ինչ առնել, և խնտութեամբ ընդդէմ խթանի աքացել, զի յաւէտ 'ի բաց տանի 'ի բոլոր շնորհաց այդդէս խորհել 'ի հաւատ . և չօրհնեցաւ իշխանն Բագարատ՝ որ զայդպիսիդ խորհեցաւ յոչ ինչ պէտս, որում ⁽¹⁾ ամենեքեան իսկ գիտակք եմք կորստեան կորստականացն :

“ Դողովք թէ հրամայէք լինել, մի լիցին ժողովք չարաց պաշարողաց՝ քինահան հրոսողաց, որք որպէս յայնժամ ժողովեցան ընդ Լճնայի և ընդ Կայիափայ վասն Տեառն, և արդ վասն օծելոյ նորա . այլ զայն զոր ստացաւ 'ի սկզբանէ Տէր 'ի վիճակ ժառանգութեան իւրոյ, ըստ որում մարգարէն դասաւորէ ասելովն . Դողովեցարուք 'ի լեառն Աիօն՝ քահանայք և ծերք արդարակորովք . քարոզեցէք պահս և պաղատանս . սրբեցէք զեկեղեցի լալով և կոծելով, զի այց արասցէ ձեզ Աստուած : Բայտ որում և արարին ձեզ նիկիական սուրբ հարքն տրեխաւորեալ ուտիւք հետեւեալք 'ի բանակետոյ սրբութեմ ,

(1) Երեւ օր . յորում :

զամն ողջոյն արձանացեալք պահօք և աղօթիւք : Կերին պհաց նեղութեան զչորս բեկն , և ջուր տառապանաց արբին՝ ՚ի գետ հատարած խշտիս ընդ երկիր կցեալ . բազում զղջմամբ և հեծութեամբ զաւետարանն սուրբ միջնորդ կացուցեալ , զի մի առապեն ըստ կամն ինչ . յորս հայեցաւ Սաւառաւ , և լուսաւորեցոյց նոցա զարժանն . նոյնպէս այլք ամենեքեան :

« Եւ Ես անարժանս հաւանեալ եմ ՚ի խորհուրդս ուղղոյց , և ՚ի ժողովս բարեսիրաց գալ հասանել , և զհերկս աշխատութե նոցա կատարել աղօթիւք ⁽¹⁾ և ձգամբք . և նոյն Սաւառաւ հօր և կենդանի է առնել զհաճոյս իւր : Եւ յաւելում յանդգնել ՚ի ստիպողացն անպգամութիւն , և երաշխաւորեմ՝ զի թէ Սաւառաւ զերդեւէ ⁽²⁾ և ոչ պցելէ , զիս ընդ չարապործսն և ընդ մժղնեսոյսն որոշեցէք ՚ի նախաամինս յաւիտենից . միայն թէ ժողովն ըստ տեսութեանս իմ եղիցի : Եւ վասն լեզուաց մի ինչ ընդ միտս անեալ զարհուրիք . զի լեզու ոչ եթէ նորոգ ինչ պրեալ է ՚ի դառնութեան , և լարեալ աղեղն թիւր պատրաստական , ՚ի ձգել ⁽³⁾ զնեաւս

(1) Մի օրի . տարեւոր աղօթիւք :

(2) Մի օրի . զիարդ և է : Բլ թուի ճշտագոյն էա :

(3) Մի օրի . ձգել :

հետոյ և հակառակութեան, հարկանել լա-
պանանել՝ որք ուղիղ են սրտիւք. և դեւք
չարք ընթանան ծարաւելով զպատիւ սրը-
քոյ՝ խորհել մերժել հնարիմացութեամբ
որդեոց մարդկան բարկացելոց : Արդ՝ այնք
քեզուք են, որովք մարդարէքն դատաւիտք
եղեալ թոպեցան ՚ի սուր տուսերի սասա-
կեալք, փախիտական յորդորն և Հրէիցն
ճուղն է՝ որով և յԱստուածն բան համար-
ձակեալ կորեան յաւիտեանս յաւիտենից :
Քահանայիցն մոլեգնութիւնն է՝ որով աս-
տուածամարտքն եղեն : Յուդայի կատաղու-
մըն է՝ որ խցեալ աչօք դիմեաց, և չկորոյս
զերեսուն արծաթին, և մատեաւ ՚ի տեղի
իւր : Այն իմացուածք են և խոհական հան-
ճարքն՝ որք յԱստուած և ՚ի կայսր գիտացին
պարտաւոր առնել զԱրդին Աստուծոյ, և
օրինօք մասնեցին դատաւորին ՚ի կորուստ
անձանց իւրեանց : Յիշեցէք զվկայսն Ստե-
փաննոսի և Յակոբայ Տեառն եղբօրն, զի, ար-
կեսոսին զերեսին, ⁽¹⁾ և մի խաբիք. զի առ-
նել գիտեն որդիք մարդկան կամ կամաւ
կամ մոլորութեամբ բանասարկուն, վասն
որոյ և գրեալ իսկ պահին չարութիւնքն ա-
նօրէն վկայիցն ՚ի զգուշութիւն առ յապա-

(1) Մէ օգ. Էրէցին.

եղելոցս . որք որպէս զածելի սուր սրեցին զնենդութին , սիրել զչարութիւն քան ըզբարութիւն , և զխօսս կործանման : Այսինքն պաղատանս մատուցանէ մարգարէն՝ ապրել ՚ի մարդոց չարաց , որք սրեցին զէզուս իւրեանց որպէս զօձ , և թոյնք իժից ՚ի ներքոյ շրթանց նոցա : (Յաւելում և զայս ևս , որ անձնամատն (1) գարշելի՝ չէ վկայ , և ոչ կարէ քալ յառաջ յատեան ուղղոց , այլ բացէ ՚ի բաց հալածի . քանզի զպիղծ գէման երեսք կնոջ պոռնկի արարեալ , և ելեալ ՚ի թուոյ արանց : Այլ խոստովանելն առ քահանայն՝ չէ վկայ ըստ սիւնհոգոսսական կտրգին , նախ քան զկատարումն ժամանակին սուրբ կանոնաց . և խորտակեալ ապաշխարութեամբ , և առնել քաւութեանն իւրոյ վկայս զսուրբնորդս եկեղեցւոյ :

«Արդ՝ եկեսցեն ապաշխարեսցեն նախ մեղաւորքն խորգով և մոխրով , կրօնաւորեալ սրտի մտօք , և ապա յետ ժամանակին հաւատարիմ բանք նոցա լինիցին : Այլեւ եպիսկոպոսք ընտրեալք և պրդարք ոմանք ՚ի հեռաստանէ եկեսցեն , յորոց վերայ ոչ լինիցին կարծիք ատելութեան . նոյնպէս և հարք սուրբք և աւագք թող քննեն՝ իբ-

(1) Ամենայն օրի . ունիին՝ զանձնամատն :

րևե կամին , և հաւատարմանան զերդեւէ (1) .
 և ապա յետ այնորիկ ամենայն իրօք՝ որք կա-
 րեն զսուրբ սեղանն և զսուրբ աթոռն փը-
 րիսացով պատել , զիւրեանց ոգիս պատեա-
 ցեն իբրեւ զսուգ առեալ վասն անկման
 փեւսային , որ զՔրիստոս փոխանակէր 'ի մու-
 տրս սրբութեանց հարսին եկեղեցւոյ . և
 շատ այլ ինչ աւելի քան ըստ արդար իւ-
 րաւանցն՝ զոր սարսափեցայ գրել : Ապա
 յայնժամ լինի հրամայեալս 'ի ձէնջ թէ՛
 զայլ որ ընտրեալ կամենայք , որում չէ հնար
 լինել , բայց եթէ բուռն զօրութեամբ՝ և
 կամ կամակոր մտօք ընդ Աստուծոյ կռուել :
 Այց արդ դուք թիկունս տուք Աստուծոյ
 ըստ իմումս խորհրդակցութեան , զի առ-
 հանդերձեալսն դատաստանք ձեր քաղցր ե-
 ղիցին առաջի տիեզերական ատենին , և փա-
 ռս և որատիւս ընկալ ջիք Աստուծոյ ընդ-
 երկայն աւուրս ր :

Արդ՝ իբրեւ ընթերցաւ զայս յետկար-
 նամակի , յոյժ զամօթի հարեալ՝ ստեաց չա-
 րագոյն նենգողացն . զի ուր և գրեաց նա
 զայսպիսիս , ոչ ուստէք ըստ կամաց ընկալաւ

(1) Ամենայն օրի . ամէնին՝ զերդուէ իմ զեդուէ . ըմբռնելի
 է և ասոր թերեւս զիարդ և է , համայնի միւս՝ յօրինայն զոր ե-
 րար լէրագոյն :

պատասխանիս, այլ բազում յանդիմանակաց
մեղադրութիս: (1) անաւանդ զի՝ ոմանք եւս
ի խորխաւապանձ մոլեհախանձ զլաբանողա-
ցին աստուածասատ իմն գոգցես բարկու-
թեամբ հարեալ կորեան: (2) ի ուրումն ի նու-
ցանէ ապիրատ շթուներ որդնեռաց լքեալ
ի բազմաց տեսութիւն գալով և ինձ խակ
գլխովին՝ սատակեցաւ: Իսկ ուրումն որս-
վայնն հաշեալ (3) և հարեալ ընդ հարկաւոր
պիտոյսն գարշութեան խառն ի վայր վայ-
թի. իսկ անձնամասն ջերմամբ մեծաւ և
տապախառն հրով վառեալ, և խաղաւարոք
ի վեր եռացեալք մեռանէր: Եւ մնացեալ
քին ապա դիմեցին մեղայտացութեամբ
առ ոտս Հայրապետին, տագնապաւ տարա-
կուսեալք և գողացեալք յիրաւացի պա-
տուհասէն, որք և թողութիւն գտին: Եւ
սպարսպեան մեծ տաքաւիմամբ սրտի զար-
հուրեալ, երկնչելով յարագահաս դատաս-
տանացն (4) տուծոյ՝ բազմահառաչ պաղա-
տանօք և արտասուօք անկեալ առ ոտս Հայ-
րապետին, հայցէր զթողութիւն մեղանչա-
կան մոլորութեանն. զոր և ընկալաւ իսկ ան-
նախանձ սրտի սիրով ըստ հաւատարիմ իւրն
դիտողին՝ արժանի թողութե և օրհնութեան

(1) Մի օրի. հալեալ: Մի օրի. հարեալ և հալեալ:

զնոսա առնէր հաւատոց կատարելութեամբ :
 Եւ այսոքիկ մեծաւ երկիւղիւ առ յինէն
 գրով դրոշմեալ ձեզ եղեւ յիշատակ առ
 յապտ , զի հայեցեալ յեւ զնացից կորու-
 տականսցն պատուհասից , մի որ զնոյն ան-
 ցըս չարչարանաց՝ զճաղանս և զճողկանս խո-
 խոտիցի կրել , որպէս և նոքայն՝ որք ընդ
 Յուդայի անկեալք գնացին ՚ի տեղիս իւ-
 բեանց :

Գ Լ ՈՒ Խ Լ Ա .

Յաւագս խոռոչութեան Լէվի ոսթիւանին ընդ
 Աբապայ արչային , և ապստամբութեան Ղալի
 խողայի :

Ի՞նչպիսիք Աբապայ հաւաստապէս (1) հառ-
 տառեալ թագաւորութիւն , հնարեք ըստ
 Պօղոսի՝ ընդ ամենեսեան յարդարել զիսաղա-
 ղութեան սիրոյն պայման . և նախ ըստ հայ-
 րենի կարգացն ուխտի ոչ վատէր զինքն ՚ի
 սիրունթաց մտերմութէ կայսերն Հռոմոց
 Լեւոնի , ընծայիւք բազմօք և նուիրական
 պատարագօք զնա մեծարեալ՝ ըստ հեզա-

(1) Մի օրի . հաստատապէս :

համբոյր հանդարտութեան իւրոյ : Ասան ուրոյ և կայսրն ոչ եթէ փոքր ինչ, քան թէ մեծամեծս նմա ընձեռէր պարգեւս և պատիւըս գեղեցիկ վինուց և զարդուց, և ոսկեհոռ հանդերձ զգեստուց, և ըմպակս և բաժակս, և կամարս ականակապս 'ի համակ ոսկւոյ . այլև մեծ քան զայն այն էր, զի որդի սիրելի կայսր զՍմբատ իւր անուանէր՝ սիրալիր դաշամբք ուխտից :

Իսկ իբրեւ զայս ամենայն լսէր Թագաւորն Սմբատայ ոստիկանն Միշին, և զհաստատուն անշուշտ սիրոյ միակամութիւնն նորա ընդ կայսեր, 'ի խոր խոցեալ և խանտացեալ ընդ իրսն՝ եթէ գուցէ դաւ ինչ նմա 'ի նոցանէ լինիցի, առ եղծանել հատանել փութայր զկապ միաբանութեան սիրոյ նոցա . վասն որոյ զօր բազում գումարեալ խորհէր չուել գալ հասանել 'ի Հայս : Օր վաղվաղոկի արքային Սմբատայ զգացեալ զչարիմաց խարդաւանս Միշնի, վաղվաղակի հորդան տայր զօրաց իւրոց՝ նախարարակոյտ բազմութեամբ, և քաջամարտիկ արանց պատերազմողաց, և աջողակ զինաշարժից՝ իբրեւ արանց երեսուն հազարաց . և գնայր ընդ առաջ նորա մինչեւ 'ի գաւառն Սոտոկաց, մերձ չորպատական : Իւ մինչ

չէ՛ մերձեալ հասեալ էր 'ի զօրս թշնա-
մեացն, պատգամս 'ի ձեռն դեսպանի առ
Լիւիսն առաքէր : Ինդէ՛ր, ասէ, զչարեալ
դիմեալ գաս յոչ ինչ պէտս. զի թէ սէր ընդ-
կայսեր եղի, և այն եւս վասն ձեր օգտի,
զի թերեւս սր պիտոյ է ամիրապետին մե-
ծի, և զքոյ եւս դիւրաւ զպէտս 'ի յունա-
կանաց անտի գտանել մարթացից, և 'ի նը
պատ օժտութեան ձեզ ընծայել զերեւելի
հանդերձից և զարգուց և զսպասուց փայելս.
այլ և վաճառականաց՝ որք ընդ դէնիգ քո՝
բացեալ ճանապարհ, զի արասցեն մուտ
յաշխարհս նոցա, և 'ի նոցա լիութենէն
փարթամացուցեն զձեր գանձարանդ :

Իսկ իբրեւ այսպիսի հեշտալիւր բանից
ոճ լուաւ Լիւիսն, և ետես զի ընտիր ըն-
տիր եկեալ սպառազէնս հասեալ առ դու-
րքս մերձ կային, այնուհետեւ 'ի պատգա-
մաւորութիւն սիրոյ զչարին բանս փոփոխէր :
Եւ ապա երկաքանչիւրք նոքա երիվարս ա-
հիպարանոցս աշտանակեալք եւ հանդիպ-
եալք միմեանց, և բազում պատիւս և պար-
զեւս թագաւորականս իրերաց ընծայեալ,
նա դառնայր գնայր յԱտրպատական :

Իսկ արքայն Սմբատ ընդ կրունկն դար-
ձեալ հասանէր 'ի մայրաքաղաքն Եւփն : Եւ

ժամանակ ըստ առաջնոյ կիտին եդելոյ ոչ եւ
 տես զնոսա հնազանդեալս 'ի ծառայութիւն
 ինքեան, և զսակ արքունի հարկաց և մար
 տից նուազեցուցեալ, և ասպա դուռն եւ
 քաղաքին փակեցաւ ընդդէմ՝ նորա : Այս
 պաշարեալ ուժգնագէտ զնոսա, և բազում
 աղիսատոյց շփոթմունա և անարարութիւն,
 և տնկակոտորութիւնս և հրացանութիւնս
 զնորօք զեղեալ, ստեպ ստեպ զերկեամ' մի
 զայս առնէր : (Զորմէ ասպա ներկեալ տագնա
 պեալ տարակուսեալ, և զմիմեամբք ելեալ
 այնուհետեւ հանդիսադիրք մարտիցն, եւ
 գլխաւոր ստիկանք և հրամանատարք քա
 ղաքին՝ եղբարք երկու, այոց անուանք Սահ
 մէտ և Աւմայի, արտաքս ելեալ գիշերի փա
 խրատեալք լինէին. զոր և զգացեալ և զհետ
 կրթեալ զօրացն, և ձերբակալ արարեալ ա
 ծեն արքային : Այլ նորա տուամբք կսույա
 նայ և վարացօք զնոսա տանջեալ, և առեալ
 'ի նոցանէ բազում գանձս սակոյ և արծա
 թոյ՝ առ քայսր՝ եւոն երկաթի շղթայիւք բզ
 նոսա առաքէր, անշուշտ նուաճեալ այնու
 հետեւ քաղաքացիսն ընդ լծով ծառայութե
 իւրոյ : Այլ ինքն ձեռնմթափ լեալ 'ի գլխա
 աշխարհաց բազմաց, զամենեսեան յանձան
 ձէ ածէ համագունդ, և ընդ իւրեաւ նուա

ՃԵ՛, զոմանս հեշտականաւ բանի, և զոմանս
 արդեամբք յինքն յանկուցեալ, ըստ որում
 և մեծ կուրսաբաղասն Վրաց և համա-
 խոհք ⁽¹⁾ իւր, գեղեցիկ կարգաց ուղղու-
 թեամբ հաւանեալք և հնազանդեալք լի-
 նէին. իսկ զոմանս ձեռներէց զօրութեամբ
 հարստահարեալ զընդվզեալսն և յոտին կա-
 ցուցեալք իւր այսպէս ձգեալ անեղբայր-
 նէր զշուիղ տէրութեան իւրոյ յարեւմի-
 տից հիւսիսոյ մինչեւ յԱրմանոյ քաղաք, եւ
 անոր եւս քան զԱրարջս քերեալ մինչեւ առ
 ափն ծովուն մեծի, և մինչեւ ցահմանս իւր
 գերացւոց, և մինչեւ ցատորոտ լերինն ⁽²⁾
 Կովկասու. զՎրացարացիս եւ զՊանա-
 րթս՝ մինչեւ ցգուռն Լ՛լանաց, առեալ
 եւս յինքն և զամբոյս դրան պահակի նոցա,
 և անտի ՚ի հարաւակողմն կոյս՝ զԱբար գե-
 տով մինչեւ ՚ի քաղաքն Տփլիսի, և զԱբի
 գաւառ՝ մինչեւ ՚ի քաղաքն Հունարականք,
 և մինչեւ ՚ի Տուս և ՚ի Շամբոր: Իւր այս-
 պէս ընդարձակեալ զսահման տէրութեան
 իւրոյ, որ ընդ լծով արքունի սակից և բե-
 կարաց և մաքսից կացուցեալ, զդէն քաջու-
 թեան մարտի իւրոյ նշան յաղթութեան
 կանգնէր:

(1) Եւրոպայի և մասսիսի (2) Միջին և արեւելի մեծի լերինն

Գ Լ Ո Ւ Խ Լ Բ .

Յաղագս սասանման Ղվին քաղաքի, և գրեց Սալ
բոյ Լարդապետի առ քաղաքացիս Գիր
Սիիլարո-լեան :

Օյսու ժամանակաւ ահագին խմն
յեղակարծում ժամու սաստիկ շարժմանց
եղերաց ՚ի գիշերի ՚ի Ղվին քաղաքի, բազում
սասանումն և սարսափումն և դողումն և
կործանումն զանախօք քաղաքին զերեւոյ,
հիմն ՚ի վեր տապալէր. վասն զի առհասա
րակ ՚ի վայր փռւզեալ զպատուար պարբա
ւացն և զապարանս գլխաւորացն, և զոռնոյ
ռամկացն, իբրեւ զերիդուտ վայրոս առա
պարաց յսկան թօթափել տեսանիւր։ Այլ
և զստուածաչէն եկեղեցիս կաթողիկոսա
րանին, և զայլ եւս հաստահեղցոս վիպա
րանս դողդեալ քանդեալ աւերեալ ՚ի վայր
հոսէին. որ գրեթէ իբրեւ զփապարս վե
մուտս դերբկաց սարսափելի տեսողացն ե
րեւիւր։ Այլ և հեղձամղձուկ յարկածա
ծուկ հողաթաւալ հողահեղձոց սատակումն
դիակոյս բազմութեանն, որ կարծրագոյն
քարեղէն և անկարեկիր միտս էր ստացեալ
յարդարէր զնա ՚ի բազում ողբս և յար.

տօսարթոր կականմունս : Թողում ասել զազ-
գակիցս և զկարեկիցս և զլծակից հարսզա-
տութիւն մարդկան , որոց կականումն եւ
ողբումն և աշխարումն գութից ճշոյ և կան-
չոյ և կառանչոյ , և աղիողորմ ձայնք երգե-
ցիկ գուսանաց ⁽¹⁾ և սեւազգեաց կանանց և
արանց վշտահար հեծութեամբ սգացելոց՝
մինչեւ յերկինս բարձրացեալ հասանէր : Իսկ
ղբազմութիւն դիականցն ոչ բաւեալ տալ
գերեզմանացն , զբազումն 'ի վիհս և 'ի խորա-
փիտս և 'ի դարափլակս ⁽²⁾ բնկեցեալ լինէին :
Եւ այսպէս ահ բարկութեանն ահափետ
զամենեսեան առնէր՝ պաշարմամբ զգածեալ
զմնաեցալսն :

(1) Այսպիսի լուեալ զաստուածասաստ
բարկութիւն սրբոյ առն Նատուծոյ Սաշոռ-
ցի , որ բնակեալն էր 'ի Սեւան կղզւոջ բազ-
մահանդէս ճգնութեամբ , գրեալ Թուղթ
առ գանեալսն մնացական , օրինակ զայս :

“ (1) Համաշխարհականդ խորտակումն , զոր
բուռն զօրութեամբ մանրեալ ճմլեաց առ-
տուածային հնձանահար 'ի բարկութեան (2)
մեղաց մերոց բազմացելոյ , գիտացի , հաւա-

(1) Ամայն օրի . ունիին՝ կուսանաց :

(2) Մի օրի . 'ի տարափլակս :

(3) Մի օրի . աստուածային արդարութիւն 'ի բարկութեան

տաքեալ և սիրուն տեարք լմ և սիրելի եղ-
բարք, զյանկարծակի հասեալդ 'ի վերայ ըզ-
հնձանահարութիւն դառն արտասուաց, և
զօրհաս անտանելի տուգանաց մահու, որ
գարծոյց յողջ զննդութիւն ձեր : Վասն զի
հուր եկեր միանգամայն, և փշրեաց զմայր
մարդկեղէն անտառաց, և ահա լայնու-
թիւն ծովու և բարձրութիւնք լեռանց ոչ
կարացին արգելուի զարագութեւ հրամանն :
Եւ ահա դառն լուսոյ աւուրն կործանման, որ
մինչդեռ 'ի սեղանս վայելչութեան իւրեանց՝
կերակուրք 'ի բերանս էին, բերանացան 'ի
բարկ բաղխման անչափ աղէտիցն : Վասն
զի լքին ծնողք զճնունդս իւրեանց, և տը-
շայք աղէտիւք հրաժարեցան 'ի ծնողաց .
գերեզմանք նոցա սաւնք նոցա եղէն, և 'ի
յարկս իւրեանց իբրեւ 'ի գամբարանի թա-
ղեցան : Եւ ահա 'ի վերայ չարչարեցելոցդ և 'ի
հնձեցելոցդ առհասարակ հարցդ և եղբար-
ցրդ, զի թակարթափոսիկեաց Տէր զբազմու-
թիւն ազգաց ժողովրդեան իւրոյ աներե-
ւոյթ սուսերաւ, 'ի միում վայրկեանի ժամու-
վանեալ, և իբրեւ զժուր հեղեալ ցամաքե-
ցոյց, կամ իբրեւ զծուխ սպառեաց և ա-
չտխիլ իտաւարուս զամենեւեան զմեզ ծած-
կեաց : Եւրանի աչաց՝ որք ոչ տեսին զնոր և

քանիւր զատապարտութիւնն զոր ընկալաք
 և հատուցաւ մեզ . զի որ երբեմն 'ի միս-
 սին սիրալից խնդութեամբ խրախամտեալք
 բերկուէիք ծնողք և եղբարք և զարմիւք և
 զաւակօք , հնչեցուցեալ Տեառն զբարբա-
 ոքս օրհնութեան , այժմ անոռնելի տարա-
 կուպանօք յանկարծահաա խաւարազգեաց
 մթութեամբք տուչորեալ , և ստուեր անգամ
 ոչ թողաւ մխիթաթութեան , և ոչ յոյս ինչ
 ելից զձեզ փոխանորդութեան և լուծման
 քառ կենաց , բայց միայն Մտուծոյ և եթ
 մարդասիրութիւնն : Մտ որում և գիտէք
 իսկ , զի ոչ ինչ կայ հոգ Մտուծոյ , քան թէ
 դմարդկան ուղղութիւն և փրկութիւն . վա-
 սըն զի մեք մոռանամք զՄտուած , և զմեզ
 ինքն . այսպէս ապա ընդոստուցանէ ըստ
 իւրում ողորմութեան և մարդասիրութեա-
 նքն : Վանզի այսպէս հաւանիմ զտանջելն
 Մտուծոյ՝ ասեն գիրք , որով խրատէ զչա-
 բացեալ անզգամութիւնս մեր :

«Վարձեալ մի զարմանայք վասն անքննե-
 լի նորայն գատաստանաց , թէ զիսորդ կո-
 րուսանիցէ զարդարն ընդ ամբարշտին : Վախ
 և առաջին՝ զի ոչ է արդար և ոչ մի , վասն
 զի ամենեքեան խոտորեցաք 'ի միասին և ան-
 պիտանացաք . ապա չէ ինչ կարի չար , եթէ

մահն՝ որում պարտապան եմք , այն մեղ (Պ)
վրիժաբար հասանիցէ : Յետ այնորիկ ապա
որպէս զարեն և զանձրեն և զամենայն բա-
րութիւն 'ի միասին վայելեն սրդարք և մեղա-
ւորք , այսպէս և զբաժակ պատուհասին 'ի
միասին ըմպեն իսկ իւրաքանչիւրոցն պատիւն
և պատուհասն առ հանդերձեալ օրն պահի :

“Լ՛րդ՝ վասն զի այսպէս մինչեւ ցմեզ
հաստատեալ են իրաւունք Լ՛րարչին , անա-
չառ վարելով առ ամենեւեան , ընկալարոք
զակամայսդ որպէս կամաւոր , սրով յայտնի
լիցի իմաստութեան և գիտութեան և հա-
ւատոց ձերոց հանդէս : Եւ զպարտական
գոհաբանութիւնդ ձեր մատուցիք նմա ,
որ միսթարիչն է վհատութեան սրտից . ու
րով և բնականդ իսկ էք նորա ընտանու-
թեամբ՝ ըստ քրիստոսական հաւաստոցն , և
ուղիղ վարուց և առաքինասէր և ուղղա-
փառ կարգաւ յերկիւղ Տեառն հաստա-
տեալք : Եւ նա տացէ ձեզ հոգի միսթա-
րութեան և յոյս բարեաց 'ի սիրտ սուրբ ,
և բնական սփոփանօք լցուսցէ զձեզ զմեա
ցեալսդ ամենայն՝ զհօտ և զհովիւ , մոռա-
ցումն առնելով ծանր և մեծ վշտացդ . և
ըստ չարչարանաց ելից նոցա 'ի հովտէս տըր-

(1) Չորս օրի . անմեղ :

տմութեան, հաւասար չարչարելոց վկայիցն
Քրիստոսի՝ հաշտեսցի, հանգուցեալ զհո-
գիս նոցա ՚ի յարկս լուսոյ, եղծանելով ըզ-
գիր պարտեաց նոցա՝ զբանից և զգործոց և
զմտածութեանց, և դասուորելով ՚ի խոս-
տացեալ բարիսն, որ պահի սիրողաց իւրոց՝
որ յաւիտենից ։

(1) այս բան բարեզգեաց ընթերցեալ ա-
ռաջի բազմաց, և լուեալ յունկանէ մնա-
ցելոց ժողովրդոցն, յահէ սաստից Տեառն ոչ
սակաւ մխիթարութիւն յանձինս իւրեանց
դնէին։ Այլ և արժանի այնմիկ չար ամպրո-
պի զինքեանս վարկեալս արժանիս, ընդ ա-
նօրէնս խառն ՚ի նոսայն մեղաց՝ առ միմեանս
ասելով։ (Յորաւի թէ և քրիստոնեայք եւս,
ի ծուխ բարկութեան հեթանոսաց թըմ-
րեալ պատժապարտ գտան։ Այսն զի ոչ
ելեալք ՚ի Սեգովիայ, խառնակեցաք ընդ
Հագարացիսն, և ուսաք զգործս նոցա, որ
գտաւ իսկ ՚ի գայթակղութիւն մեզ։ Այլ
արդ այս սակս եղկելի տարակուսական ա-
ղէտիցս քեզ բաւականացեալ, զի մի առա-
ւելն քան զայս պատերազմող լսելեաց (1) անց-
ցէ. այլ մեք զառաջակայսն տեսցուք։

(1) Ամենայն օրի. ունէին՝ լսողաց. Մի օրի. եւ էին ՚ի լուսանդան
ունէր լսելեաց. որոմ հեղեղեցաք։

Յաշտ՝ հարգելիւ չէի ընդ Սմբատայ արչայի ,
 և կապանայ կաթողիկոսին :

Իսկ դաւաճանող Վիշինն այն ոստիկան , զորմէ կանխեալ ասացաք զնմանէ , իբրեւ ետես զպատշաճաբար յաջողուածս արքային Սմբատայ , որ և զբարձրաձեռն տիրէին հիւսիսականաց աղգացն , և ողորբել հրահանգել 'ի հնազանդութիւն իւր պաշտնաբարոյ զգրահան , եղ 'ի մոտ իւրում ոչ կալ նմա յայնմ հետէ ընդ իւր 'ի միակամութիւն սիրոյ , և հնազանդութեան սակի խառամանն : Այլեւ ակն ածեալ եւս թէ գուցէ ոչ ընուցու զսակ հարկացն որ 'ի վերայ կայր , և վասն այնորիկ ւճապարէ հատանել խզել զվնասուցն պատճառաց կապուածս , որ բն Սմբատայ էին նմա կարծիք : Այլ ապա վարանեալ 'ի գաղտնիս , և առ ինքն զբազմութիւն զօրացն գումարեալ , իբր թէ յայլ իմն կողմունս նմա բան քնարոյ հասեալ կայ , և իբրեւ զընկնդն իմն յորդեալ ելեալ հարեալ զօրէն հեղեղայ՝ յողորբել գերփել կարծածնել զեղեալ հիմունս լաւութեան , ոչ գիտելով զայն արքային Սմբատայ , մինչեւ գայր .

հասանէր ոստիկանն 'ի Նախնական : Որ թէ-
պէտ լուեալ զթոթն , և հասլծեալ ստիպով
ջանայր առ ինքն զլորս իւր դումարել , սա-
կայն ոչ ժամանէր աճապարել ընդ առաջ
նորա որպէս միւս անգամն , մինչ եկն եհաս
'ի Գլին քաղաք : Իսկ արքայի ղթիկունս
յամուր վայրս տուեալ , և հրովարտակ ընդ
ամենայն կողմանս սփռեալ , վաղվաղակի գա-
յին կուտէին տարմաքար համագունդ նու-
խարարք Հայոց՝ մեծաւ զօրու հանդերձ :
Այլ և 'ի հիւսիսականաց անտի ոչ դուն ինչ
եկեալք 'ի կոչօնս արքայի , աղեղնաւորք կո-
րովեաց , և տիգաւորք նիզովեաց , վառ-
եալք 'ի զէնս և 'ի զարդս . և ապա դէտակն
'ի վեր ամբարձեալ ժողովէին 'ի դիւղն Վլ-
ժան՝ որ 'ի ստորոտ Արագած լերինն :

Իսկ մեծ կաթողիկոսն Գէորգ գնայր ընդ
առաջ ոստիկանին , զի թերեւս ջանահար
լինել նորա առ Ափշին՝ զսիրտ քարեղէն նու-
րա կակղել բաւեցէ , և խնամարկել բանա-
ւոր հօտի Տեառն . զոր բարեբարոյ տեսու-
թեամբ զնա նախ ընկալեալ , և ըստ արբա-
նեկութեան նեռինն՝ յինքն զմիտս նորա յան-
գուցեալ , յղէ զնոյն ինքն սլաւագամ առ
արքայ Սմբատ՝ դուռաճանուութեամբ դաւոյ
առ ինքն կոչել գալ թագաւորն . ոչ գիտե-

լով արդարամիտ և պարզ սրտիւ այրն Մստուծոյ Կաթողիկոսն՝ թէ յորոգայթ իւր զարքայն ջանայ խոնարհեցուցանել, և յափշտակութեամբ առ ինքն ձգել: Իսկ իբրեւ մեծիմաստ խոհականն չառնոյր յանձն զերթալն՝ ըստ սաղրելոյ նախարարացն, գառնայր գնայր Կաթողիկոսն առ ոստիկանն: Եւ թէպէտ բազում անգամ ամենեցուն աղաչեալ զնա երկնչել ⁽¹⁾ չերթալ առ չարաբարոյ հեթանոսն, սակայն չարդելու նա, իբր ոչ ստել զեղեալ ուխտն ընդ նմա: Իսկ ոստիկանն իմացեալ զոչ դաւաճանելն Սմբատոյ ըստ պատգամաւորութեանն Կաթողիկոսին, հրամայէ ունել դնել զնա ՚ի շղթայս և ՚ի ձեռակապս երկաթից ⁽²⁾: Եւ ինքն խաղայ գնայ ՚ի վերայ արքային Սմբատայ, մոռտ առ նա կալեալ իբրեւ բանակետզ ՚ի գիւղն Վողս: Եւ պաշտ երից աւուրց գունդ կազմեալ՝ գումարտակ եղեալ ՚ի կռիւ ընդ արքայի կաքաւէր: Եւ իսկ ապա ՚ի քաջ արանց սուսերամերկաց, և ՚ի լայնալիճ աղեղնաւորաց նետից ահագին ահափետ օրհասք մահու հասուցանէին իսմայէլեանն դնդի, և այր զախոյեանն իւր հարուածեալ յերկիր կոր-

(1) Ամսայն օրի . ոստիկանն չերկնչել:

(2) Մի օրի, ձեռնակապս երկաթիս:

ծոմէր՝ տապաւոտ դաշտիցն արկեալ . և ըզմնացեալ ջանեալ ցրուեալ և փախստեայ զքանակաւն այլտգգեաց արկեալ , հաղիւ պահնակել պաշտպանել կարէին միայն ըզտեղի կացոցի կարաւանին իւրեանց :

ԼՅՆՈՒՀԵՄԵԼ ապա ոստիկանն չար 'ի ծովածուփ արեաց կուտակելոցն (1) , և փրը փրացեալ լեռնացելոց շիջեալ հաստանէր . և փոխանակ գազանական սաւտիցն՝ յաղերս մատուցեալ . հայցէր տալ յնա զսակն արքունի , և գնել ուխտ երգման սակս ոչ զառանեցյ 'ի նորայն միաբանութենէ : Իսկ տրքայն անօրինեալ զաշխարհի զխաղաղութիւն , անյապաղ զխնդիրն կատարէր , և երեւելի պատուական օժտութիւնս ընծայից նմա մատուցանէր , ոչ սակաւս ինչ և առ 'ի նմանէ գտանէր ըստ թագաւորաց հրահանգաց պատիւս պերճութեան : Եւ ապա յուղարկեալ գնայր ոստիկանն , ընդ իւր տանելով զմեծ (2) Լաթոդիկոսն նովին շղթայիւք : Եւ անդ 'ի մէջ Թշնամեացն մարմնոց նեղութեամբ բառնայր զքեռն ծանրատաղտուկ տառապանաց . ոչ որոշել նմա սպասաւոր ձեռնասուռն զոր՝ որ պատրաստէր նմա մա-

(1) Երէւ զի . կուտակելոցն : Մի զի . կուտակեցելոցն :

(2) Չորս զի . չիք մեծ :

հիճա, կամ ջուր 'ի ձեռս արկանել, կամ ջուր լմպելոյ՝ առ 'ի զծարաւ բժշկել: Եւ այսպէս ընդ որքոց կասկելոց չարչարեալ, և արաստուօք միշտ թայեալ զանկողինս իւր՝ 'ի մշտնջենամուռնչ սաղմոսս համակէր. և անձանձրոյթ յաղօթս նահատակէր, միայն զի ոչ վրիպեսցի 'ի նաւահանգիսան կենաց հասանել: Իսկ իբրեւ ամիսք երկու կառաւրէր 'ի բանտի անդ, ապա ոստիկանն Հագարացի գանձս ոսկւոյ և արծաթոյ պահանջէր 'ի մեծ Վաթողիկոսէն, անշուշտ նամակ երգման կնքեալ, որ զի թէ տացէ, արձառ կեսցի 'ի կանաքտանէն, և առաքեսցի պառտուով յաթոռ իւր:

Իսկ սորա զգացուցեալ մեզ հոգւով չափ զհոգն մեր (1) եպիսկոպոսի դրան իւրոյ, եւ այլ եւս կղերց եկեղեցւոյն ըստ օրինի քերելոց յածիլ շրջիլ ընդ գլխաւոր նախարարս և իշխանս աշխարհիս. և ժողովեալ միանգամայն զխնդիր որահանջման ոստիկանին, վաղվաղակի առաքեսցաք ըստ հրամանի արքային (Սմբատայ) առ մեծ իշխանն արեւելից Համամ: Վասն զի ոտտիկանն ընդ այն ժամանակս հասեալ 'ի Փոյսապարան քաղաք, ընդ իւր տանէր զմեծ Վաթողիկոսն. յոր

(1) Թոսի Լիւնէ՝ զհոգն 'ի ձեռն եպիսկոպոսի:

իրբեւ ժամանեալ հասցնեալով մերքն հատին
առ նա : Իսկ նա յինքն հայցեալ զՀայրա-
պետն առնայր , և յառաքեալ գանձն առ
յիւրմէն եւս յաւելեալ 'ի լրումն սակին ,
ոայր տանել ոստիկանին : Եւ հաւտաոյ
ստաշտպանութեամբ թեւակոխեալ փափոյք-
մամբ թշխանն 'ի տեսանել զմեծ Հայրապետն,
և ժողովնաւոր պիտոյից բովանդակապէս բա-
ւականացեալ 'ի հեռաւոր օտարութեան ,
և յարբանեկութեան պոյմանի ճայտաւոր
բնար, առաքէ զնա 'ի Հայս : Օր իբրեւ տե-
օն հասցն զհովիւն բանաւոր ոչխարաց, մե-
ծապէս առլցան խնդութեամբ բազմաւ , և
յամենայն եկեղեցիս զպաշտօն բարեկար-
գութեան բարձրացուցեալ, անդադար ինչ
տէրունեան հիանմա սղօթիցն կատարէին 'ի
փառս Աստուծոյ :

Գ Լ ՈՒ Խ Լ Դ .

Յաղագս ապարամբոսեան Աշոոյ իշխանին , և պա-
պերայելեայ Սեբասայ արքային ընդ Ահմարայ :

Օպսու ժամանակաւ Աշոո իշխանն
մեծ՝ Վասպուրականի կողմանցն , և քեռոր

դի արքային Սմբատայ, խոնարհեալ ի նենգապատիր բարբանջանս ոմանց, և հրապուրեալ երկիւնդկեաց ՚ի բաց զդաշինս ուխտին որ ընդ Սմբատայ արքայի քեռւոյ իւրոց. և չուեալ գնաց առ ոստիկանն Վիշին՝ իբրեւ ՚ի պատճառս պարգեւաց նմա ՚ի յայտ ածեալ⁽¹⁾ զհնազանդութիւն միամտութեանստնա, ոչ նկատեալ նախ զչարն՝ որ ՚ի գոյացութիւն իրին էր տեսանել։ Այլ երթեալ ապա բազում և երեւելի ընծայս ոստիկանին տալ եալ մատուցանէր, և այլ եւս կարապետ բարձեալ տարեալ միում միում նախաբարաց նորա գաղտնաթեր, մեծագունի ականաքէտը բարձի և պատուի, և վերընկալուչ զնա առնելոյ ինքնիշխան կամաց. որ ոչ թերեւս առելի քան որ ՚ի ձեռս իւր էր՝ առեալ լինէր. բայց միայն պատուասէր զարդու զնա զգեռ տաւորեալ և յուղարկեալ՝ եկեալ⁽²⁾ ՚ի բաց, միայն զօրհասական վերան յոգիս ընդունէր։

Իսկ արքայ Սմբատ միայն լուութիւն պատուեալ, սպասէր առ ՚ի նմանէ հաւանական միտս դարձի առ նա ատանալ, և մերկանալ զամօթալի դէմն տգիտութեան. սոյլ նորս անփոյթ զայս արարեալ՝ ոչ գառնայր ՚ի բերլս բարւոյն արկից։

(1) Չորս դի. նմա և յայտ ածեալ.

(2) Մի դի. եկաց ՚ի բաց.

Յետ սակաւ առուրց ինչ և մեծ իշխանն
 Վիւննաց ըստ սորին սակի զսոյն զայս գոր-
 ծեաց . երթայր և նա առ Վիշինն , յորմէ և
 նա թափուր իբրեւ զնա դարձեալ եկեալ .
 Եւ ասա այնուհետեւ զղջացեալ զփեռեկ
 տիղն 'ի միաբանութենէ արքայի , իաղա
 պատերով աղերսէր՝ մի ունել նմա 'ի բանի
 զյանցուածս իւր , կամ մերժել յառաջին
 իննամոյն հայրաբուն սիրոյն , Իսկ արքայ Սրմ
 բառ ոչ ինչ անջուպետ 'ի մէջ արկեալ նախկի
 ապերու թեանն , գրկալիր սիրով առ ինքն
 յանձանձէր ամեն իբրեւ զորդի սիրելի մե-
 ծապատիւ պերճութեամբ զնա շքեղացու-
 ցանել :

Եւ այնմ ժամանակի իմաստութեամբ և
 շնորհօք և քաջութեամբ և ուժոյ պնդու-
 թեամբ երեւելի էր Վազիկ Մրժրունի . և
 զի էր նա ամեր Մշտտ իշխանին մեծի՝ զորմէ
 բանս նախաճառեաց , ինքն ապա զիշխանն
 մեծ յանգուցանէր նախաճառն և նենգ խոր-
 հրդոյ սրտիւ . և 'ի պատճառս զբօսանաց սի-
 րոյ զերեսին եղբարան բարեւալ ամեալ 'ի
 միտին՝ զՄշտտ փեսայ իւր և զՎազիկ և
 զՍուրգէն , և 'ի միտին զնոսա կապեալ
 երկաթի կապանօք՝ դնէ 'ի բանտի . եւ յին-
 քն զտէրութիւն նորա գրաւեալ , իշխան

առհասարակ կողմանցն այնոցիկ կարգի հա-
րոտապէս ճոխութեամբ : Իսկ արքայ Սեբաս-
թէպէտ և ընդ ակամբ հայեցեալ ոչ կամէր
դայն այնպէս լինել, սակայն և ոչ ընդ պա-
տուհասից կորզան զիշխանացեալն Վաղիկ
հանէր, մանաւանդ զի միամուտութեամբ սրբ-
տի հնազանդեալ նուաճիւր ընդ լծով ծառ
ուայութեան արքային :

Յետ սցսորիկ արքայ Սեբաստ իբրեւ ե-
տեւ զմիառար խաղաղութիւն մըտնջեա-
ւորեալ ՚ի Հայս, և միաբան ընդ նմա լինել
նախարարաց յուսաւորոյ, եղ ՚ի մահի իւ-
րում երթալ հարթել հաստապել և նուա-
ճել զաշխարհն եւս Տարօնոյ, և զկողմանա
նահանգին Ղզնեսաց, զի մի տարաւերժեու
ցի պեպհականութիւն ազգացն այնոցիկ ՚ի
բնիկ աւերութենէն : Սկսան զի մեծ իշխանն
Խաղալեան Նմաա, որ տիրեալ ունէր ըզ-
միջագետս Նորոց մինչև ց Վաղեստին, ձեր-
բակալ արարեալ պեպայացեալն Նորու-
նեսաց Նարմախրայ, որ ՚ի ծածուկ ունէր
զհաւատ քրիստոնէութեան, և փոխանակ
բռնչիացն պայազատեր զաշխարհն Ղզն-
եսաց, և ՚ի բանտի գնա եղեալ յինչն գրա-
ւէր զպեպհականութի տանն, և զընակիչս
Սիմ լերինն : Իսկ յետ ամաց ինչ ապա վախ-

ճանէր և մեծ իշխանն Տարօնոյ Վաւթի Ռազ-
րատունի, և փոխանակ նորա կացուցեալ
'ի տեղի՝ եղբօր որդի նորուն Վուրգէն. ա-
պա և ընդ նմա եւս Մհմատայ մարտ ե-
ղեալ՝ մինչեւ սպանաւ 'ի պատերազմին :

Իսկ Մհմատն ոտն առ ոտն յառաջ մա-
տուցեալ՝ միապետել ջանայր զկողմանն զայ-
նոսիկ : Եւ վասն զի որդի Վաւթի իշխանի
մեծի փեսայացեալ Հապհոյ եղբօր սպբայի,
և փառչին ամբաստանութեան նորա յաճա-
խից, և չարութիւնն Մհմատայ մերկացեալ
յայտ եկեալ էր, այնուհետեւ գումարտակ
աքարեալ արքայի զկախարարս Հայոց, և հա-
մաքունդ զամենայն զօրս իւր արս իբրեւ
վաթսուն հազար, և գնոյ չուէ երթաց հա-
սանէ մինչեւ 'ի հանդեպ լերինն քառ պե-
ւելից Տարօնոյ, բանակեալ անդ կապալ
տեսանել զորպէսն : Իսկ բիրտ բռնաւ որդի Մհ-
մատ նստէր յարեւմտից Տարօնոյ, բանակե-
ալ յանդ կապեալ առ ամեն լիւրաւ գետոյ :
Եւ վասն զի բան միակամութեան էր առ
Մհմատ 'ի գաղտնիս իշխանացերայն Վասպու-
րականի Վազկայ, նենգատգատիր խաբէու-
թեամբ քաղցրացոյց 'ի կամս արքայի չուել
գնալ անտի 'ի հարաւակսղմ կոյս հանդեպ
քաղաքապետին Հողտայ, իբր թէ յայնմ մար-

զէ գոյ նոցա պատշաճ զգործ իրին ⁽¹⁾ վճարել
խռովութեամբ , կամ խաղաղութեամբ : Իսկ
արքայի սչ ինչ կարծիք լրտեսի զնմանէ լեռ ,
գնայ ընդ նմա : Իսկ նորա նախ վաղվադեալ
և զհրապոյրսն զայն զեկուցեալ Նմատայ ,
և 'ի պայման պատշաճ ժամու կիտին եղե-
լոյ՝ հրաւիրէր գալ 'ի վերայ . և ինքն առաջ
նորդէր բազմութեան զօրացն ընդ լեռնա-
կողմն անջրգի ապառաժ մացառախիտ քա-
րածայռ անպողոտայ արհաւիրաց գնալով զօրն

Կարաւս իւրեանց կը-

: Իւ այլ եւս զգործն

ջլաճից խղմամբ տա-

լքեալ , թափաղեալ

Թանձրադանդաղ ձանձրութեամբ , և հառ
կլեալ հաղիւ հատանէին 'ի ջուր ինչ գեղջ
մի Թուղի անուն , և անդ գրեթէ իբրեւ
ղգանեալս և զյօդալոյժս առհասարակ ան
կեալ դնէին :

Իսկ Նմատայ ըստ եղեւոյ կիտին Վաղ-
կայ՝ ստիպեալ զզօրս իւր , մինչդեռ առա-
ւօտն զգիշերն մերկանայր , հատանէին հր-
առակք առապառուկին սփռեալ 'ի վերայ նորա :
Ինդ ապա 'ի հինէն հասելոյ ընդոստուցեալ
իմն զօրացն լքելոց , և հապճեպ վառեալ

(1) Զգործ օրի . զգործ իմն :

'ի զըրահս և 'ի զէնս և 'ի զարդս , և ձի կա-
 լեալ՝ նախ ինքն իսկ արքայ յասպարիսի ան-
 ցեալ առաքինանայր , ապա և այլք ոմանք
 զինի ասպատակ տուեալ , և ձի 'ի ներքս տա-
 րեալ՝ ընդ կրուենն զջուրս ռազմի թշնա-
 մեացն դարձուցեալ հասակտուր առնէին :
 Իսկ զայնպիսի արժաբար մրցմունս տեսեալ
 'Կագիկն՝ որ բղխեալն էր առ 'ի յիւրմէն ըզ-
 հոս մահու , առ մղձկեալ սրտին՝ այլ իմն
 չար խորհրդոց արբանեկեալ , և հէն հա-
 բեալ առհասարակ բանակին , և հրամայէր
 նախ զխորան իւր յերկիր ընկենուլ , և բեռ-
 նակրացն բառնալ գնալ ընդ կրուենն . զոր
 տեսեալ բազմութեանն և իրաւացի զայն
 կարծեալ ամենեքեան նոյնպէս առնէին :
 Այսն որոյ տեսեալ զայն արքայի , և իմացեալ
 թէ յայնմհետէ ոչ յաջողի նոցա գործ պա-
 տերազմին , յետկոյս զինքեանս մղեալ՝ 'ի
 փախուստ դառնային : Անդ ապա անկանէր
 անփորձ և անկիրթ երիտասարդն չքնաղա
 գեղն Աշոտ՝ քեռ որդի արքային , որ 'ի մեծ
 նախարարութենէ Հայկական գրոհի , ընդ
 նմին և այլ եւս տեսարք պատերազմադք յան-
 նչանից ոմանց , յիսուն՝ աւելի կամ պակաս .
 և այլ զօրքն ցրուեցան և գնացին յիւրաքան-
 չիւր տեղիս :

Իսկ արքայն եկեալ դադարէր 'ի Բագ-
րաւան գաւառ , 'ի հանգուցանել զկանջ
աշխատութեան իւրոյ : Բայց դրժադաւ (1)
իշխանն Բագիկ ջանայր զիրս նենգութեանն
'ի խորջ սրտին իբրեւ ընդ գրուանաւ թա-
գուցանել , ոչ գիտելով թէ՛ չէ ինչ դադունի
որ ոչ գայցէ 'ի յայտ : Եւ իբրեւ եկն նա
'ի Վան 'ի Տոբ գաւառի , անդ ապա զուար-
ճաճայր զուարթանայր 'ի խրախ լինել , ըստ
որում թէ՛ սրտի բերկրեցելոյ երեսքն գու-
շակեն : Իսկ 'ի վաղուեան անդ աւուրն
սլաւամուճանեալ նորա արքունական զգես-
տիւ , և հեծեալ 'ի ջորւոջ իւրում , ճախր-
առեալ ճեմէր յասպարիսի անդ : Իսկ Բա-
գիկ եղբայր մեծի իշխանին Ղշոտոյ , երկու
եւս համախոհ Ղմատունի արամբք՝ յան-
կարծակի՝ 'ի վաղակաւորն յեցեալ , և 'ի վե-
րայ յարուցեալ իշխանապանն խորոխտացե-
լոյն՝ սրոյ ճարակ զնա տային . և այնպէս յեր-
կիր անկեալ վախճանեալ՝ թաղեցաւ ընդ
հարս իւր : Իսկ կապեալն Ղշոտ ելեալ՝ հաս-
տատիւր եղբարբքն հանդերձ 'ի սեփհակուն
իշխանութեան իւրում :

Բայց նախ քան զայս՝ երկու իշխանքն

(1) Ո՛հնր դժոխարմատ , իմ դրժադաւան , իմ դժուա-
րագաւ :

մեծամեծք գլխաւորք եւ ակեւորք հերօք ,
 Սուշեղ իշխանն Սոկաց , և Գուրգէն իշ-
 խանն Անձեւացեաց , ասեան հակառակու-
 թեան 'ի մէջ իւրեանց բարկութեամբ բոր-
 բոքեալ , տասօրիկ դղըդմամբ մարտ ընդ մի-
 մեանս եղեալ կռուէին . յորում պատերազ-
 մի սպանաւ իսկ Սուշեղ իշխանն Սոկաց 'ի
 Գուրգէնայ : Իսկ յետ երկեամ' մի ռմաց՝
 Գուրգէնայ հեծեալ յերիվար սրավար , և
 յորս բաջաղեալ՝ եղեւ նմա անցանել ընդ
 փոքր ինչ հեղեղատ . ուր ապա երիվարն փալս
 առեալ փռնգողով , և սնկուշեալ յետկոյս
 զիշխանն ընդ ոստուցեալ ընկենայր , և բար-
 ձեալ զնա միռեալ՝ տարեալ թաղեցին ընդ
 հարս իւր : Իւ սրայազստէ զտէրութիւնն
 զայն մեծն Ատամ սրդի նորա ընդ նորա :

Գ Լ ՈՒ Խ Լ Ե .

Յաղափ տիեղ Լեւնի Դ Վերայ Սեփարայ ,
 և Գերեղ Ղըհասիս նորա :

Իսկ վշտաւեր չարասէր ոստիկանն Այր-
 շին՝ լուեալ զայսալիսի գործեցեալ ոճիրս , և

զգաւածորժող փախուստն Սմբատայ, և ըզ-
լքումն և զլուծումն զօրացն Հայոց, և ըզ-
նենգումն իսկ մեծամեծ աւագանւոյն, զայ-
լոցն եւս շեշտակի կտուրն 'ի միմեանց լե-
նել, 'ի ճահ առեալ զայն ժամ դիպող եւ
պատշաճ գող իւրոյ կամաց կատարման. եւ
'ի ծննգականութիւն չարի կառավարեալ
զմիտս իւր, դիմեալ, մռմռեալ, յարուցեալ
գայր իբրեւ զհեղեղատ սաստիկ, զի չար
ուղիւսիքն դղրդելեաւ ողողեսցէ զառնս
Թորգոմեան, և թափեսցէ 'ի թագաւորն
զլծոյնս դառնութեան իւրոյ: Եւ չուեալ
ընդ Ռուի գաւառ՝ գայ 'ի կողմանս Վու-
գարաց և Վրաց, զի նախ զնոսա նուաձեա-
լցէ, կամ շփութ ամբոխից 'ի մէջ արկցէ, զի
մի յաջողեսցի ուրեք երբէք փախուստ 'ի նը-
մանէ Սմբատայ: Եւ վասն զի նախարարք
կողմանցն այնոցիկ ոչ բերան ընդ նմա յուխտ
ապստամբութեան, և ոչ կարաց հպել բըռ-
նութեամբ յանմատչելի ամրոց նոցա, դար-
ձեալ ել 'ի Հայս ընդ դաւառն Վանանդայ,
և անդ խորհուրդ առեալ հետամուտ ըզ-
հետ կրթէր Սմբատայ: Իսկ իբրեւ նա յա-
մուրս քարաժայռ ձորոյն խորոփեաց Տայոց
անկանէր, և գիտաց ոստիկանն եթէ ոչ դա-
ւով դրժողութե նմա ստնանել քնչ կարէ,

Լ ոչ պատերազմաւ 'ի հրահանգս կրթու-
թեան վանել, ապա երթեալ պաշարէ զա-
մուրն լարուց 'ի Վանանդ գաւառի. վասն
զի անդ զօղեալ, թագուցեալ, զետեղեալ,
դագարեալ կային խարազնազգեաց կրօնա-
ւորեալ տիկինն Հայոց՝ կինն Սմբատայ, և
նաւ նորին խկ՝ որ էր դուստր արքային Ն-
գերացուոց, և այլ ևս կանայք ազատագունդ
պարանց : Եւ պահնակ ամբողջին էր Վանա-
նիս յազգէն Վնթուռնի՝ Հասան անուն,
յոյժ հաւատարիմ և հրամանակատար 'ի
վերայ տանն արքայի. այլ և գանձ եւս և
կարասի բազում արքայի 'ի գանձարանս ամ-
բողջին պահէր. զոր իբրեւ (1) ստուգեալ գի-
տաց Վիշինն յոմանց իրազգաց նմա եղելոց,
ուժգնապէս մոլութեամբ և պատնէշ պա-
շարմամբ պատէր զամբողջն : Վասն որոյ ա-
ռա Հասանն՝ խոհական իմացուածիւ ուշ
'ի կուրծս արարեալ, և գիտացեալ ոչ այլ
ինչ իւրիք փրկիլ նոցա յայնմանէ, որ բացեալ
երեւէր դուռն կորստեան, և կազդուրեալ
'ի կամս երկնաւոր այցելութեանն, խընդ-
րէր յետկար երդման Ղ'իշնէ՝ զի տացէ նը-
մա զամբողջն, և առ 'ի նմանէ գտցէ աներ-
կիւղութիւն արեան և ամենայն չար ամաչ

(1) Ամբոյն որի. ունիւն՝ զոր իւր եւս :

բոպաց : Իսկ նա վաղվաղակի աներկբայաբար
ղինդրեալն յեակար վստահութե տուեալի
բացաւ դուռն բերդին , և մտանէր Նիշին :

Իսկ մարդիկ ամիրոցին թէպէտ և խոն
ճապեալք լինէին իբրեւ յահագին բեկա-
նօղ գազանէ , սակայն նա ոչ ինչ զնոսաւ
րոշեաց ի վտանգս տագնապի տարակուսման
նաց մահու , կամ յարգել բանտի , ոյր
բաց զբազմութի ռամկին (տայ) հանել ետ
զատել ի բոլոր հինից . միայն զոսկինն հան-
դերձ նուաւն իւրով և զհրամանատար տան
արքայի զՀասանն , և զոյլ եւս խուռն ինչ
ազատ կանայս , և զգանձս և զկարասիս ու
ուեալ ընդ իւր տանէր ի Վլին քաղաք , ոչ
թերեւս մօտալուտ ինչ տագնապ տարակու-
սանաց զինի տարելոյն (1) ցուցեալ քան թե
յաւէտ իմն զմեծարանս պատուասիրութե
առ ի նմանէն յնկալեալ , որ յետ առուրց ինչ
թողոյր եւս զՀասանն գնալ առ թողաւո-
րն իւր : Իսկ արքայ Սմբատ դարձեալ ե-
կեալ յամիրոցն Վարուց , և տեսեալ զե այն
ինչ յափշտակեալ էր ի թշնամեացն , ոչ ա-
ղաւաղէր զինքն ի յուսոյ երկնաւոր ժրկո-
թեանն , այլ լիաբերան գոհութեամբ ի
տուծոյ կամացն հաւատայր տալ գործս կի-

(1) Ոման տարելոյն :

Գրեց նմա, և զանգիւտ կորուստ՝ թշնամւոյն :
 Եւ վասն զի ըստ ձմերային ժամանակին ոչ
 կարաց անդ որոշել կայանս, գնայ անտի յա-
 մուրս (շրասխաձորոյ)՝ ի գետին կաղզուան :

Իսկ անդ ապա ⁽¹⁾ երկոցունց կողմանց
 դեսպան զկնի դեսպանաց տարուբերս առ-
 նէին՝ Սմբատայ և Նիշին. և ատեան հար-
 ցափորձի ի մէջ առեալ՝ ի միմեանս հար-
 կանել թափել ջանային զմեղադրութիւն ի-
 թին գործեցելոյ : Եւս խնդրէր ոստիկանն
 պատանդս յարքայէ զուստր նորա զաւագ,
 և զուստր Սահակայ եղբօր արքայի : Իսկ ըզ-
 դուստր Հապհոյ կրտսեր եղբօր արքայի՝ իւր
 ի կնութիւն, իբր սաղապս իմն սնտախ հա-
 մարեալ զուստ երդմանն Սմբատայ, և մի-
 այն զայս և եթ խնդրեալ պատճառս վատա-
 հութեան և անվրդով խաղաղութեան : Իսկ
 արքայ ոչ տեսեալ զհարթայարմար միաբա-
 նութիւն նախարարացն ընդ ինքեան, և ոչ
 այլ ինչ ելի աղագս գտեալ, այլ ակամայ կա-
 մօք ի կամն նորա դառնայր, տալով զՆշատ
 որդի իւր և զՍմբատ եղբօր որդի իւր ի
 պաշման պատանդաց. այլ և զզուստր Հապ-
 հոյ կրտսեր եղբօր իւրոյ ի կնութիւն նմա,
 զոր իբրեւ առնկալաւ, և զհարսանեաց

(1) Ամայն որի. յաւելան՝ ապա յետ երկոցունց :

պարս պարեցին , և զկաքաւան կաքաւեցին ,
ոչ կամեցաւ զնալ 'ի դառնաշունչ ձմերային
ժամանակի :

Գ Լ ՈՒ Խ Լ Զ .

Յաղագս Կաթողիկոսութեան Սաղարոյ վարդապետի , և
Յովհաննոս պապմագրի :

Յայսմ տեղ վախճանէր մեծ հայրապետն Գէորգ 'ի գաւառն Վասպուրական , զոր տարեալ համախումբ քահանայից և իշխանաց աշխարհին , եղին զնա 'ի քնարանի Չորոյ վանաց՝ որ 'ի Տոսք , մերձ յեկեղեցին՝ ուր եղեալ իսկ էր սրբոյ | Ուսաւորչին մերս զգաւազանն իւր , և զսեղանն տէրու նական խորհրդոյն , զոր նախ քան զհաստատելն եկեղեցեաց սրբոց 'ի Հայս՝ ընդ իւր չղջցուցանէր : Իսկ իբրեւ ձմերային սգաւորութիւնն 'ի դարնանային բարեխառնութիւն (1) օդոց յեղանակէր զփոփոխումն , ապա ոստիկանն բազում հրահանգաց պատուով (2) յուղարկեալ առ 'արքոյ , և զկինն

(1) Չորս օրի . բարեխառն :

(2) Յովնայն օրի . ոտնէին պատուեալ , զոր մեծ ուղղեցոր
քառ մարտի :

եւս արքայի : Այնքն զՀապուհ զեղբայր
արքայի կոչէր , և նախախնամեալ մեծարէ
զնա՝ իբրեւ հարազատի շնորհելով բարե-
վայելուչ պարգեւս և պատիւս : Այն ալ
զարկեալ զփեսայացեալն իւր Ափշին հան-
դերձ դատերբն իւրով , և այլ եւս պատան-
դօքն , և տիկնաւն և նուաւն արքայի . և
ինքն գառնայ առ արքայ Ամբաստ :

Իսկ վասն զի հրաժարեալ էր ՚ի կենաց
առաքի մեծ հայրապետան Վէորգ , ապա Թա-
գաւորն և համադգիք իւր զհոգենիւթ և
զաստուածաշնորհ այրն Աստուծոյ զԱշտոց
ընտրեցին ՚ի հայրապետութիւն , որ աս-
տուածային՝ ծաւալմամբ և հոգիախաղաղ զօ-
րութեամբ գրգեալ զհոգւոյն շարժմունս՝
իբրեւ պարարտ անդառտան բուսուցանէք ըզ-
հոգեծաղիկ անուշահոտութիւնս : Այս պարտա-
մերժեալ ՚ի բաց ընկեցեալ զկատակս կերա-
կրոց , մեկնիւր հեռանայր ևս և ՚ի հասարակ
կերակրոց՝ ՚ի հացէ և յրմուկէն ջրոյ . սակաւ
ւապիտութեամբ լոկ բանջարով զհաքկաւոր
պէտան վճարեալ : Նոյն որ հաճեալ հաւանեալ
Թագաւորն և գահամեծաք իշխանքն և պա-
տուաւան արք ազասք ընդ գեղեցկայարմար
խորհրդական գնացս նորա , կացուցին զնա
յաթոռ սուրբ Աւսաւորչին Վրիգորի , զո-

րոյ և զգովութիւն բարեբարոյս (1) բեղնոյ
լնձիւղման նորա, որ 'ի պարարտ անդատա-
նի հոգւոյն երեւէր, ոչ է այժմ ժամ ճա-
ռել, այլ այլում տեղւոյ և ժամանակի թող-
լի է: Բայց սուրբ այրն Աստուծոյ մինչդեռ
սքանչեւագործ գովելի վարդապետութեամբ
բըն իւրով շինէր հաստատեր և յարդարէր
'ի կարգս բարեաց գնացից և գործոց զհաս-
իւր հաւատացեալ՝ արտաքոյ բոլոր վշտակիր
հեծութեան, հանգեալ 'ի Վրիստոս, ամիս
եօթն միայն կալեալ զաթոռ հայրապե-
տութեանն:

Օ կնի սորս հէքս ես և թշուառական
և պապեալս բսեռ հոգեւոր արքեւցմանն իւր
բառու: (Յովհաննէս, որ զտոյն զայս գրեցի
գիրս, ոչ լատ արժանեաց անայ յաթոռ սրբ
բութեան, թերեւս ոչ կարացեալ դիմակ
գով հրամանի արքային, և կամ այլոց եւս
նախարարակոյտ բազմութեանն: Օ ի թէ-
պէտ և յաշակերտութենէ առն սրբոյն Սա-
ւոցի 'ի մանկութենէ իմմէ, այլ և աղքա-
կից հարնգատութեան նորա լատ մարմնոյ,
ասկայն կուրացեալ գերանով մեղաց իմոց,
ոչ բաւական զանձն վարկայ գնել 'ի նշմա-
րել զշէնդ յակախ եղբօրն, կամ յառաջ:

(1) Չոս օր. բարեբարոյս:

գեա լինել յատենադրութիւնս նորս իւրացելի : Իսկ Գարձեալ զհնազանդութիւն յունձին բարձրացուցեալ, որ է մայր ամենայն առաքինութեան, և զունկնդրութիւնն բարի գոլ ⁽¹⁾ վարկեալ՝ քան զզոհ ընտիր, եւս զս հակառակելն, ածայ յայս՝ միայն ինձ թողլով յոյս առսջնորդական հանդիսի՝ զլստուծոյ և եթ մարդասիրութիւնն :

Օյսու ժամանակաւ ՚ի քաղաքադիւղն մեծ Նիւղգաւորս, եկեղեցին որ նախ յարքայէն Սմբատայ հիմնադրեալ եղեւ՝ մերձ ՚ի թագաւորական նորո ապարանս, բովանդակեալ շինութեամբ ՚ի գլուխ ելեալ առականոր, և լատ օրինակի կարգաց աստուածացնոց զնորն նաւակատիս պատուեալ բարձրացուցանելին ՚ի պաշտօն ցնծութեան : Եւ չքնաղ և երեւելի դարդուք յոսկէճամուկ հանդերձանաց, և ՚ի չգաշատեռ առագաստից զնա պճնեալ պայծառացուցոնէր, և կամոր եւս ՚ի համակ ոսկւոյ ականակապ յարդարեալ, և ՚ի քրիստոսական սրապիղին եղեալ ածեալ :

Իսկ մեծ կուրապաղասն Սրայ Մոր ներսեհ անփոքով և անշուշտ ուխտ խաղաղութեան և սիրոյ միաբանութեան ընդ ար-

(1) Մի գի . Է՛ Գ՛ Լ :

քայի Սմբատայ պահէր 'ի բողոր մասունս՝
առ 'ի բաղանդակ մոտց և 'ի զօրութենէ իւր-
մէ, մեծաւ պատկառանք իբրեւ հօր հնա-
յանդետդ. կամ թէ եւս առաւել քան զայս
իբրեւ զծառայ 'ի Տեառնէ իւրմէ կամաւ
կրեալ զսահման երկիւղի չտիաւոր մար-
թեամբ. և զաչս իւր մշտակարկառ յարքայ
հարեալ համակեալ մեծաւ զգուշութեամբ:
և նմա զանձն եւս հաւատացեալ: Նոյ որս
յուէտ իմն հաճեալ և հաւանեալ արքայն
Սմբատ, բազմազեղ նախախնամութեամբ
յինքն զնա ամէր յանձանձէր. և ապա թագ-
կապեալ նմա մեծապատիւ սերձութեամբ
և գեղեցկայարմար զարդու, նաեւ զինու-
ղարդարեալ ըստ օրինի թագաւորաց, կա-
ցուցանէ զնա թագաւոր Վրաց աշխարհին,
և երկրորդ իւրոյ տէրութեանն զնա հաւ-
տատէր: Սկստի ապա ընկալեալ զյառաջու-
ղիմութիւն արքայական պատւոյն, ոչ ինչ
թերեւս զանն այնորիկ ամբարտաւանեալ
քան թէ միշտ ընդ խոնարհս զիջանէր, հեշտ
և համբար մտօք 'ի նոյն պայման զինքն յա-
րադրաբար բերեալ արքայի Սմբատայ՝ տայ
ըստ սուսջին հանդիսադիր կարգոցն բա-
րեաց:

Յաղագս ազատութեան ընթանեացն արդայի, և պար-
լամենտ, Լիքնի Դերայ Սիբարայ, և սապակոմն նորա-

Յետ այսորիկ տատկանին Լիքնի դար-
ձեալ դաւանս յինքեան բերեալ յոմանց
ուղղակարծ ըզուագարաց, և նենդապատիր
խաբէութիւնն ՚ի սիրտ իւր նիւթեալ. սկը-
սաւ ջըջել դքադարձք ոմամբք իբրեւ նուա-
ձեւ զնոսա : Եւ ապա գնացր չուէր հասա-
նէր ՚ի Տիֆլիս քաղաք, և անտի տաքա իբրեւ
հաղմավար փութորկեալ յանկարծակի դիմէր
գայր զհոգմամբք Շիրակ գաւառի. դար-
ձուցեալ (1) զմիտս իւր ՚ի հին մոլորութի (2),
յուսացեալ ՚ի կախարդս գազունիս՝ թերեւ
մարթնացէ դրժել դառողական հնարինա-
ցութեամբ զարքացն Սիբարտ Իսկ թագաւորն
ստիպով սուղ ինչ գունդ կազմեալ՝ աստիկ
տաղնապաւ անկանէր ՚ի կողմանս ամրոցա-
ցն Տայոց, ՚ի կարուածս կուրապաղատին
Լարնեբաւհի սիրեցելոյն իւրոյ : Իսկ աստի-
կանն իբրեւ ետես եթէ անհնար է արքայի
դաւաճանիլ առ ՚ի նմանէ, և զի միանգամ
և երկիցս և երկցս զփորձ առեալ էր, դար-

(1) Չորս օրի . դարձուցանէ : (2) Մի օրի . մոլութիւնն :

ձեալ ապա յայնց բարուց՝ թուեցուցանէր սակս բարեխորհրդութեան և սիրալիր գթաց զգալն իւր առ արքայ : Եւ ապա չուեալ գնայր 'ի 'Վիլին մայրաքաղաք, և անդ առ 'ի հաւատարմացուցանել ջանայր զաննենդ սկսոյ զդաշինս . և փոխանակ իւր թողեալ ըզ 'Վեւդատն զորդի իւր, և զմեծ ներքինաւ տեսն, և ինքն հասցնեալ տուեալ Գնայ յԱւարպատական :

Եւ ապա յառաջ աճապարէր տիկինն մեծ՝ կինն Սահակայ եղբոր արքայի, զինի իւր տարեալ ոսկի և արծաթ և կարաւի բազում : Եւ հանդիպեալ 'ի Շարու դաշտի՝ առաջի ընծայէր տրիսուր նմա զպատարագան տաւրեալս ընդ իւր . և ընդգծեալ առաջի իւր արտօսարթոր կականժամբ խնդրէր զորդեալ կրն իւր զԱմբաստ, զոր պատանգ իսկ առեալ էր յառաջագոյն թափկանն յարքայէն Սիբառայ . և առաջի դնելով նորա զեղուկ աւաղումն սյրութեան իւրոյ, յայտ ածէր զուղեկատոր խնամուն . ընդ որ յաւէտ փմն ճրովեալ սիրտ թափկանին, ողորմեալ բարեխնամէր, վասն զի բազում անգամ մարգիկ որդ չաղքն են, երբեմն և բարի ըստ գիպուածոց ընին : Եւ առեալ ապա զպատարագն 'ի ձեռաց տիկնոջն, տայ նմա զորդի իւր . և նորա

աղբեալ զմեծապարգեւութիւնն՝ դառնայ 'ի
տուն իւր :

Իսկ արքայ Սմբատ 'ի դառնալն իւր 'ի Տա-
յոյ՝ երթայ հանդիպի ներքինապետին մեծի
մեք՝ յամուրն Նի յեզր Նխուրան գետոյ ,
'իտպայեան սիրոյ ընդ միմեանս բերեալք : Ինդ
որ յաւէտ հաճեալ ներքինապետն 'ի տեսա-
նել զարքայ , խոստովանէր ոչ զոր թերեւս
համեմատ նմա տեսանել : Եւ ապա համա-
խորհ և համակամ և համագործ յայնմ օրէ
և անդր ներքինապետն արքայի լինէր : Եւ
բանդում պարգեւս և պատիւս ընկալեալ 'ի
նոմանէ , գնացր ներքինապետն 'ի Փայտակա-
րան քաղաք : Իսկ որդի Նիշնի 'Իււգատոն
եկոյց մնաց 'ի Բախն քաղաքի , ռոճիկս պատ-
րաստեալ նմա թագաւորին Սմբատայ՝ սուղ
ինչ պակաս քան զամ մի :

Իսկ 'ի գնալն ներքինապետին յարքայէ ,
զճանապարհայն 'ի հրապոյրս ցոփութեան
բերեալ 'ի բանից բանսարկաւ թեանց ոմանց՝
որք 'ի չարն հակամիտեալք էին , չուէ զօրու-
ծանու հրոսակ 'Իււգոգեաց նահապետին Սե-
ւորգեաց , որք սակս Սեւ կոչեցելոյ հաւուն
իւրեանց՝ ազգն յայն անուն Սեւորգիք ան-
ունեին : Եւ ապա յեղակարծումն ժամու-
հատեալ 'ի վերայ տարմաբար , թէպէտ և

յարի սրանց քաջապէս պատերազմ ընդ
դէմ ներքինւոյն զինեալ, սակայն սակա յան
կարծահասն գալոյ ոչ կարացեալ գդէմ ու
նել, ձերբակալ զՎէորդ առնէին հանդերձ
եղբարբն իւրով՝ որ լ'րուենն անուանիւք :
և առեալ գնաց 'ի Փայտակարան քաղաք :
Լազու մապա հարցուփորձ մտաւրւաւ դու
հիճքն դառնութեան նոցա մատուցանէին ,
ջանացեալք դարձուցանել զնոսա 'ի բրիւ
տտանութիւն օրինացն . . . յօրէնս Սահմե
տին իւրեանց : Արում ոչ բնաւ տուեալ
տեղի բանիցն , և ոչ հաւանեալ ազաւազեւ
կամ . փոխանակել զերկնաւոր կենացն քա
փրկութիւն ընդ անգիւա կորստեան և ընդ
անտխաւէր կենացա , որով կատարեցան և
զանաւն իւրեանց գրեցին 'ի դպրութիւն
կենաց :

Իսկ յետ այսորիկ ներքինապետն խուճա
պեալ և հատուածեալ յԱփշնէ , և ընդ իւր
առեալ զՂշոտ որդի արքայի , որ էրն իսկ
'ի սրտանդի և 'ի դիպահոջ առ ներքինւոյն .
այլ և զկին եղբօր նորա Սոճեղայ՝ զոր գե
րեալ տարեալ էր 'ի բերդէն կարուց , վաղեւ
դակի դայ հասանէ առ արքայ Սմբատ , և ետ
նմա զորդի իւր հանդերձ նուովն : Ինդ որ
յաւէտ իմն խրախ լեալ սակա սյցեղութեա

նրն Մատուծոյ և փրկութեան գերեւոցն ,
պատուասիրապէս յինքն ածէր յանձանձէր
ղներբինապետն, մեծաւ շնորհակալութեամբ
և առատ ձեռնաձրիւք ⁽¹⁾ և պատարագօք ըն-
ծայեալ զնա , յուզարկէ զնա 'ի կողմանս Մ-
սորեստանի : Չուեալ գնացեալ ներքինւոյն
'ի ասհմանս Նգիստոսի , և անդ ըմբռնեալ
սպաննսն յամիրապետէն իւրմէ :

(1) այս ամենայն լուեալ ոստիկանն Մի-
շին, իբրեւ զանգառագեղ գազան զայրա-
գնութեամբ մոմռեալ ընդդէմ Սմբատայ ,
իբր թէ զնա գոլ խրատաւոր և պատճառ
գործեցեալ իրին չարի 'ի ներքինւոյ իւրմէ ,
և մեծագոյն իմն ամպրոպ և ուղիս չարի 'ի
վերայ խորխտայր հասուցանել արքայի : Չը-
րովարտակս ընդ բոլոր ոլորտս իշխանութե-
իւրոյ սփռեալ , զի առ նա վաղվաղակի հաս-
ցեն արի արք , քաջք , երիվարօք վինուց և
զարդուց , և լեգէոն հետեւակախումբ զօ-
րօք : Միդ՝ մինչդեռ եկեալ դիմեալ հասեալ
ժողովեալ գումարեալ էին բազմութիւն զօ-
րացն , և հանդերձեալ էրելանել չուել գալ ,
և զմղձկեալ սրտին զդառնութեան թոյնսն
յարքայն թափել , յանկարծակի անկեալ
յախտ դժնեայ ցաւոց՝ ջեռաւ փոր նորա ,

(1) Մի օր . առատաձեռն ձրիւք :

և տրորեալ գոգոց նորա՝ ՚ի վայր քամեալ
մզէին յորովայնէ անտի կտարումն աղեաց
նորա . և նախ քան զքահաճել հոգւոյ նորա
՚ի մարմնոյն , բղխեաց ՚ի նմանէ հոռմահու :
Եւ այսպէս հեղձամղձուկ սատակեալ՝ էջ ՚ի
դժոխս անհնարին դառնութեամբ : Ինք
նմին եւս ՚ի զօրաց անտի նորա ՚ի նոյն ցա-
ւրս դառնիճ տաղտկութեան հարեալք՝ բա-
զուովք սատակէին , եւ մնացեալքն ցանեալ
ցրուէին յիւրաքանչիւր տեղիս : Եւ այսպէս
ապա աղօթահայց պաշարանայն առ Մ-
տուած՝ թագաւորին յմբատայ և բովանդակ
ընդ մեզ եւս կլերց եկեղեցեաց Քրիստոսի
արտօսրաթոր խնդրուածք ⁽¹⁾ լսելի լինէր յի
կանջս Տեպոն զօրութեանց . և ոչ եկն ՚ի
վերայ մեր ոտն ամբարտաւանութեան նորա,
և ոչ մեղկաշօշափ ձեռք նորա կտրաց դժա-
ցուցանել զմեզ , և ոչ ուրախ եղեւ ՚ի կեա-
նոյս իւր խաւարասէր թշնամին , այլ կորեալ
յուճայնութեան յուսոյ . և հաւատացեալ
հօտ Քրիստոսի հանդերձ հօտապետօք ա-
ռաջնորդեալք , զօրացան ՚ի նոյն ինքն ՚ի հան-
դիսագիրն Քրիստոս , որ կամի՝ զի ամենայն
օք ⁽²⁾ կեցցէ , և ՚ի գիտութիւն ճշմարտու-

(1) Ամենայն օր . ունէին ինդրուածովք :

(2) Մի օր . ամենայն մարդ :

Թեան եկեացէ : Իսկ 'Իեւդաոն որդի Նիշը
նի իբրեւ լուաւ զսատակումն հօր իւրոյ,
երթալ գիշերի պաղտաբար գնաց փախստեաց
Ա'որպատական աշխարհն :

Գ Լ ՈՒ Խ Լ Ը .

Յաղագս Աշոտ , և Հասանայ Արծրունեաց
Խոյն-Բեանն , և Տակոսանն Աշոտ :

Օպսու ժամանակաւ մեծ իշխանն Ար-
ծրունեաց Աշոտ , որ 'ի բողբոջի բուսոյ
Սենեքերքմաց արքայի , ելեալ զգնայր շրջէր
զկողմամբք իւրոյ տէրութեանն փոքր ինչ
գնդով . և հասեալ 'ի ձորակ մի զոր Փորակ-
չամբայ (1) անուանեն , երեկոթա անդ առ-
նէին յագարակի միջ , յորում բնակէին 'Իււ-
բաւոնացիք ընդ յարկաւ շինուածի տանցն
մտեալ զետեղեալ ասկա ձմերային ժամանա-
կին : Իսկ Հասանն Արծրունի որդի Ստա-
կայ ուրացեցոյ զՔրիստոս , և հօրաքեռ որ-
դի նոյն իշխանին Աշոտոյ , բնակութիւն
կացանի իւրոյ ունէր զամրոցն անուանեալ
Սեւան :

(1) Ոմանք Փորակմբայ . ոչն՝ Փորակմբայ :

Իսկ իբրեւ լուաւ զիշխանէն յայնմիկ ձա-
րակի (1) գոլ յիջեւանս, դաւաճանեալ 'ի չար
գիւէ անտի, և կամաւոր կուրութի յինքն
կրեալ, զօր 'ի գաղտնիս իմն կազմէր, սրի-
կայս պատրաստէր, աղեղնաւորս շերտաւորս
սուսերուորս վահանավառ (2) կորովիս, զէնս
շարժեալ, և ինքն իսկ հուպ ընդ նոսին տը-
րեխաւորեալ, և յեղակարծ դիմեալ չուեալ
'ի գիշերի հասանէին 'ի վերայ իշխանին: Եւ
պարսպածեալ, պատեալ, շրջափակեալ, պաշ-
շարեալ պահէին զգրունսն տանցն՝ յորում
օթագոսյացեալն լինէր իշխանն Լշոս իւ-
րայովքն, 'ի դիպահով իմն զնոսս բերեալ, և
'ի ձեռս կարծեցեալ ըմբռնեալ: Իսկ ապա
Հասանն յեցեալ 'ի նիզակն զսր սւնէր, եւ
կիցս իբրեւ զայծեամն ընկեցեալ 'ի տանխն՝
յորում իշխանն կայր, վազէր՝ և 'ի տրովա-
կան դսիմանէ ոտիցն թնդեալ տանիքն և 'ի
վայր փլուզեալ հասեալ՝ անկանէր զկնի փը-
լուզմանն Հասանն 'ի տուն անդ: Իսկ ապա
'ի հագագասփիւռ ձւյնէ խօսիցն Հասանայ
զնա ծանուցեալ, և վաղվաղակի ըմբռնեալ
ածէին զնա իշխանին: Իսկ աղխատորոյզ շը-
փոթմանն իրազգած եղեալ զօրացն Հասա-
նայ, իբրեւ զծուխ 'ի մորկէ հալածեալ և

(1) Երեւոյ. փորակի: (2) Մի. փահանակուռ:

փոխադրեալք անհետ կորնչէին : Եւ այսպէս
դժուրն զոր և փորեաց և պեղեաց Հասանն,
'ի նոյն ընկղուղաւ՝ զոր և գործեաց :

Իսկ իշխանն Նշոտ 'ի շղթայս կապարանի
դնտ արկեալ, և առեալ տարեալ զնա յամ-
բոցն Սեւան, 'ի դուրս առ ինքն զամբոցն
տալ հայցէր : Իսկ մայրն Հասանայ և եղբայր
նորուն, որ առ 'ի մօրէ և ոչ 'ի հօրէ, բըռ-
նաղբօսեալ ոչ կամեցան տալ զբերդն, ոչ
կարացեալ փատհ լինել 'ի խոստացեալ բա-
նոյ իշխանին վասն ողջանդամ զկապեալն
Հասան թողլոյ : Ապա զգացուցեալ արքայի
Սմբատայ՝ հարկ առնէր ինձ երթալ յամբոկ
գործոյն, թերեւս կարողութիւն լիցի փա-
կել զկորստական դուռնն՝ զոր անձամբ ան-
ձին եբաց Հասան : Իսկ իմ երթեալ չուեալ
և համողեալ զտիկինն վասն զամբոցն տալոյ,
և փրկելոյ զՀասան 'ի մահու երկիւղէ, և
ողջանդամ զնա լուծանել 'ի կապարանէն :
Ի նկուղայ ապա և յիշխանէն յետկար սաստիկ
երգմանց, լուծանել թողուլ ողջանդամ և
անմեղա զՀասան : Իսկ եւ իբրեւ առեալ
ետու զամբոցն 'ի ձեռն իշխանին, ապա 'ի
նանրական չար խորհրդոց ազատաց ոմանց
հրապուրեալ՝ փորէ զաչն Հասանայ, կու-
րացուցեալ զնա տգիտաբար 'ի կորուստ ան-

ձին իւրոյ , վասն զի որք երդմանց օրինաց
և միջնորդաց հետտեսութեամբ և զիւրապօքսիք
գտանին ի հակամիտութիւն հակառակացն
բերեալ , այնպիսիքն մահու անձանց սուիթ
գտեալք , ոչ կարեն հաստատուն կեանս իւ-
րեանց ստանալ : Իսկ իմ զսուտարանական
իշխանութիւնն ի գործ արկեալ , և բանիւ
սահմանականսս կապեալ զիշխանն , տրք-
տուամ թախճանօք ⁽¹⁾ անցեալ գնացի :

Եւստ յետ ամի միոյ անցերայ՝ տգիտած
թիւն յանդգնութեան արկաւ իբրեւ զթ-
թոց զբարեվայելուչ և զպատկառող և ըն-
չքնադատեալի դիտաւրան Եւստայ : Եւ
այսպէս զվախճան կենաց ընկալեալ ի տգի-
տարասարդութեան՝ աստիկ աւագ տրքու-
մութեան զմեօք զեղեալ յարադրէր : Եւ կնի
ապա եղբայր նորուն Եւստիկ պայազատե-
ղիշխանութիւնն զայն մեծ , և զկրտսեր եւ
լայր նորուն Եւստիգէն կացուցանէ մարդ-
պան Հայոց արքայն Սմբատ :

(1) Եւստ օրէ . թախճանօք տրտում գնացի :

Գ Լ ՈՒ Խ Լ Թ .

Յաղագս ոսպիւանութիւն (Յոսիայ եղբօր Նիշնի,
և Տակոման Շապիւր և Իսա-Նի՛ եղբայր արքայի
Սմբատայ :

Բայց Թագաւորն Սմբատ իբրեւ լու-
ւաւ՝ եթէ Յուսուփ (1) պայազատէ զտէ-
րութիւնն (2) զայն փոխանակ Նիշնի եղբօր
իւրոյ, եդ 'ի մոփ իւրում ոչ եւս դարձեալ
դաւանս կրել 'ի խափանեալ երկիւղէն, և
կամ դաշինս սիրոյ դնել ընդ այնոսիկ՝ որոյ
իրաւունք բարձեալ է յերեսաց նոցա, և
ընաւ հեռացեալ բան արդար 'ի լեզուաց
նոցա : Այս գրէ հրովարտակս և առաքէ
դեսպակս և ընծայս գեղեցկայարմարս իու-
մայէլեան ամիրապետի 'ի Նաբիլօն, և հայ-
ցէ 'ի բաց զինքն հատանել յողգէ յայնմա-
նէ, որ իրաւունք Նստուծոյ տարամերժեալ
արուհեալ է 'ի նոցանէ, և 'ի բարուց անտի
որ 'ի չարն միշտ հակամէտ գտեալ : Այդ
իբրեւ ընթերցեալ զնամակն և լուեալ քի-
պայման սրատգամացն, վաղվաղակի խնդու-
թեամբ զոր խնդրեացն կատարէր. և թե-

(1) Մի գի . Յովսէփ :

(2) Մի գի . զտէրութիւնն :

Թեւաբեռն զսակն արքունի արարեալ, եւ յինքն իսկ հրաւիրեալ առ ինքն զմիտս Թագաւորին կացուցանէր : Եւ ապա երեւեմք զգեստ արքունական, և Թագ. արքայական, և կամար ականակաւոյ 'ի համակ օսկւոյ, և սուսեր պատուական, և երիվարս իբրեւ օձ դագնացս իմն՝ կազմուածով զինուոց և զարգոսց առաքէ Սմբատայ : Սոր իբրեւ առ ընկալաւ՝ յոյժ ուրախ լեալ զուարթացեալ զուարճացաւ, և այնուհետեւ 'ի կարգս այլոց եւս հնազանդելոց և նա եւս մտանէր 'ի կապուածս լծոյ ամիրապետին. և այսպէս անտարրապէս և անշուշտ 'ի կամս արքունականս զկամս իւր բերեալ նուաճէր :

Սոյսու ժամանակաւ մեծ սպարապետն Հայոց Շապուհ եղբայր արքային Սմբատայ՝ կիսակոտուր կենօք վճարեալ զսնտախասէր կեանս՝ վախճանեցաւ, յաւելլեալ առ հարս իւր : Եւ անդ ասոյս չուեալ եկեալ արքայ Սմբատ համադուհոյ իւրայովք համադդեօք, և արարեալ կոծ մեծ 'ի վերայ նորա, եդին զնա ընդ հարս իւրում 'ի շիրիմս քնարանացն՝ որ 'ի քաղաքագեօղն Բագրանու : Եւ ապա կացուցանէր արքայ Սմբատ զանձնագեղն և զբարեվայելուչ երիտասարդն զԱշուտ որդի Շապհոյ՝ սպարապետ Հայոց փոխանակ հօր

խորոյ : Իսկ նա 'ի սկզբանն ուպարապետական
 փայլազտութեանն զխորհուրդ բարեաց
 զանձամբ արկեալ, շինէ ասոյա զպճնապայ-
 ծառ եկեղեցին Բագարանու, որ 'ի վերայ
 Եփուրեան գետոյ՝ և զարդարէ բազում և
 երեւելի սպասուք, և առնէ՝ նաւակաւոխ
 անտուածային գոգցես պատշաճողութեամբ :
 Օգնի ապա հիմնադրէ եկեղեցի 'ի քաղա-
 քագետոյն Կողբ՝ բազմածախ փարթամութեւ,
 և տոխալով ջանայր գտանել և զկատարումն
 նորա, թէ Տէր կամեսցի :

Յետ ասկաւ ժամանակի ասոյա վախճան
 կրէր 'ի կենացս այսոցիկ և միւս եւս եղ-
 բայրն արքայի Իսաիթ, որ էր իշխան իշ-
 խանացս Հայոց, այր համեստ և հարթ հա-
 ւասարութեամբ 'ի բոլոր գործառնութիւն
 բարեաց. ընդ որս յաւէտ իմն սգացեալ ար-
 ւուսանաց մը
 'ի մշտնջենա-
 ւալ. ուստի և
 տեալ իմ զնա
 վանգնեցի 'ի
 սգաւորական
 պիտառակտն
 թաւ նմա ՊՄ.

Յաղագս Դիմելոյ Յոսիայ 'ի Վերայ Սմբատայ ,
 և Իսաղաղելոյ և Տեծարելոյ Ղփիտան :

Ինչոք ոստիկանին Յուսիայ յաւէտ
 իմն չար թուեալ հատուածելն 'ի նմանե-
 թագաւորին Սմբատայ , և իմաստունն կորու-
 վումթեամբ կշռեալ զգործ իւր , Զանահեար
 լինէր յինքն դարձեալ դարձուցանել , և մի-
 ահաղորդ զնա առնել , որպէս երբեմն էր
 ընդ եղբօր նորա Լիւնի : Եւ վասն զի նախ
 յամիրապետէ անտի հայցեալ առ ինքն ըզ-
 Սմբատ դարձուցանել , և ոչ եղև ունկըն-
 դրութիւն նմա , և ոչ եհաս երազայոցս կար-
 ծեացն , այնուհետեւ ապա 'ի կարգս խռո-
 վումթեան վարեալ եւ թիկունս դարձու-
 ցեալ , զոր բազում գումարէ , և չու յուղի
 անկեալ գայր հասանէր 'ի Փայտակարան քա-
 ղար , և անտի ելեալ վազվազակի ընդ Ռատի
 գաւառ՝ գոյ մինչեւ ցՏաշտատափ :

Օչայս իբրեւ լսէր արքայ , զորաց բազմաց
 'ի միասին հորդան տուեալ երթալ ունէր
 զկիրճան և զնեղուցս պողոտայիցն կողմանցն
 Լշոցայ և Տաշտայ , ոչ տալ նմա թոյլ հե-
 տի աղագաւ անցանել : Իսկ ապա զայն տե-

անալ (Յուսփոյ, գազտաբար իմն զարեւմը
 անայ կողմամբ լերին պարառոցեալ՝ ընդ
 ցածուն վայրա լերինն բարձանց անկանէր
 յայսկոյս 'ի գաւառն Հ իրակայ . և անդ ե-
 րեկօթս արարեալ, վաղվաղակի ճեպեալ
 հասանէ 'ի 'Վին քաղաք : Իսկ արքայ իբր
 յապագայս իմն իմացեալ զչուեն Յուսփոյ
 ընդ ալեւմտեայ կողմն լերինն, թէպէտ և
 հետամտէին զկնի, ոակայն ոչ ժամոնեալ
 հասանել, գումարտակ շինէր 'ի քաղաքա-
 դիւղն Արուճ, 'ի ծործորս Արաբաճ լե-
 րինն : Իսկ իբրեւ դիտաց սասկականն Յուսփո-
 զմերձ առ նա լնեն լնալայի, առաքէ զմի
 'ի պատուականսյ իւրոյ անտի 'ի քարտու-
 ղարաց յԱսորի ազգէ՝ եւ դենիւ քրիստո-
 նեայ, յաւէտ իմն սիրալիր հեշտ և կամակ
 և համբոյր պատգամօք . և բազում ոյս-
 տառով էր նախասխնամութեամբ դաշինո
 ուխտից ազգեալ 'ի սիրտս արքայի, և զամե-
 նայն վախս և զբաղայս 'ի բաց 'ի խորհրդոյ
 նորա տրուհեալ տարեալ, աչ և զսակն ար-
 քունի 'ի կամս անձին նորա ըստ կարի և
 կամաց թողացուցեալ, միայն թէ ընդ նմա
 յուխտ խաղաղութեան միաբան հարթ հա-
 լատար դարձցի : Այս զայնպիսի բարի լուրս
 լուեալ բարեզգեաց բանի պատգամաց, և ա-

խորժեալ 'ի կամս իւր⁽¹⁾, արարեալ հրածեջ՝
բանից հեշտականաց՝ փոխարէն պատասխա
նի հատուցանէ քարտուղարին 'ի բոլոր աբ
գասիս սիրոյ ընդ նմին սակի . ապա յեակապ
երդմանց միմեանց կնքեալ տային :

Իսկ արքայ դարձեալ չուէ գնայ 'ի գլ
լուխ գազաթան Արասխաձորոյ՝ 'ի գիւղ
'Եփեսոս, անդ ձմերեալ : Այսին զի սա
տիկանին կամ եղեւ զհիւսիսային դառնա
լուսն ժամանակ ձմերային ցրտոյն 'ի Վիլն
անցուցանել : Այս ապա յայնմ սառնասցա
յեղանակի գեղեցիկ իմն և բազում առ մի
մեանս բերէին հաբթ յարմարութիւն սիրոյ
առատ ձեռածրիւք ըստ պիտառութեան
ձմերայնոյն : Իսկ անդ ապա թագաւորն
Արքայ Արքայն⁽²⁾ պատուատէր պաշ
մանի և սրնթաց ոտիւք արագեալ 'ի անս
արքայի (Իմբատայ)՝ առ 'ի միտսին տօնախմ
բել զօր մեծի պատէքի Օլտոկին , յուղար
կեցաւ յարքայէ բազմաբաշխ և երեւելի ըն
ծայիւք : Իսկ արքայ (Իմբատ չուէր գնաց
յարքունականն) ապարանս իւր 'ի քաղաքա
գիւղն Արագաւորս :

Այս իբրեւ 'ի բաց եղաւ ձմեռնային ձիւ

(1) Մի օր . 'ի կամսկա իւր . . . պատասխանի մատուցանէ :

(2) Յօրհան Էփ Ըստ . զոր յաւելար ըստ միայն :

Նախադադ (1) տառնամանեաց ցրտութիւնն ,
 և գարնանային հարաւահողմն շնչեաց՝ զոռ-
 դնն փոխաբերեաց , ապա ոստիկանն (Յուսուֆ
 բազում երիվարս արաւարս սօսս և ահապա-
 րանոցս պատրաստեալ՝ բազմազանս ուճնա-
 յարմար զարդուք և զինուք ոսկեսանձ ոսկե-
 նկար պաճուճանօք , այլ և թագ եւս յոսկեոյ
 տփերոյ կազմեալ , և ինմա յելուզեալ յե-
 ռեալ վարսակալ մարգարոտատող տպազար-
 դութիս . և այլ եւս ահանս պատուականս , և
 բազում և երեւելի զգեստս սորբունականս
 ոսկեճամուկս և շղսշատեռն հրաշանկարս ,
 միանգամայն առաքէ ի պատիւ մեծարանաց
 արքային Սմբատայ : Եւ Եւրոի երիցու-
 որդեոյ արքայի նորանշան իմն պատիւ յար-
 դարեալ իբր օղտպարիկ իմն երիվար գեղե-
 ցիկ զարդուք և զինուք և պերճապաճոյճ՝
 երանգս զգեստուց , և կամար ականակաս
 ընդ մէջ ածեալ , և կացուցանէ զնա իշխան
 իշխանացս Հայոց : Բայց և ես եւս՝ որ զայս
 քրեցի , պատուեցոյ պատուասիրաբար յոս-
 տիկանէն զգեստուք՝ ըստ օրինակի կարգիս .
 և ջորի պաճուճաբար ոսկէղօծ զարդուք ա-
 ռաջի մատուցանելով ինձ : Իսկ արքայի խը-
 թսխ լեալ ի բարեձիր պարգեւս նորա , և

(1) Մի օր : ձիւնախաղաց :

ընկալեալ մեծաւ շնորհակալութեամբ , ոչ ալ
 սակաւ ինչ քան թէ բազմամասնաբար յիւր
 մէն եւս նմա ընծայէր բարեվայելուչ և
 չքնաղաաես և երեւելի վարդս հանդերձա-
 նաց , և նկարակերտ կազմուածս բազմակա-
 նաց կարմբս թեամբ պղանց , և ըմբակս և
 նուագս . և կամար 'ի համակ ոսկւոյ՝ գործ
 հռոմայական ճարտարաց , յերանգս գունակ
 գունակ աստիւղոյ , տաւալ եւս տամապա-
 յոյիկ յաւելուածով քան զմիանգամայն իսկ
 ընկալեալն առ 'ի նմանէն : Եւ ապա յուղար-
 կեալ (Յուսուի յարքայէ՝ գնայ 'ի կողմանս
 Լիորպատականի :

Իսկ աշխարհիս Հայաստանեայց յաւուր-
 ոքն յայնոսիկ այց արարեալ Տեառն , և պա-
 տապարեալ և յաջողեալ 'ի բոլոր բարութիւ-
 նրա , բնակեցան իւրաքանչիւրոք 'ի ժառան-
 գութիւնս իւրեանց , և սեփհականեալ զեր-
 կիր՝ անկեցին այգիս , և արմատացւցին բու-
 բաստանս ձիթենեաց և պարտիզաց . հեր-
 կեցին հերկս արտաքոյ փշոյ , և կթեցին
 պոռուղս հարիւրաւորս . զեղան շտեմարանք
 ցորենոյ 'ի ժամանակի լրութեան հնձոյ .
 լցան գուրբ գլինոյ 'ի կուծս այգեստա-
 նեայց , և լերինք զցնծութիւն զգեցան , զի
 բազմացան 'ի նմա արօտականք անդեայք ար-

Ջառոց և հօտք ոչխարաց : Եւ գլխաւոր նա
 խորարք մեր յապահովացեալք և հանգու-
 ցեալք 'ի հինից աստատակաց , շինէին եկե-
 ցիո վիմարդս հաստահեղոյս ձուլեալ կրով՝ 'ի
 մէնտատանս և յաւանս և յագարակս : Բայց
 առաւել եւս քան զյոլովս հայկազանցն գը-
 րոհի իշխանն Գրիգոր , և նորին եղբարք Սա-
 հակ և Վասակ , որք հայրենական սեփհա-
 կանութեամբ տիրէին գաւառացն , որք շըր-
 ջապատեալ կսն շուրջ զեզերք ծովակին Գե-
 ղաճայ : Եւ այսպէս վիճակ ցանկալի լի պրո-
 ղատածօլ արգասիւք պարարտութբ առ-
 հանաւորակ ամենեցուն տուաւ ձբի նորին շը-
 նորհօքն Նստուծոյ . և ի նորին (1) յարմար կազ-
 մածոց . 'ի տանէ Տեառն բղիւշի աղբիւք բա-
 րեաց ըստ մարգարէին , և ոռոգանէր զձորն
 վիճակոց : Ի վերայ սյսոցիկ բարեբաստու-
 թեանց՝ Թագաւորն Հոռոմոց՝ Եւսն ոչ
 ինչ սակիւս նախախնամէր զարքայ Սմբատ
 իբրեւ զորդի սիրելի , անքակութեամբ ընդ
 նմա բերելով ուխտ միտքանական սիրոյ , և
 բազում ընծայս և պարգեւս և պատիւս ամ
 յամէ առաքէր : Իսկ և Սմբատ 'ի շնորհակա-
 լութիւն բարերարութեան արքային Հոռո-
 մոց , առատաձիւր պարգեւօք հատուցանէր

(1) Ոսկի . և նորին յարմար կազմածոց 'ի տանէ :

զգարձ փոխարինին տանապատիկ յաւել
լուածով: իբրեւ վեհագունի քան զինքն
և հօր հարազատի:

Գ Լ ՈՒ Խ Խ Ա.

Յաղագս պատերազմին Կոստանդնի Լիւթարյոց ազ-
գային և ընթանման նորին, և արելո-թեան Լիւթնէրսէկի
ընդ Սթեփան:

Օյայտու ժամանակսու թագաւորն իւ
գերացւոց Կոստանդին յայլանդակ բարո
դժնեայս դաւածանեալ, և ոչ ամբարձեալ
զսչս յուղղութիւն՝ քան թէ ՚ի խորհուրդս
չարութեան, զօրո գումարէ, խաղաց չուէ
գնայ զհիւսիսային կողմամբք որ ՚ի ծործորսլե-
րինն Կովկասսու, միանգամայն իսկ և յաշ-
խարհն Գուգարացւոց, և որք մերձ ՚ի դը-
րունս Լիւթնաց բնակեալք են՝ զի ընդ իւ-
րեւ ձեռամբ զնոսա նուաճեացէ: Եւ վասն
զի ազգքն այնորիկ հաւանեալք և հնազան-
դեալք և նուաճեալք էին ընդ ձեռամբ ար-
քային Սթեփանոս, գրէ ապա թագաւորն
Սթաց Լիւթնէրսէկի վաղ ընդ փոյթ առ թա-

գաւորն Լեւերացւոց, վասն զի փեսայ նորա էր, ցրել 'ի բաց քակել և կորուսանել 'ի սրտէ զընդունայն և զսպիրատ և զանստի խորհուրդն, և ոչ շամբուշ մոռք ընդ վէհսն քան զինքն հակառակել: Իսկ իբրեւ լսելիք խցան նորա, և բանից ունկնդրութիւն հեռացաւ, և ոչ բերաւ 'ի խորհուրդս իմաստութեան, ապա արքայ Սմբատ զօրու բազմի գլուխ իմն 'ի միասին տուեալ, և ընդ իւր եւս առեալ զԹագաւորն Սրաց, գընացին 'ի միասին հրոսակ ընդ առաջ Լոստանդնի: Այս իբրեւ ետես թէ ոչ կարէ ընդդէմ նոցա կալ, ընդ կրունկն յամրոց վայրս ինչ գարձեալ որջանայ՝ հայցեալ 'ի նմանէ զհաշտութիւն: Իսկ արքայ զաներ նորա Լորներսեհ և զոմանո եւս յիւրոց նախարարաց առաքէ խօսել ընդ նմա 'ի խաղաղութիւն, որք իբրեւ 'ի հանդէս⁽¹⁾ միմեանց բերան, և դեգերեցան 'ի բանս ինչ, յանկարծակի ըստ հրամանի Լորներսեհի նախարարք արքայի ձերբակալ արարեալ զԹագաւորն Լեւերացւոց՝ ածեն առաջի իբրեւ զու մի յայծեաց, զայն՝ որ իբրեւ զառիւծ 'ի մորուոյ իւրմէ ելեալ, վարանէր վատնել վարատել զազգս: Իսկ արքայի Սմբատայ բա-

(1) Ելիս Գի. հանդէս:

դուժամրոցս յինքն գրաւեալ 'ի Վ ուրի աշխարհի, և կուսակալս կողմանց այնոցիկ կացուցեալ, առեալ զեգերացին Կոստանդին ընդ իւր ածէ, 'ի դիպահոջ կացուցեալ յամուրն Մի երկաթի շղթայիւք. սակայն ոչ քամահանօք ինչ, այլ կրկին պատուով առաւ տացուցեալ նմա զամենայն հանդերձանս, և ռոճիկս սկիտոյից ըստ անդստին բարեբարոց մտաց իւրոց: Եւ այնպէս ապա ամիսս չորս միսայն զնա սրահէր յարգելոսնի բանտին:

Իսկ իբրեւ ետես զերկաթառտկութիւն Եգերացւոցն, որք շեշտակի ճեղքեալ, և թէ հանգերձեալ են զայլ ոմն բռնաւորացոյն քան զԿոստանդին կացուցանել իւրեանց թագաւոր, ստուգագէտ իմացմամբ ոչինչ զանգիտէր փութանակի զնա արձակել, և հաստատել 'ի կարգս առաջնոց տէրութեան իւրոյ: Եւ վասն զի փեսայացեալ էր նա թագաւորին Վ րաց, իբր'ի շնորհակալուս զայս նմա առնէր. և երկրորդ՝ զի թերեւս իբրեւ զձեռնասուն իւր, յայնմ հետէ նա գտցի 'ի սակի հնազանդութեան՝ յաղագս առ նա անցուցանելոյ զբաղում երախտեացն տեսակս: Եւ ապա զգեստաւորէ զնա թագաւորական զգեստու, և դնէ խոյր սակի ընդելլուղեալ մարգարտով 'ի գլուխ նորս, և

ականակուռ ոսկի կաճաղ ածէ ընդ մէջ նորոս
 Եւ այլ իմն վայելուչ կազմուած ըստ ուղե-
 ւորութեան պիտոյից նմա յարդարէր, և զօր
 'ի ձեռս նորա գումարեալ առաքէ զնա յաշ-
 խարհ տէրութեան իւրոյ: Եւ իբրեւ չոգաւ
 հաստատեցաւ, և միաստեմեայց զիւր սեպ-
 հական տէրութիւնն, 'ի բազում հնազան-
 դութի և մտերմական ծառայութիւն համա-
 խոհութե՛ն զինքն օրքային Սմբատայ բերէր՝
 սակս հայրաբուն նախախնամութեան նորա
 սու նա, հէշտ և բաղձալի զայն իւր վարկեալ:

Իայց թագաւորն Վրաց յաւէտ իմն ըզ-
 չարեալ վասն արձակմանն Կոստանդնի, իբր
 'ի պատճառս հակառակութեան կամ մար-
 տից և թշնամութեան (1) զոյն գործեալ, և
 յայնմ հետէ և անդր աննախանձ (2) պարգե-
 ւատուին իւրում Սմբատայ 'ի դրգռութի
 մարակաց զինէր, թէպէտ և ոչ յայտնի: Իսկ
 Սմբատայ զարմացեալ ընդ թերի խորհուր-
 զըս նորա, ոչ 'ի բանի ունէր զհորայն կա-
 ռավարութիւն կամաց որ 'ի չարն, այլ միշտ
 զինքն յաղթանակէր 'ի սէր նորա, վասն զի
 ոչ բերիւր յիմաստս նորա խռովութեւր միտք:

(1) Ի խառն օր. և ի՛ր կամ մարտից և թշնամութեան:

(2) Եւրէ օր. նա նախանձ: Մի օր. նախանձ, եղաւ ըստ
 իմաստին:

Յաղագս չար-իեան Հասանայ և Լ'արներտէկի ընդ-
րէ՛մ Սէբասայ արքայի՝ առ ՚ի սպանանել զնա :

Իսկ ոստիկանն Յուսուրի զայսու ժա-
մանակաւ յապստամբութիւն զինքն զինեալ
ընդդէմ ամիրապետին մեծի . ոչ սակաւ ինչ
գործէր նախաձիրս ընդդէմ նորա , ՚ի բաց լը-
քեալ և ընկեցեալ և ՚ի կոխումն գռեհաց
տուեալ զհրաման արքունի : Արում իրազ-
գաց իսկ ամիրապետին գտեալ , վաղվաղա-
կի հրովարտակս և դեսպանս յղէ ընդ բոլոր
ծագս երկրի իւրոյ տէրութեանն , և վըէժ-
խնդրութիւն յարուցանել Յուսիայ անի-
րաւ ապստամբին : Իսկ սմին ոյսմ սակի ա-
պա և առ արքայ Սմբատ յղէ զոմն սբառուա-
կան քարտուղար իւր անշուշտ հրովարտա-
կաւ , զի և նա եւս միջամուխ լիցի զօրու
բաղմաւ երթալ ՚ի վըէժխնդրութիւն Յուս-
փայ , և խոստացեալ եւս թողուլ նմա զամի
միոյ զսակն արքունի : Իսկ թագաւորն թե-
պէտ և յաւէտ դժկամակ այսմիկ գտաւ վա-
սըն դաշանց սիրոյն՝ որ ընդ Յուսփայ եղեալ
էր , սակայն ոչ կարսցեալ մերժել լքանել
՚ի բոյ զարքունական հրամանն , ահամայ առ

ականէ քարտուղարի, զօր գումարէ, գունդ
կազմէ, 'ի զէնս և 'ի զարդս պատրաստէ զա-
մենեան, առաւել զինքն քան զյոքունս
ցուցեալ 'ի վրէժինդրութիւն աստամբին.
և արս իբրեւ հազար մի՝ որպէս թէ թուե-
ցուցանէր կարապետ առաջի իւր առաքեալ
ընդ կողմն Վասպուրականի ընդ այն չուելոյ:
Եւ իբրեւ գնացր 'ի նմանէ քարտուղա-
րն, ապա արքայ հրովարտակ 'ի ծածուկ ա-
պաքէ ոստիկանին (Յուսիսայ, իբր թէ 'ի
թիկունս օգնականութեան նմա զայն զօր
գումարեալ, և ոչ 'ի պատճառս թշնամու-
թեան ինչ ընդ նմա բերեալ: Իսկ ոստիկանն
թէպէտ և յինթեռնուին զհրովարտակն ան-
սացր բանիցն, սակայն 'ի ստորելոյ սարգող
չար լեզուաց՝ հակամէտ 'ի չարն բերէր. և
դարձեալ իբրեւ յամուր որջս 'ի չար խոր,
հաւրդս իւր բունեալ հին վիշապն, խնդրէր
ժամ դիպող թափել զթոյնս յարքայն և 'ի
նսւաճեալս նորա. տապալել, քանդել, հրը-
գեհել, ճարակ սրոյ զամենեան տալ: Իայց՝
ոչ կամեցեալ յայտնել առ ժամայն զչարու-
թիւնն, գրէ պատասխանի նամակին՝ որ ր
վերայ ունէր զաւետիս կենաց, և 'ի ներքոյ
զգառնութիւն մահու: (Եւտ այսորիկ ասա
հաւանական միտս (Յուսիսայ իւր ստացեալ,

և 'ի հարթայարմար հնազանդութիւնն առնել
 լապետին բերեալ, զպետութիւնն կալուածոց
 նորա դարձեալ առ նա նուաճել տային: Այս
 այնուհետեւ ապա յերկոցունց կողմանց՝
 յամիրապետէ անտի և (Հռովմայ ստեփան
 նէն բան պատգամաց առ արքայ սաստկա
 նայր կրկին ուժգնապէս հայցեալ տալ բոլ
 սակն արքունի, այլ և զանուր լծոյ ծագա
 յութեանն ծանրաբեռն գրեալ:

Իսկ Սմբատ, վասն զի բռնադքսութեամբ
 զդէմ չկարէր ունել, և զոճիրս մնասուցն
 առ 'ի նոյանէն առձեռն պատրաստ տե
 սանէր, ելա 'ի մաի դնէ՝ զի թէ զմիոյ առի
 զտակն լնուլ բաւականասցի, և զամբարս
 չարութեանն առ ժամացն արտաքս տրոհեալ,
 զապագայն ապա այցելութիւնն Նորաճոյ
 հոգասցի ըստ նախախնամող զօրութեանն
 իւրոյ: Այս սուպ ընդ բոլոր աշխարհս տե
 րութեան իւրոյ հինգերորդել հրամայէ զա
 մենայն երամակս ձիոց, և զանդեպս արջա
 ռոց, և զհօտս ոչխարաց, և տալ 'ի զրադատ
 սուգանս սակին. 'ի միտս իւր զսոս միայն
 զետեղեալ բերեալ, զի թէ միտին յարբու
 նուստ խաղաղութիւն գտցի, չորիւքն գիւ
 րաւ զապրուստ անձանց մարթի վճարել:
 Իսկ եթէ 'ի բաց տարեալ տրոհի խաղաղաւ

Թիւնն , և ոչ 'ի հինգն եւս միանգամայն
զոնղի առեալ պիտառացի ինչ կցորդու թիւն
կէնաց մարդկան . և զայս ապա տրարեալ ,
զվճար առնոցր այնմ ամին տակ : Իսկ այսոքիկ
տապա յաչո նախարարացն աղքայի յաւէտ իմն
ծածոր համարեալ թուէր , զանգիտացեալ
տգիտութար զառ 'ի յապայան՝ որ գալոցն էր
ձաղանս և ձաղկանս :

Լ'պա ոմն 'ի պատուական նախարարաց
անտի՝ Հասան անուէն , որ իշխան և հրա-
մանատար էր բոլոր տէրութեանն արքայի ,
և չէր որ բնաւ որ ընդ ձեռն (1) նորա իշխէր
ելլննել , այլ և ինքն իսկ Թագաւորն միշտ
բանի բերանոյ նորա անուայր լսել . սա ապա
զԱ. քիտոփայն կրելով կիրս չարի , և զձախող
և զանաղդակ իրաց բուռն հարեալ , զսպա-
նութեան խորհուրդ խորհէր արքայի . եւ
չար անջրպետ 'ի մէջ արկեալ՝ քակէր յար-
քայէ զոմանս , և յայլոց եւս նախարարացն
Վանանդացեաց և Հառուենեաց զհամազ
գիտ իւր զգլխաւորս՝ իբրեւ արս հնգետու-
սանս : Եւ յիւր կորստեան կեղծաւորութեն
բերեալ բանս ծածուկս ընդ Թագաւորին
Վրաց , հաստատեին սպանանել զԱբստո ,
և փոխանակ նորա զնա կացուցանել հրամա-

(1) Ամենայն ոք . անիկն՝ որ զձեռն :

նատար Հայաստանեայցս, միայն թէ ընդ նոսա 'ի գործ չարի մասանցն բերցի : Իսկ նորա 'ի նոցանէ վաղվադակի հրապուրեալ : այնուհետեւ համագունդ միջամուխ լինէին 'ի բանս սպանութեան արքայի : Եւ տապա զոմն Հաւնուելի՝ զանեւ Հասանայ, որ միտ բանեալ էր 'ի չար խորհուրդս նոցա, քաջա լերեալ յուղարկէին 'ի սպանումն արքայի, և զայլ եւս համախորհուրդս ընդ նմա միա բանեալս. որք երթեալ չուեալ 'ի պամաճառ ըստ ծառայութեան արքայի, և իբրեւ ընդ գրուանաւ զխաւարային խորհուրդս ծածկեալ՝ փնդրէին ժամ գիպող :

Իսկ թագաւորն Վրաց, և երկրորդն Մաքիաոփէլ Հասանն, և այլ ևս միաբանեալքն ընդ նոսա իբրեւ հասին յայն օր պայմանի՝ զոր վասն խողխողմանն արքայի եգեալ էին ընդ Հաւնունուոյն զոր առաքեցինն, և կարծէին կարել կարկատել ինչ զգրաւ սպանմանն, պո մղձկեալ սրտիցն ոչ ժուժեալք՝ շտապով տագնապաւ ելանէին զօրու բազմաւ 'ի կողմանս գաւառին Շիրակայ : Եւ իսկ և իսկ ապա Հասանն տալի զամբոցն Մանուկ 'ի ձեռն Մտրնեբսեհի, և ինքեանք արձանացեալք դագարէին յարքունական ապարանսն Մարագաւորից, վասն զի արքայ Սմբատ էր 'ի

ռահմանս Տաշրաց : Լ՛ղդ ապա յոմանց ար-
քայի լինէր վասն գործեցեալ դաւաճանու-
թեանն մի ըստ միոջէ , և վասն Լ՛որներսեհի
և Հասանայ և նորին համախոհացն , որք սու-
ձեռն պատրաստ եկեալ հասեալ որջացեալք
էին Աշրագգաւորս : Իսկ իբրեւ իբքն ստու-
գապէս յայտ եկին , վաղվադակի ստիպով
հինի ճեղով հասանէ 'ի Շիրակ գաւառ .
ապա Լ՛որներսեհ և Հասանն տեսեալ եթէ
խորհուրդ տպանմանն ոչ ել 'ի գլուխ , ահ
երկիւղի զնոսա պատեալ պաշարեալ էր .
տոնչս ստեպ ապա յաւարի տռեալ զորս 'ի
ձեռն ըմբռնեցաւ , այլ և զկարտոյ բազում
որ եղեալ պահիւր յամրոցին Լ՛նի , փա-
խըստեայ յամուրսն Տոցոց շուեալ անդ ան-
կանէին :

Իսկ իբրեւ գոյժ աղակի աղաղակին ընդ
որորտա տէրութեանն արքայի սփռիւր , ա-
մենայն պատերազմող մարտիկ զորք անցեալք
'ի հանդիտի , զմի սիրտ առհասարակ յին-
քեանս բերէին և զմի զինուորութիւն զի-
նուորէին , և զմի զբահ ճշմարտութեան ա-
զանէին , և միապօռեալ քաջագօտի պըն-
դէին զմէջ . և զմահա իւրեանց իբրեւ զան-
շուշտ կեանս 'ի վերայ վեժժինդրութեան
թագաւորին համարէին : Եւ այսպէս ապա

համագումը հասեալ ժողովեալ սու թագաւորն, չուէ գնայ 'ի դիմի հարկանել ոսոխին չարի, և այլոցն եւս ապստամբ դառնացողաց: Ար իբրեւ հասանէին յաշխարհս տէրութեան Ատրնէրսեհի, ամենայն այր առանձին գրեթէ ըստ 'Բաւթի զինքն զինեալ 'ի նահապետութիւն, ոչ 'ի պարսպարեւ զմինն. միայն զլուրն մեղէն, այլ բազում արամբք պատերազմուիցք արեան ճապագիւ հեղուին. որոց ոչ տուեալ թոյլ արքայի, թէ անձն սրմեղիցէ՝ նայն և կորիցէ. 'ի բաց տարեալ արոհէր զաւրն յարանց անմեղաց, և միայն զպատարարսն 'ի ձեռն սալ հայցէր: Ապա Ատրնէրսեհ իւրովի իսկ զհրապոյրս չարիմացութեանն խոտովանեալ՝ զթագութիւն յարբայէ հայցէր: Իսկ հեզահաճեցորն ցածուն մտօք ընկալեալ՝ զհաշտութիւն մարնձեռէր, և զերեց սրդի նորա 'ի պայման պատանգի առեալ ընդ իւր անէ, և բզդրժող զնախարարսն զիւր առհասարակ 'ի նմանէ 'ի ձեռն առեալ, և զամենեցուն աչան խաւարեցուցեալ կուրութեամբ, առաքէ ապա և զոմանս առ արքայն Հոռոմեց, եւ զոմանս առ թագաւորն Եդերացւոց: Եւ այսպէս ատուածախան իմն դոգցես տեսչութիւն հաստատէ կրկին զթագաւորուն իւր

Յաշտու հակառակ լափառորելոյն Վազկայ Արծ-
 ըրնայ, որ եղև պարճառ խոռվելեան Տեճի :

Օյաշու ժամանակաւ գլխաւոր և գա-
 հերեց իշխանն Վազկի Արծրունի աղեր-
 սահայց յարքացէ Ամբաստայ լեալ, առ ինքն
 դքադարն՝ Նախջառան խոկար դարձուցա-
 նել, իբր թէ 'ի հաւու և 'ի հօրէ նոցունց
 իսկ տան և ազգի պատշաճեալ և նուա-
 ճեալ ունէր զնա, և զգլուխուն իւր զո-
 րոշումն քարաքին առ յիւրմէ վարկանէր :
 Իսկ արքայ՝ վասն զի յառաջագոյն տուեալ
 էր ձիրս պարգեւաց Ամբաստայ իշխանին
 Ախականի, սր արտաքո բերէր միշտ զինքն
 յընդունայնակաց հպարտութենէ, և մը-
 տերմական ծառայութեամբ կատարէր ըզ-
 բոյր ստատահարկութիւն նորա, ոչ կամե-
 յառ զձեռագիրն իւր 'ի ձեռաց իշխանին
 յախշտակել, և ոչ զընծայեալն նմա մեծա-
 րանս՝ յանորդանս արհամարհանաց դար-
 ձուցանել : Ինչ որ յաւէտ իմն իշխանին
 Վազկայ դժգմեալ դրժուրութեամբ չարա-
 հառակ (1) առ արքայ լինէր, և ասոյա բա-

(1) Մէ օրի • չարահաւան :

զուժ նուէրս ընծայից եւ պատարագաց
պատրաստեալ, չուէր գնայր առ ոստիկանն
(Յուսուփ 'ի Պարսս. և առաջի մատուցեալ
զխորհրդականն իւր ընծայս, զղրկանաց ամ
բաստանութեան իւրոյ բան բարձրաբար
բառ զօրացուցանէր զաղբայէ : Իսկ նորա
ախորժարար ընկալեալ, տայ նմա թագ աղ-
բայական և պատիւս և պարգեւս աղբու-
նականս, 'ի քակտումն միաբանութեան նոցա
զայն հնարեալ գործել, զի դիւրադաւ (1) լի
ցին այնուհետեւ երկսքանչիւրքն առ 'ի նը-
մանէ դրժելոյ : Եւսկայն 'ի ծածուկ իմն ըստ
սողնոց սպրդեալ իբր 'ի ծերպս միմայ, ոչ
բերէր առ ժամայն 'ի զգայութիւն զգործե-
ցեալ իրակութիւնն. բայց իբրեւ եկն թա-
գակերպեալ իշխանն Վազիկ յաշխարհ իւ-
րոյ տէրութեանն, ոչ ասկաւ չփոթ տրտու-
մութեան առհասարակ զամենեքումք զե-
ղոյր. վասն զի իրազգացք լինէին խաւարա-
սէր խորհրդաց ոստիկանին, որ զկորստական
դուռն բանալ հանգերծեալ էր, զոր ոչ այլ
ուսմեք՝ քան թէ լ'ատուծաց գոյր կարողու-
թիւն փակել (2) զնա : Եւսկայն աղբայ ծննդաւ
գործեալ 'ի միտս իւր բարեաւն յաղթել
չարին, ոչ կասեցուցանէր հաստանել նմա ըզ-

(1) Մի՛ օրի. դիւրաւ լիցին : (2) Երեւ օրի. փակել զնա :

տակ սովորական ծառայութեանն, մինչեւ
տարաւսպուռ մերկացաւ չարութիւն նորա :

Իսկ արդ՝ իբրեւ բացաւ պատրուակն,
գեկուցաւ մեզ մոմոռումն և սպառնութիւն
փայտոցն գազանի Հագարացոյն, ըստ բա-
րոյականն (1) կամեցողի արքային Սմբատայ, և
պարզ եւս նախարարացն սագրեւոյ, դէմ ե-
դեալ ես տարագէմ գնացի ՚ի Պարսս Նոր-
արտասկանին առ ոստիկանն դառնացող, ըն-
ծայիւք և պատարագօք բազմօք յարքունի
Թանգարանաց, երեւելի սակեճամիւկ ըզ-
գեստիւք, և ՚ի նկարակերպ կանանց ոստայ-
նանկութեանց բազում բազմականս կազ-
մեալ, և բազում ձիս և ջորիս ՚ի զարդս և ՚ի
զէնս յարդարեալ, այլ և գանձս ոսկւոյ և ար-
ծաթոյ : Այլ միայն զայսոսիկ, այլ և ՚ի տանէ
որբարանաց մերոց ըստ ձեռին բաւականի
ընդիս առեալ տանէի նմա ՚ի նպաստ օժտու-
թեան, զի Թերեւս նախ քան զգլխումն
Թաւնից նորա և զխառատութիւն քարանց ե-
կեղեցւոյ որբոյ և զկորստական գերջութի
Ժողովրդաց Վրիտասի, մարթացից հեաթ ա-
ղաքս ինչ խաղաղութեան առ ՚ի նմանէ գը-
տանել, զի մի սպառսպուռ մայր Սիոն ըստ
նմանութեան մօր անզաւակասցի յորդւոյ

(1) Բնակ, ընդ բարոյականի :

իւրոց : Եւ թէպէտ և ՚ի սկզբան բարով ի
մին ընկալեալ, և արքունական պատուով և
պաշտամամբ լաւագունիւ առ ՚ի նմանէ պա-
տուեցայ, և յանձն եւս առեալ ամենայն ի-
րօք զհաշտութիւն աշխարհի շնորհել, և ար-
քայի զխաղաղութեան կեանս, ոսկայն կազ-
ծեմ ՚ի սաղարկայ նմա ՚ի մերոց աստի՝ պատ-
ճառս առեալ զընդունայնակաց հարարութե-
թիւն ապիրատութեան, ոչ թերեւս ըստ
յառաջակաց բանիցն վարհուրդն հարթու-
թեամբ հաւասարել : Եւ այնուհետեւ մաս
հացու խարդախութեամբ փոտրանդեալ ըն-
քանէր զիս, և ՚ի դիպահով բերեալ ՚ի խա-
ւարչաին տեղւոջ, և շրջապատեալ բազում
որահնակօք, և գատափետ աղաղակն զիս պա-
շարեալ՝ յապուշ իմն կացուցանել :

Եւ քո՝ մինչդեռ տոթալիս շարժեցեալ գայր
՚ի վերաց իմ ընդունայնակաց հարարութիւն
ոտոփկանին, յանկարծակի զօրէն իմն օդա-
պարիկ թռչնոց գայր հասանէր առ նա մարդ-
պանն Հայոց Վուրգէն՝ եղբայր թագաւո-
րեցեայն Վազկոյ, անիորձ և անկիրթ մի-
տօք համոզել զօտոփկանն վասն յաշխարհս
մեր գաղց և ելանելոց. և ասպա կորուկով
կշռեալ զեքկրպագութիւն իւր նմա, և մա-
աուցեալ զընծայն առաջի նորա, և ՚ի նմա

նէն ընկալեալ զպարտան պատուին պայմանի
դառնայ անդրէն՝ հրաւիրակ յօստիկանէն ա-
ռաքեալ եղբօրն իւրում գալ առ նա : Իսկ
յետ ամսոց ինչ ապա գայ հասանէ Թագա-
ւորն Վազիկ ըստ խոստման բանիցն և ըզ-
գործն կատարեալ, և ըստ վարժից իմն և
հրահանգաց կրթութեան զպարտս մանքմա-
կոն տակին վճարեալ, և ՚ի լիապատար թան-
գարմանոց իմն նմա ընծայաբերեալ, ամե-
նայն պատուամբ բանի խորհրդոց հոցա առ
իրեարս այս և եթ գաանէր, հորդել յար-
գարել զըս ճանապարհին ՚ի Հայս, և առ-
հառաքակ զիրերաց զվրէժ խնդրել յարքայէն
Սմբատոյ : Ոչ խնայեալ եթէ հուր հոգեհ-
եալ յոր հողմ և կարէ գնիւթ լուցկեաց գը-
տտնել՝ անաչառապէս ճարակի յայրել և յա-
պտկանել, և ապա կրկին Թագիւ առ ՚ի նմա
նէ որսովեալ, և այլ եւս պատուասիրութիւ
մեծարեալ դառնայ՝ հանդերձեալ զինքն ՚ի
կարապետութիւն գալտեանն օստիկանին ՚ի
Հայս Վայց ես ակնակառ ոյց իմն ՚ի գալուստ
Թագաւորին Վազկայ լինէի, զի Թերեւս ՚ի
օագրերոյ նորա լուծումն ինձ ՚ի կապարանէն
լինիցի, որպէս և քրիստոնէական պարան պա-
հանջէ : այլ ակնկալութեան ոչ հանդիպեալ,
այլ ևս չարաչար ըստ մեղաց իմոց կապեցայ :

Իսկ իբրեւ գարնանային հարաւահողմ
զձմերայնոյն ժամանակ ցրտութեանն իբաց
մերկանայր, ապա ոտոիկանն գումարտակ դո-
րու բաղմի կազմեալ, չուեալ խաղայ գայ
հասանէ յաշխարհս մեր անհաշտ խռովու-
թեամբ սրտին մոմուեալ, զկնի իւր և գիտ
կապանօք տանելով: Եւ ապա դիմեալ հա-
սեալ ի՛նչօրջաւան քաղաք, և անդ աւուրտ
ինչ զետեղեալ, մինչեւ կարապետքն հրաւի-
րեալք՝ Իագիկ և Իուրգէն գային հասանէ-
ին, և գունդք գունդք լինէին: Իպա զօրէն
իմն հրոսակաց դիմէ ելանէ նախ զկողմամբք
Սիւնեաց աշխարհին: Իսկ գահերէց գլխա-
ւոր իշխանն Սիւնեաց համազուն եղբարքն
իւրով և համագունդ զօրօք աճապարեալ
ունէին զանցս մտիցն, և զկիրճս ճանապարհ
հացն արիական քաջութեամբ ըստ հոյակապ
անուանակիր հռչակութեանն. զէն ի վեր
առեալ, առնաղէն վառեալ, և զբազումս
թաւարդոր խաղացուցանէին: Իայց վրան
զի այցելութիւնն Լատուծոյ անտես արար
զնոսա, ոչ զօրեցին զօրաւոր կատաղու-
թեանցն թշնամեաց հերքել զնոսա, այլ փա-
խստեայ յամուրա քարանձաւաց և ի ծործո-
րբս լերանց բարձանց անկանէին: Իսկ անօ-
րէնն ընդ կրունկն ի նոցանէ դարձեալ, զո

բլրս միանգամ ⁽¹⁾ գտանէր յաշխարհէն փա-
խըստէից տեռազերծեալ և մնացեալ յետ-
կոյս , զոմանս ճարակ սրոյ տային , և զայլս
սմանս 'ի գերութիւն վտարանդեալ : Եւ այս
լինէր յաւուրս տօնի մեծի պատեքի Օտա-
կոց , և յերեքհարիւրորդի յիսներորդի ու-
թերորդի չըջագայութեան թորգոմեանս հա-
մարոյ :

Իսկ ոստիկանն իբրեւ աւուրս երկոտա-
սան անդր երեկօթս արարեալ , անցեալ գը-
նայր զարեւելից հիւսիսով 'ի մայրաքաղաքն
'Իսկին : Եւ անդ տպա զետղ առեալ յեզը
գետոյն Երասխայ , ժողվաղակի գոյր հասա-
նէր առ նա տէրն Սիւնեաց Վոսիան , անձ-
նատուր լինելով 'ի սպասաւորութիւն ոստի-
կանին : Ինդ որ յաւէտ իմն սխրացեալ , եւս
քան զեւ զօրանայր 'ի գրգռութիւն չարու-
թեան ընդ արքայի : Եւ ապա 'ի խաբէու-
թիւն մտաց զինքն զինեալ , առաքէ առ ար-
քայ Սմբատ , զի թէ բոլորապէս զսակ ա-
մին հատուսցէ նմա , զխաղաղութեան սրայ-
ման անշուշտ նմա պարգեւեալ՝ անցեալ գը-
նասցէ : Իսկ նա թէպէտ և գիտէր ոչ ուրախ
լինել 'ի բանս պատգամաց խաւարասէր թըշ-
նամուոյն , սակայն 'ի մեղադրութենէ առ

(1) Երէտ օրի . միանգամայն :

տուածայնաց և մարդկայնոցս արուսթս զին-
քն որցեալ ⁽¹⁾, տայր վաղվաղակի զինդիրն՝
իրբեւ կշիդս վաթսուն հազար դահեկանաց,
զոր իրբեւ առնկալաւ, իսկ և իսկ գհեա-
երթեալ ճեպէր Սմբատայ մինչեւ յաշխարհ
Վ՝ ըաց տարեալ մկեալ հանեալ գնա, մինչև
անկաներ մերձ յանմատչելի ամուրսն Կղար-
ջաց։ Իսկ զիս արգելեալ ՚ի քաղաքն Վիլն
՚ի մետաղս բանտից և երկաթի կապարա-
նաց ⁽²⁾, կրեցի այնուհետեւ ՚ի դահձայ ան-
տի մահահոտ իմն լուտանօք գանս և բան-
տրս և գելարանս և արգելարանս ՚ի խառապ-
ջրտին տեղւոյ և յանձուկ վայրս։ այլև ՚ի
փրապս և ՚ի փհն խորոց ընկեցայ սաստիկ
և դառն կտտանօք։ Եւ պահապանացն սառ-
տիկ աղաղակն և ճսւնն դատափեալ՝ միշտ բռ-
հեռացեալ հաւտաներ ՚ի լսելեաց իմոց յերե-
կոյէ մինչեւ ցառաւօտն, և սակա այնորիկ
բարձեալ էր յինէն նինջ արտեւանաց և
հանգիստ իրանաց իմոց։

(1) Մի օրի . սրոցեալ։

(2) Երկու օրի . կապանաց։

Յաղագս անյնապար լինելոյ Յոսափայ Աշտիկի ստեղծութի, և աղապար-իւն Յովնանու Կաթողիկոսի:

Իսկայոց ոտտիկանն Յուսուբի ի բողոք եղանակս ամարայնոյն իբրեւ զանգառագեղ առ իւժ մումնեալ, և յորս զինքն Սմբատայ պատրաստեալ, այնպէս ի բազում առուս գեգերէր: Սակայն ոչ կարացեալ սանանել ինչ նմա յայնմ նուագի, սակո ի լեքինս բարձունս ամրանալոյն և ի խաբարիս ձորս և յամուրս քարանձաւաց, ապա չուէ գայ դարձեալ ի Ղլին քաղաք: Ընդ սպաս թնդ տուաջ եկեալ հասեալ լինէր նմա չքնաղա գեղ և առատամիտ և առատածեռն ի պար գեւս բաղձոց սպարասլետն Հայոց Աշտիկի բողոք սրդի արքային Սմբատայ, ինքնակամ դիմադրաւ երթեալ հասեալ անձնատուր լեալ, և ի հնազանդութիւն Հագարացոյն մտեալ. թերեւս զմտաւ ածեալ նորա զիարթամաշնորհն Յուսուբի (1), զի գնէ թէ մե նա եւս ըստ նորուն սակի գոցէ շնորհս առաջի երկրորդն Փարաւոնի, և նայնաբար դարձուցանել բաւեսոյէ ի բաղին զբարս նա

(1) Չոս օրի. Յովնէփ:

տիկանին չարի՝ ընդ ազնւոս գրոհի տան իւրոյ՝
կամ թէ ըստ անրջիցն տեսութեան՝ թերեւ
ստասցի ձեռն բաւական շտեմարանել զխոր-
հրդական ցորեանն ընդդէմ սասակացեալ
սովոյն՝ առ 'ի յապրուստ կենցաղական կար-
գաց նորս խորոյէլի , 'ի ուվամահ կորստենէ
անտի որ հանդերձեալն էր լինել : Իսկ իբրեւ
ետես զՀագարացին զայն Փարաւոն՝ որ ոչ
գիտէր զՀովսէի , և 'ի մտի առնոյր զհնարի
մաշողութեան նորա զխորհուրդ՝ առ 'ի չոր-
չարել զսողգս մեր , և զոր խնդրէր նա՝ այնք
ոչ եհաս , զանգիտեալ այնուհետեւ 'ի մա-
խացող խորամանկութենէ բռնադատին , մի-
անգամայն իսկ և 'ի մահուն երկիւղէ , և ոչ
ինչ ելի աղագս հաւոռածի գտանել մարթա-
ցեալ , այնուհետեւ ակամայ կամօք հարկե-
ցաւ ամենայն իրօք բերիլ 'ի կամս ոստիկա-
նին՝ արդեամբք և խորհրդովք և բանիւ մերձ
ձաւորութեամբ , զկնի ընթացաբար բե-
րեալ հետեւել 'ի կատարելութիւն կամաց
նորա . սակայն և այնպէս ոչ կարէ լիակա-
տար յինքն յանգուցանել զվստահութիւն
սրտի սաղապ և մնտի խաբեբայն :

Իսկ ոստիկանն առկայացեալ որջանայր 'ի
Վիլն , զգառնաշունչ եղանակս ձմերայնոյն
'ի նմա անցուցանել : Իսկ ապա այնուհետեւ

հարկեցայ ես խնդրել ելլա հրաման թողութեան յոսակմանէն, որպէս սմն երբեմն 'ի սանդարամետէն Պրոգորիադայ. և այս ոչ թերեւս 'ի զանգիտերը յառժամանակեաց մահաւանէն որ ըստ Աստուծոյ, այլ վասն զի սակս ոսկւոյ տնօրինէր, և 'ի բազմաց օգնականութենէ բազումս հատուցեալ էի զգրագատ գանձուց պարտաւորանութիւն, և այլ ոչ եւս ունէին բնաւ ձեռն բաւական 'ի հասուցանել ինչ, և ոչ ոք էր որ օգնէր ինձ, տակս այնորիկ յայս ածայ: Այլ վերին օգնականութիւնն արտաքին զիս առ 'ի նմանէ կորդեաց, որոյ ձեռք իւր լի էր արեամբ, և սակս ահի ծանր որոին Փարսուօնի փոխեաց ըստ Սոլիսի 'ի Սադիամ, և յերկրորդն Յեզարէբայ ըստ Աղիայի 'ի Սարեիթա Սիդոնեան: Այլ վասն զի չարացն գերչաց չար հէնք դեռ եւս սաստկապէս մածեալ ունէր դաշխարհամեր, սակս այնորիկ և ես ըստ տէրունեան հրամանի հալսածեալ շրջեցայ 'ի քաղաքէ 'ի քաղաք 'ի կողմանս արեւելեաց Ալուանից, առ մեծ իշխանն Սահակ երթեալ, և առ թագաւորն նոցունց Արմենիսեհ՝ որ ըստ արեւելից հիւսիսոյ Կովկասու, զի և նոքա 'ի ժողովրդենէ մերմէ և խաշն արօտի (1) մերոյ

(1) Մի օրի. յարօտէ:

էին . և 'ի նոցանէն ոչինչ սակաւ ծախս ուռչ
կաց ըստ իւրաքանչիւրումն սակի կարգէր
մեզ պարտապանաբար՝ վճարելով զպէտու ա-
մենեցունց : Եւ անտի ելեալ գնացաք 'ի
կողմանս Վուդարացւոց , և անդ բնակեցաք՝
ակն ունելով փրկութեան մերոյ 'ի Տեառնէ :

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Ե .

Յաշտիս չաջ-իւնն Աշոց և Սոջեղայ արհայ-
րդոց , և նենգո-իւնն Սեորդոց , և ընթա-
նան Սոջեղայ :

Բայց իբրեւ եկն ոստիկանն 'ի Վիլն ,
ասլա և արքայ Սմբատ դարձեալ 'ի փախա-
տէութենէ իւրմէ՝ գայ 'ի սեփհական կա-
լուածս տէրութեան իւրոյ՝ Այրազգաւորս :
Իսկ իբրեւ դրունք գարնայնոյն բացան , և
աւուրբն ջերուտք զտեղի փախաբերեցին , ա-
պա ոստիկանն գունդս զօրաց բազմաց պառ-
րաստեալ , իբր հրոսակս իմն արքային Սմբա-
տայ՝ տայ 'ի ձեռս թագաւորին Վազկայ ,
և յայլ եւս իւրոց նախարարացն . և գաղտա-
կծութեամբ իմն առաքէ դաւոդս 'ի վերայ
նորա : Իսկ Սմբատայ զգացուցեալ ունանց

զործող դաւաճանութիւնն , ապա և նա
 ևս տագնադրով (1) ստիպեալ գումարէ զօրս
 բազումս , և տայ 'ի ձեռն Աշոտայ և Սուշե-
 ղայ որդւոց իւրոց , և հրամայէ զգումանալ
 'ի ճանապարհացն : Իսկ նոցա չուեալ հա-
 սեալ 'ի Նիգ փաւառ , տեսին զի ճամբար
 Ալազդեացն բուռնեալ դադարեալ էր 'ի հո-
 վիտս հարթայատակ վայրի միոջ՝ առ ստորո-
 ստով լերինն , ընդ որոց և թափաւորն եւս
 Գադիկ : Արդ՝ իբրեւ այն այնպէս իմն նոցա
 'ի դիմի հարկանէին ակամայ կամօք , ապա
 'ի մարտ սլատրաստեցան ոչ գիտելով զնեն-
 փութիւն զօրաց իւրոց բնակչաց Սատի փա-
 ւառի , որք են Սեւորդիք : Անդ ապա Աշոտ
 և Սուշեղ նախ ինքեանք իսկ անցեալ յաս-
 պարիսի՝ շահառուեալ առաքինանային , և
 բազմահանդէս քաջութեամբ հատեալ ըզ-
 ուզով պարու նոցա՝ զմիմեամբք արկանէին :
 Իսկ իբրեւ խոր խոցեցաւ պատերազմն , և
 ասպատակն իառն ընդ միմեանս հարան ,
 յանկարծակի ասրա զօրքն Սատեացի ընդ կը-
 րունին դարձեալ ըստ նենգասպասիր խոր-
 հրդոցն անդառնալի դնային 'ի կամս ան-
 ձանց : Իսկ վասն զի յայնմ կողմանէ զօրուն
 էր Աշոտ , յակամայ հարկեցու ընդ նոսին

(1) երէտ օր . տագնապելով :

դառնալ յետս կոյս, զի ասպատակ լ'յլաղ-
 գեացն զօրացեալ սաստկանային : Իսկ Սու-
 շեղ 'ի մէջ Թշնամեացն անկեալ՝ բազում ան-
 հրնարին քաջութիւնս ցուցանէր, մինչ 'ի
 զարմացումն զամենեւեան ածեալ, սակացն
 մենամարտութեամբն ոչ կարացեալ դիմա-
 կաց լինել բազմութեանն, ձերբակալ գնա-
 արարեալ տանէին առ ոստիկանն : Իսկ նորա
 զուարթացեալ զուարճացեալ ընդ բմբռ-
 նումն Թագաւորազուն մանկանն Սուշեղայ,
 խրախուծիւնս բազումս յարդարէր զօրաց
 իւրոց : Եւ յայնմ հետէ ապա նիւթ հրա-
 բորբոք դառնութեան մտաց գտեալ զայն-
 պիսի յաղթութիւն, հրակիզութիւնս բա-
 զումս սիրեալ տարածանէ ընդ ուրրոս եր-
 կրի մերոյ, և 'ի միջօրէի իբրեւ 'ի գիշերի մութ
 և մէգ և մսռախուղ և խաւար աղջամղջին
 սլատեալ սլաշարէր զ'սքանապեանս աղն, և
 'ի լծակս կշռոց եղեալ զերկունս ասգնապ
 տարակուսանաց, հակամիտեալ կուտեալ
 գտանէին 'ի վերայ մեր ծանրատաղտուկ ա-
 նուր Հագարու՝ առաւել քան զբարինս
 ձորոյն Ասքովոյ, վասն զի նետք հինից և
 տէգք Տեառն տեղացին 'ի վերայ մեր : Բան
 զի արմատ դառնութեանն՝ զոր երբեմն իր-
 լեաց Տէր 'ի տանէս Թորգոմայ, կրկին շա-

ռաւիղեալ տնկեցաւ յիմանալի յայգեստանս
մեր՝ ՚ի փշայեղց մացառս վերընծիւղեալ
յեղծումն և յապականութիւն :

Եւ այսուհետեւ ահա սիրտ իմ տան
ջեպ տուգնասլի տարակուսանօք, և հաշեալ⁽¹⁾
մաշի փոր իմ ՚ի լալոյ. զի յանօրէնութեանց
մերոց այցելութիւն Տեառն անտես արար
զմեզ, և ՚ի սեւաթոյր տխրութենէ⁽²⁾ գոր-
ծոց մերոց՝ իսթիւ հայեցաւ ՚ի մեզ արե-
գակն ճշմարիտ, և մասնեցաք ՚ի ձեռս ծան-
րասրտի երկրորդն Փարաւօնի եւ դառն
գործափարաց նորա, որք առաւել եւս քան
զանուր կաւախաղաղ ազիւսագործութեն՝
վերս ՚ի վերայ եղեալ՝ կործանեցին զմեզ
անհնարին հարուածովք ՚ի վերայ հարուա-
ծոց : Սասն զի իբրեւ զմիրիկ հողմոց շըն-
չեալ ՚ի մեզ մահառիթ իսմայէլեան օդն
դառնաշունչ, և ըստ նմանութեան փոշւոյ
պոռուսութար ցնդեալ՝ ՚ի բաց զմեզ տարա-
գրեաց ՚ի մեր բնակութենէ, և ըստ սասու-
կութեան ուղիսից յորձանաց հեղեղեալ ու-
ղողեալ՝ արբոյց զհողի յիմարութեան առ-
հասարակ, իբրեւ զսար ՚ի սպանդ զմեզ
վարատեալ : Եւ արդ՝ սակս այսորիկ որ յի-
մումն շտեմարանի մուսցս է տեսութիւն

(1) Մի օրի . հալեալ : (2) Մի օրի . տխրութեան :

շարժութեան , շլայեալ և ունայնացեալն
 ոչ բաւէ բանիւ ընտլ զնպաստ խորհրդոցն ,
 ըստ զգալի աղէտիցս հասերոյ կալելոյ զմեզ :
 Սակայն զհամարձակաւիօսն Նսայեաս յօժան
 դակութիւն ինձ բերեալ , զի իմաստասիրեւ
 և ողբալ ուսուցէ զխղիւսայթս մերձաւոր
 հարուածոց բարկութեան և խրատու ողորձ
 մութեան Տեառն : Օտարթիր , ասէ , զարթ
 թիր , և արի կաց . և դիտեա ինձ աստ , Նս
 րուսապէմ , զոր արբերն զբաժակն կործան
 ման , զբաժակն սրտմտութեան՝ զոր արբերն
 և թափեցեր , և ոչ որ է յորդւոցն քոց՝ որ
 զքեզ մխիթարէ : Եւ ըստ միւսուսմն ակնկա
 լեալ , թէ՛ ո՞րնդ իս տրտմեսցի , և ոչ որ դու
 տաւ մխիթարիչ ինձ : Եւ ըստ այլուսմն թէ՛
 Սիւ եղիցի տրտմակից ինձ , մի թէ բեկումն
 քո , կամ սասանութիւն սովու և սրոյ : Օտ
 արդարեւ իսկ ըստ նախագուշակ տեսողին
 ոչ կարեն մխիթարել զմեզ որդիքն մեր տա
 րակուսեալք և գերեալք և հալածեալք և
 սպանեալք , և ննջեալք ՚ի կիրճս ամենայն
 ճանապարհաց : Եւ յիրաւի ՚ի մեզ բզխեաց
 պոսպիսի մահաշուկ հոտ դառնութեան ,
 զի որովք պատուեցաքն և վայելեցաք յօրհ
 նութիւն քաղցրութեան կամոցն Նստուծոյ
 ոչ ծանեաք զնա արժանապէս՝ յորմէ զբա

րին (1) կթեցաք , և ոչ գոհացաք զտուողէն միթարութեան՝ որով զպարտն պահանջէր . և սակս այսորիկ ապա նոքիմք և խրատեցաք , և ապա եօթնպատիկ հատուցան մեղք մեր 'ի ծոցս մեր :

Սուգ առնու և ընդ մեզ մարգարէութիւնն ասելով . Հրէաստան կործանեցաւ , և խոնարհեցաւ փառքն Սիօնի : Սաոն զի թողան միանգամայն իսկ 'ի խնամակալութենէ Բարձրելոյն նստուածաշէն եկեղեցիքն Վրբիաոոսի , իբրեւ զտաղաւար յայգւոջ , եւ իբրեւ զհովանի մրգապահաց 'ի մէջ սեխեւեաց . և փայտաւոր և միճօք կործանեցին զգրուհս նորա , և հրկէզ արարին զսրբբութիւնն նորա , և պղծեցին զխորան առնուն նորա . և ժառանգութիւն Տեառն կոխեցաւ 'ի գարշապարաց պղծոց , եւ 'ի խողական երկրապիշ անցաւորաց ճանապարհի . եւ անբիճ արիւն կղերց եկեղեցւոյ տարապարտ հեղաւ իբրեւ զջուր շուրջ զՆրուսաղէմաւ . և 'ի տանէ առաւել քան յօտարաց բուսու արմատ դսու : նութեան : Օ՛ի կարծեցեալ սիւնք ոմանք աղօտամբեցան 'ի Տեառնէ , և զինեալք ըզլեղուս իւրեանց նանրութեամբ և անօրէ :

(1) Մի օրի . զբարին :

Թեամբ, խօսեցյան խոտորնակս Թիւրս առ
 առջի իշխանաց մերոց . և խարեբայք եւ
 սրատրիչք փոխաբերեցան ընդ արանց ար-
 դարոց և ստուգաբանից . և յաչս զօրավա-
 րաց մերոց և գլխաւոր իշխանաց անարգե-
 ցան ստոյգ հովիւք հօտի Տեառն . և ստա-
 ցան հովիւս բազումս 'ի գայթակղութիւն
 իւրեանց : Եւ սակս այսորիկ ստացաք նա-
 խատինս յարանց ստոյ և անդգամաց , և ե-
 ղաք 'ի կատականս ծաղու ազգաց որք շուրջ
 են զմեօք . եւ հօտք հանդերձ հովուօք
 յափշտակեցաք 'ի խստաց ապստամբողաց
 'ի գերութիւն մատնեալք , և վաճառակուր
 լեալք : Իսկ այլք ոմանք սուրբ ձեռօք և ամ-
 բիժ սրտիւք՝ բաղում գանից և գերարանաց
 և կառանաց և խոշտանգանաց և բանափց
 և անհնարին նեղութեանց զփորձ առին , և
 բարձան յերեսաց անիրաւութեանց այնու-
 ցիկ՝ որք բարձրացուցին իսկ զանարգանս
 մոլորութեան յանձինս իւրեանց : Եւ դիա-
 կունք ծառայից [ստուծոյ՝ գէշ թռչնոց
 երկնից արկան , և մարմինք սրբոց Բարձրե-
 լոյն 'ի կերակուրս գաղանաց տուան . և ոչ որ
 գտաւ որ յինքեան բերէր զնախանձ Տեառն
 ամենակալի , և 'ի բաց տարեալ ուրհէր 'ի
 տանէ Տեառն զմշակսն անիրաւութեան , և

կամեցողք այսպիսեացս ասլա յիրաւի զա-
նարգութիւն մոլորութեան յանձինս իւ-
րեանց կրեցին :

Գ Լ ՈՒ Խ Խ Զ .

Յաղագս Իրարելոյ Յասիաց զանյնապոսի իշխան-
սն, ընդ որս և զՍոջէլ :

Եւ արդ՝ ես այսուհետեւ դարձեալ
դարձաւցից անդրէն զբանս յողջս իմ, և
թափոճեալ արտիւ ոչ գանդաղեցայց ՚ի խոր-
հուրդ առնուլ ՚ի մերոց վրանգաւոր կրից՝
զթռուցեալ գերանդին ընդ օդս . ՚ի Օլաքա-
րիաց առածութեանցն զսուրն երկսայրի ըլ-
որբեալն սպեամբ որդւոց երկրիս մերոց, ըլ-
բաղճախողսոցն զառաքեալն ՚ի վրէժինդրու-
թիւն գողոց և գողակցաց, ստոյ և ստերգ-
մանց : Իստ որսւմ և տեսեալ իսկ եղեւ մեզ
յերեսաց հարաւոյ բարբոքեալ չարիք, և
յոգնածախաղ տանջանորանք յորդիս ժողո-
վորդոց մերոց, սրբ և հարան իսկ և խղիւսյ-
թեցան սովով և սրով և խարդաւանական
դրժսղութեամբ՝ մինչ ՚ի մարմին և յոսկերս
և յուղեղս թափանցանց բերեալ :

Ս'ի անտեսեցի ինձ աստանօր և միւս մարգարէութիւնն , որ իբրեւ զինձ պատասխանալ , ասէ , յուղւոյ այնոցիկ՝ որք չարութեամբ են զգածեալք , իբրեւ յայնժամ ուրբեմն երբեմն զկռամոլ Ասորեստանեայն Յառաջ կացցէ և ինձ աստ Ս'ովսէս այրն Աստուծոյ , որ զհատուցումն գործոց վերին ժուց մերոց՝ հրապարակագոյժ առնէ յաւուր վրիժուց ինքութեան մերոյ , փայլականաբար իմն սրեալ սուտերին՝ 'ի վերայ հասանել եւ յապուրդ ոչ աւնուլ առ 'ի յուսել զմարմինս վերաւորաց գերելոց գլխոց իշխանաց մերոց : Գ) ի որք երբեմն 'ի բարձրագոյն աստիճանս նստէին , և 'ի խորանս պետականո վերամբարձ ճոխանային , արդ աւագիկ խարդաւանեսոյք գիւրադաւ եղեն , և սրարտաւորք մահուն տուգանաց 'ի չար ոստիկանէն : Վ) ասն զի զոմանս 'ի մետաղս բանտից բերեալ տակաւին դատէր սրով և սովով և գանիւ և իսկ զոմանս զոր և պատուաւորս սու 'ի յինքէն նէ թուեցուցանէր տեսողացն , զնոսա 'ի ծածուկ խարդաւանէր մահու պարտաւորութեամբ . ըստ որում նախ դատեալ դժբեալ յըն 'ի գաղտնի զիշխանն Վրիգոր զհայկազ զունն զարմիւ , և զքեռորդին արքային Սրբառայ , որ ըստ նախապատմեալ իմոյ բանին :

անձնատուր լեալ էր 'ի ծառայութիւն նմա ,
 զոր դեղըմպութեամբ մահու ողորդեալ զու-
 րովայն նորա , այնպէս տագնապաւ տարա-
 կուսից վախճանէր , տարեալ թաղեալ զնա ●
 'ի ձեռակերտ իւր 'ի սրբարանին սուրբ Շի-
 մաւնեայ : Այնպէս և զքաջարի մանուկն
 Սուշեղ որդի արքային Ամբաստայ , որ ըստ
 նենգ գործելոյ 'ի բնակչաց Սուրի գաւառի
 ձերբակալ եղեւ , և զնա եւս 'ի նոյն տան
 Զանս հարեալ , և զդեղ մահու արքուցեալ
 վճարէ 'ի կենացն . զորոյ բարձեալ և զմար-
 մին սպարապետին Նշոտոյ , առսքէր հան-
 գուցանել 'ի քնարանի նախնական հանգըս-
 տարանացն 'ի Նազարան : Այնպէս և ըզ-
 զուարթածաղիկ տիօք զերիտասարդն Սըմ-
 բատ՝ զեղբօր որդի Ամբաստայ , որ ինքնակամ
 դիմագրաւ դիմեալ 'ի ծառայութիւն Հա-
 գարացւոյն , և զնա եւս նովին դժրողութիւն
 դաւոյ կորուսանէր 'ի կենաց աստի , զոր տա-
 րեալ թաղեցին 'ի Նարոնս ընդ հարս իւր :
 Եւ վասն այսորիկ իսկ 'ի բերան առեալ իմ
 զսուգ սիրելեացն , և ձայնիւ շրթանց գու-
 ժեալ լալոյ և պաղատանաց կոծիմ կոծ ողորմե-
 զի վասն մեղաց մերոյ վախճանեցան աւուրք
 մեր ամպով , և կորեան յունայնութեան
 յուսոյ :

Իսկ ապա և զայս ոմանս ազատագուներ
սրեարս ըստ սմին սակի սպառէին, զորս ոչ է
ինձ այժմ ասել մի ըստ միովէ, և գրեթէ ի
● պատուաւորաց անտի ի մեծամեծացն յան-
ձնտուր նմա եղելոցն, և ընդ ձեռամբ ան-
կելոցն ոչ որ ապրեցաւ ի չարախտաւատ և
ի խորդաւանական մահուն տաւգանաց,
բայց միայն խոհեմամբ թաքաւորն Վագիկ
և չքնաղապեղ սպարապետն Ղշոտ, որ ուշ
ի կուրծս արարեալ, և իմաստայեզց մտաց
խորհրդեամբ տեսեալ միանգամայն իսկ զե-
լըս գնացից տերունց և եղբարց իւրոց առաջ
ջի իւր, և յայնպիսի անհնարին մահուց զան-
գիտեալ, ամենայնիւ յամենայն բերեալ հա-
յան ի կամս ոստիկանին ի կատարելութիւն
բանի և խորհրդոց իւրեանց ճեպեալ զան-
ձինս : Ղշլ և սրտանի մանսւկն Վասակ
եւս՝ որդի Ղշոտոյ գահերէց իշխանին Սե-
նեաց, որ անձնատուր իւրսմէ լեալ սոսկա-
նին, և ապա ի դիպահոջ զնա արարեալ :
Իսկ յաւուր միում իբրեւ գիշեր նսեմա-
նայր, յանկարծակի զվաղակաւորն պողովո-
տիկ ի գործ առեալ՝ զպահատւանսն դի-
թաւալ կացուցանէր. և ապա հարուստ մե-
անցեալ գնացեալ, և կախեալ ընդ պատ-
ուար սրբոսպի քաղաքին փախչէր : Իսկ իւ-

բեւ ձայն պահնակացն զօրացեալ լինէր ,
 և հրոսակս զկնի պատրաստէին , մինչ յայս
 մինչ յայն՝ նա 'ի փողոցս այգեստանայն (1)
 անկեալ , երթայր գնայր 'ի հայրենի ամբոցս
 աշխարհին իւրեանց :

Ապա այնուհետեւ չարութիւնն զգաղտ-
 նի պատրուակն մերկացեալ , զոմանս 'ի պա-
 տուական ազատացն բաղձախողլսող երկա-
 թին տային կերակուր , իսկ այլք ոմանք փա-
 խբատեայ 'ի ծործորս և 'ի ծերպս վիմաց տա-
 րեալ մղէին . և ապա սարսեալ ամենայն աշ-
 խարհն սորեցին յայրս , թաքեան յանտառս ,
 ելին 'ի քարունձաւս : Իսկ ապա կանայք և ո
 պատուականք տիրուհիք ըմբռնեալք 'ի գեր-
 չսց անտի , առաւել եւս բարձին զբեռն
 ծանրութեան մարմնոյ նեղութեանց , ոչինչ
 չիշեալ զանուն փառկութեան մայրենի ա-
 զասութեանն : Այլ ոմանք 'ի դիպահոջ բե-
 րեալք 'ի խաւարչտին տեղիս , գրեթէ քրո-
 ձազգեացք և խոշորազգեացք , և կաշկան-
 դեալք չքաւորութեամբ , և կարօտեալք ա-
 լուրն պարենի , և ոչ թերեւս ազատ փառ-
 կացեալ լինէր քան զգեղջուկ վշտացեալ :
 Եւ այլք ոմանք մարք յղիք 'ի տուգանս ան-
 հնարինս մահաբերեալք՝ գերեզմանք լինէին

(1) Մի տի . այգեստանացն :

մանկանց իւրեանց : Իսկ այլք չարախտավատ
դառնումթեամբ մահու սպառեալ զկեանս
իւրեանց , ոչինչ ընդհատ երեւէին յայնցա-
նէ՝ որ ոչ ճաշակեցին զաշխարհս : Եւ այս-
պէս ոչ գտաւ լուծեալ կապտորան դստերաց
երկրի մերում, և ոչ թօթալեւալ լիտշի գը-
խոյ անգստին իսկ ՚ի վշտըմբեր տիկնաց , որ
իբրեւ զաճիւն հնոցի մածեալ ունէր . այլև
եղկելի տուգանօք և հեծումթեամբ բաղմաւ
տանջեալ : Եւ սուգ զգեցան սապատք զար-
դուց նոցա , և խանգարեցան սպառք երա-
խանաց նոցա . և ծխոտեցան իսկ միանգա-
մայն սրահակք և սրակապանք նոցա . և
այսպէս ապա զօրացեալ մահու , և կեալ
զբազումն՝ արտօսը հոսեալ կալաւ զամենայն
երեսս երկրի : Եւ այսոքիկ քեզ բաւակա-
նացեալ՝ ես ՚ի կարգ պատմութեանս դար-
ձայց՝ ոչ թողլով կիսակտուր զբանիցն ոճ :

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Ե .

Յաւագս Սահակայ և Վլասակայ Գործոյն , և անգլիո-
նեանցն Յոսէփայ :

Յայսմ վայրի հայկազուն եղբարքն հա-
րազատք Վրիգորոյ զրաւամահ եղելոյ յու-
տիկանէ անտի՝ Սահակ և Վլասակ , զփոյթ

պնդութեան յանձինս բարձրացուցեալ 'ի
 փամանակս հալածանաց , և գուն գործեալ
 զի գոնէ հնարս մարթասցին դտանել , և 'ի
 դերեւս 'ինեղչացն ելանել , և ամրանալ 'ի
 պեփհական ամրոցի տէրութեան իւրեանց ,
 և ոչ գնալ չուել յաշխարհս օտարաց՝ մին
 չեւ անցցէ , ասէ , բարկութիւն Տեառն : Եւ
 ապա նաւակառոյցք լեալք ⁽¹⁾ որովար թիա
 կօք իբր 'ի տապանի ինչ երթեալ զօղեսլ
 ամրանային 'ի Սեւան կղզւոջ հանդերձ քը
 ըխտոսակրօն և ճգնաւոր մարբն իւրեանց ,
 և կանամբք և որդւովք , և աղատագունդ
 բնակով . վասն զի զրահեղեղ յորձանուս
 պղտորութիւն իսմայէլեան հինիցն ևս քան
 զեւս սառսկացեալ բախէր զաւազահիմն
 տունս բնակութեանս մերոյ : Իսկ ապա ազդ
 լեալ այն կանանցախօս դառնահամբոյր Հա
 գարացւոյն , և զօրս գումարեալ՝ առաքէ 'ի
 վերայ նոցա . եւ իբրեւ հասին յեզր ծովա
 կին ⁽²⁾ , սուր թշնամւոյն պատնէշ սլաշար
 մամբ շուրջ զնոքօք պատեալ : Իսկ ապա 'ի
 մտի եղեալ 'ի միասին սիրելի եղբարցն՝ թէ
 գուցէ լքուցումն ինչ նոցա 'ի թշնամեացն
 լիցի , և 'ի ջրապատ անդնդոցն ոչ գտանիցի

(1) Ամենայն օր . նաւակառոյց լքեալք :

(2) Մի օր . յաւելո՛ւ Գեղամայ :

տեղի փախստեան , և մատնեցին 'ի ձեռս
հեթանոսական բռնադատացն և նոցա արդ-
մուտ չարութեանն . և այնուհետեւ զձեռս
նաւաստեացն զօրացուցեալ , և նաւեալ չը-
ուեալ գնացեալ մարքն հանդերձ , և առ-
հասարակ ընտանեօք և աղէիւ եւս , որչափ
ձեռն բաւականին կարէր կրել , անկանէին
հապճեպիւ յամուր գաւառն Սիափորոյ :

Իսկ իսմայէլեան զօրապետին մտեալ 'ի
կղզի ամրոցին , զմնացեալ կապուտ աւարին
ոչ ոսկաւ ինչս քան թէ բազում ժողովեալ
'ի դիպահոջ թողոյր , և ինքն աստատակ սլփ-
ուեալ՝ դիմէր կրթէր անցանել զհետ նոցա :
Որոց ընդ կրունկն դարձեալ առ 'ի դիմի հա-
րեալ թշնամեացն , և բազում վիրաւորս 'ի
նոցանէ խաճատեալ , և ճարակ սրոյ տուեալ
'ի փախուստ զնոսա դարձուցանէին , և ին-
քեանք չուեալ երթեալ գնացեալ զօղեալ
դադարէին յանձաւախիտ ամրոցս մայրեացն
Գարդմանայ և Արձախայ , ակնկալեալ այ-
ցելութեան Տեառն : Անդ հանգեաւ 'ի Վը-
րիստոս պարկեշտասուն և սրբափայլ կրօնիւք
մեծն 'ի Ճգնաւորս մայր նոցունց , և քոյր
արքային Սմբատայ . որ յետ ամաց ինչ դառ-
նալոյ և սիրելոյ նոցա 'ի վերայ սեփհական
և հայրենի իշխանութեանն , տարեալ հան-

գուցանէին զմարմին նորա 'ի քնարանի իւրսւմ մերձ 'ի ձեռակերտ եկեղեցի իւր 'ի Դազաքայի :

Իսկ անօրէն ոտիկանն տեսեալ՝ եթէ կուռուկալք և կողմնապահք իւր ձեռնթափ լինին յաղթութեամբք մեծաւ յամենայն կողմունս երկրիս մերոյ, և ոչ որք է որ 'ի դիմի նոցա հարկանի, այնուհետեւ ասպատակ չար հինից ընդ ամենայն կողմանս սփռէր 'ի Ախական աղբս, և 'ի յայնկոյս Տաշրաց և Կանգարաց, և յեզր ծովակին Վեղամայ : Եւ ասպա զթագաւորն Վադիկ հանդերձ իւրովքրն եւս նախարարօք, և բազում զօրօք առաքէ յամուրն Վաղարշակերտի, պատնէշիւ պատուել պաշարել և առնուլ զնա : որք և երթեալ գնացեալ իսկ, և 'ի բազում աւուրս մարտ ընդ ամրոցին եղեալ, ոչինչ կարէին ոտնանել նմա : Եւ թէպէտ և մարդիկ ամրոցին բազում վիրաւորս 'ի թշնամեաց տապաստ արկանէին, ստիպն նոքա ըստ հրումանի ջերանելոյն ոչ իշխեցեալ անցանել, նուտեալ պահէին զամրոցն 'ի բազում աւուրս : Իսկ այն զօր՝ որ 'ի կողմանս կողմանս առաքեցան յապստամբող ստիկանէն, իբրեւ զհուր կայծակնահարեալ ընդ ոլորս երկրիս մերոյ, 'ի վեր բարձրացուցին զբոցն

տողորիչ՝ առ ՚ի ցնդել և ՚ի հնձել և ՚ի մաշել
զարամեան թողգիս բնակիչս . և միանգամայն
լիակ ազատն և անազատն , զօրաւ որն և պաշ-
տերազմօղն , յիսնապիտոն և դատաւ որն , խոր-
հրդականն և քննիչն , իմաստունն և հան-
ճարեղն , ծերն և տղայն , մեծն և փոքրն մատ-
նեցան ՚ի ձեռս բռնադատ գերչացն , ըստ
մարդարէութեանն՝ թէ խաբեբայք տիպեա-
ցեն ձեզ : Եւ այսպէս նախանձ Տեառն զօ-
րութեանց եցոյց մեզ յաւուրս վրէժխնդ-
րութեան մերոյ՝ զինչ լինելոց էր յապա ժաւ
մանակի :

Եւ ապա ամենայն սքողակից ինքեան
առեալ աստանօր զՆրեմիսս , և հայցէ ծով
զգլուխս իւրեանց , և աղբերս արտասուաց
զուշս , զի մի լքանիցին ողբալ գութել և կո-
ծել զանցս անհնարին արէտիցն , փանս զի
հէնք իմայելեանց ասպատակացն իբրեւ ըս-
հրդեհս յանտառս և ՚ի շամբս վառեալ այս-
պէս սփռեալ ասարածեցին զճարակս բոցոյ
՚ի մէջ ժողովարոց մերոց , և գտաւ ամենայն
գլուխ ՚ի ցաւս , և ամենայն սիրտ ՚ի տրտմու-
թիւն :

(Յաղագս անօգնական մնալոյ Սմբատայ արքայի , և անշնորհաբար լինելոյ Յոսափայ , և Կախաբեանն Ղազիայ :

Օայս ապա տեսեալ , և զմտաւ միանգամայն անծեալ թագաւորն Ղազիի հանգերձ եղբարբն իւրով Ղուրգենաւ , իբր թէ 'ի ձեռանէ նոցա և 'ի կարապետերոյ այս ամպրոպ չարութեան և ոճիրք դառնութեան զեղեալ շուրջ զեկեղեցեաւ Քրիստոսի , և զԵստուծոյ հաւատացեալ ժողովրդովք , այլ և զիւրեանց եւս անձանց զխարդաւանապան մահու կարծիս 'ի մտի եղեալ , և զանգիտեալ յերկիւղէ բռնադատին : Եւ յնուհետեւ աստուածային իմն գոգցես երկիւղիւ կշտամբեալ և յանդիմանեալ զանձինս իւրեանց , և զղացեալ 'ի սիրտս իւրեանց , ապաշխարեցին ապաշխարողական կարգօք , և 'ի մտի եղեալ հատուածել պնալ յաշխարհ տէրութեան իւրեանց . սակայն առ ժամայն ոչ յաջողեցաւ նոցայն խորհուրդ : Եւս այնուհետեւ զնոյն բարեաց իմացուածս յայտածեալ արքային Սմբատայ , և միաբանեալ ընդ նմա ծածկաբար , խնդրէր ժամ գիպող զիմաստ խորհրդեանն կատարել , և զգործե-

ցեալ չարութիւնն գեղեցիկ բարեպաշտու
Թեամբ հանդիսիւ 'ի բաց մերկանալ յան-
ձանց :

Բայց արքայ Սմբատ չուեալ երթեալ զգ-
ղէր յամիոց վայրս Լյրասնաձորոյ , գեռեւս
ականկալեալ ցածուցանել Թերեւս զտորո-
քեալ տուրումն չարին , որ մածեալ ունէր
զուսքանազեան ազնա : Սասն զի 'ի բանի ա-
րարեալ զմեծ և զխոհեմ և զհանձարեղ
իշխանն Հայոց Սրիգոր , ինդրէր զսաղա-
ղութիւն յամիրապետէն առհասարակ հո-
տին Սրիստոտի , և շիջուցանել զհարեալ
հսւրն յանօրէն ոտոկիանէն : Իսկ իշխանն
մեծ Թէպէտ և գուն 'ի վերայ գործեաց
ողւով չափ , բայց զի արքունական գունն
ընդ այն ժամանակս շփոթեալ էր յաստամ
բացն Լիդիպասացոց ըստ հնարիմաց իշխա-
նին խնդրոյ , ոչ կարացին ժամանել յօգնա-
կանութիւն արքային Սմբատայ : Բայց և
արքայն Հռոմոց Բարսեղ իբրեւ լուա-
ղայս ոճիրս չարի զմեօք մածեալ , բազում
զօրու հարդուն տուեալ գալ յօգնականու-
թիւն Սմբատայ , յանկարծակի ժամանեալ
'ոմա ելք հասարակաց կենաց մարդկան , և
վախճանեալ Թագաւորէ ընդ նորա եղբայր
նորին Ղէքսանդր . և ապա շփոթ տղակի ըզ-

նովաւ չուրջ պատեալ յապատախողաց ա
րանց, և նա եւս ոչ ետրաց ժամանել յօգ-
նականութիւն: Եւ և համազունք ևս ալ-
քային մերոյ՝ իշխանք և կուտակալք և պետք
ոմանք, սպառեալք իսկ էին ՚ի խարդաւա-
նական մահու յոտոկոտնէ անտի ըստ նա-
խապատու միմոյն բանի. և անանք ՚ի հար-
կէ, և այլք ոմանք Կոտանց հարկի պատճա-
ռանոց՝ մերձաւորք եւ հեռաւորք յաւէա
հեռի եղեն ՚ի նմանէ արգեամբք եւ խոր-
հրդեամբք, և ծանեան զօտարս քան զնա.
և զորս նոյն սիրէր բարեկամութեամբ՝ քե-
ցեալ ՚ի բաց բերան ՚ի նմանէ խառնեալք
ընդ Թշնամիան: Իսկ ոմանք ընդփրկալք ևս
՚ի վերայ յարուցեալ յարձակէին ընդգէմ
նորա նախաասանօք առ ՚ի մահ ըստ սաղրելոյ
Հաղարացւոյն, որպէս երբեմն առ մերոյն
Տրդատաց:

Օպստոխի և եւս առաւել քան զսոյն
զննուաւ անեալ արքային, և թէ չողաւ իւ-
րաքանչիւրոք զհետ հաճոյից իւրոց չարաց,
առաւ բառնայր յոյս փրկութեան նորա առ
՚ի մարդկանէ, և միայն երկնաւոր այցելու-
թեանն օգտակալ: Եւ յուհետեւ երթեալ
յաւորոցս քարանձաւին ՚ի Կաղուտոյ որ ՚ի
ձորն Երաւիսայ, անդ դարեալ գաղարէր,

վասն զի անառիկ խակ էր նա 'ի մարդկանէ :
 և վասն զի ձեռն Իսմայէլի սպառսպուռ ա-
 ռաւել քան զկարն ծունրանայր : Օ կնի ամի
 միոյ՝ յաւուրս Թշնամւոյն պատնէշ պաշար-
 մամբ պատեցաւ շուրջանակի զամրոցաւն ,
 և այնուհետեւ ըստ հրամանի ջերաներս աս-
 տիկանին ռամիկն գրգռէր զազմակն 'ի պա-
 տերազմ և 'ի սպանութիւնս բազմաց՝ իբրեւ
 'ի բեկանող փաղանաց ահագին իմն թքնո-
 մամբ ձայնի : Իսկ մարդիկ ամրոցին անձնըն-
 տիր լեալք , և կտրուեթեամբ կռեալ ըզ-
 ձգտումն մէքենայից , և զնետաձիգս 'ի լայ-
 նալիճ ազնդանց , և զքարինս 'ի պտրստա-
 կաց , յաւէտ իմն և անհնարին խաղաղումն
 'ի վերայ մարտիկ զօրացն հասուցանէին : Եւ
 վասն զի ընդ ձեռամբ Հագարացոյն բա-
 զումք էին զնսուորեալք 'ի հաւատացեցոց
 Վրիտտսի , զնոսա միշտ զինեալ տայր ընդ-
 դէմ պատերազմի ամրոցին՝ յիւրան խնայե-
 լով : Իսկ զայն ոճիրս տեսանելով արքային
 Սմբատայ , և զկորուստ քրիստոնէից՝ որ իբ-
 րեւ մօտալուռ իմն դահճաց լինէին խողկա-
 ղեալք , այնուհետեւ զմահ մարմնս նպա-
 տակ ինքեան առաջի դնէր , և անձամբ ան-
 ձին վճիռ հատեալ , և փրկութեան աչաց
 հոգացող գտեալ՝ զիւր փրկութիւնն անտեւ

արար . և ըստ Յովսէփու՝ մարգարէաբար .
բառ բանին առ Տէր պարտ վարկաւ , զի ինքն
միայն մեռցի , և մի ամենայն ժողովուրդն
կորիցէ . և ըստ Նիլիազորու լաւ համարեալ
զմահ քաջութեամբ՝ քան զկեանս խղճիւ :
Նշւ ապա յետկար երգմանն ուխտի յոստիկա-
նէն խնդրեալ՝ դէժ եդեալ էջա առ նա առ-
նէ , և այնպէս փրկէ առհասարակ զբրիս-
տասադրոջ՝ ժողովուրդն 'ի տառապարտ մա-
հուն փոսնգէ՝ զընդ իւրով ձեռամբ կա-
ցեալն յամբողջին , այլև որք ընդ ձեռամբ շա-
գարացւոյն էին զինուորեալ բրիստոնեայք :

Իսկ ոստիկանն դաւաճանող ըստ խորաւ
մանկն օտաւանայի՝ որպէս երբեմն ընդ Նի-
ւացի , սոյնպէս և աստ ընդ խորհրդական
առնն հաճառէր բարեհամբոյր բանիւ . եւ
նոյն ոսկեհուռ մեռաքսէիւք եւ լակոնացի
զարդուք և շղաշատեռ վառիւք զնա վար-
գարեալ . և զխարդաւանս ջախջախս նմա
հնարէր մատուցանել առ 'ի հաւատարիմ
զուխտ երգմանցն իւրոց նմա ցււցանել :
Եւ ըստ ագահութեան իւրոց մտացն 'ի
ցանկութիւն ընչից հարեալ՝ փարանէր 'ի
միտս իւր , թէ գուցէ գտանիցի ինչ սրբային
'ի պահեստի , եւ այսպիսի բարեպաշտու-
թեամբ յայտ եկեալ առցէ . և իբրեւ ըզ-

ծառ որ ⁽¹⁾ բերէ պտուղ չար , զծածուկ
հնարս իւր յօրինեալ , հաճոյ կարծէր նը-
մա թուեցուցանել խորամանկելով ըստ
որդւոյն կորստեան : Այլ հանձարեղ ուն
կընդիբն ոչ հաւատայր զանձն նմա . զի
ուշիմ մտաց ընտրութեամբն գիտէր ըզ-
քնուծն քաղցրացոյն և զհատարումն դառ-
նագոյն : Եւ այսպիսի վրիժագործ բարս
խարդափա առ փոքր ինչ դադարեալ՝ գնաց
ի դաւառն Շիրակ . և այնտեղտեւ ըստ
դարմանակ սօժին Վանայ՝ ի դերեւ ելա-
նէր իտկացեալ դաւաճանութիւնն : Իսկ
զայսպիսի աղէտս տարակուսից ի մօտ եգեալ
իմաստնոյն Վագկոյ , և թէ ամեթ պաշար
եաց զընդունացն վաստակն , և բուժաւ սիրտ
թագաւորին , և լքան սիրտ իշխանացն , յան-
կարծակի ի ձի աշտանակեալ՝ փախտեոյ
անկանէր յաշխարհն իւր : Օյ ի թէպէտ և
զթագաւորել Հայոց ռաթիկանն նմա հուա-
տայր , սակացն նա խորհրդական իմաստի-
գիտէր զպատրուակ մահացան գրեթող դաւ-
նութեան մտաց նորա . զի որ կամաւոր կու-
րութիւն յինքն կրէ , ոչ երբէք եկեացէ յա-
ռողջութիւն :

(1) Յգլխակն էի որ : զոր յաւելաւ ըստ մտքն :

Յաղագս պաշարման ամբողջին Երեւակայ , և փառաւոր
նահապաղութեան երջանիկ արջային Սթապայ , և սրտն
լեւեայն որ եղէն ի վերայ նորա :

Իսկ յետ չուեցցն Վաղկայ ասքառ
տիկանին եկեալ ի Վիկն քաղաք , և զտահեա
վայեալ սաղսաղարտ ի վերայ սարային Սթա
պայ . յայնմհետե խոկայք նմա դգաւաճա
նութիւն անհնարին մահու , և ընդ կեանս
զմահ խառնեալ ի բանտ սղոկելոյ , և գեաղ
ի յոտս նորա պաշարումն (1) երկամթի շրթա
յից . և դժգոհմբերեք իմն զտուն բանախ
նմա պապրաստեալ ի միգի , ըստ բանին Յո
բայ՝ տարածանէին զանկազնու նարա , և ըզ
տիւ՝ գիշեր նմա եղեալ . լոյս մերժեցաւ յե
րեսաց նորա ի նսեմութենէ կայսմին : Եւ
սցա առարկութիւն չարչարանաց և կապա
նաց և խոշտանգանաց գրեթէ զամ մի բռ
վանդակ ձգեալ ընդերկայէր :

Իսկ զյնի սցսորիկ սպառ ոստիկանն իբրեւ
գիւլթոյս յեռանդեան՝ ի չար միտս իւր
բորբոքեալ , գնաց չուէր յամրոցն սր կոչի

(1) Եւէ օրի . ի պաշարումն . թերեւ շրթանէ և աղափոյն
էա՝ զոտս նորա ի պաշարումն :

Նշանակ, ի իղել ի բրել և ի կորուսանել և
յառապել. վասն զի անդ զօգեալ ամրացեալ
կային տիկնայքն բարեպաշտօնք, մայր մեծ
խշտանին Սիւնեաց Սմբատայ, և կին նորուն՝
քոյր Վագկայ, և կին Սահակայ եղբօր Սմբ
բատայ, և այլ եւս պատուականք յազատաց՝
արք և կանայք: Վստա առեալ ընդ իւր տա
նէր և զարքայն Սմբատ պարաւանդեալ ի
շղթայս. և անդ ապա զամրացուսն ահագին
իմն մարտս պատերազմաց շուրջանակի պա
տէր, անգուլ և անդադար զգրգռումն աղ
մրկին ի վերայ յաճախեալ: Վստա արքա
յի Սմբատայ զմահ անհնարին բղձացեալ (1)
ոստիկանին, տակաւին սկսանէր կտտանս գա
տապարտութեան զնա դատեալ, և ի բար
կութիւնս վրիժուց հասուցման վառեալ,
և կրճաեալ ի վերայ զատամունս՝ մատնէր
զնա անօրէն դահճաց, յորմէ և տանջանս
չարաչարս գտեալ՝ թափէին ի նա զթոյնս
դառնութեան իւրեանց. և ի վերայ յաճա
խէին սպառապէնքն ի գան հարկանել, և ի
կոծեզս պնդեալ և գելոցօք վարակել և խոր
տակել: Վստա տառտիկ սովով և ծարաւով
ծնգեալ և անաւագեալ, ոչ միայն զի դա
հիճքն արգելուին զհարկաւոր պէտս ճաշա

(1) Մէ օր, յղացեալ:

կացն , քան թէ առաւել յիւրոյ իսկ կամուց
անառաղացեալ՝ Լստուծոյ ընծայէր զպիտե-
լի զճաշական , որպէս ուրեմն երբեմն Վա-
ւիթ ՚ի ծարաւս իւր զջուրն՝ որ ՚ի ջրհարոյն
Լեւթզէհեմի : Բ, Լ պատէս ոչ գոյր նմա ՚ի նա-
ցանէ և ոչ սակաւ ինչ մասն ՚ի խնայութե .
և եթէ եր երբեք ուրեք մեկուսի լինել , և
կամ ժամուց ինչ ՚ի վերայ անցանել ՚ի մե-
նամարտիլն լինելոյ ընդդէմ գահճացն , զայն
՚ի մշտնջենամուռնչ յաղօթս և յաղերսալի
գահութիւնս և յօրհնութիւնս Վրխառսի
ծախէր . և ըստ անշարժ հաւատոցն որ ՚ի
Վրխառս՝ ապա և ստտուածային գահութե
խորհրդոյն արժանի գտանէր հաղորդիլ ՚ի
վերաբացուէ աւմեմնէ օրինացն՝ ըստ տեւ
չութեան Տեառն անդ հանդիպելոյ :

Իսկ իբրեւ ՚ի վախճան անդ զնա ապրեալ
մղէին , տեսիլն տուեալ չարչարանաց նորա
՚ի հացեցողսն առաւել ողորմելի և սարսա-
փելի էր՝ քան զգործսն գիտովն , որ և յիշա-
տակաւս իսկ ես կշտամբեալ ցնդիմ յարտա-
տուս : Վասն զի յոգնաբիծ և մարգաթանձ
գազանացն զենեգաւոր շունչ թուռնից օձին
առեալ , որ ընդ նմին իսկ զմահ բզիւնէր ար-
տաքոյ մարդկային ընտանի բնութեանս բե-
րան , և ապա զսէր դիւին ՚ի վշտասէր չարա-

անէր դեղ կորստեան փոխարկելով, և զիւր
 խակ զանձեռոցիկն 'ի նմանէ 'ի զատ յափշ-
 տակելով, հարստապէս նովին իոկ ընուին զգ-
 բերան նորա, և գիտցան վարսցոք 'ի ներքա-
 տարեալ մղեալ, և գրեթէ մինչեւ 'ի ներքա-
 յառաքատա սրտին զեղեալ լցեալ, այնպէս
 իմն հնարէին արդելու զառոււտ շնչոյ
 կենդանութեան որ 'ի նմա: Իշւ տարա գեղոց
 կապանաց արկեալ 'ի Կղական և 'ի պարանոց
 նորա՝ որմէին անհնարին առատօք իրքեւ
 'ի հիւսանաց մատուր: և բազում կարտօխ
 յարաբարդեալ 'ի վերայ գլխոյ նորա, և ա-
 ւելի քան զոսան ար՝ ըստ նմանութեան վի-
 մաց յորվաբար 'ի վերայ արկեալ՝ այնպէս
 հեղձանկաւ մեքենայիւք հնարէին կորուս-
 սանել: Իսկ իրքեւ յոյնո՝ եւս մատին ոյա-
 լայնածեալ և շունչ նորա ընդերկարեաց, այ-
 նուհետեւ դորձեալ յանդամն ծածուկս և
 յարութիւնն նորոս տանջանս և չորչարանս
 անպատու մս և անտղորմս հասուցանէին մին-
 չեւ 'ի շունչն վերջին: Իսկ յետ այսպիսի ան-
 հնարին և դանն կտտանաց և խաշտանգա-
 նաց և քրանահոր աշխատութեանց՝ հասաւ
 նէին սրով զգլուխ նորա, վճարեալ 'ի կե-
 նաց աստի, որ թագաւորեաց անս քանեօք
 երկուս:

Իսկ ապա լին ապականութեամբ և ան-
սուրբ ողջութեամբ ոստիկանն ոչ հրամայե-
ղնա թաղել, և զմարմին նորա յերկրի տալ-
այլ 'ի վերայ փայտի տաքածեալ բեւեռա-
կապ պրկէին 'ի Վլին քաղաքի. զի որ թա-
ղեալն էր ընդ Վրիստոսի մկրտութեամբ 'ի
մահ, պարտ էր նմա զի ընդ նմին և խաչակ-
ցեսցի իսկ, և մի մերժեսցի վկայօրէն համար-
ձակութիւնն առ 'ի նմանէն, յորում և կայ
մեծաց վարձուց հատուցումն: Իսկ 'ի տե-
ղւոյ տնդ յորում զերանելի և զերջանիկ
թագաւորն բեւեռակապ 'ի փայտին բար-
ձու պրկեալ էին, ոմանք 'ի հաւատացելոց
և յանհաւատից եւս՝ ասէին տեսանել լոյս
ճառագայթաւէտ վառեալ իբրեւ զճրագ
ճաճանչաւոր նշուքիւք հարուստ 'ի վեր քան
ղգրուխ թագաւորի կշռագաստեալ հաւասար
նմին. և որք ասէինն զայս, ստուգութեամբ
իմն հաւատտի զբանն ասնէին: Իայց, մեք
զսցսոսիկ 'ի տեսողս անդր թողացուցեալ,
և զորս աչօք իսկ տեսեալ է մեր՝ ոչ դանդա-
ղեսցուք պատմել: Վասն զի հոգ երկրին՝
յորում 'ի պատուական մարմնոյն աւիչկն որ
անտի (1) կաթեալ իջեալ էր, բազում բժրչ-
կութիւնս հիւանդաց և վտանգելոց և ախ-

(1) Երէ. օրի. աւիչկն կորանի: Մի օրի. աւիչկն կաթեալ:

տաժետաց կատարէր : Եւ սակս այսոցիկ
նշանաց՝ ոմանք ՚ի հեթանոսաց անսի ՚ի հաւ-
ւատս քրիստոսականս զանձինս վերածէին ,
և աւագունին լուսով վերադին ծնանէին ՚ի
Հոգին սուրբ Աստուծոյ :

Գ Լ ՈՒ Խ Ժ .

Յաղագս առման և հարտաճոցն ամրոյին Երնջաւաց ,
և խաջութեան և արիութեան Աշոտոյ որդւոյ
Սմբատայ , և խաղապոյէլ նորին :

Իսկայց ուտիկանն անօրէն արձանացեալ ,
և մարտ զամրոցաւն զԱյրնջակաւ եղեալ ոչ
հեռանայր անսի , մինչեւ գաղտաբար յինքն
գրաւեալ յափշտակէր զամրոցն . դուռն կո-
րստեան կենաց բնակելոցն ՚ի նմա բռնայր ,
և զբազումս ՚ի նոցանէ բազմաթողիսող եր-
կաթոյն տայր կերակուր . և զայլս ոմանս ըստ
չարատանջ իմաստից իւրեանց սողոմեակա-
նաց (1) ՚ի գերութիւն վարէին : Իսկ զհռչա-
կաւորսն և զերանելիսն ՚ի կանայս զբարե-
պաշտօնս , և զգերիմաստ մայրն Սմբատայ իջ-

(1) Երկու օր . սողոմայականաց :

խանին Մանեայ, և զարեպաշտուհի կինն նորուն հանդերձ ամեղեպ իւրովն որդեկաւ, և զկին եղբօր նորուն Սահակայ Մանեայ տեառն, գերեալ յամբողջ անտի՝ վտարանդեալ պահէ ՚ի Վփն քաղաքի բազում ներութեամբ և տառապանօք. որպէս զի ոչ ոք ՚ի նոցանէն երեւեալ լինէր՝ թէ ո՞ր տիկինն իցէ, և ո՞ր նաժիշտն: Եւ որ նախ քան զայս գրգեալք և գգուեալք էին ՚ի դահաւորակս իւրեանց, այժմ՝ մատամբք իւրեանց լիառաւ կէին, և զպէտա ոգեպահին այնուիկ վճարէին. վասն զի առան գանձք նոցա, եւ աւար հայրան զարդք և կապմանք տանց: Եւ այսպէս կոծ և աղաղակ և կականումն և ճիչ բազում յաջրունական ասպարանս նոցա լսելէ լինէր:

Իսկ իբրեւ գոյժ աղմկի սղէտին հասելոյ լսելէ լինէր յականջս բարեացասիրտ իշխանին Սմատայ, և եղբօր նորուն Սահակայ միումն ՚ի կողմանս Վասպուրականի և միւսումն ՚ի կողմանս Վուգարայ, թէպէտ և արիաբար զմի զնուորութիւն զնուորէին ՚ի վերայ թշնամեացն դիմեալ, և գրաւաթափ գերեղոցն ընտանեացն լինել, սակայն ոչ կարացեալ վաղվաղակի գումարտակս զօրաց կազմել, և ոչ ՚ի հեռաստանէ աճապար

րիշ յանբաւ գործոցն , մինչեւ ի մետաղա-
բանսից տրկեալ անդակազմ զպահպանու-
թիւն պատրաստէին : Եւ ապա տիկինն մեծ
մայրն Սբատայ , և որդեակ նորուն խի իշ-
խան՝ վախճանեալք թաղեցան ի միասին
առ դուրս մայրնաղաքին եկեղեցւոյն Եր-
միսեայ : Իսկ զկանայս երկոցունց նոցա բար-
ձեալ տարան ի Պարս ատրպատականի , ի
դիպահոջ ամուրս իւրեանց կացուցեալ :

Իսկ բազմահոնգէսն այն և աջողակն ի
հրահանգս կրթութեան վարժից մարտի՝ Ե-
շոտ որդի արքային Սբատայ , բազում ըն-
թացութիւնս և նահատակութիւնս քաջու-
թեանց ուժեղակ մրցութեամբ ցուցանէր
ի ժամանակի հալածանացն , եւ անցանէր
զանցանէր զամենեքումք արիաբար հան-
դիսիւ , որք կենօք և աւուրքք զուգահա-
ւասար նմա էին : Սա նախ քան զկատարու-
մին վկայօրէն վախճանի հօր իւրոյ՝ գրեթէ
իբրեւ զսրծուի սաւառնաթեւ սլացեալ
ընդ օդս , այնպէս սրավարեալ խոցանայր ըզ-
կնի գիշատեալ այլազգեայն , որք ասպա-
տակ սփռեալ տարածեալ էին ընդ երեսո-
երկրի մերում , և նախ քան զամենայն ինչ
ի փոքր մի վայրկեան ժամանակի յինքն առ-
հասարակ գրաւեալ նուաճէր զբոլոր իսկ

ամբողջ տէրութեան հօր իւրոյ, զոր առեալ
կալեալ էր ոստիկանին: Եւ զորս միանգամ
պահնակս անդ 'ի Սառակինսոսոյն գտանէր,
'ի սուր սուսերի մաշէր. և պահնակօք և
պատուարօք և բազում ռոճիօք զամուրսն
տմրացուցեալ, և ինքն զհետ թշնամեացն
կրթէր, ուր և տապատակք իսկ հինից իսմա-
յէլականացն (1) գտանէին. և ամենայնիւ յա-
մենայնի աներկիւղաբար սրտի դրեթէ զե-
ղիական պատերազմն յարդարէր ընդդէմ
հակառակամարտիցն՝ հանդերձ հարազատ
եղբարքն իւրով Մբասաւ: Եւ ապա կառա-
վար կալեալ զմիտս իւր, առ Մատուած հա-
յեր. և հասեալ 'ի վերայ իսմայէլեան զօ-
րուն, որ նստէրն իսկ 'ի Վագրաւանդ գա-
ւառի, սրոյ ճարակ զամենեսեան զնոսա
տայր: Եւ զգլխաւոր երէց նոցա ձերբա-
կալ արարեալ՝ հրամայէր տիկ ձեւացուցա-
նել և կախել զպարսպաց ամրոցացն առ 'ի
տեսիլ և յահարկութիւն բազմաց: Եւ ինքն
տպս չուեալ գնացեալ 'ի Շիրակ գաւառ,
և 'ի վերայ հասեալ զօրուն՝ որ 'ի նմա որ-
ջացեալ զետեղեալ կային, և զայն եւս առ-
հասարակ ընդ սուր հանեալ, և զմնացեալն
վարատեալ վատնէր: Եւ անորի դարձեալ

(1) Մի օր. յաւելո՞ւ իսմայէլականաց թշնամեացն:

իբր զօղապարիկ իմն երթեալ չուէ զկապ
մամբք Վուգարաց , և զայնս եւս ամբոցս
իւրոյ (1) տէրութեանն առհասարակ յինքն
գրաւէր նուաճէր : Եւ ապա անտի յեղա-
կարծումն իբրեւ զորոգայթ իմն հասանէք
ի վերայ զօրուն Հագարացւոց , որ ի մա-
րաքաղաքն Վրաց կային ի Տփլիս , և անդ
զոմանս որոյ ճարակ տայր , և զայլս ի սպա-
սուականաց ձերբակալս արարեալ երկաթի
կասկանօք ի մետաղս բանալից պահէր , պե-
րնդայնոսիկ քրիստոնէից փոխանակեսցէ գը-
րաւաթափ առնելով՝ որք ըմբռնեալք իսկ
էին ի ձեռն չար ոստիկանին : Եւ ապա ան-
տի առեալ զաւար և կապուտ բազում ,
դառնայ ի գաւառն Տաշրուց . և լուեալ
թէ զօր իսմայէլեան զօղեալ նառեալ դա-
դարեալ կայ յամուրու խորածորս Աղասու-
ւոյ (2) , և այնուհետեւ անձնընտիր զզօրս իւր
արարեալ իբրեւ արս երկու հարիւր , և եր-
թեալ գույթ իմն ի վերայ զօրու Հագա-
րացւոյն , առեալ անհնարին մարա քաջու-
թեան՝ առհասարակ զնոսա որոյ ճարակ տայր .
և առեալ զկապուտ կողոպուտն դառնայր
ի բանակն իւր : Եւ իսկ և իսկ չուեալ եր-

(1) Ե. Խ. օր. իւրեանց . . . ինքն :

(2) Ե. Խ. օր. Աղասոււոյ . . . օր. Աղասոււոյ :

Թեպէլ ան յաւէտ սիրելի իշխանն իւր Վուրճ գէն, և անդ ՚ի միասին զհասարակացն հոգա խորհրդաբար տեսեալ. ապա երթեալ գընայր զխողմամբք ամբողջացն Վրշաբունեաց, և յայնմ հետէ ոչ եւս յաւելին ելանել ապականիչքն յաշխարհ տէրութեան նորա:

Օչայս տեսեալ ապա Թագաւորն Վրայ, այլ և զօրացն իւրոյ՝ եթէ այց արար նմա Տէր, և պատրաստեաց նմա և յաջողեաց ՚ի բարութիւնս, ապա այնուհետեւ հարթ հաւասարութեամբք ՚ի մի կամս և ՚ի միտս զինքեանս բերեալ, և Թագ նմա կապեալ Թագաւորեցուցանէին զնա փոխանակ հօր իւրոյ, յինքնակալութեան իմն ուղղմանի պատուոյ զնա համարեալ, և Վստուծոյ ամենակալի զապագայն յանձն արարեալ:

ԳԼՈՒԽ ԺԱՆ

Յաղագս յաջորդեանց Վագիայ արքայի, և դառնալէս հարաւածոյ երկրի Տերոմ, և նահապետութեանց Բաղնայ:

Յայնմ վայրի ապա և Թագաւորն Վագիկ հանդերձ վայելչադիտակ և բարեօրաշատն եղջարբն Վուրգենաւ, ոչ սակաւ ինչ

քան թէ բազում մարտս տապնապից 'ի վերայ պատրաստէր թշնամեացն, որ ջղերս առեալ էին ըստ հրամանին (Յուսիպայ 'ի կողմանս Մորպատականի : Եւ այսպէս առնալ բար քաջութիւնս յանձինս իւրեանց աստուծոյն, հանդերձ սարսալար և պոյտազոտ գնդիւն, զբազումս 'ի Հագարացոցն թաւազրոր խաղացուցանէին, ոչ մի անգամ՝ այլ և բազում անգամ սո՛ւէպ սո՛ւէպ զայս արանքեալ՝ առ սորորոտով աշխարհին Վորդաց և Ռոակաց (1) և Մորպատականի . յորմէ խուճապեալ թշնամեացն իբր յահագին իմն ձայնէ բեկանող գազանաց՝ արգելեալ գտանէին 'ի սաստիկ ասպատակէ հինիցն : Եւ զՍիսականաց տերանց և ազգաց ոչ սակաւինչ աղմուկ շփոթի շուրջ պատէր յստիկանէ անտի, որք և ամրացեալք իսկ 'ի խոխոմն խորոցն ձորոց, և յամուրս քարանձաւաց՝ բազում արշաւասոյր հէնս 'ի վերայ թշնամեացն հասուցանէին, և գումարտակս սրվռեալ արեանց ճապաղիս հեղուին :

(1) Այս ամենայն ոյժ պնդութեան տեսեալ չար ոստիկանին ըստ ամենայն կուսակալութեանց, և ահագին իմն զայրագնաբար մոմռեալ մղձկեալ սրտիւ 'ի թեթեւագոյնս

(1) Մի գլ . Ռոտականաց :

անգոր զթոյնս թափէր . և այնուհետեւ ապա հետամուտ լեալ, և զհետ մտեալ⁽¹⁾ իւրաքանչիւր ոք 'ի կուսակալաց պլազգեաց ըստ իւրաքանչիւրոց կողմանց 'ի փախուստ 'ի նոցանէ գառնային ռամիկն և անռամիկն, վինչեւ ամանք 'ի մերոց անտի հասկլեալ շնչով հազիւ թէ ճողուպրել կարէին 'ի սրոյն' որ լցեալն էր արեամբ . փասն զի կարիք մեղացն զօրանացին յանդամս ամենեցուն առ 'ի պողաքերս առնել զմեզ մահու : Իսկ մեծամեծք աւագանւոյն՝ ձորոց և լեռանց և անապատից և քարաժայռաց եւ ամրոցաց պարսպէին⁽²⁾ . և այլ ևս խառնիճաղանճքն և բոկոտն և մերկանդամ և թափառական, 'ի սով և 'ի ծարաւ և 'ի լքուցումն հարեալք և մաշեալք, ցան և ցիր լեռանց և դաշտաց բերէին : Բմանք 'ի ձմերային սառնասոյզ ձիւնախաղաղ սառնամանեացն մրսեալք ծայրաւէին և հեզձնուին . իսկ այլք յամառնալին հիւղական⁽³⁾ յորդաբորք ջերմութենէ տոչորմամբ կիղեալք այրէին և խօբովէին : Իսկ տկարացեալքն 'ի հապճեպ փախստենէն, և մատնեալք 'ի ձեռս գրծողացն՝ անխնայ անողորմ սրոյ նոցա տապաստ արկեալ՝ ոռու

(1) Մի օրի . զհետ պնդեալ :

(2) Մի օրի . պարսպէին :

(3) Մի օրի : հիւսական :

գանէին արեամբ զերեսս երկրի, և ոմանք
գրեթէ իբրեւ զանբան անասունս 'ի գե-
րութիւն վարէին, բազում երեւելի արս և
կանայս և մաստաղ մանկտի իբրեւ զգառինս
'ի մէջ գայլոց ածեալ 'ի սպանդ վարէին: Իսկ
զոր պարտն վարկանէին վաճառակուր լինել,
զայն արտաքոյ տարեալ տրոհէին յայլոցն,
զորդի 'ի հօրէ, զեղբայր յեղբօրէ, զկին յառ-
նէ, և զմայր 'ի դստերէ, և զհարսն 'ի սկեռ-
րէ, և զստնդիացիկն 'ի մօրէն 'ի ստենէ 'ի
բաց 'ի գրկացն յափշտակեալ:

Եւ անդ էր ասպա տեսութիւն ողորմելի,
և ողբք անհանդուրժելիք, և լալումն ան-
տանելի, և բախումն կրծից, և կքումն ար-
տեւանաց, և դողումն անձին, և սարսա-
փումն սրտի, և ճշումն կոծոյ, եւ ցտումն
գեղոյ, և խզումն հերաց: Իսկ զսչ պիտա-
նացուն 'ի գործ վաճառաց կամ սողոմայա-
կան արբանեկութեանց՝ 'ի մեռաղս եւ 'ի
բանտս և 'ի շղթայս տարեալ մղէին, սաս-
տիկ տանջանարանօք խոշտանկեալ, և ըստ
հոմերական օտար կանոնին՝ 'ի փարթամէն
և 'ի փանաքէն զնոյն կշիռ միապէս պահան-
ջէին գանձս ոսկւոյ և արծաթոյ: Եւ միան-
գամայն իսկ զմեծս և զփոքունս 'ի մի տան-
ջանս մահու դատասարտեալ սպառէին ըս-

պանամաք յաշխարհէ աստի . և զայլո եւս
 ոմանս ըստ Սողոմոնեան տղրկին՝ առ սակաւ
 անկաւ վարիւնս նոցա ծծէին , ազճատեալ
 չարիմաց խորհրդով ապահութե՛ յագուրդ
 օչ առնելով : Իսկ զայլս ոմանս մահացոյն դե-
 զըմպութեամբ խառդաւանեալ՝ որպէս թէ
 սղորմութեամբ զսցն 'ի նոցանէ լեալ այնո-
 ցիկ զորս ներգործէին զչարն , և զայլս հնա-
 րիմաց խեղդաւանօք ⁽¹⁾ հեղձաւղձուկ սա-
 փակէին : Եւ զոմանց զսարսափելիս իմն ընդ-
 կեանս խառնեալ . զի մինչ դեռեւս յոտա-
 նաւոր նոցա կալով՝ կենդանւոյն 'ի կրծիցն
 'ի վայր դահիճքն սրով զորովայնն հերձուին ,
 և մինչեւ զռունչն աւանդեալ էր՝ 'ի դուրս
 զլերդն կորզէին , մասունս տալով զայն իւ-
 րաքանչիւր ումեք իբր 'ի կասարումն ինչ
 լիութեան պիղծ պաշարմանն իւրեանց : Իսկ
 այլք ոմանք՝ որք թեթեւ համարեալք և ան-
 տեսեալք էին յաչս նոցա , համարձակութիւն
 օտիս այնորիկ առեալ , իբրեւ զուրիկ կէին և
 գնային . զորոց զհետ մտեալք վաղերբք եւ
 տապարօք և նրանօք իբրեւ զոռնկս ինչ ու-
 տաքանց արարեալ ծայրատէին , և անպիտանս
 առնէին 'ի ձեռաց և յոտից և 'ի բոլոր ան-

(1) Այսպէս ունին ամենայն օրինակ . գոռի՝ խեղդանօք նա
 խառդաւանօք :

դամոց : Իսկ այլ ոմանց պարանս առատկաց
 յերկոսին կողմանս 'ի գլուխս և յոտս նոցա
 եդեալ , եւ բազում ուժեղակ մարդկամբ
 այսր անդր ձգձգեալ՝ մինչեւ լուծանել մե-
 ջոյն . և ապա երկսայրի սրով բախեալ միջով
 չափ ընդ երկուս բաժանէին : Իսկ զի դեռ
 եւս շնչոյն 'ի նոսա գոլով՝ առ տապոյ վը-
 տանգին , կամ յայլոց եւս ձեռաց ապրելոյ՝
 ըստ գլխոյ կուռէ մասնն կանգնէր . կայր փոքր
 մի 'ի վերայ հատածի միջոյն , և խոխոաէր
 խօսել կամ զանցս ինչ աղէտին , կամ ըստ
 հայցուածոյ ինչ նմա ոմանց , թէպէտ և վը-
 տանգն շութափութի լեզուին տուեալ ոչ
 բաւէր զբանն ինքնակատար յայտնել : Իսկ զու-
 մանս հրամայէր զի կապեսցեն յանխնայ և հա-
 տուածեսցեն մտրակօք արջառաջաց 'ի հողս
 և յորովայնս թափանցանց վիրաւորեալք : Եւ
 մինչ շունչ նոցա կենդսնի էր 'ի նոսա , արկա-
 նէին յերկիր և քարշէին : Իսկ կիսոց զունչս և
 զականջսն հատանէին , և զմատունս մարմնոց
 նոցա կոտորէին , և զմատունս նոցա ծայրաքաղ-
 սունէին . և զոմանս յետ անհնարին հարուա-
 ծոց 'ի կոճեղս պնդէին , և պրկեալ կային ըզ-
 ծառօք յոտսն յերկոսեան , մինչ զի անհնարին
 լինէր նոցա նստել կամ ընկողմնել . և զխոնջ
 տապոյ աշխատութեան սակաւ ինչ բժշկել :

Ի՞նչն 'ի նոցանէ և յորովք բազմաց (1) որք վասն առ 'ի Վրիստոս հաւատոցն բազում անգամ 'ի հարց և 'ի փորձ արկանէին , պարգեւս և սրատիւս բազում պերճութեամբ խոստանային , և պաճուճազարդ պատմութեանս եւ երեւելի զարդս նոցա պատրաստեալ յարդարէին առ 'ի խտաղել ական տեսանելոյ . եւ պատուաւորաց ոմանց գանձս եւ գերդաստանս առաջի մասուցանէին , միայն թէ զնոտի պաշտամունս նոցա պատուեալ պաշտեսցեն : Եւ Վրիստոս որ յանձինս նոցա զարթոյց զկամս կենարարս (2) և զյոյս զպանչելի հանգստեանն , նոյն ինքն հրօջէն աստուածայնով զնոսա ջեռուցեալ 'ի սէրն սուրբ Եւտուծոյ , և միջամուխ հաւաւոով ընդդէմ նոցա վառեալ , զի ապականեսցեն 'ի բաց զչար իմաստութիւն (3) չարին , և լուասցեն զկասլուտակ ներկուածս նախանձու հակառակորդին , եւ հատցեն զարմատս ագահութեան 'ի հոգեւոր պատերազմին : Եւ այսպէս զամենայն սատանալական դիւթութեանց պաշտամունս առ ոչինչ համարեալ , ոչ շեղեցան 'ի շղուաբա-

(1) Ի մում օրի . Էի՛ բազմաց :

(2) Մի օրի . կենդանարարս :

(3) Մի օրի . ոսկեր յեպոյ ուղղեալ և եղեալ զչարիմացութիւն :

լոյ շոգմոգութիւնս նոցա, և ոչ զարհուրե-
լոսն յահագին սպառնալեացն և 'ի տանջա-
նորանաց՝ զոր պատրաստէին նոցա: Եւ իբ-
րեւ այսպէս առհասարակ սորա զգառու-
ցեալք լինէին 'ի պատասխանատուութիւն
աւետարանի փառացն Վրդապետի, եւ ըղ-
բաւեալն յունկանէ իբրեւ 'ի վերայ բարձր
տանեաց քաղոզէին, թէ քրիստոնեայք ենք,
և . . . օրինացդ ձերոց ոչ կարեմք հնազան-
դել, այնուհետեւ զանդատապարտան իբրեւ
զդատաստարտու վարեալ, և վճիռ մահու 'ի
դատաւորաց անախ 'ի վերայ նոցա եղեալ.
որով զնոսա առհասարակ վատնէին. որք և
ընկալան իսկ զբարբիոնն յաղթութեան՝
յ'ստուած թագաւորեալք:

Իսկ յայլում վայրի դարձեալ սյլք տմանք
ըմբռնեալք վարեցան ածան առաջի դատաւ-
որացն: Եւ իբրեւ հարցան 'ի նոցանէ, և
բազում աղերսալի և հեշտալի բանս բար-
եաց որարգեւաց առաջի դնէին, միայն եւ
թէ սրաշտօն մակութեան կուրանին Սահմե-
տի հաւանեալ դարձցին: Երբս ևս ոչ պա-
տասխանեոյ անգամ զդատաւորան արժանի
գրեցին, այլ միայն ընդ միտս իւրեանց և
ընդ Ստուծոյ խօսէին, արտիւ հաւատա-
ցեալք յարդարութիւն, և բերանով խոս-

տալանեալք զփրկութիւն : Եւ այնուհետեւ
հարուածս 'ի թիկունս 'ի թշնամեացն ըն-
դունէին , և ապառախ 'ի ծնօտս , և գան սաս-
տիկ 'ի պարանոցս , և հանեալ մղեալ փար-
եալ տանէին յասպարէզ կատարմանն : Եւ 'ի
մի ջոխի զսուրբան գնդեալ , և իբրեւ զպա-
րիսոյ շուրջանակի գնոքօք փաղակաւոր դա-
հիճքն բազմաձեալ , այնպէս սուր 'ի վերայ
եգեալ կոտորէին :

Իսկ արք տմանք 'ի թշնամեացն յայնցանէ-
որ շուրջն կային , տեսեալ 'ի սրբոցն անտի
մանուկ մի զուարթատեոիլ և գեղեցիկ ե-
րեսօք՝ Սիբայէլ անուն , յաշխարհէն Գու-
գարաց , որոյ չեւ եւս էր փաղփաղեալ բող-
բոջեալ մրադիր բոյոք մօրուացն ընդ ծնօտ-
սքն , եւ իբրեւ մարդասիրել 'ի նա խակա-
ցեալ , և բաւռն հարեալ վնմանէն ⁽¹⁾ յինքեա-
նրս կօրդեալ ձգէին , զի մի ընդ այլսն և նա
կորիցէ : Իսկ նա արտօսրաթոր կականմամբ
զաչսն յերկինս համբարձեալ , և զօրացեալ
վերին օգնականութեամբն , 'ի բաց զինքն
'ի նոցանէն շոպեալ ճողոպրէր , և հապճեպ
տուեալ և դիմադրաւ դիմեալ առ ընկերս
իւր՝ առաջի սրոյն զգլուխ իւր կամաւօրա-
բար մատուցանէր : Եւ այսպէս 'ի բանա-

(1) երէտ օր : 'ի նմանէն :

և որ ողջակիզումն զինքն Վրիստոսի նույն
 րէր ընդ այլ ևս անարատ պատարագացն և
 զենմանց ի հոռ անուշից Հօրն երկնաւորի :
 Ինն յայնժամ եղբարք երկուք , ի նախ
 նեացն Գնուենիք , որոց անաւանքն միումն
 Վաւիթ և միւսումն Վաւրգէն ճանաչիւր ,
 որ և ըմբռնեալք ի գերջացն՝ ածան առաջի
 բռնադատի ոստիկանին : Եւ իբրեւ հարց
 և փորձ ընդ նոսա լեալ , և գրեթէ զկէս տե-
 րութեանն իւրոյ տալ նոցա խոստանայր ,
 այլ և բազում զգեստս և զարդս ոսկեճաւ
 մուկս , և ծիրանիս և երեւելի լականացի , և
 բեհեզս նոցա մատուցանէր . և կամարս և
 մանեակս ոսկեղէնս , և նժոյգս սրափարս ճա-
 խսպաւաճոյճս ի վէնս և ի զարդս . և ապա ըզ-
 ձեռն իւր ի նոսա կարկառեալ , և գիրկս ըզ-
 պարանոցօքն արկեալ , և հուպ ընդ հուպ
 ի համբոյր մերձեցուցեալ զնոսա՝ այնպէս
 շոգմոգէր շողոմութեամբ բանին , հնազան-
 դել նորայն բանի , և խնայել յարբուենս ման-
 կութեան իւրեանց , և դառնալ . . . յօրէնս
 զոր ինքն պաշտէր : Իսկ նոցա գեղեցիկ իմն
 մօլութեամբ ի վէն գինուորսութեանն Վրիս-
 տոսի զինքեանս վառեալ , համարձակաճայն
 բարբառով զբարւոք դաւանութիւնն քաւ-
 րոյէին առաջի ամենեցուն՝ թէ « Վրիստոս

նեայք եմք և զճմարտութիւն լ'ստուծոյ՝ որ
 յինքն զանմահութիւն ունի, և ի լոյս ան-
 մատոյց է բնակեալ, ոչ կամիմք փոխանակել
 ընդ ձերում ստութեանդ, որ ոչինչ խակ են,
 և յոչինչ համարեալ ։ Իսկ իբրեւ զխորհուրդ
 նոցա այսուէս ի սէր նահատակադրին Վլ-
 րիստոսի արձանացեալ տեսանէր թշնամին,
 հրամայէր այնուհետեւ սրով զնոսա սպանա-
 նել ։ Իբրեւ ածան ի թէատրոնն իբրեւ՝ զոչ-
 խաբ ի սպանութն, աղօթս ժշտնջենամուռնչս
 և պաղատանս աղերսալից անդր առ լ'ս-
 տուած մատուցանէին, գրել զնոսա ի թիւ
 վկայից սրբոց, որք սիրեցին զօր երեւելոյ գա-
 լտոեան նորա ։ Եւ հանդերձեալ դահճացն
 զերէց եղբայրն կատարել սրով, նա աղա-
 չանս նոցա մատուցանէր, նախ զկրտսերն
 քան զինքն տալ կերակուր սրոյն, ի մօի ե-
 դեալ թէ գուցէ ի վերջ քան զնա մնալով՝
 ըստ մանկութեան տիոցն զարհուրեսցի ինչ
 յիսմայելեան սրոյն սպառնալեացն. վասն զի
 մրազարդ (1) մօրութն ի ծնօսան դեռեւս էր
 տիգեալ և ընծիւղեալ. և դարձեալ յեղբայ-
 րն կոյս ասէր. « Եղբայր ցանկալի, նախ դու
 ընծայացիր Վրիստոսի յուսոյն մերոյ՝ մատու-
 ցանելով զքեզ ինքն բանաւոր ողջակէզ և

(1) Մի օր, մրացեալ ։

պենու մնն նուիրական նմա, որ վտան մերժողն
մեռեալ, և վերագրեաց զմեզ ՚ի կեանսն :
Իսկ նորա ոչնչ գրեալ զվիշտան, և ոչ ՚ի
մօր եղեալ զանհնարին մահուն տուգանս,
յօժարութեամբ դիմեալ ՚ի սուրն : Այսպէս
հատաւ գլուխ նորա, պսակեալ ՚ի Քրիստոս
սէ անթաւամ պատկաւն : Գլինի ապա եւ
րէց եղբայրն յետ բարւոք պատերազմին և
կատարման ընթացիցն և պահպանութեան
հաւատոցն՝ ՚ի նոյն միտս զինքն վառեալ,
յանողորմ սրոյ անտի սպանանի ՚ի կենացս :
և կենդանանսց յանդ երանութիւնս ան-
վախճան ուրախութեանցն վերին արքա-
յութեան :

Այսպէս ամենեքեան սոքա սուրբ՝ որ
առ ՚ի յինէն պատմեցան, յիրաւի տարեւո-
րական տօնախմբութեամբ պատուին միշտ
յեկեղեցիս սրբոց, որ յիշատակի սոցա սահ-
մանեալ մարերի ամսոյ՝ որ օր քսան և եօթն :

Ասն զի շիջուցին զհարստաւս տանջանաց,
և գրեցան յորդիս վերին Աթոնի, անխեթ
հաւատով յաղթեցին խորամանկութե նո-
ցա, և հատին կորեցին զոսոս մահաբեր
սրտոց նոցա, զի չէր ինչ անհաւոր՝ ուր սէք
Հօր է, և ոչ այն ինչ որ ցաւեցուցանէ՝ ուր
փառքն Քրիստոսի են : Այսպէս ապա

առաջադրեալն իմաստութեամբն 'ի բաց մեր,
 Ժեալ յանձանց զամենայն ինչ որ ապստամբ
 և վայրենի է, և սրբեալ զինքեանս 'ի մարդ-
 կանէ պղծոց և կոբուսելոց, կենսացուցին
 իւրեանց զհարկաւոր մահ մարմնոց, և կա-
 մաւորաբար ածան իբրեւ զոչխար 'ի զենու-
 մին, և փոքր նեղութեամբ վայրկենիս՝ յահ
 և յերկիւղ Տեառն յղացեալ, երկնեցին և
 ծնան զհոգի փրկութեան և սուրբ խընդ-
 րուածք նոցա իջուցին զհրեշտակս 'ի փրկու-
 թիւն իւրեանց, և նովին խոնարհութեամբ
 հասին երկնաւոր բարձրութեանն : Առան-
 աւետիս 'ի հեռաստանէ, և զուարթագին
 սրտիւ զտանջանս և զմահ իբրեւ զանմարմնու-
 կոխեցին : Նմանեցան քաջ նահատակացն մա-
 հուն, և դիմեցին խաղաղութեամբ առ Աս-
 տուած Ժամանեալք : սուին զյաղթութեան
 բրաբիօնն, և վերագոյսեցան յորդիա վերին
 Աշուտաղէմի : Արդէս սկսանն քաջութեամբ,
 նովին և կատարեցին զհանդէս նահատա-
 կութեան լի երկնաւոր սիրովն, և արտափայ-
 լեցին իբրեւ զարեգակն 'ի մէջ տիեզերաց :
 սրոց և անուանքն նոցա գրեալ են 'ի դրսե-
 րութիւն կենաց :

Իսկ այլք ոմանք թշուառականք և կռ-
 խեալք 'ի սատանայէ, զարհուրեալք յառ-

Ժամանակեայ մահուանէս , և դիւրացու-
յեալ 'ի սիրտս իւրեանց զ'ի նանիր և զանոտի
խոստմունս նոցա , շուրջ զինքեամբք պատե-
ցին զերկունս մեղաց մահու , և ուղխիւք
անօրէնութեան հեղեղեցին զանձինս իւ-
րեանց , և վրիպեալք 'ի ճշմարիտ լուսոյն՝
խաւարազգած նսեմութեամբ կուրացան .
մոլորեալք յարքունական պողոտայէն , և
քեցեալք 'ի բաց յստակ ծորանէ քաղցրու-
թեան խորհրդոցն աստուածայնոց՝ զմրուր
դառնութեան բաւականաբար արբին , որ
վերջին է չարութեան և առաջին կռապաշ-
տութեան . և ուրացեալք 'ի հաւատոց՝ չար
եւս քան զանհաւատսն գտան , ոչինչ օգ-
տեալք և 'ի խոստմանց ինչ նոցա՝ դռնէ միւ-
այն ըստ մասանց կենացս . այլ երերածովք
և տատանեալք և թշնամանեալք էին , և
յամենայն կողմանց հարեալ և վատթարեալ :
Եւ ազատ մարդիկ այնպէս ուրացութեամբն
ձաղեալք և հասեալք 'ի խոր սղքատու-
թիւնս , մինչեւ 'ի դրունս տնանկաց շրջել
և հաց մուրանալ . և միայն զկորստական մո-
լորութեանն և զանարգութեան անուն ժա-
ռանգեալք : Եւ ոչ գտաւ խոստովանութի
'ի շրթունս նոցա . իջին 'ի դժոխս անհնարին
դառնութեամբ , առիթք գտեալ հրոյն գե-

հենի : Եւ այս գրեալ եղեւ յինէն առ 'ի
 փշտամբութիւն յանդիմանութեան այնո-
 ցիկ , որք խորհին ցանկացողք գործոց նոցա
 լինել :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ծ Բ .

Յաղագս յատենելոյ օրար ազգաց 'ի վերայ երկրի
 Տերոմ , և անխափանութեան նախարարաց Տերոյ
 ընդ իրեարս :

Ի այց և ես տխրական տրամութեան
 բանս ինչ յառաջ բերեմ առել . քանզի դրա-
 ցիք մեր և ազգք որ շուրջ զմեօք են , Յու-
 նականք և Եգեթացիք և Վուգարացիք և
 Սեւեացիք , և հիւսիսական ազգք բնակեալք
 առ ոտամբքն Կովկասու , 'ի մօտի եգեալ՝ ե-
 թէ գուցէ յինքեանս հետի աղազս գտա-
 նել մարթասցի ոստիկանն չար , թէ երբէք
 չեն գտցի վքաղաքս և զաւանս և զգեօղս ,
 վասն պատրիկ 'ի խլել և 'ի բրել , կորուսանել
 և յատակել ջանացան առ ստորոտով իւրա-
 քանչիւր աշխարհացն իւրեանց : Եւ ապա
 իտուն ընդ նոսին եւս պաւազակք ⁽¹⁾ և որի-

(1) Մի օր . ռամիկք :

կայք ելին 'ի մարտս ընդ երկրի մերում. և բազում ինչ այն էր՝ որ 'ի նմանէ անցք ընդ աստուածաշէն եկեղեցիս անցանէին յեղծումս և 'ի խաւանութեան եւ յապականութեան վարակեսլ: Եւ զբազումս զաշխարհս իբրեւ զանապատս անկոխ (1) անջրդի ցուցեալ տապալէին. եւ գրեթէ իբրեւ զերկիր որ ոչ անց մարդ ընդ նա, և ոչ բնակեցաւ 'ի նմա սրդի մարդոյ, այնպէս զապատն անապատս առնէին: Եւ վասն ընդ միմեանս բախելոյ՝ բազում ճապաղիս արեան հեղեալ, դիպկամբք ընուին զերեսս երկրի մերոյ, և առհասարակ յաւարի առեալ կապուած բազում խաղաղութեանէին յինքեանց ըստ իւրաքանչիւր աշխարհաց կշիռ: Եւ այսպէս անմարդացեալ և անգաւակացեալ, խաւանացեալ և անշքեղացեալ, այնուհետեւ (2) անդադրանք մեր եղեն իբրեւ զանդաւան մայր ապիսիւ, և ցամաքեցան բողբոջք բուսող արտավարաց եւ արօտից, և քաղաքք մեր կործանեցան առ 'ի չգոյէ բնակչաց, և երկրագործք մեր սպառեցան, և սուգ զգեցան: Եւ այսպէս ծածկեցին զմեզ անսրգանք մեր, և 'ի մեզ բովանդակեալ լցաւ մարգարէութիւն:

(1) Յերմաս օրհ. 11-՝ անկոխ:

(2) Մէ օրհ. այնուհետեւ աւանք և շէնք մեր եղեն:

Թիւնն իշայեայ, եթէ՝ իշկիր ձեր աւե՛
րակք, քաղաքք ձեր հրձիգք, զաշխարհս
ձեր առաջի ձեր օտարք կերեցեն, աւերեալ
և կործանեալ յապագայ օտարաց:

Իսկ իբրեւ սցապէս կրեցաք ստգնապս
տարակաւսից ՚ի հինից օտարաց, ՚ի մերս աշ
պա լինէաք ՚ի Թագաւորս և յիշխանս ակ
նակառոցց, այլ և ՚ի պետս և ՚ի նախարարս
երկրի մերոյ. և յուսացեալ սպասէաք ոչ
եւս ընդ փորձութեանն խառն վրիպել սո
ցա և անկանել, այլ ջան առաջի դնել և
զելս նեղութեանն հնարել. և վայելչաբար
՚ի միտսին կազակցիլ հասարակ եղբայրու
թեամբ, և իբրեւ զմի տյր միսնալ. և ըստ (1)
Դաւթի պարսաքարել զնորս Դողիւթու մը
սեղէն բուրգն, կամ ըստ Վեդէանի՝ ըստ
հոլովելոյ նկանակին սրով Տեառն վանել
զճամբարս Թնումեայն, կամ ըստ Յայէլի՝
Թերեւս գոնէ յետ գկաթն տրբուցանելոյ՝
ցցով վարսաւորել ընդ ծամելիան Ախարայ.
կամ իբրեւ զԱմկաբէ՝ ՚ի շուրջ պատեալ
պատերազմէն փրկել: Եւ այսպէս ազատել
գկաթուղիկէ եկեղեցի, և լուծանել զըւծ
՚ի պարանոցէ հաւաստացելոց, և շահէք զըր-

(1) Ամենայն օրէ. ամէնէն ընդ Դաւթի և ընդ Վեդէանի,
ընդ Յայէլի:

դիս սպանելոց : Իսկ ոչ զայս եղեւ տեսա-
նել մեզ , այլ վնորին հակառակսն կրեցաք :
վասն զի նուազունքն քան զմեծամեծսն ձեռ-
ներէյ լինել ջանային . և ծառայքն ըստ Սո-
ղոմոնի հնարէին՝ զի զտեսարս տրեխաւորեալ
ի գետնի գնացուսցեն , և ինքեանք ելցեն
յերիվարս ահիպարանոցս և առաթուր հա-
րողս , խրոխտացեալք և սոնքացեալք մեծաւ
ապստամբութեամբ : Իսկ թագաւորք մեր
և պետք և իշխանք , զորս ՚ի բնէ նախարա-
րութիւնքն էին , ջանային վարատել և խը-
լել յիւրաքանչիւրոցն բնակութեանց , եւ
ըստ ախորժից իմն ձեռական և նոր ստեղ-
ծանել պայազաոս և սպասալարս : Եւ և
եղբայր ընդ եղբօր , և ազգայինք ընդ ազ-
գայինս ընդվզեալ՝ ՚ի նախանձ և ՚ի չարա-
կնութիւն և ՚ի գրգռութիւն , և ՚ի կատա-
րեալ ատելութիւն ընդ միմեանս բերէին :
Եւ այսպէս համագունդ ընդ միմեանս հա-
րեալք ՚ի հակառակութիւն և ՚ի կռիւ պայ-
քարէին , և միշտ սուր յազդերս սենելով՝
բազում եւս քան զթշնամիսն հեղուին ՚ի
միմեանց զարեան ճապաղիս : Եւ առհասա-
րակ զքաղաքս և զգեօղս և զաւանս և զա-
գարակս , այլ և զտունս իւրեանց քանդէին
ձեռօք իւրեանց , և գրեթէ այն ինչ ոճիրք

Հակառակութեան գտան պատճառք հինիցն եկելոց 'ի վերայ մեր ըստ Սողոմոնի, [Թէ՛ Ատելութիւն գրգռէ ղբարկութիւն, Աւառ մեղ լցաւ միւս մարգարէութիւն, եթէ՛ Անկցի այր ընդ այր, և այր ընդ ընկերի իւրում. ընդհարցի մանուկ ընդ ծերայն, և անարգն ընդ պատուականին: Այսպէս ապա ամենայն առաքինի քաջողութիւն եւ շինութիւն և խաղաղութիւն քայքայեցաւ, և եղծումն և ապականումն զսեղի փոխաբերեաց: Աւստիս այսորիկ ապա մարգարէն ընդ մեզ ողբակէ զառաջին բարեզարգութիւնն, և զվերջին ընդգիմակազմութիւնս. եթէ առաջ նորա դրախտ փափկութեան, և վերջ նորա դաշտ ապականութեան:

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Յաղագս Դաւանութեան քարերոց և սուրբ և հայրաւորաց իշխանաց, և մարգարէր Գաղանաց:

Բայտ հարուածոցս դաժանութեանց և սարերքս եւս յեղափոխեցին 'ի մեզ ըլդառն առարկութիւն չարի. վասն զի բա

քեթառն օդք հիւսիսայինք 'ի գառնաշաւնք՝
հողմ հարաւային շրջեցան, և քաղցր և հեշ-
տալի գարուն 'ի ձմերային սգաւորութիւնս
յեղանակեցաւ : Հայնժամ (1) երկրագործք
մեր բազմայորդոր էին 'ի վաստակս ձեռաց
իւրեանց, իսկ այժմ լքեալք և բնդարմա-
ցեալք : Եւ այնժամ շտեմարանք զեղեալք, իսկ
այժմ դատարկացեալք և ամաչեցեալք : Եւ
հօտք արօտականք ծալկաւէտք խայտա-
ցեալք, աստ խամրեալ և յոյժ պակամեալ :
(Հայնժամ դաշտք պարարտութեամբ լցեալ,
իսկ այժմ տխրութեամբ : Եւ հովիտք
բազմացուցեալ ցորեան, աստ կարկտիւ և
չար ուղիւիւք հեղեղեալ : Հայնժամ անձրեք
քաղցունք և շահեկանք, իսկ այժմ անպի-
տանք և ջաղք և թորթորեալք, յապակա-
նել զհունձս և զկալս՝ թէ և գաանի ուրեք
պտղեղութիւն (2) : Եւ լերինք զանձութիւն
զգեցեալք, իսկ արդ անգարդացեալ առ 'ի-
չգոյէ արօտականաց : Տասն լուծք եզանց
գործեցաք, և տափոր մի մեզ տուաւ . սեր-
մանեցաք՝ և ոչ հնձեցաք, տնկեցաք՝ և ոչ
կթեցաք, թզենի ոչ ետ զպտուղ իւր, որթ
և ձիթենի ոչ ետուն զգորութիւն իւրեանց .
թէ շտեմարանեցաք ինչ, և զայն եւս պղծ

(1) Մի օր . Եւսեփն : (2) Մի օր . պտղաբերութիւն :

Թողաք : Եւ այսպէս անդրադարձեալ եղեւ
մեզ տէրունեանն բան, զի մեր վաստակեցաք,
և այլք 'ի վաստակս մեր մովն : Եւ այսպէս
յաժենայն յուսոյ բարւոյ քրկեալք՝ ծածկե-
ցին զմեզ անարգանք մեր :

Եւ այսպէս 'ի յափշտակութենէ թշու-
ածաց և յանադգիւն անպաղու-
թեանց, ա-
պա և թոյն եւս 'ի վերայ սաստկացեալ զ-
յունացր աւագնապէս : Ատն զի հուրն կայ
ծակնացարտ որ տեղեացն 'ի մեզ, և սուրն
անողորմ պատերապնդացն որ միշտ 'ի մեզ
բղխէր զհոտ մահու, մինչեւ յեզժն ամ
ձգեալ ընդերկարեցաւ. եւ վասն ոյստփի
մնացեալքս ունգխտեցաք 'ի ժրանս Լիդա-
րու, և թափուրացաք և աւնացնացաք 'ի
ստացուածոց, և 'ի բոլոր պարենից ոռձկաց,
և 'ի չգոյէ կերակրոց : Ապա այնուհետեւ
սկիզբն ւառնոյր թոյն կորստական, և ապակա-
նէին առհասարակ ոյրարութեան աշխարհիս
ծնունդք, 'ի քաղաքս և 'ի գիւղս և յսգա-
բակս իբրեւ զգիակունս գունատեալս և
զքեալս գանգաչէին : Եւ այլք 'ի փարթա-
մաց զստացուածս իւրեանց առ սակաւ սա-
կաւ վռանեալք ընդ աւուրն պարենի՝ 'ի
վերջին տնանկութիւն հասանէին, և յաւէտ
յաղքատութիւն և 'ի կարօտութիւն : Եւ

կէօք 'ի խոտաբուտ կեանս 'ի հարկէ անփշե
բերեալք՝ զմորէլօինդն և կամ զայս ոմանս
զմիտասակար բանջարս ըստ դիպաց իմն ճաշ
լակեալ յապականութիւն մահու հասանէ
լին . զի վտանգ սովոյն հասարակ շարժէր 'ի
կարօտութիւն՝ զսմենացն ինչ 'ի կերակուր
նոցա բերել : Իսկ սմանք զոխրելի որդեակս
իւրեանց ընդ սակաւիկ ինչ ռսճկաց թշնա
մեօցն վաճառեալ 'ի տագնապէ վստանգին ,
սչ յիշեցան նոցա ազգկոտոր խնամք ծնողա
կանաց : Եւ կանայք պատուականք 'ի հարկէ
կարօտութեանն զքողումն 'ի գգնաց մերկա
ղեալք՝ և զհանդերձս յանգամից , առանց
ամօթոյ 'ի հրապարակս ելեալ՝ առ տագնա
պին մուրացիկ չընէին : Եւ ոմանք ծիւրեալք
և ծնդեալք և ցամաքեալք 'ի տարակուսա
կան սովոյն՝ իբրեւ զմեռեալ պատկերս գան
դաչէին , և թօթափեալք պար անգր սակս
նքողմանն՝ և ընդ միմեանս հարեալք կործա
նէին զերեարս : Եւ այլք իբրեւ զգլխակուն
բազմակոյտս 'ի հրապարակս անկեալք և լա
քուցեալք , մինչ շունչ նոցա մերձ էր յեւա
նել՝ աղաչէին զանցաւորս ոմանս զի կարկա
ռեսցեն նոցա նշխար ինչ կոտորոյ հացի , և
այնպէս զսաւէին 'ի կենացս : Իսկ եթէ 'ի
մեծատանց որ տալով ինչ տային նոցա օղոր

մութիւն , յետոյ յանողորմ բարս խստութեան ընդ մաւրացիկսն դառնային , զի խորհ ճէին եթէ գուցէ լինիցին և նոքա իբրեւ զնոսա : Բարձեալ էր ապա յամենեցուն 'ի նոցանէ սեղան ուղղել . զի ոմանք առ սաստիկ կարօտութեանն զցորեանն իբրեւ չէթ աղացեալ կամ թրմեալ՝ ուտէին , և այլք 'ի կրակարանաց զաղահումն յափշտակեալ ուտէին : Չարչարանաց էր կերակուրն՝ զոր թէ գտանէին երբէք , և արտասուաց արժանի սուրժանական և ողորմելի ճաշակքն :

'Խողումն և սոսկումն և սարսափումն աստանոր զիս պատեալ պաշարէ 'ի բանէս՝ որ առաջի կայ սուել . զի մարդք հաւասարիմք ստուգեցին մեզ զքանս ճշմարիտ , եթէ մարք ոմանք զսովամահ որդւոց իւրեանց զմարմինս 'ի կերակուր իւրեանց պատրաստեցին : Եւ այլք զլեկերակիցս իւրեանց գաղտակծութեամբ իմն իբրեւ զոչսար 'ի սպանդ վարեալ՝ կերակուրս իւրեանց պատրաստէին : Եւ այս անգր եւս քան զլիւթ ժանդրութիւն Երուսաղէմի արժանի անհնարին ողբոց գործս ինչ տեսեալ լինի . վասն զի ձեռք կանանց ողորմածաց եփեցին զմանկունս իւրեանց , և եղեւ նոցա 'ի կերակուր . և որ 'ի գիրկս գրգեալք և գգուեալք էին , գիրկս արկեալ

աղբեւաց թարթափեալք թաւալէին և ուն
տէին իբրեւ զկերակուր : Այնչա՛ն լեզուք
դիպցիկ մանկանց 'ի քիմն իւրեանց' 'ի ծա-
րաւս իւրեանց , զի ոչ գոյր նոցա դիեցումն
'ի մարց . ողայք չորաբեկ հացիկ խնդրէին և
արտասուք ընդ ծնօտս նոցա թարէին , և ոչ
ոք էր որ տոյր նոցա . և այնպէս ապա սր-
կասեալ թափեալ հանեալ զոգիսն 'ի ծոց
մարցն իւրեանց , ընկեցեալ դուռեալ ջրն
դեալ կային առհասարակ ծնեալքն և ծնող-
քն 'ի մէջ քաղաքաց : Այսպէս մատնեցան
որդիք ժողովրդեան մերոյ յաղակահուլ թիւն
'ի յանօրէնութեանց մերոյ , և Զուռքալ Ե-
ղեն 'ի վայրկեան ժամանակի :

Իսկ առաւել քան զայսոսիկ Դաւիթայն
վտանգ խոչտանգանաց զնոսա կորուսանէր ,
զի բմբռնեալքն 'ի ձեռաց նոցա 'ի հարուա-
ծքս անհնարին չարչարանաց տանջեալ լինե-
ին , թէ գուցե գացի ինչ առ նոսա կերու-
կուր : Աթէ գտանէ՞ր երբէք ուրեք , կրկնա-
պատիկ ազգի ազգի տանջանս հնարիմացո 'ի
վերայ նոցա ածէին . ոմանց գաւաղանս ընդ
ներքին համն վարէին , և այլոց վաճիռն
յեբաստանսն ցցէին , և կիսոց զաճիւն
հնոցի հրախառն 'ի ծոցս և 'ի գլուխս վայ-
թէին : Ոմանց զներքին անդամն եւ զնա-

Տուրկ արուծիւնսն կապեալ սամետօք, և
 նովիմք զբարձու վանգակաց կախէին մինչ ՚ի
 խզել խլել իսկ ՚ի բաց համոյն, յորմէ և սա
 կաւք ՚ի բազմաց թէ ապրէին, և զայս ոչ մի
 այն ՚ի լծնամիսն՝ այլեւ ՚ի մարգս մերձաւօրս
 և յրնկերակիցս և ՚ի ծանօթս էր տեսանել:
 Այսպիսի խոր խռովութիւն պատէր զքա
 ղաքօք, և դիշեր լի մահուամբ զգիւղիք և
 զգերդաստանօք. և մարմինք մերկք քնկե
 ցեալ կային ՚ի փոզոցս և ՚ի հրապարակս. և
 տեսիլ սարսափելի անարգութեան ապին
 տեսողացն, որպէս զի ոչ եւս ք կարէր տալ
 զնոսա գերեզմանաց: Այսպէս ապա շանց
 և շաղղակէր գազանաց և թռչնոց երկնից
 լինէին կերակօւր, և յայնմանէ սովօրութի
 կալեալ գիշամուխ գազանացն՝ յորդեցին
 զօթացան բազմացան աշխարհակեր գայրք.
 և այնուհետեւ փախանակ գիականց զկեն
 ղանատէք մարդիկ իբրեւ զանբան անասուն
 ժանեօք մանրեալ աղացեալ աւուէին, և ՚ի
 միտաին հնձեալք լինէին ՚ի ճիրանաց գազա
 նաց անօք՝ պատուականն և անարգն. քան
 զի թմբութիւն մեղաց և զանմեղս եւս ընդ
 միգով իւրով լծեալ ծնդէր. վասն զի եւք
 են հասարակաց ՚ի տարերց աստի յաշխարհէ,
 և սահմանեալ աւուրն հատուցման պահի

պատիւն (1) և պատուհասն : Այսպէս տարա-
ծեցաւ մահ 'ի սակաւ աւուրս , և լիզաջինջ
արար զազքանազեան յզն , և առ ամենայն
մարդիկ քարոզեալ երեւցաւ չար ամպրոպաց
արկածք , և սառուերք մահու մեղաց ծածկե-
ցին զմեզ յոյժ . վասն զի ոչ կացաք յուխտի
Տեառն , անիոյթ արար զմեզ :

Իսկ ես աստանոր պանդխտաբար ընդ հա-
լածանաց ժամանակին նստեալ կայի 'ի մէջ
Վուգարաց և Վրաց , մերձ առ մեծիմաստն
Աթոռներսեհ թագաւորն կացելոյ յայնմ նա-
հանգի . որ թէպէտ բազում հիւրամեծա-
րութեամբ և առատաձեռն ռոճկօք առ 'ի
նմանէն պատուեցայ , տակայն ընդերկարեալ
իմ 'ի պանդխտութեան անդ՝ որպէս երբե-
մըն Իսրայէլ 'ի վրանս Վեդարու , յաւէտ իմն
տրտմեալ տառապէի ականկալեալ և սաքա-
սեալ յիրկութեան Տեառն Աստուծոյ :

(1) Մի օր . պատիւն և պատուհասն :

Յաշագ Գրեւոյ 'Նիկողայոսի պարտագին Կոստան-
 րքնուպօլոյ նամակ առ Յովհաննէս Կաթողիկոսն, և
 նորա եւս Գրեւոյ առ Կոստանդին Կայսր :

Այս սակս սասանութեանց և վրդով
 մանց մերոց լուեալ մեծի պատրիարդին Կոս-
 տանդինուպօլսի՝ 'Նիկողայ (1), գրէ թուղթ
 առ իս օրինակ զայս :

“Վսեմականի, աստուածասիրի և հոգե-
 ւոր հօր՝ տեառն և յաւէտ սիրելի եղբօր
 մերոքմ Յովհաննու Կաթողիկոսի Հայոց
 մեծաց : Ի 'Նիկողայոսէ ողորմութեամբն Աս-
 տուծոյ յարքեպիսկոպոսէ Կոստանդինուպօլ-
 սի, և ի ծառայէ ծառայից Աստուծոյ՝ Տե-
 րամբ խնդալ :

“Կարծեմ ոչինչ զանխուլ է, տէր իմ, ի
 քոյոյ յաստուածասիրութենէդ՝ յոյժ արտ-
 մութիւն և անպակաս ցաւք սրտից մերոց
 յաղաքս Հայոց և Վրաց և Աղուանից մի-
 ահամուռ քոյդ հաւաստացեալ հօտից . որ
 եհաս ի վերայ դառն տագնապ չարչարանաց
 և նեղութեան ի Սառակինոս իմայելեան
 բռնակալացն : Օ, ի թէպէտ մարմնով մեկու-

(1) Մի օր . Նիկողայոսի :

տի եմք, և աչօք ոչ տեսեալ զվրանգ: հօտի՛
 ձերոյ, տակայն ՚ի լսելն ՚ի չարէն չարչարեալ
 զաշխարհս ձեր, յոյժ հոծիմք: անձամբք և
 յողուոց եղանեմք մեծաւ տքտմութեամբ:
 Խօսկ եթէ մեք հեռագոյն ՚ի ձէնջ՝ միայն ՚ի
 քսելն այսպէս ընկալաք յանձինս մեք սուգ
 դառնութեան, տարա թրչափ եւս առաւել
 դուք հաղորդեաքք: ՚ի չարչորանս ընդ հօ-
 տից ձերոց, և հալածեալքք յանօրէն եւ
 ուղի՞ ապստամբացն. և զինչ պարտ է եւ
 սրատշաճ է լինել, եւ կամ զինչ այնչափ չա-
 քութեանն իմանալ միտթարութիւն. և ար-
 պէս ուղղութիւն զհետ եկեալէ փարատել
 զառաջակայն որդալոցն է գայթակղութիւն:

Լ՛րդ՝ եթէ պատշաճ թուեսցի որբութե՞դ
 ձերում, պարտ է նախ զաստուածային այ-
 ցերութիւն և զօգնականութիւնն յամենայն
 ժամ վերակարդալ, և ձեռս ՚ի վեր համբառ-
 նալ, և բոլորով սրտիւ ՚ի գութ ողորմութե-
 կոչել զամենակալն: Ետուած քոյոյդ հօտիդ
 Հայոց և Վրաց և Եղուանից, և հորհել ըզ-
 հասարակացն օգուտ, և ապա մի եւս այլ
 բնաւ անասլ կորստեան դոցա, և փոյթ յան-
 ձին ունել ամենայնիւ յամենայնի առհաւ
 ասորակ զամենեւեան խրատել աստուածային
 զխտութեամբ, և քրիստոսաւանդ բանիւն:

կապել և արձակել, որպէս և ընկալաք պաշ-
տուէր իշխանութեամբ (1) իսկ յերկինս եւ
յերկրի, և դադարեցուցանել գոնէ 'ի հա-
կառակաւթենէ չարութեանս՝ որ ընդ մի-
մեանս, իշւ մի տար թոյլ մնալ 'ի վայրենի
գաղանութեանն, որք բարկացեալք և գի-
մեալք են 'ի սպանումն միմեանց, և դառ-
նալ 'ի մարդկային մոռածութիւնս, և 'ի բրիտ-
տանէական հանդարտութիւն, որով բերի
իսկ 'ի փրկութի մնացելոցդ մասանցդ մարդ-
կան Հայոց աշխարհացդ, և Վրաց և Ղըուս-
նից: (2) Կայուն առաւելութիւն իմ յառաջագոյն
փութացոյցդ թով ձեպել ոտը ձեզ սուղ ինչ
պատճառ յորդորման սիրոյ (3) խո սմին սակի
առաքեցաք թուղթ և առ կուրապաղատդ,
և առ աւագն Վիխազաց խրատելով առ 'ի
լսել խրատուցդ ձեքոց, և մոռանալ զընդ
միմեանս հարումնն, և նայել 'ի սէր և 'ի
միաբանութիւն և 'ի հաշտ իաղաղութիւն
ընդ միմեանս, և ընդ հասարակ իշխանս
Հայոց և Ղըուսնից, և միանալ միաբան-
ք և մարտնչել ընդդէմ ամբարիշտ թշնամոյն
Ապուսիճայ (3) և զի մի հասարակ ձեզ կորուստ:

(1) Մի օրի • ընկալաք պատուէր իշխանութեանս • ... և
մի տալ թոյլ:

(2) Եւս օրի • յորդարման սիրոյ:

(3) Ի Բրիտ օրի • Էի • Ապուսիճայ: Մի օրի • յառաջ ող-
բողն Ապուսիճայ:

եղիցի, և որ ընդ ձեօք այլ եւս մերձաւոյ
քաց ազգաց սասանուումն բերցի:

Եւ արդ՝ պարտ է ձերում սրբութեանդ
բերան 'ի բերան և թղթով և պատգամօք,
և եպիսկոպոսօք և քահանայիւք, եւ որոշ
բովք արամբք դուն գործել, և 'ի բաց 'ի
միջոյ բառնալ զչար հակառակութիւնս դո-
ցա. և առանց բանի պղերդութեան հե-
տեւել յայդպիսի մատակարարութիւնս, և
մազթել դառնալ 'ի լաւագոյնսն և առ փրկ-
կական խորհուրդս և գործս. զի այդպէս
միախոհք և միաբանք լինելով՝ մի եւս կարո-
ղասցի ինչ 'ի վերայ աշխարհիդ ձերոյ ապա-
կանիչ չարն: Եւ մինչ այդ այդպէս 'ի ձէնջ
կազմիցի, ապա և ինքնակալ և աստուածա-
պսակեալ թագաւորս մեր 'ի դէպ ժամանակի
պիտոյից առաքեսցէ զօր բազում յօգնակա-
նութիւն ձեզ. զի և կուրապաղատդ եւս
և աւագն Նիխազաց, և իշխանք և մեծա-
մեծք Հայոց միաբանեալք մերոյն զօրաց,
մեծաւ օգնականութեամբն Նստուծոյ եւ
ձերով մեծ քահանայագործութեամբդ պա-
տերազմեալ ընդ թշնամիսդ՝ (1) կարծեցեալ
կորստեան արբանեկին սատունայի վերագոյն
գտցին:

(1) Երեւոյ. պատերազմել ընդ թշնամիսն:

Թիւն հակառակութեանն՝ որ ընդ միմեանս
եղին ապիրատութեամբ, և դուք և մեր
առհասարակ դոցա թողութի շնորհեսցուք:
Եւ զիւրաքանչիւրոց զիրաւունսն յիւրա-
քանչիւրսն ընձեռեսցիք, որպէս և վայելէ
իսկ ձերում որքութեանդ. զի յառաջագոյն
իսկ ՚ի կարգս քահանայապետութեանն իւ-
րաքանչիւրոք տարեալ հաստատեսցի: Յայսմ
հետէ խաղաղութիւնն Վրիստոսի հաստա-
տեսցի ՚ի ձեզ, և սրբափայլ ազօթք ձեր ե-
ղեցի ընդ նուաստութեանս մերումդ:

Իսկ ես ընթերցեալ զայս և ընկալեալ
սիրովն Վրիստոսի, ՚ի սոյն միտս և ՚ի սոյն
խորհուրդ համոզեալ հաստատեցի զթագա-
ւորն Վրաց, մինչեւ խոստովան եղեւ զհետ
երթալ խաղաղութեան և սիրոյ և միա-
տարր միասնութեան ընդ ամենեւին՝ ընդ
իշխանս և ընդ տեարս աշխարհիս Հայոց և
Վրաց, անշուշտ յետկար երգման ինչ աչ-
դքմ մասին տուեալ: Իսկ ապա լուեալ եւս
զուսուապանս տրամութե ամպրոպաց՝ որ տե-
ղացուէն իսկ ՚ի վերայ Ժողովրդեան Տեառն,
առի սուգ սաւոտիկ, և ակն իմ իջոյց զարտա-
սուս զհոսանս ջուրոց: Վասն զի տեսի բար-
ձեալ զվայելչութիւն ՚ի տանէ Տեառն, եւ
պղծեալ զսրբութիւն նորա ՚ի հեթանոսաց,

և զի քահանայք նորա հաչեն և հառաչեն,
և յոգւոց ելանեն . և յիշել զօր տառապա-
նաց անճատեան խնց , սր իրբեւ զցանց ձը
դեալ էր իմոց սրտիցս . և զտկաքացեալ զօ-
րութիւն իմ տակաւ ինչ կազդուրեալ և գօ-
տեւորեալ՝ չուեցի գնացի յաշխարհն Տա-
րօնայ , և անդ 'ի մերձաւորաց իմոց իշխանաց
և ժողովրդաց գտեալ՝ 'ի մխիթարութիւն
տառապանաց վշտաց իմոց , արծարծեցաւ
յիս հոգի իմ :

Բայց հակառակորդն մեր՝ որ կոխեաց ըզ-
սրբութիւն Տեառն , դեռեւս արձանացեալ
նստէր 'ի մայրաքաղաքն 'Վլլն , և մմմեալ
անհնարին դառնութեամբ , չըջէր խնդրէք
հայցէր թէ զ՛ կրանիցէ : Եւ ընդ բոլոր ծագս
երկրի մերոյ տապառակ զօրս իւր սփռե-
ւա առաւել զմիսս իւր՝ որ էր 'ի ծննդաւ
կանութեան չարին՝ 'ի թագաւորն 'Վագիկ
քան յայս ոմանս հնարէր թափել . որոյ և
իրազգած իսկ լեալ նորա նենգապատիր ար-
բանեկութեանն չարի , և տեսեալ զեկեալ
հասեալ առ դուրս մերձեալ հէնան , այնու-
հետեւ ապա գգաղթ ընտանեաց իւրայոցն
և զկապուտն գանձարանաց , այլ և համա-
գունդ իսկ զամենայն աշխարհակոյտ խառ-
նիճաղանձս տէրութեան իւրոյ 'ի ծործորս

ամուր լերանցն Սոկաց և Կորդուաց չուեալ
ղօղեալ բունեալ Թագուցանէր : Եւ ինքն
եղբարքն իւրով և սպասաւար գնդիւն վա-
ռելովք արձանացեալ դադարէր 'ի միջեր,
կրպս, անդ զգուշացեալ յանգառագեղ գա-
ղանէն, 'ի պատրաստի միշտ ունելով զմիտս
իւրեանց ընդ որս էր և մեծ իշխանն Սիւ-
հեաց Սմբատ, սպասելով յաստուածուստ
խաղաղութեանն :

Իսպց սպարապետն Հայոց Լճոտ դեռ-
եւս 'ի մէջ ուղիւիցն չարութեան կայր աս-
կայացեալ, և ոչ կարացեալ կարողել (1) ըզ-
հատուածիլն 'ի Յուսիպ, վասն զի միշտ 'ի
վերայ նորա զհայեցուածան իւրեանց զգու-
շաբար պահէին 'ի ծածուկ : Սակայն սպա-
րապետն գերիմաստ արտադրութեամբ ըստ
կամս ոստիկանին ամենայն իրօք զկեանս իւր
նուաճէր, միայն զփրկութիւն անձինն առ
'ի նմանէն տնօրինեալ հոգայր Իսպց Լճոտ
սրդին Սմբատայ՝ զոր Թագաւորեցուցին Սիւ-
րաց արքայն և զօրք իւր 'ի վերայ Հայաս-
տանեայցս, արտ անդր յամուրս աշխարհի
ուէրութեան իւրոյ տարուբերէր . բազում
մրցմունս և արիական քաջութիւնս ընդգէմ
բոլոր Թշնամեացն մարտիւ կանգնէր և կար-

(1) Մի օր . կորեւէ :

գէր , ոչ միայն ընդ Սառակինոսացն , այլեւ
 ընդ Ս րաց և ընդ Գուգարաց , որք ապի-
 րատս զնմանէ խորհէին : Իսկ իմ ապա տե-
 սեալ զժմական և զանդուլ հինից աքշաւա-
 նըս , մինչ դեռեւս էի 'ի Տարօն գաւառի ,
 գրեցի թուղթ առ Կրտտանդին կայսր Հռով-
 մայեցւոյ՝ օրինակ զայս :

“ Գերաբուն և ինքնակալ կայսր Հռով-
 մայեցւոյ օգոստոս Կոստանդիանոս , յաւ-
 տուածուստ պսակեալ և պերճացեալ մեծ
 և բարեյաղթ թագաւորք տիեզերաց՝ առ-
 տուածասէրք և բարեպաշտք . 'ի հանդիսի
 կենացս հասարակաց լուսաւորութեանց վե-
 րակացուք , և հանուրց եղերցս ճշմարիտ
 խաղաղարարք , երկնացեղիկ ինն դասուցն
 համեմատք , և շինութեան հոգեւորի ա-
 ոխթք . այսքանեաց և այսպիսեաց ազգաց և
 ազանց՝ ստուգապէս առաջնորդք սատուա-
 ծային , արդարեւ արմաւենի 'ի տան Տեառն
 տնկեալք : Բոլորն ձեզ և խաղաղութիւն և
 խնդութիւն բաղում և սէր հաստատեսցի
 յայսմիկ կաթուղիկէ եկեղեցւոյ , որ թէ-
 պէտ և 'ի թշնամեաց աստի գերեալ , և իբ-
 րեւ զանապատ անջրդի խոպանացեալ ըստ
 նմանութեան մօր անզուականցաւ յորդւոյ ,
 սակայն կայ և մնայ 'ի սէր փառացն Կստու-

ծոյ : Ողջայն եւս և յինէն 'ի Հովհաննիսէ
Հայոց մեծաց նուաստ կաթողիկոսէ :

“ Հնարէք և խաղաղութի բազմացի ըստ
Լստուծոյ հօր, և Տեառն Հիսուսի Վրիստո
սի : Լալ և որ ընդ իս խկ եպիսկոպոսունք և
բովանդակ ուխտք սրբոյ եկեղեցւոյ, որք և
գանեալք իսկ և հարուածեալք և չարչարեալք
և հալածեալք եղեալք 'ի մահառիթ և 'ի
նենգաւոր շնչոյն Լմաղեկայ, որ բղխեացն
զմարդանախանձ (1) չարին զչար մախանսն .
եւ ըստ վայրենի մորրութեան իւրոյ տե-
ղեաց 'ի մեզ զամպրուս դառնութեան և ըզ-
սրտմասութիւն բարկութեան վրիժուց ան-
հնարին : Սակայն մեք կաղցուք յանձինս մեր
զչնորհս ուրախութեան և սիրոյ Տեառն . և
ըստ որում սղաչէրն Պօղոս, նախ քան զա-
մենայն աբասցուք ազօթս մշտնջենամուռնչս
և պաղատանս աղերսալիս, և խնդրուածս
հաշտարարս, և գոհութիւնս արժանընկալս
յաղագոս անյաղթ և ինքնակալ և սուտուա-
ծապսակեալ թագաւորացդ . կեալ ձեզ յա-
մայր ամս ըստ պտղոյ արդարութեան կե-
նացս, և ճշմարիտ խաղաղութեան երկնա-
ւոր թագաւորին, և ըստ վայելուչ և գե-
ղեցիկ տիեզերաբնակ բնակութեան պալա-

(1) Մի օր . մարդախանձ :

տանդ կայսերականի : Եւ զի պատրաստա-
բար և հանդարտաբար եղիցի գնալ ձեզ 'ի
խորհուրդս կենսակիրս և աստուածամերձս ,
և ամենայն աստուածապաշտութեամբ և նա-
զելի սրբամոռութեամբ և ստոյգ ուրախու-
թեամբ և մեծաւ խնդութեամբ ծաղկաւե-
տեալ ձեզ զկէս հանդիսի աստուածապայե-
լուչ հանգստեանն ձերոյ . ըստ որում և բն-
կալաչք (1) իսկ պարգեւ 'ի բարեսիրութենէ
այտի ձերմէ ըստ արժանի քաջնախոյլ պէք
ձութեան և առաքինազօր կրօնից ձերաց .
որով հաւատացեալքդ (2) իսկ էք և սիրուն-
և սրազինեալ ևս բնդ ուս' 'ի հասուցումն
վիժիժուց ամբարշտաց : Եւստուծոյ սպասաւոր
և մեզ 'ի բարիս բարեացապարտ և ինքնա-
կալ քրիստոսապսակեալ կայսր Հռովմայե-
ցւոց . զոր այժմս համարձակեալ հարկեցաց
անցանել հրաշափառապէս պատմութեամբ
ընդ արկածս նեղութեան՝ որ հասին մեզ .
յապագս մերոց տարակուսելոցս է՝ վասն որոց
և խօսիմք իսկ : Խորհուրդ խօսողացս 'ի ձեզ
հային յուսով խնդութեան , և այն ևս մեզ
մով և հեղինկ ուրպէս և ուսաք իսկ՝ եթէ մի

(1) Մի տի . բնկալաչք :

(2) Մի տի . հաւանեալ :

(3) Այսպէս ամենայն տիեզերք . իսկ ըստ այլոց՝ սրազինեալ ևս
բնդունի զհասուցումն :

որ լուիցէ արտաքոյ զբարբառ նորա . վասն զի աստուածամերձ լեւելք ձեր ոչ ձայնի կալոտանան առ 'ի զգալ , քան թէ երկնային իմաստութեանն 'ի ձեզ սպանալոյ , 'ի շարժմանէ նորին ճանաչել զհայցեալն :

“Եւ արդ՝ շնորհս ունիմ' այնմիկ որ պատշտասեալ զօրացոյցն զօգոստական և զինքնոսկալ թագաւորսդ յապաւինութիւն մեզ : Վասն որոյ և զգացուցանեմ զհայթայթան համբաւոյ նեղութեանս մերոյ 'ի ներող լեւելութիւնդ բարեպաշտացդ : Վասն զի յամենայն զօրութենէ իւրմէ յաւընցաւ 'ի վերայ մեր մախանք գազանականք թշնամոյն ճշմարտութեան , և իբրեւ զսեղեթ չարաւաժալ տափանք յանգւնեալ յարձակեցաւ յանաքատ առագաստ հարաին եկեղեցւոյ՝ առ 'ի յապաւինել զժառանգութի Տեառն , և պղծել զոսաճար սուրբ նորա . այլ և յալագեւ 'ի կոխումն և 'ի կործանումն և յրնկճումն , և 'ի կորուստ ժողովրդեան Տեառն , և ծապելոյլ ուսել զնորա խորացել , և աւերել (1) զտեղի փառաց անուան նորա :

“Եւ քանզի յայտնի էր ամենայն ազգաց պահպանական պարխոյ տիրութեան երկիւղի ձեռոյ ընդ դէմ թշնամեացն , և 'ի հովանի

(1) Մի գէ . աւարել :

Թեւոյ ինքնակալացոյ սլատրաստսքնակու-
 Թեամբ կայաք որպէս 'ի վայելուչ քաղաքի .
 յայնժամ ապա և առագաստ հարսին եկե-
 ղեցւոյ ոչ աղտեղացաւ 'ի բնակողէն իեդա-
 րու , որ ատեացն իսկ զողջոյն սրբութեան⁽¹⁾ ,
 և բռնութիւն մարտակցին բելիարայ զիա-
 ղողարար փեսայն ոչ կարաց հեռացուցա-
 նել : Իսկ իբրեւ անփոյթ գտաք 'ի ջատա-
 գով լինել ձեր , և զանխուլ եղեւ թոյնք
 դարանակալ օձին 'Իանայ յիրաւադատ մե-
 ծութենէ , և ոչ խնդրեցաւ պարտապանու-
 թիւն վրիժուց չարախօսին մերոյ , դարձեալ
 միւսանգամ սկսաւ անիծեալն տարապարտ
 սողել զեռալ սպրդել՝ զանձն 'ի ներքս ար-
 կանել 'ի հոգեւոր ցանկապատ յայդեստանս
 Տեառն գորութեանց : Եւ հուրն որ երբեմն
 արհամարհեցաւն և շիջաւ , սկսաւ վերստին
 արծարծիլ , և բոցակէզ հրդեհս մեծամեծս
 գործել : Եւ գրծողք խարդախք գտան քը-
 ռիստոնէական հաւատացս որ 'ի 'Քրիստոս ,
 և յաբուցեալ հալածանս 'ի գէմ՝ եկեղեցւոյ
 սրբոյ , արարին իբրեւ զխուղս մեզապահաց ,
 և իբրեւ զանառու փայտից՝ փայտատով կռ-
 տորեցին զդրունս նորա , և այբեցին 'ի հուր
 զսրբութիւն Տեառն , և պղծեցին յերկրի

(1) Մի օր . զաջոյն սրբութիւն :

ղխարան անուան նորա, և զենին զենու մն
անօրէնութեան, և զոհեցին զսհս պղծու-
թեան 'ի յարկս արդարոց, և արհամարհե-
ցին զյուսացեալս 'ի Տէր Աստուած. և 'ի
կերակուր գազանաց, և 'ի գէշս թռչնոց եր-
կնից արկին զգիակունս մարմնաց սրբոց Վար-
ձրելոյն, և տարապարտ արիւնք կղերց եկե-
ղեցւոց իբրեւ զծուր հեզան շուրջ զԱրու-
ստգէմաւ: Այլ և քաջութիւնս պատերազ-
մազ ձեռաց լքուցեալ սպանմամբ մեծաւ և
տրեամբ թօթափեցին. և զնախարարութիւն
Թորգոմեանս ազգի՝ զքաղաքականս և ըզ-
գեղջուկս առհասարակ վարատեալ վտարե-
ցին դառն տաժանմամբ. զոմանս մատնեալ
'ի բանս և 'ի չղթայս, և յանտանելի մե-
տաղս չարչարանաց, իսկ զոմանս ծախեսլ
ծաքաւի պոլ. և զպքս չարաշուք գժրողու-
թեամբ գերեալս վաճառակուր լինել. եւ
մնացեալքն 'ի չար արբանեկութենէ չարա-
ցն՝ մեծամեծք և փոքունք ցան և ցիր ցնդ-
մամբ սփռեալք ընդ երեսս երկրի, զօղեալք
և թապուցեալք 'ի լերինս յայրս և 'ի փա-
պարս, մերկութեամբ և սովով և աստանու-
թեամբ և դողմամբ ահի, և դառնաչխառ-
քքտամբք յերկունս մահու վտանգեալք, և
իբրեւ զխուիւ ինչ 'ի հողմոյ տարաբերեալք՝

դանդաշեն իբրեւ ղկիսամեռ 'ի վտանգէ
նեղութեանց : Եւ յայսմ ամենայնի ձեռն
Վմաղեկոյ ոչ վաստակեցաւ զբազմախողժող
երկաթն արեամբ արբուցանել . զի 'ի նեն-
գաւոր շնչոյն իւրոյ մահ բղխէ յամենեպն .
զումանս կորստական և մահացու դեզոց ար-
բուցմամբ 'ի ծածուկ խարդաւանէ , իսկ զո-
մանս հրկիզութեամբ առկայթեալ մարդ , և
զայլս հեղձամղձուկ սատարմամբ վճարէ . և
զումանս պոսխողիող դառնութեամբ տա-
պաստ արկեալ , մինչեւ 'ի ապանելոց անտի
ըցեալ եղեն հիմունք երկրի մերում :

“ () Ենչ բան ապա աստ յառաջ բերից
յաղագս Սեբաստայ Բագրատունոյ , և բա-
լորից արեւելեացոյ գլխաւորի , որ հոգեւոր
բարէս արժանացաւ անուանիլ 'ի ձէնջ որդի
ձեզ ծառայն ձեր . զի առ բարեգործն այն և
խնամակալն եկեղեցւոյ ևս չարահատոց քան
առ ամենեսեսն գումաւ չար թշնամին : Եւ
զի ըստ մեզաց մերոց մատնեցաւ խնամածուն
այն հօտին Քրիստոսի 'ի մեաւազս անզդամին
և ամբարշտին , և վտանգեալ տաքնապեալ
չարաչար չարչարանք զնա , որ 'ի ծերութիւն
պարարտութե հոգեւոր խաղաղացուցեալ
էր զՍեբաստիան անդգս յամենայն վրդովմանց
չարի 'ի սաղրելոյ ինքնակալ թագաւորացդ ,

և ժողովեալ զբանաւոր հօտս Քրիստոսի ՚ի
 փառս և ՚ի գովեստ Մատուծոյ : Օ ի յարգե-
 լանս բանտից և ՚ի խաւարային տեղիս և ՚ի
 վիհս անհնարինս և յանձուկ վայրս , և յա-
 ղէտս չարաչարս տապնապեալ տառապեցոյց
 զծերութիւն նորա : Յետ ուրոյ ապա և դա-
 ռն կոշկոճմամբ , և փութամահ տանջանօք
 մատնեաց զնա ՚ի սպառումն սրոյն ծարաւոյ .
 և առհասարակ մեք զըկեալ մնացսք ՚ի խնա-
 մոց հաւատարիմ ծառային ձերոյ : Եւ ահա
 այժմ մարտք ՚ի ներքուստ , և արհաւիրք ՚ի
 վերուստ տապնապէ զմեզ . և խորհրդական
 որդիացեալն ձեր չէ ՚ի միջի , որ խրատէրն և
 յարդարէր ՚ի մարտս զամենայն ձեռն տա-
 տերազմողաց : Մեղեկիա ՚ի գերութիւն վա-
 րեցաւ , և Օթրաբաբէլ ոչ ուրեք է , որ նո-
 րագէ զպետութիւն գղղղեսլ աշխարհիս
 Հայոց : Աղայէլ հրաւիրեալ է ՚ի կոտորել
 զԽարայէլ , և պատերազմ զմեզ շուրջ պա-
 տեալ և պաշարեալ , և Սահաբէ խարդաւա-
 նեալ ՚ի դահճաց չարագուճից՝ ոչ զօրէ փր-
 կել զմեզ ՚ի վտանգէ նեղչացս : Անտիոքոս
 բռնադատէ թողուլ զքրիստոնէական օրէնս
 կարգաց մերոց , և Սատաթիաս չէ կենդանի՝
 որ ընդդիմակռուէ ընդդէմ չարամարտ բռ-
 նաւորին : Եւ այսպէս եկեղեցի Քրիստոսի

խողանացեալ եղեւ և իբրեւ այրութեամբ իմն անխնամ և անհագացող մնացեալ, և լռեալք 'ի տօնից տարեկանաց . եւ հօտք Վրիստոսի միանգամայն իսկ զղկեալք 'ի հայրենի օժանդակէն, և 'ի սեփհական վերակացուէն . և եղկելք և աշխարելք մնացեալ աշխարհս արեւելեան միշտ չարժամաբ հեծէ . և աշխարանս ողբերգական արտատուաց բերէ զյաւէտախաղաց արկածս չարիո այս . միկ հասերոյ կալելոյ զմեզ, և զգայութիւն դառն կստանացս :

“ (1) Ի՞նչ ապա զիմ նուառստագունի Յովհաննու նեղութիւնս բերից 'ի համար, զի ոչ իսկ համարիմ զանձն արժանի արդարոցն լինել չարչարակից . սակայն որ ըստ մեղաց իմոց սաստկացաւ 'ի վերայ իմ վտարանդումն և նեղութիւն, և փրկութիւն 'ի փորձութեանցն որ կամաւ զիս առաջի եգի՝ հարկաւնեն այսոքիկ ըստ Պօղոսի պարծել զոկարութեանն . զի ժողովալութեամբ ոմամբ (1) ընկալեալ զվտանգաւորսն՝ բազում տուաւ, յպանօք տագնապեցայ 'ի ձեռաց որդւոցն Հաբարու, խաւադային բանտիւ և ընկեցիկ լինելով 'ի գուր տղմոյ, և կապեալ երկաթի շղթայիւք, և գելանիւ և դանիւ, և այլևս

(1) Ամենայն ոգի . ոսկին ոմանք .

պէսպէս հնարիմացութեամբք, որ բաւական էր քաղել հանել զշունչ իմ յինէն: Այլ թէ պէտ է այր մի տոռապեալ եմ ես, սակայն յոյսն մեր Վրիստոս, որ զօրութեամբ ճանաչի և ոչ տեսլեամբ պատմի, ապրեցոյց զիս ՚ի մարմնոյ աստի մահու, և դարձոյց զգերութիւն իմ և որք ընդ իան են որպէս զուղիս ՚ի հարաւոյ, և արտաքս կորզեալ եհան ՚ի ժանեաց վիշապին, և ըստ Նիլայի՝ փախըս տեայ եղէ ՚ի Սարեփթա Սիդօնեան ՚ի մարդարէազրաւն: Յեզաբելէ, և ըստ Պօղոսի՝ վանդակաւ կախեցոյ ընդ պատուար պարսպին Վամասկեայ, և փախեայ յազգապետէ Արետացւոյն: Այլ կրեալ զայս ամենայն ըստ արժանի իմում, և ըստ տէրունեան հրամանին հարստեալ քաղաքէ ՚ի քաղաք, հասեալ կամ առ դուրս հզօրագունիցդ եւ վեհագունից ինքնակալ թագաւորացդ, ՚ի հեռաստանէ աստի խնդրել զողորմութիւն ՚ի բարեպաշտիկ և ՚ի ներողամիտ խնամածութենէդ ձերմէ. ոչ միայն ինձ, այլեւ բոլոր Ասքանազեանս գրոհի. շահել ձեզ զարդիս սպանելոց ծառայիցն ձերոց, որք առհասարակ արբայք զբաժակն բարկութեան ՚ի հաւաւային բռնութենէ. արբայք և քամեցայք զմիմեք սրտմտութեան և զբաժակ խռովել:

Թեան 'ի Թշուառացացն մերոց : Եւ աշ-
դաշեմ զսոյն՝ զի իմաստութեամբ և բարերա-
րութեամբ շնչոյ ձերոց համբարձիք զձեռո-
ձեր 'ի վերայ ամբարտաւանութեան Թշնա-
մւոյն մինչեւ իսպառ , և փրկեսցիք զվնձակ
Ժառանգութեան ձերոց , և լըուցանիջիք ըս-
փիւռ ծախիւք զտաճար մեծ վայելչութեան
Լստուծոյ բարձրելոյ , որ պերեալ և կապուտ
կողոպուտ մնաց յապտոմբացն տասի : Եւ
հալածեալ զգազանս չարաչարս , և զգայլս
յափշտակողս , և զհեթանոսս ապստամբս ,
և զքարբարոսս վայրենիս , նուաճեսցիք ըզ-
կողմանս զայսոսիկ՝ զոր ստացայք 'ի սկզբանէ
'ի ձեռն քաղցր օրինաց ձերոց , որ լի է ողոր-
մութեամբ : Եւ Թօթափեցիք զմեզ 'ի հո-
ղոյ աստի՛ յոր և մածան մէջք մեր . և լուծէք
զլուծ 'ի սրարանոցէ մերմէ , որ 'ի ձեռն բըռ-
նակալիս այսմիկ ծանրացաւ մինչեւ 'ի մահ .
և սրբեսցիք զայս աշխարհ և գբաղսք , որ 'ի
հակառակութիւն և 'ի նախանձ արկաւ 'ի
պղծոց և 'ի կորուսելոց , և 'ի չարաչար իշխա-
նաց ատելեաց Լստուծոյ , և ըստ մարգարէ-
ականին Ժառանգեսցիք զերանութիւնն ,
հատուցանելով դատերն Բաբելացւոց Թը-
ռառականին , զորս եւ նա մեզն հատուց-
վան զի և ըստ սմին իսկ պատճառի ընա-

րեաց իւր լ'ստուած զանձինս բարեյաղթ թաշ
գաւորացդ, զի որք սիրենն զլ'ստուած 'ի ձե-
ւըն բարեյարուածեան կամաց ձերոց, խա-
ղաղութիւն տացի նոցա, և խաղաղաւէտ
կենդանութեամբ զպարտական ծառայու-
թիւնն հատուցեն ինքնակալացդ, և խաղա-
ղութեամբ ժամանեցեն առ լ'ստուած:

«Իշ աշտրի վասն հաւատարացս բանա-
ւոր հօտի հաւատոցելոյ ինձ 'ի Տեառնէ
մաղթանք աղերսանաց առաջի ձեր եղաւ:
Իսկ անձին առանձին այս ինչ է, զոր առ-
քրիստոսագասկ և բարեյաղթ թաղաւորոց
աւելիմ ասել, նեղութիւն և անձկութիւն,
հարստանք և չարչարանք, և սով և աւր և
գերութիւն, և հաքաւային բռնութեամբն
սանձեալ տագնապեաց զծերութիւնս իմ:
Լ'րդ՝ 'ի գետս Բաբելոնոց նստեալ տոչս-
րիմ բազում արտասուօք, յորժամ յիշեմ ըզ-
գերութիւն Սիոնի, և 'ի խնայն ողորմած և
ինքնակալ կացերդ ապատանեալ հասեալ
կամ առ ոռոս ձեր, հայցեմ, ոչ զոր ոչ լեալ (1)
նախ քան զայս բնակութիւն և կայանք ա-
թոռակալացն սրբոց որ յառաջ քան զին է-
ին, այլ զոր 'ի սկզբան հաւատոյս 'ի հովանի
թեոց 'ի նախնեաց ձերոց աւելին զբնակու-

(1) Մի զի • եղեալ: Երկու զի • եղեալ:

Թիւնս , և (1) յապահովացեալք 'ի զօրութե-
նէ տէրունեան սուրբ Խաչիդ , և 'ի նախա-
խնամող ողորմութենէ անյաղթ Թագաւոր-
ացդ , արածէին անվեհեր փութով զհաւա-
տացեալ հօտն՝ յիւրաքանչիւրումն ժամանա-
կի անզբաղապէս սրտիւ և աներկեւոն հա-
ւատով : (2) որ և ես ինքն զնոյն հայցեմ՝ բա-
րեխօս ունելով զկենսատու Խաչդ փրկական
մի զրկեր զիս և որ ընդ իսս են՝ յերկրպագու-
թենէ աստուածընկալ՝ Ղշանիդ , և հանդիպ-
ման աստուածակարգ Թագաւորացդ , Եւ
անձուկ յոյժ ունիմ 'ի բազում ամաց գալ-
առ ձեզ , Թէպէտ և արդելայ մինչեւ ցոյժմ :
Եւ զկայանս հանգստեան կենաց խաղա-
ղականաց ընձեռել իմոցս՝ ըստ օգոստական
պերճ և պանծալի հզօր Թագաւորութեա-
նդդ , զի Թերեւս յիմայելախոնաց ատօփ
արտաքս զերծեալ , և 'ի հովանի Թեւոյ ձերոց
ամրացեալ և սուկայացեալ՝ արածեցուք որ
'ի մեզ հօտս է Եստուծոյ . և առհասարակ
մշտնջենաւոր աղօթս մատուցուք առ Եւ-
տուած վասն խաղաղութեան և ապահովու-
թեան և բարեհաստատութեան ինքնակալ
և արեւելքարող Թագաւորացդ . և օգնա-
կանութեամբ ձերով մեծաւ և փառօք և

(1) Մի օր . և ապա հաւանացեալք :

Հնորհգը պատարաստեսցուք զՀայաստանեայս
սըս, ժողովուրդը կազմեալ նախ Տեառն և ա-
պա ձեզ՝ կամօքն (1) ստուծոյ : Այսին զի յայտ-
նի է սցս ինչ առաջի փառաց ակթոռոց ձե-
րոց, զի եթէ նուազ հովեւս հօտից բնակի-
ցեմ ընդ հովանեաւ զօրափառ սուրբ՝ Լշա-
նիդ, և ընդ խնամակալութեամբ ինքնակալ
թագաւորացդ, ո՞րչափ եւս առաւել հօտս
Լստուծոյ և ժառանգութիւն Քրիստոսի ըզ-
հետ շաւղաց իմոց հետեւին, և հորդան
տան ընդ խաչին արօտի այդմ տիեզերական
աշխարացդ բանականաց ելանել (1), և առ-
հասարակ հետազօտել ընդ Հռովմայեցւոցդ
իշխանութեամբ որպէս Իտալիա (2) և ամե-
նայն Լսիա : Իսկ որք ոչ գայցեն, և արտաքս
ի գաւթէ հօտէ Տեառն ելանիցեն, այնպի-
սիքն կրեսցեն զդատաստանս ի մէնջ (3) ո որ
և իցէ, և ես անպարտ և արտաքոյ մեղա-
դրութեան մնացից :

“Եւ արդ՝ երկնաբերձ և լուսաշաւիղ
ճառագայթաւէտ սուրբ՝ Լշանդ, որ արե-
գակնապէս ընդ երկնայնոցն ի մէջ տիեզե-
րական և փառաւոր քաղաքիդ այգր բնա-
կեալ է, զբնակութիւն պալատան ձերոյ

(1) Մի օր. ընդ ելանել : (2) Մի օր. ի ձեռք :
(3) Որպէս Իտալիա :

փրկեսցէ յամենայն կորստենէ (1) ապականա-
ցու հնարից չարի . զի ոչ մրրիկ ինչ ծովա-
նման վերասցի 'ի ձեռն ծփական ալեաց օտար
հինից , և ոչ ուժգին հողմն ինչ անօրէն ար-
ձակիցի և ածիցէ ձմեռն ապականութեան .
և ոչ կոհակք լեռնանմանք և ոսոխք գովե-
լեաց կարասցեն երկիւղիւ շարժմանց լու-
ծանել կամ դրժել զարքայդ քրիստոսաւանդ ,
որ 'ի ծագաց մինչև 'ի ծագս տիեզերաց բար-
ձրացեալ և փառաւորեալ է անունդ ձեր :
Այլ մեծապէս խնդասջիք և ուրախ եղիջիք
'ի գեղեցիկ հանգստեան ձերում լուծեամբ
խաղաղութեան . և ցնծասջիք 'ի փրկութեան
ձերում , մի եւս սասանել յողորմութենէ
Խորձրելոյն . և ժամանեսջիք յօրհնութիւն
քաղցրութեան նորս , որ պսակեացն զձեզ
հրաշալի փայլուն պսակաւ 'ի քարէ պատուա-
կանէ . և բարձրացի արդարութիւն ձեր 'ի
զօրութեանն Վրիստոսի . և մեք փառաւորա-
պէս օրհնեսցուք զանունքո , ինքնակալ և բա-
րեյաղթ բարեացապարտ Թագաւոր , օգոռ-
տոս Լոստանդինոս կայսր Հռովմայեցւոց ր :

(1) Երէ . օրի . ամենայն կորստեան : Մի օրի . յամենայն
կորստեան :

Յաղագս Գնալոյ Աշոտոյ արքայի առ խայսն , և նոսա-
ճո-նեան Յոսիպոյ յերեսայ արքային Գաղիկայ :

Իսկ իբրև ընթերցեալ եղև այս թուղթ
առաջի կայսեր , և ՚ի միտ էառ տակաւին՝ որ
դեռեւս շուրջ զմեօք էին զեղեալ հարա-
ւային չար արկածք , և զգղղղումն և զկոր-
ծանումն մեր , և դարձեալ զելս կենաց բա-
րեացապարտ և երջանիկ արքային Սմբատայ ,
զոր մարտիրոսական հանդիսի վիճակացն հա-
մարէին լինել վերընկալուչ . ապա վաղվա-
ղակի առաքէ ՚ի խնդիր ինձ , և թագաւորե-
լոյն Աշոտոյ արքայորդւոյն՝ զոմն թիւոգորոս
Վասիկոս բազմահարկի պատուասիրութիւն ,
և ընտանեքոր սիրոյ հարազատութեամբ .
ընդ ուշի եւս կապեալ զսէր կատարման հօր
իւրոյ Նասիլ՝ որ ընդ հօր նորա Սմբատայ
էր . և փութացուցեալ երթալ ՚ի միասին
տեսանել և տնօրինել զհասարակաց օգուտս :
Եւ վասն զի արքայորդին Աշոտ էր յամուրտ
տէրութեան իւրոյ դարեալ դադարեալ ,
իսկ ես ՚ի Տարօն գաւառի զետեղէր . վասն
այնորիկ նախ առ իս չուեաց եկն Վասիկոս .
Իսկ իմ՝ ապա զհրաւիրումն երթալոյ նմա

յանձն առեալ, առ արքայորդին Ղշոտ յի-
նէն յուղարկեցաւ . որոյ երթեալ և զկաշ-
սերական հրամանն առաջի ընծայեալ, յօ-
ժարական կամօք կաղդուրեալ Ղշոտոյ՝ չուէ
գնայ վաղվաղակի զձանապարհայն . և բա-
զուժ հիւրամեծարութիւնս և արքայական
պատիւս յիջաւանս այնր պողոտայի գտեալ:
Երթայ ապա ՚ի հանդիպումն մեծի կայսերն .
և անդ առ ՚ի նմանէն մեծօվայելուչ դահիւ
պատիւ առեալ քան զամենայն գահերէցս՝
ընկալեալ զփառաց փարթամութիւն , ոչ
իբրեւ զայլս ոմանս պատուաւորս , այլ իբ-
րեւ զԹագաւորազուն բողբոջ . գրեթէ ընդ
իւրով իսկ կայսր զնա հարթայարմար ցու-
ցանէր , եւ Թագաւորական հրահանգաց
հանգիսիւ ճոխացուցանէր : Այլա միանգա-
մայն իսկ և ուստր զնա մարտիրոսի և որդի
սիրելի կայսր իւր անուանէր . և զարդարէր
զնա ծիրանազգեաց փառօք , և երեւելի ոս-
կեհուռն հանդերձիւք , և ոսկեռտուռն վա-
ռիւք . և կամարակապ ընդ մէջ ածէր , ոչ
միանգամ կամ երկիցս , այլ բազում ան-
գամ նոքա զայս արարեալ , և երիվարս սրա-
վարս և ահիպարանոցս գեղեցիկ զինուք և
զարդուք առաջի կացուցանէին . և այլք եւս
բազում ըմպակս և սպասս և բազում կազ-

մուածս ոսկեղէն և արծաթեղէն նմա պատ-
րաստէին : Այլ և իւրոցն եւս նախարարաց
զինի տարելոցն ոչ սակաւ պատիւ պերճու-
թեան տային , և բազում հռոգս և առա-
տաձեռն ռոճիկս նոցա յարդարեալ կազմե-
ին՝ մինչեւ ՚ի դարձ նորա այսրէն :

Իսկ իմ չուեալ գնացի ՚ի գաւառն Վեր-
ջան , և ամսօրեայ աւուրս ինչ ՚ի նմա զե-
տեղեալ , թէպէտ և ստէպ ստէպ հրաւի-
րակն կոչէր սիրալիր կամօք երթալ ՚ի պալա-
տըն առ կայսր , սակայն ես ոչ կամեցայ , ըզ-
մտաւ ածեալ թէ՝ գուցէ գտցի ոք , և ընդ-
ակամբ հայեսցի զանդ երթալն իմ ՚ի քաղ-
կեդոնիտսն յարակցել ինձ համարեալ . և ա-
պա այսպէս ոչ կամեցայ գնալ ՚ի գայթակ-
ղութիւն մտաց տկարաց : Ապա ըստ լղձա-
կերտ իմոյս կամաց չոգայ յայրն սուրբ , յու-
րում և նախ իսկ սուրբ կինն Սանի , և ա-
պա զինի երիցս երանեալ ՝ ուսաւորչին մե-
րոյ ՚ի նմա բնակեալ . ուր և տկար մարմնովն
զանմարմնոցն բերեալ ինքեան զվարս՝ յաղ-
թեցին բռնութեան կարեաց , և անգր քան
զհրամանն զհանդէս առաքինութեան լցին
սրբափայլ կրօնիւք կենսականօք , և անհա-
մեմատ երանութեանցն արժանացեալք փա-
ռաց պարծանօք պսակեցան ՚ի Վրիստոսէ :

Տեսի և անդ փոքր ինչ փորուած այրի ի ծոց
ծորս քարանձաւի միոյ դժուարամուտ դը-
րամբք, և անհամբոյր առ ի բնակել տակս
քարաժեռ խոշորութեանն, յորում և տե-
րունեան սեղան ի նմա կանգնեալ միշտ
Քրիստոսի բնակելոցն ի նմա նուիրականաց
պատարագաց :

Օ կնի ապա տհիւ սրտի չողայ կացի ընդ
քարաժեռ վիմին, յորում և լուսաւորու-
թեանս մերոյ առիթն՝ երկօրեայ ի նմա առ-
կացեալ սպասէր կառարման սրբոյն Սանեայ,
և անդ ամենազօր տէրութեանն Քրիստոսի
երկրպագեալ չողայ ի բարեհամ աղբերիկն,
յորմէ զովացեալ սուրբքն լինէին ի տապոյ
քրտնահար երկոցն՝ և հոգեւոր մշակու-
թեանցն, որ և երաստոյ վիմօք պարծեակեալ
չուրջանակի, և դրամբք սլատեալ (1), և յո-
րոյ տեղւոյ մատուակեալն իսկ էր յարբե-
ցումն իւր սուրբ և ամբիծ ձեռն Վրիգորի :
Ի նմին տեղւոյ և ես թշուառականս ա-
յիոց(2) կամօք իմովք արժանի գտայ ճաշակել
ջուր յաղբերէ փրկութեան նորագողին ըզ-
մեզ, զորոյ և զաթոռն իսկ ընկալայ, երանի

(1) Երէւ զի, պատուեալ : Այլ օրինակ ի ի լուսանշ գնե-
փակեալ :

(2) Այսպէս ուրիշ քրիստոսի : Մի օր, ապից :

Թէ՛ւ զօրինակն : Ա՛ռի հող օրհնութեան և
 'ի փլուզեալ դարակէն , յորում պատուական
 գանձն հոգեւոր 'ի հովուաց էր ծածկեալ .
 յորոյ վերայ շինեալ էր եկեղեցի նախ քան
 զայս իմով հրամանաւ 'ի մահարձանաց ինչ
 կրով ձուլածոյ : Տեսի անդ 'ի ծործորս եւ
 յամուրո Քարանձաւաց բնակեալ տրո կու-
 սակրօնս , խորազնազգեայս , գեւորսխըշ-
 տիս , բոկազնայս , խոշորաճաշակս , մշտա-
 մռունչ յաղթմս և յաղերսալի պաղատանս ,
 աշակերտք արդար վատուակոց , և ծնունդք
 առաքինութեան : Այլ սորա ոչ թերեւս մի-
 ախուռն (1) 'ի միասին բնակեալք , այլ ցան
 և ցիր առ ստորոտսով լերինն կալեալ կայա-
 նրս , որք եւ բազմաշխատ քրտամբք երկոց
 իւրաքանչիւրոք զհարկաւոր պէտս մարմնոց
 վճարէին :

Այլ իմ ապա այսպէս 'ի նոցանէն օրհ-
 նեալ չոգայ 'ի գիւղն Թորդան 'ի տեղի ըզ-
 բօսանաց պարտիզկանն սրբոյն Վրիգորի , յո-
 րում գանձք իմաստութեան և անմահու-
 թեան ծածկեալ կան Աստուծոյ՝ կենդանի
 ոսկերք սրբոյն . որք անցին ընդ կարգս աշ-
 խարհիս ամենայն ճշմարտութեամբ , և յան-
 մատոյց լուսոյն փայլեցին իբրեւ զարեգակն ,

(1) Երէ՛ս Եփ . միախուռն .

և հրով հոգւոյն վառեալք ջահազարդեցան՝
զամպարափայլ անշէջ լուսով 'ի փառս Աս-
տուծոյ : Աւ անդ երեկօթս պարեալ . եւ
երկրպագութիւն տէրունեան հատուցեալ .
հատի նշխար 'ի ծառոյ անտի հացւոյ՝ զոր
սրբոյ Աստուծոյն էր տնկեալ իւրովք ձե-
ռօրն : Աւ տպա ընդ կրունկն անդրէն 'ի
լեռնակողմն 'ի մենաստանն գտրձեալ, եւ
ամիսս իբրեւ ինն ընդ նոսին աղօթակցեալ
հրապուրեցայ 'ի շողովարար շոգմոգեալ բա-
նից մերոց թագաւորացն , և դաւաճանեալ
'ի խոստմանց նոցա բարեաց որ ըսաւ Աստու-
ծոյ՝ դարձայ յերկիրս Հայոց :

Այնչ ապա ըսաւ խոստմանն հատուցումն
ինչ 'ի նոցանէն տեսեալ . այլ նանրացեալ
խորհրդովք և խաւարազգած մտօք խոտու-
րեցան զկնի ապիրաւութեան , և դղրդեալ
սասանեցաւ ողորմելի աշխարհս մեր 'ի մերոց
աստի : Աւ ևս կրկին կարօտէի տարաբնակ
լինել 'ի բնակութենէ աստի , և առ նոյն
սուրբ յայրին բնակել , թէ մահ տեղի տայ
կատարել . այլ այս երբ Տէր կամեսցի : Բայց
մինչդեռ քարքն դառնաշունչ 'ի Վիին քա-
ղաքի որջացեալ կայր , և համակէր միշտ 'ի
չար խորհուրդս խածանել (1) չար թունօք

(1) Մի օր . խանչել . երկու օր . խաւանել .

խորովք ղթագաւորն Վագիկ, կամ թէ հա
մագունդ ինչ զամենայն նախարարսն ընդ
նմա, և արկանել ապառսպուռ յեղծումն
և յապականութիւն: Այլ նա յուսացաւ ի
Տէր, ոչ սակաւ ինչ ձայն ամբոխի ազխա
տրոյզ շփոթի ի վերայ նորա ածեալ բրդ
գեալ⁽¹⁾ հեղոյր կուսակալաց և գործակա
լաց նորա, եւ զօրաց և զօրապետաց. ըստ
սցամ մարգէ Հերայ և Վարեւանդայ, և
Նախաւանայ, և գրեթէ ի բազում աւու
րս ասպատակաւորաց նորա և զօրաց և զօ
րապետաց ընդդէմ նորա զինեալ մարտիւ
քաջութեամբ՝ արեան ճապաղիս հեղոյր:

Իսկ ապա զայն ամենայն ոյժ պնդութեան
տեսեալ չար ոստիկանին, օր իբրեւ զանարգ
օք և զարհամարհեալ միշտ առ ի նմանէն առ
ոտն հարեալ լինէր, խսնդացեալ ընդ իրան,
և զայրացեալ մռմռեալ յոյժ, անցեալ դի
մեալ երթեալ դիպէր առ ինքն զանթիւ զօ
րաց կարաւանս: Վնայր գայր հասանէր ըզ
կողմամբ Սարգաստանի և Տոսք գաւառի.
մեծամեծս փքայր ջնջել ջարդել ջախել հաւ
կանել խորտակել բազկել⁽²⁾, և ի միջոյ ի
բաց կորուսանել, ի սուր սուսերի մաշէր

(1) Երէն օրի. բարգէալ:

(2) Մէ օրի. բազկել:

միտնգամայն իսկ զտոհմ եւ զզարմ և զզաւակ : Իսկ իբրեւ զայն ամբոխ բազմութեան տաճկաստան զօրայն տեսին տարմաբար եկեալ հասեալ 'ի վերայ , եւ զմտաւ ածեալ զիւրայոց եւս ոմանց թուլարտից ձեռս լըքեալս առ 'ի պատերազմել , և եթէ ոչ ուղիղ Գան 'ի հարթ հաւասարութիւն , պնտհետեւ առաջի ածեալ զոչ կարող կատարել , և կալ ընդդէմ նոցա պատերազմաւ . ապա չաւեալ գնացեալ առ Գաղթն , և ևս զնոտաղգուշաբար իմն ամրապահեստ առնէին : Եւ ինքեանք տաճարաւոյ զմի զինուորութիւն զինուորեալ , և վառեալ 'ի զէնս և 'ի զարգս՝ ելանէին 'ի ստորոտս ամաւր լեռանց և խորաձորս և յամուրս քարանձաւաց , և այսր անդր սրավարեալ սեթեւեթեալ սլացեալ երթալ յին Գային ընդ հետամտելոց թշնամեացն զկնի նոցա : Իսկ 'ի տարութեր երթեւեկութեանց նոցա կոհակաց 'ի կոհակս առ 'ի յաշաւասոյր չոսցութեանցն , որ ըստ Վոզոմոնին՝ իբրեւ զուրս այծեմանց վազս առեալ ընթա նային 'ի վերայ լեռանց Իթեթլայ , ոչ կարէին զկնի նոցա բերել գրոհք թշնամեացն , և ոչ զկամս անձանց զինչպիտութեան իւրեանց կատարել : Եւ գրեթէ իբր յսփշտակութիւն յիմարեալք խելացնոր կարծեօք իբրեւ

ամբաս երկուս , ապա անցեալ թողեալ՝ ի բաց գնացեալ երթային ղհարաւային կողմամբն (Ռոտկաց գաւառին ի Հեր և ի Վաղամաս , և անտի ի քաղաք Արարատականի ի տեսչութենէն Աստուծոյ :

Բայց սպարապետին Աշոտոյ անդուլ և անդադար և մշտնջենաւոր միամտութիւն ծառայութեանն ոչ յիշեցան չար բռնադատին (Յուսիպ , և ոչ վստահացուցին զանսաղապ սիրտ նորա , զի միշտ ի խորհրդոց չարաց արբանեկէր : Այլ իբրեւ հանդերձեցաւ նա երսնել զկողմամբ Վասպուրականի , ապա զմեծ և զբարեպաշտ տիկինն ըզմայր սպարապետին և զերկուս եւս զքորս նորա ընդ կողմն՝ Վախճաւանայ յուղարկէր ի Պարսս Արարատականի , ի դիպահոջ զնսս կացուցեալ ըստ պայմանի պատմանդ : Օհնի սուղ ինչ աւուրց ապա և զինքն իսկ զսպարապետն Աշոտ ի դուռն կաշէր ստիպով սաստիկ , որոյ և վաղվաղակի իսկ չըւեալ գնացեալ առ ահի ընտանեկացն , պատուասիրաբար զնա ընդունէր և առաւ տաճեռն ռոճիկս նմա կարգէր , և պարգևս և պատիւս նմա յարդարէր : Բայց թագաւորն Վազիկ և համագունիք իւր և նախարարք իբրեւ տեսին զգրահեղեղ ուխտ չարին

չորացեալ ցամաքեալ և անցեալ գնացեալ,
առհասարակ փառաւոր առնէին զնախա-
խնամօղն (Նտուած): Եւ ապա դառնային յիւ-
րաքանչիւր գաւառս, ՚ի քաղաքս և ՚ի գեր-
դաստանս և ՚ի գիւղս և ՚ի տունս, ոչինչ
մնասեալ ՚ի հինէ չար ոսոխին, բայց ՚ի սա-
կաւուց ինչ՝ որք պարաւանդեալք ՚ի թշնա-
մւոյն ոչ կարացին ժամանել անկանել յաւ-
րացեալ գաղթն: Եւ յաւ մեծիմաստ և բարե-
խորհուրդ և արդարակորով իշխանն (Նձե-
ւացեաց Նտոմ՝ ոչ սակաւ զօրութեամբ մա-
տուցանէր թիկունս օգնականութեան թա-
գաւորին Վազկայ. և ինքն ըստ իմաստա-
յեղց խորագիտութեանն՝ մանաւանդ թէ-
աստուածային իսկ այցելականութեամբ (1) ՚ի
բաց տարեալ մղեալ վարատէր յաշխարհէն
և ՚ի տանէ հօր իւրոյ զբոլոր ուխտ չարութե-
ւորալլուկ չար հինիցն առանց բանտի պատե-
րազմաց. և յամենայն ՚ի հրացայտ չարութե-
նէ հրաբորբոքն (Յուսիայ ամբապահեստ լի-
նէր ՚ի հովանի թելոցն Նտուածոյ: Եւ
իշխանն Սոկաց Վրիգոբ եղբարբ իւրով
Վուրգենաւ բազումս յարդարէր ընծայէր
զսակ հարկի ծառայութեան առաջի Վազ-
կայ ՚ի հալածանս անդ. և ինքն խորափիտ

(1) Մէ օր: այցելութեամբ:

և դժուարաժայռ եւ ամուր աշխարհաւն
իւրով փրծանէր ողջ և ամբողջ 'ի գերչացն
նեղչաց :

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

Յաղագս դառնալոյ Աշոտոյ արչայի 'ի հայրենիս իւր ,
և խաղաղութեան Աշոտոյ պարտադրի , և պապերազմին
արցա , և խաղաղելոյ Յովհաննոս կաթողիկոսի զնոսա :

Արդ՝ իբրեւ զայս ամենայն լուեալ
արքայորդին Աշոտ մինչդեռ էր 'ի Հռով-
մայեցւոց տէրութեանն , ապա մեծաւ շնոր-
հակալութեամբ և բարեխորհուրդ ծառայա-
կան խոստմամբք խնդրէ հրաժեշտ դառնա-
լոյ անդրէն 'ի հայրենի տէրութիւնն 'ի կայ-
սերէ , յայտ արարեալ նմա՝ թէ այց արար
Տէր և յաջողեաց 'ի բարութիւնս աշխարհին
Հայոց : Իսկ կայսր Կոստանդին ըստ ժամաւ
նակի լրութեան բարւոյն սիրալիր սրտիւ
հաւանեալ խնդրոյն Աշոտոյ , ապա ևս յոգ-
նապատիկ պատրաստէր նմա պարգեւս եւ
պատիւս , և բազում կարասիս և երեւելի
զարդս և զէնս , և նժոյգս ոսկեղէնս և ոս-
կեսանձս , եւ բազում եւս գանձիւք զնա

փարթամացուցեալ, և բազում զօրաւարտ
և զօրս Հռովմայեցիս 'ի ձեռս նորա գու-
մարեալ՝ յուղարկէ յիւրական աշխարհս : Ա-
րոյ չուեալ երթեալ անցեալ զբազում օ-
թեւանօք, և եկեալ հասեալ յաշխարհ իւր,
զբազումն նուաճեալ 'ի հնազանդութիւն
ինքեան կացուցանէր, և 'ի բազմաց նորն-
ծայ իմն հիւրամեծարութեամբ ակնկալեալ
սպասէր : Իսկ վասն զի մեծ դաստակերան
Լյոզը դիւրագրաւ ընդդէմ նորա գտանէին
չարութեամբ, ոչ երբէք հաւանական միտս
'ի հնազանդութիւն սակի տուայեալ, վասն
այնորիկ իսկ 'ի գերութիւն Յունականացե-
ղնոսս մտոնէր :

Եւ ապա Լճոսի սպարապետին Հայոց
'ի սմին իսկ յայսմ ժամու եղեւ իսկ և իսկ
դառնալ յաստիկանէն Յուսիայ, եկեալ
հասեալ մտեալ 'ի մայրաքաղաքն Վիլն : Եւ
քանզի խորամանկ ստտիկանն խորհրդաբար
'ի մտի եղեալ սուր հակառակութեան 'ի
մէջ նոցա արկանել, այսպիսաբար նանրակաճ
մտօք թագ կապեալ սպարապետին Հայոց,
և սուսեր ընդ մէջ ածեալ առաքէ յաշխարհ
իւր . որ գրեթէ գիրկ ընդ խառն 'ի դիմի
միմեանց հարան, ինքն և հոմանուն իւր ար-
քայորդին : Իսկ իբրեւ եկն և ետես զաշ-

խաբհա առհասարակ տպառեալ սատակմամբ
 և զայլս վաճառակուր ընալ, և զմնացեալսն
 ցան և ցիր անկեալ և սիրեալ յօտար ազ-
 գըս, և սիրելի գաատակերտն իւր վանեալ
 վարստեալ և գերեալ յարքայորդւոյն Աշո-
 տոյ և ՚ի Հռովմայական զօրացն, և զայլս
 ևս զգերդաստանս նորոս և զգետոյս յաւարի
 առեալ. ապա այնուհետեւ երկաքանչիւր
 նոքա իբրեւ զօտարածին թշնամիս ընդ մի-
 մեանս ՚ի գրգռութիւն մարտից մարտու-
 ցեալ, ջանահնար լինէին զմիմեամբք ելա-
 նել ՚ի հակառակութիւնս և ՚ի կռիւս: Աւ-
 վասն զի ՚ի վերայ երկոցունց նոցա թագա-
 ւորական անունս կսռուցեալ եդեալ էր ՚ի
 նախանձ չարակնութեան յաջազման ընդ մի-
 մեանս բերեալ, վասն այնորիկ իսկ առաւել
 ընդվզեալ զչարէին իւրաքանչիւրոք ՚ի նո-
 ցանէ զիւրն խնդրելով կացուցանել: Այս-
 ոքմ վայրի եկն ապա մեծ իշխանն Ալենեաց
 Ամբատ ՚ի Ասուպուրսիսն կողմանէ անտի առ-
 արքայորդին Աշոտ, և բաղում պատուասէր
 և սերս հարազատութեամբ ընկալաւ զնա,
 մեծապանծ պատուով շքեղացուցեալ: Այն
 և մեծ հայկազունն Ասակ՝ եղբայր ման-
 կազրու իշխանին Գրիգորոյ, և զնա եւս ՚ի
 նոյն պատիւ ուերձութեան վայելչական կար-

գօթ մեծարէր : Եւ ապա համանունքն երկա-
քեան , որք զԹագաւորական անուն ժառան-
գեալք էին , առաւել ևս սաստկացուցանէ-
ին 'ի մէջ իւրեանց զաղմուկ խռովութեան :

Իսկ իմ սպա ըստ գիպաց ինչ 'ի ժամ գե-
պօղ ժամանեալ եկեալ հասեալ 'ի հեռաս-
տանէ հալածանացն , և տարուբերեալ եւ
համոզեալ 'ի մէջ նոցա , զվայելուչ եղբայ-
րական լծակցութիւն պատրաստել 'ի մէջ
նոցա ջանահնար լինէի . ըստ որում ապա
յունկնդրութի (1) ինձ եկեալ երկաքանչիւր-
քն , և հաւանական միտս ստացեալ 'ի պաշ-
ման միաբանական եւ խաղաղաւէտ սիրոյ
հաստատեցի նոցա :

Գ Լ ՈՒ Խ ԺԵ .

Յաղափս յառնելոյ 'ի վերայ արքային Աշոտոյ Սա-
սակայ , և Աշոտոյ և պարտելոյ 'ի ամանէ :

Իսկ ապա Թագաւորն Աշոտ արքայոր-
դին չուէր գնայր երթայր հասանէր 'ի կող-
մանս Գուգարաց , մերձ յամրոցն մեծ՝ որ 'ի

(1) Յովնայն գի . ունկնդրութիւն :

ընդու Վրաց Շամշուղէ, այսինքն երեք նետն
անուանի. վասն զի հօր նորա զաղգան զայնս
սիկ շուրջ զամրոցաւն սեփականացուցեալ էր
իւր, և զեղբարս երկուս՝ Վասակ և Ղշուս
ի տոհմէ Վնթունեաց բերդապահս և վե-
րակացուս նահանգին այնմիկ կայուցեալ:
Իսկ սա գնոյն հնազանդութեան կարգ առ ի
նոցանէն առ իւր պահանջէր գալ ի մտեր-
մութի ծառայութեան: Եւ վասն զի նուա-
զունս և տակաւս անդր գտանէր ռոճիկս զօ-
րացն, վասն այնորիկ զգօրսն իւր ի մօտա-
կայ գաւառոնն առաքէր երթալ հոգալ գտա-
նել զապրուոտ իւրեանց՝ մինչեւ անդրէն
ընդ կրունկն ինքն դարձցի: Եւ ինքն ապա
վայելուչ եղբարքն Ղբասու և երկերիւր յի-
սունն արամբք երթեալ առկայացեալ դուրէր
դադարէր մերձ յամրոցն՝ որ կոչէր Սակուրէթ:

Իսկ Վասակ և Ղշուս իբրեւ տեսին զայն՝
թէ կարաւան սպային սպառսպուռ առ ի
նմանէ պակասեալ է, և առ ումեքէ հուպ
ընդ հուպ չիք նմա օգնականութիւն, այնու-
հետեւ տոնքացեալ ստուարացեալ եւ կիզս
ընկեցեալ, միանգամայն իսկ գումարտագ
զգօրս իւրեանց առնէին ծածկաբար, ընդ
ինքեան ունելով (1) և զտիրելիսն իւրեանց

(1) Մի օր. կոչելով:

յամբով գործոյն զսպարազօրսն Տփիսեաց և
 գծործօրոցն կովկասու , և իբրեւ արանց ա-
 ւելի քան չորեք հազար արանց սուսերամեր-
 կաց վահանաւորաց նիզակաւորաց վաղակա-
 ւորաց . և ասպա յեղակարծումն ժամու 'ի
 վերայ հասեալ ասպատակ ախռէին խկ զայն-
 պիսի նոցա տեսեալ սասաիկ հէնս և գռոյ-
 թրս բազմութեան զօրաց զինքեամբք շուրջ
 պատեալ , ասպա բազմապաշտ արտասուօք
 յօգնականութիւն զբարձր բազուկն Տեառն
 Լ'ստուծոյ կարդային , որ կարողն է միով՝ ըզ-
 հազարսն ⁽¹⁾ հալածել : Եւ կնքեող զինքեանս
 նշանաւ խաչին , ահագին իմն դղրդմամբ ճա-
 կատս մարտից ընդդէմ յարդարէին . և ա-
 րիաբար առնաբար առնազէն ասպազէն 'ի
 վերայ շահատակեալք , առ 'ի քթթեւ ական-
 վաղվաղակի հերձեալ ընդ մէջ զջուրս առ-
 պարափակ ռազմին բազմութեան ընդ կը-
 րունկն դարձուցանէին . և երկերիւրօք մի-
 այն արամբք զչորեք հազար սպառազէնս նա-
 ցա ջնջեալ ջարդեալ վանեալ վարատէին .
 Օղմանս 'ի սուր սուսերի և 'ի սլաքս նետից և
 'ի տէգս նիզակաց հաշեալ մաշեալ սատա-
 կէին . իսկ զօմանս ձերբակալ արաբեալ ըզ-
 յառակինոսսն սատակէին . և զօմանց զուռնչս

(1) Մի օրի . զհազարաւորն :

և զաւրտնջաւ կարէին : Իսկ 'ի քրիստոնեայսն խնայեալ՝ կապուտ կուլուպուտ արարեալ զնոսա թողուն երթալ գնալ 'ի բաց , և գրեթէ ոչ ոք 'ի նոցանէ ճողոպրեալ գտանիւր , բայց միայն Վատակն սոսկաւ արամբք փախըստեայ անկեալ յամբոցն Համչաւդէ : Արդ՝ այս ոյսպէս իրագործեալ , քանզի որպէս նկատեալն Վեդէոննի՝ դարձեալ հոլովեալ 'ի բանակն սղաղգեսոց , և լիզաջինջ զնոսա արարեալ , ինքն Աշոտ եղբարբն իւրով դատնայ գնայ խնդուծեամբ և յաղթուծեամբ բազմաւ և մեծ տաւարաւ զկողմամբք Վրաց աշխարհին , առ յաւէտ սիրեցեալն իւրեանց իշխանն Ղուբգէն :

Իայց հեղահամբոյր իշխանն Սիւնեաց՝ ընդ կրունկն յարքայորդւայն դարձեալ յԱրագած լեռնէ անտի , չուէ հանգիպի եղբարց իւրոց երեցունց , Սահակայ Սիւնեաց տեսաւ և Բաբկենի և Վատակայ . վասն զի նորա դեռ ընդ դեռ եկեալ անցեալ էին յաշխարհ տէրուծեան իւրեանց 'ի փախըստենէ անտի հրոսակի նոցա Յուսիպ : Եւ ապա փայելաբար սիրով 'ի միասին միախորհուրդք զմիաս կսեաւ վարեալք՝ սիրէին 'ի վերայ սեփհական իշխանուծեանն իւրեանց , գուն 'ի վերայ գործեալ՝ շինել եւ

նորոգել զհայրենի տէրութիւնն, զանկեալն
և զկործանեալն 'ի թշնամեաց: Այլ և վա-
նայք եւս իւրաքանչիւրոցն եղբարց գրա-
ւեալքն 'ի գերութեան, զերծեալք 'ի ձե-
ռաց գերչացն՝ յետ երկեամ մի ամաց⁽¹⁾ գային
հանգչէին 'ի գահս և 'ի սենեակս տերանց
իւրեանց: Բայց և հայկազուն եւս եղբարքն
Սահակ և Վասակ՝ բնաբար կուսակալք քա-
ւառացն որ շուրջ զեղբրք ծովակին՝ Իւդա-
մայ, յայտմ 'ի սոյն աւուրս եկեալք 'ի հե-
ռատանէ հալածանացն, տիրէին սրայազա-
տեալք զաշխարհս տէրութեան իւրեանց:

ԳԼՈՒԽ ԺԸ.

Յաղագս պատերազմելոյ Աշոտոյ արքայի ընդ Աշոտոյ,
և պարսելոյ 'ի նմանէ:

Իսկ թագաւորն Աշոտ, վասն որոյ աշ-
տըմ բանս ճառէր վասն նորա, լուեալ զմիւս
թագաւորէ հոմանուն իւր հօր եղբօր որ-
դւոյ, եթէ ոչ եկաց մնաց 'ի սահմանեալ
ուխտին որ 'ի մէջ նոցա, այլ ընդ իւրով
ձեռամբ նուաճեալ կացոյց զաւանս և զա-

(1) Յօդոյն չի ամաց:

գարտոնս՝ որ շուրջ զՎաղարշապատ քաղաքու, սակա այսօրիկ հետաքքելի լեալ 'ի թշնամութիւն ընդ միմեանս, եւ ամբոյս մարդկան. եւ հոյս հինից պատրաստեալ, մինչդեռ Մշոտ անկասկածաբար կեայր նրստեալ զօղեալ 'ի գիւղն. որ Վաղաւերն աւուանի, յեղակարծումն ժամու յառուօտին պահու յանկարծօրէն 'ի վերայ ժամանեալ ջախոս. ջախջախ ջարդոցաց. 'ի վերայ զօրունորա ածէր. և միաձի միահանդերձ զինքն և հասարակ գունդն վարատեալ փախըստականութեամբ, առ հասարակ յաւարի առնոյր զամենայն կապուտ կողոպուտ նոցա, և զգէնս և զղարդս և զձիս և զջորիս բողբոմ յոյժ. և ինքն դարձեալ չուեալ 'ի Վաղարշապատ քաղաք առկայացեալ արձանանայր 'ի նմա: Իսկ միւս ևս Մշոտ չոգաւ նստաւ 'ի Իվին քաղաքի:

Իսկ ես ապա ժամանեալ անդ 'ի մէջ նոցա, ոչ սակաւ ինչ բանս յանդիմանութեան և լուտացող ապարոււմ խռովութիւն 'ի վերայ արքայորդւոյն ածէի արտօսքաթոր տու չորմամբ՝ սակա այսպիսի մահահոտ դրժողութեանցն զոր արար: Եւ թէպէտ բողբոբար ձեալ ջանահնար լինէի բառնալ 'ի միջոյ նոցա զչար սերմանացանի որոմնն, զի մի գտցի 'ի նս

առ խմորք ցաւոց . որ թէ և առ ժամայն տեղի
տուեալ բանին հաւանական ցուցանէին (1)
կամս 'ի հաշտութեան սակի , սակայն ոչ կա-
յեալ մնացեալ 'ի բանան բարեզգեսցա , այլ
վաղվազակի 'ի չար մտխանս դարձեալ հա-
կամիտէին . եւ այսպէս տակաւին ընդ մի-
մեանս դատէին կշռամբութեամբ չարի եւ
բարիքեալ նախանձու : Այլ ապա երկաքան
չիւր նոքա հետամուտ լեալ միմեանց , եւ
զմիմեամբք յարայածեալք , առհասարակ
դժողեալ սասանեալ աւերեալ քանդեալ
կործանեալ լինէր սեփհական տէրութիւն
աշխարհին իւրեանց , և զմեծութիւն և լոյ-
սիւնս իւրեանց ողորդի օտարի տուեալ 'ի
փարթամութիւն այլոց՝ և յաղքատութիւն
ինքեանց տարածեցին զճանապարհս իւր-
եանց : Այլ այսպէս զերկեամ մի ելուզակո-
թէն զկնի միմեանց դուրսիս ապին : Իսկ ես
աւանգ եղկեի անձին իմաց կարգացի , զի բա-
ղում անգամ բնակեսաց անձն իմ ընդ աշ-
նուսկ՝ ոչք ատէին զսղոյն . վասն զի ես էի
խաղաղարար , և յորժամ խօսէի մարտնչէին
ընդ իս :

Իսկ թագաւորն արքայորդին գնացեալ
առնու 'ի կնութիւն իւր զգուստոր իշխա-

(1) Ա. Բեյնի օյ . Դձէին՝ անցուցանէին :

նին մեծի Սահակայ, որ Սեւադայն յորջուր
ջէր. և անդ զսրսրսն պարեալ, և զկաքաւան
յորինեալ. առաքէ նմա ռափկանն Յուսուփ
Թագ արքայական և զգարդս զգեստուց պա-
տուականս և պայծառս և վայելուչս, և ձիս
ռակեսանձս՝ պատուական զինուք եւ զար-
դուք. եւ հեծեալս օգնականութիւն նմա
գունդ խմայելեան : Իսկ նորա պատկեալ
Թագիւն՝ որ տաաքեցաւ յառփկանէն, եւ
բազում կապասիս և գանձս նա ռափկանին
առաքեալ. առեալ եւս ապա ընդ իւր քղ-
զօրս իշխանին Սահակայ աներոյ իւրոյ, գաց
չուէ հասանէ ի դուռն Վփին քաղաքի, վասն
զի ի նմա իսկ առկայացեալ կայր միւս Թա-
գաւոյն հովանուն նարուն, և գաւ մարտակ
սպա ընդ միմեանս ուխեալ տարածանէին
ի մարտ : Իսկ ես ի խաղաղութիւն միշտ
խօսէի ընդ երկաքանչիւրան, որպէս միան-
գամ երկիցս և երկցս :

Իսկ արքայորդին Ղշտո ի բազմութիւն
դօրացն ապաստանեալ, և ի քաջութիւն ին-
քեան նա յուսացեալ՝ ամբարտաւանս եւ
բարձրայօնս վերայր, ընդ որս ոչ Թերեւս հա-
ճեալ Տեառն : Եւ իբրեւ մարտն ընդ մի-
մեանս բաղխեալ՝ ըստ գրգռութեան յուզ-
մանն Վրիգսրոյ աներոյ արքայորդոյն, եւ

որդւոյ իշխանին Սեւագայի, ՚ի փախուստ
առաջի նոցա դառնային զօրք Աշոտայ ար-
քայորդւոյն, եւ զբաղումն ՚ի զօրացն սրոյ
Ճարակ տային ըստ իմաստնոյն բանի՝ Թէ Տէր
ամբարտաւանից հակառակ կայ։ Ապա գը-
նացեալ չուեալ երթեալ արքայորդին առ
մեծ իշխանն Սրաց Վուրգէն, և զօրս բա-
ղումն ՚ի նմանէ գումարտակեալ, դարձեալ
գայր հասանէր ՚ի Վաղարշապատ քաղաք. և
յայնմ նուագի ապա ոչ առաւ նոցա առ ՚ի
յինէն Թոյլ մարտիւ ընդ միմեանս հարկա-
նել. այլ բաղկեալ իմ զգործարանս իմաւ
տից նոցա, խրատու բարւոյ զունկն մա-
տուցանէին, զօգտուեթիւն սիրոյ ընդ մի-
մեանս իմաստութեամբ բերեալ։

Ոչայսու ժամանակաւ ապա իշխանն Սա-
հակ, որ սեփհակնուբար պոյազատեր ըզ-
գաւառանս առ ծովեզերքն Վեղամայ, վախ-
ճանեալ փոխի ՚ի կենացս, Թողլով իւր ուսաթ-
մի մանկիկ տղայ փոխանորդ. և գնեն զնա
՚ի քնարանի առ դուրս ձեռակերտ եկեզե-
ցւոյն իւրոյ ՚ի գիւղն Արատունս։

Յաղագհս պատերազմէլն Մշտոյ արքայորդայն ընդ
Սոփէսի իշխանին և յաղլէլն նմա :

Իսկ թագաւորն Մշտո արքայորդին
չուեալ զնայ առ մեծ իշխանն Սահակ անկր
իւր . եւ ապա զկնի իւր զնա համագունդ
հոնդերձեալ իւրովքն զօրօք երթայ զնայ
Միտի գաւառ առ ՚ի հնազանդել զբիրտ
սոցատամբութիւնն Սոփէսի , զոր իւր իսկ
կացուցեալ էր անա իշխան և հրամանատար
ճուղաբարոյ աղգացն այնոցիկ Ստի գաւ
առին : Ինդ ապա մեծ քորիակոպոսն ,
որ պայազատէրն իսկ զմասն Վուգարաց՝
մերձ ՚ի դրունս Մշտնաց , գայր հասանէր
զօրու բազմաւ ՚ի թիկունս օպնականսութեան
թագաւորին : Իսկ Սոփէսի տեսեալ զբազ
մութիւն զօրացն տարմադար հորդան տու
եալ ՚ի վերայ նորա , ապա և նա եւս գաւ
մարտակ մեծ առնէ յանդուգն և անճոռնի
զօրաց , գրեթէ իբրեւ գործանա ինչ ուղ
խից ընդ զառ ՚ի վայր հեղեալ , որք և ընդ
վիշտոյ փութային հանել մերժել զթագաւ
որն ՚ի բնակութենէ իւրեանց : Իսկ նա
սրսուպամ առ Սոփէսն յղէր՝ զուառուցեալ

հղարտութիւն բարուցն շեռուցանել, և
դալ ՚ի հնազանդութիւն, և կեալ ՚ի խա-
ղաղութեան և ՚ի հանդարտութեան: Բայց
նա յաւելո իմն խորխտ խոտութեամբ զար-
տասխանիտ պատգամացն դարձուցանէր: Ա-
պա խոհեմ և ուղիմ թագաւորն հանդերձ
իշխանաւն Սահակաւ կռռ փռեալ զգորտ
իւրեանց յաղելն և ՚ի սուսեր և ՚ի տէգ
նիզակաց, այս քնուիրս հոյակապս, աջնա (1)
և անեկինս կազմէին, և չուեալ իրրեւ բզ-
հրտակ իմն վաղժադակի հասանէն յափն ձա-
րայն, յորում ամբացեալ կայր Սովսէս հա-
մագունդ իւրովք զօրօքն. և անգ ապա ա-
հագին իմն գղղղմամբ ջահատակեալ՝ ահա
պակուցանօղս ՚ի վերայ նոցա հեզուին: Իսկ
վայնպիսի ոյժ պնդութեան տեսեալ զօրացն
Սովսէսի, յանկարծակի ցանձ ցիր ոյսր անդր
յարձակմամբ փախստէիւ հեռանային ու-
րանային՝ միայն թողլով զՍովսէսն: Բայա և
ինքն վաղժադակի խաւճապեալ ելեալ ՚ի ձա-
րակէն յարեւմուտս վոցս հապճեպով փա-
խրատեաց գնայր անկանէր յաշխարհն Սիւ-
նեաց առ իշխանն Սմբատ, զի թերեւս ՚ի
տաղրելոյ նորա հետի աղաքս գտանել մար-
թապէ իւրեանց տարակուսանաց:

(1) Այնպէս որի . անկէն՝ առաջինս :

Եւ մինչդեռ Թագաւորն առկայացեալ
 Աւսի գաւառի համոյն նուաճել վիսապա-
 արանոց աւազակու ա մարգիկ աշխարհին ,
 խնկարծակի դիմեալ չուեալ գնացեալ Սոլ-
 ւէան 'ի Վիսական կողմանցն , 'ի մօրի գնէր
 երթալ առ մեծ քորեպիականոսն Նանա-
 րոսց , և բարւոյ խոտամամբ միարան ընդ իւր
 զնա կացուցանել , եւ գրաւածափ իւրոյ
 տէրութեանն լինել : Այն անցս ալէոփ
 ընդ հաւալ գգացուցեալ Թագաւորին՝ փոռ-
 ւիղակի զհեա աճապարեալ կրթի , և ձի 'ի
 ներքո տարեալ 'ի սաստիկ վառեալն և 'ի
 հազմեալն Սոլսէսի , և մօտ առ նա հաս-
 եալ , և զսգուցեալ գլխանացն երկաթի վա-
 ղերբ գիպեցուցեալ՝ շեշո ընդ մէջ ձեղքեր
 զօմուր գլխանոցն , և յերկիր գնա հարլու-
 տեալ , եւ ընդ կրունկն դարձեալ՝ առեալ
 ընդ իւր զՍոփէան տանէր , և խարեալ փաշա
 նորա խաւարեցուցանէր կուրութեամբ .
 փսն զի՝ որ կամաւ կուրութիւն յինքն կրէ ,
 ոչ երբէք կարէ նա գալ յառօղութիւն :

Իսկ իբրեւ ոցս սցսպէս 'ի կամս անձին
 եղև իրագործեալ . ապա չուէ գնաց առ
 Թագաւորն 'ի գաւառն Շիրակ , և սիրալիր
 սրտիւ առ ինքն կոչէ զեղբայր իւր զ՝ քաս՝
 զոր իշխան իշխանաց էր կացուցեալ , և վիճ

խանն էլ րաց Գուրգէն զնորուն աներ, զիւ
եւս գիտելով զոր առ ՚ի նոցանէն էր նմա
նիւթեալ դաւաճանութիւն չարակնութե
նախանձու . եւ հանդիպեալ միմեանց ՚ի
գեօղն Ումանի՝ մեծապատիւ զնոսա առնէ
լառ օրինի թագաւորաց՝ բազմապարգեւ
բարութեամբք : Եւ վասն զի ոչ լինէր յա
ջողեալ նոցա յայնմ տեղի բանալ նոցա ըզ
դուռն կորստական ըստ երկնային այցելու
թեանն , յուղարկի ՚ի նոցանէն , և եկեալ
առկայանայ առանց իմիք կասկածանայ ՚ի
քաղաքագիւղն Երազգաւորս : Իսկ նոցա ՚ի
ձեռն պատրուակի սիրոյ զգաւելն թագա
ւորին խորհեալ , և հնարս որոգայթից նիւ
թեալ յանկարծակի ՚ի վերայ յարձակելին
բազկել զնա անյայտաբար : Իսկ ապա փոքր
ինչ յառաջ իրազեկ լեալ թագաւորն , եւ
տոխոյով առեալ ընդ իւր զուստր լբապայ
եղբօր իւրոյ , և զգաղթն Երազգաւորից , և
հազիւ ՚ի խարդաւանական որսորդութեանց
ճողոպրեալ՝ չօւէ գնաց յԱւաի գաւառ : Իսկ
նոցա եկեալ և ոչ գտեալ մարթեցուցանել
զոր կամէինն , ամօթ զանձամբ արկեալ եւ
զյետոս կոյս մնացական գաղթն յաւարի ա
ռեալ դառնային : Եւ յայնմ հետեւ ապա
սաատիկ թշնամութիւն ՚ի մէջ նոցա զեղեալ

ընդ որ յայսպիսի խորհեցեալ մահահոտ չարութենէ :

Իսկ Վասակ՝ որ սեփհականաբար պաշտօնաւոր զտէրութիւնն Գեղարքունեոյ, կարծիս իմն երկիւղի յարքայէ ՚ի մօտի եղեալ խնդրէր առ ՚ի նմանէ յետկար երդման, զի անկասկած լիցի ՚ի մտանեւն առ նա և յեւանեւն : Գոր իմ իսկ ընկալեալ յարքայէ ըզնամակն, և տուեալ առ Վասակ, ապա չուէ գնայ առ Թագաւորն, և յառաջնում նուազին իբրեւ զհամամիտ գործակից և զեղբայր սիրելի հաւատարմացուցեալ իւր՝ ընդունէր զնա պատուով մեծաւ : Իսկ զկնի ապա հրապուրեալ յոմանց՝ որք ասէին Թուղթս առ նա գտեալ զմիւս Թագաւորին Աշոտոյ և Գուրգենայ աներոյ իւրոյ ՚ի ձեռն սուրհանդակի միում՝ լի ամենայն խորամանկ խորհրդով, սակս այսորիկ կալեալ կապէ զնա երկաթի կապանօք, և զնէ յամրոցի անդ որ Կայեանն կոչի : Իսկ ես Թէպէտ և սաստկագոյն բան յանդիմանութեան ՚ի վերայ ածեալ Թագաւորին՝ պաշարեցի զնա կշտամբութեամբ մեծաւ վասն ստելոյ ուխտին երդման, և կապելոյ զՎասակն և իւրոյ ձեռամբքն զտէրութիւնն նորա նուաճելով, սակայն նա ՚ի Վասակ զգնատն տարեալ մղեալ հանէր,

և փոքր ինչ յառուրս ժամ՝ եղեալ՝ յանձն
առնայր արձակել ՚ի կատարանէն, և հաստա-
տել զնա յաշխարհ տէրութեան իւրոյ. սա-
կայն և ես սափս այնորիկ թող առ ժամայն
տուեալ, զի մի թերեւս լսող մանկական բա-
րուցն գաղանական ինչ աստուցի կամս, և
զանկազմն դրժեալ գործեսցէ իր. որ և
այսպէս սպա սյոււմ տեղոյ զայտարիկ թա-
ղի հոգալ երկնաւոր այցելութեանն յանձն
արարեալ ։

Գ Լ ՈՒ Խ Կ.

Յաղագս ընդվելոյ Սահակայ իշխանին յԱշտարայ աբ-
այէն, և ընթանելոյ ՚ի նմանէ. և յաղագս գործոց
ինչ այլոց իշխանաց ։

() այսու ժամանակաւ ոմն հադսորա-
ցի փարկինի անուն իւր, ռատիկան ՚ի Հայս
յամիրապետէն անտի առաքեալ, և ընդ իւր
բերեալ թագ դնէր ՚ի գլուխ թագաւորին
Գագկայ, երեքկին զնա պսակեալ ՚ի վերայ
Հայաստանեայցս, և այլ եւս բարեփայելուչ
զարդուք զնա շքեղացուցեալ ։ Այս և թա-
գաւորն եւս ոչ սակաւ ինչ պատիւս և

արարեալ առատութիւն նմա շնորհէ . այդու
ամբարապետին եւս բազումս առաքէ գանձու
ոսկւոյ և ողծաթոյ, զիէսն 'ի սակն արքուն
նի, և զայլն եւս 'ի նպաստ օժտութեան :
Բայց թափկանն Յուսուփ յաւէտ իմն ընդ
սցնութի զչարեալ, ահագինս կրճտէր զատա
մունան 'ի վերայ Թագաւորին Բագիայ, ըս
պառնացեալ լի ապականութեամբք և մե
տալուտ բանիւք : Բայց հոյակապ իշխանն
մեծ Սահակ, որ սրգիացուցեալն էր փեսա
յութեամբ զԹագաւորն Մշտտ, հրապու
րեալ 'ի բանս Թովկայ տնանց չարախորհաց,
ընկրոյղ զիմաստութիւնն իւր մեծ, և ապա
սկաաւ չարիս իմն 'ի վերայ Թագաւորին նիւ
թել իբր յօտար Թշնամոյ :

Եւ իբրեւ սառնամանիք զրտութեան
ձմերայնայն 'ի բաց եդաւ, ապա երկաքան
չիւր նորա զօրաժողով լինէին 'ի մարտ ընդ
միմեանս պատրաստեալ, և այնուհետեւ հա
սեալք 'ի մի վայր 'ի գեօղն Մխայեանս (1),
ճակատս ռաղմբ մարտկայ ընդդէմ միմեանց
սքսարաստէին : Մյրս մեծամեծք աւագանայն
յանդիմանեալ զերկաքանչիւրսն՝ իբր զճը
պարտս և անձնատէրս զնոսա լինել, և սկիզ
բն զինքեանս ամենայն լուութեան և քա

(1) եղիւ օր . Ախոյանս :

ջութեան ցուցանել. և այսպէս համեզեալ
 'ի մէջ նոցա դաշինս հաստատեն խաղաղու-
 թեան. և ապա բազում ուխտ երդմանց
 գրով կնքեալ տան իրերաց քրիստոսադիր
 կիտիւն և միջնորդութեամբ սրբոյ նշանի
 խաչին : Եւ ապա թագաւորն ընդ կրուկն
 դարձեալ՝ վաղվաղակի չուէ գնայ ընդ գու-
 ուրն 'Վվին քաղաքին, և անդ բազում ա-
 րեան ճապաղիս 'ի նոցանէն հեղեալ, և առ-
 հասարակ յաւարի առեալ զնոսա՝ հնազան-
 դեցուցանէր զամբարտաւան և զգիրտ ա-
 պստամբու թիւն նոցա ընդ լծով ծառայու-
 թեան իւրոյ :

Աստ ուրեմն ապա մեծ իշխանն Սաա-
 կան տոհմին Սմբատ, երիս եւս եղբարբքն
 հանդերձ, ցասմնական իմն սրտիւ դրժգ-
 մեալ ընդ Հագարացւոյս, որ յայնժամ զգա-
 ւառն Վողթան բռնակալեալ պայազատէր,
 խնդրէին առ 'ի նմանէ առ յինքեանս դար-
 ձուցանել զսեփհական իւրեանց ամբոցն Եւ-
 րընջակ, և զառստորոտով նորա զգաւառն՝
 զոր Յուսփայ ոստիկանին առեալ տուեալ
 էր 'ի ձեռս Վողթան բռնակալին, այլ նս
 իբրեւ յարբունուստ զայն նմա շնորհեալ հա-
 մարէր, և ոչ առնոյր յանձն առլ : Իսկ ա-
 սլա երկաքանչիւր կողմանք զոր գումարեալ

գունդ կազմեալ իբր հրոսանուէր իմն դը-
ղրդմամբ մարտ ընդ միմեանս հարկանէին :
Այլ իբրեւ ջուլիւ ռազմին կազմեցաւ , և առ
պատակն զմիմեամբք սխուեցաւ , և գունդն
Հագարացւոյն աղմկեալ յետ կոյս հարան
մերձ ՚ի պարտել , անդ ապա զօր Կաբաւօ-
նացի իշխանին Սմբատայ որ ՚ի Թիկանց կու-
ռէ կացին Վասակայ եղբօր նորուն ՚ի ձախա-
կողմն թեւոյն , յանկարծօրէն⁽¹⁾ խորհրդեամբ
չարի համագունդ ընդ Վասակայ ձի ՚ի ներ-
քս տարեալ , և առհասարակ ՚ի վերայ յա-
րուցեալ գիւթաւալ յերկիր գբաջն և ըզ-
կորովին Վասակ պրկանէին , և ինքեանք
Թիկունս առ ՚ի գնալ գարծուցեալ չուէին
՚ի Նախիջուան քաղաք : Իսկ դիտակ գեղեցիկ
երիտասարդին բարձեալ եղբարցն ՚ի տեղու-
ջէ ճակատուն , տարեալ եգին ընդ հարս
իւրեանց , արարեալ կոծ մեծ ՚ի վերայ նորս :

Իսկ թագաւորն Աշոտ իբրեւ զկամա-
կատուս զՎիլին քաղաք պատրաստեաց , ա-
պա Թիկունս առ ՚ի գնալ ՚ի նոցանէ դար-
ձուցեալ չուէ յաշխարհն Վրաց , և անդ
ընդ իւր զթագաւորն Վրաց Ատրներսեհ
տուեալ , երկաքանչիւր նոքա ՚ի մարտ ընդ
իշխանին Ղուրգենայ մտեալ խնդրէին զիւ-

(1) Այլ օր : յանկարծակի :

րութանչիւր վրէժս , զորս նենգապատիր չա-
 րակնաբար գործեցին նմա՝ ահա ապիրատութե
 և աշխտորհաւեր կործանումն : Եւ թէպէտ
 միւս եւս թագաւորն Աշոտ և եղբայր ար-
 քայորդւոյն Աբասայ գլուխ իմն 'ի Վաւրդէն
 սաւեալ հաւաքէին , ստկայն ոչ կարացեալ
 լսոտ օրինի մարտից զդէմ նոցա ունել , 'ի
 հովիտս խորափիտս և յանտառախիտ խորա-
 ձորս ամրացեալ լինէին : Եւ այց անձկութիւն
 վայրացն ոչ թերեւս սպառնալու զասպա-
 տակ հինին 'ի նոցանէ կորողանայր արգե-
 լուլ , այլ միշտ զբաղմութիւն վահանակից
 զօրուն իբր ասպարափակս իմն ընդդէմ՝ նո-
 ցա տուեալ , և 'ի յաղեղն և 'ի սուսեր վա-
 ռեալ՝ բազում վիրաւորս 'ի նոցանէ տա-
 սրաստ արկանէին , մինչև խօսել ⁽¹⁾ նոցա 'ի հը-
 նազանդութիւն և 'ի խաղաղութիւն , և զս-
 բրս 'ի ձեռանէ նոցա բերաւ աւերումն և
 սասանումն աշխարհին՝ կրկին տաւ ժիւք ըզ-
 նոսա նորոգեալ : Եւ մինչդեռ այնպէս ըզ-
 սահման խաղաղութեան մերձ էին ընդ մի-
 մեանս հաստատուել , իսկ և իսկ ժամանեալ
 գլխական յԱւտի գաւառէ առ թագաւորն
 Աշոտ հասանէր , տսելով նմա զելս իշխանին
 Սահակայ աներոյ նորա , յԱւտի գաւառ

(1) Երկու օրէ • խօսին :

զուժդնապէս յաւարի առնուլն առհասարակ, և զյափշտակութիւնն ինոցանէ ամբողջացն՝ որ ի Չորափոր, տանել զգաղթ յաշխարհն յամբոցս իւրոյ տէրութեանն, և զիւր արձանանալ և կալ նստել զլեռնակողմամբ գաւառին :

Օչոյս լուեալ ամենահարուստ և բազմահանճար թագաւորն Վրաց Լորներսեհ, լքեալ թողու ի բաց որ առձեռն կայր պատրաստ՝ զգործն Գուրգենոյ քեռ որդւոյ իւրոյ, իբր պարագայ գոլ զայն հոգ՝ և յայլում տեղւոյ թողլի է, և փաղվաղակի պատրաստաբար իմն յուղարկէ առ ի յիւրմէ զԷջտ թագաւոր Հայոց յամբոկ գործոյն իշխանին Սահակոյ : Իայց նորա զգօրս յետս զթիկամբք իւր թողեալ, և ընտրեալ արս իբրեւ երեք հարիւր, միայն սաստիւ հապճեպով գան հասանեն ի Չորափոր, և տեսանեն նախ գլայեանն կոչեցեալ բերդ յափշտակեալ իշխանին Սահակոյ, և որ ի նմա կայր դիպահոջ, Վասակ տէր Սիւնեաց՝ հանեալ արձակեալ զնա ի տուն հօր իւրոյ, և զայլ եւս ազատ կանայան որ ի նմա ըստ սակի գերեւոյ՝ սա անց վարատեալ, և պահակն զիւր ամրոցն կացուցեալ : Ետա և ըղմիւս ամրոցն որ էր մերձ ի նա, և զայն ես

գրաւեալ տագնապաւ տարակուսից, և սը-
րոյ ճարակ զքերդապահակսն տուեալ, և
խաղացուցեալ զգազթ բնակչաց երկրին առ-
հասարակ աղխիւ իւրեանց յամուրս տէրու-
թեան իւրոյ. և զարաորայս նոցա որ մերձ
էր 'ի հունձս՝ տարածամ զայն հնձեալ գե-
րանդիւք, և հրաբորբոք հրակիզեալ, զի մի
կռուիցին կալ զետեղեալ 'ի նմա ոտք թա-
գաւորին բնակսւթեամբ :

Եւրգ՝ իբրեւ զայնսկիսին տեսանէր տաղու-
կալի տառապանս, և զաղմուկ շփոթի զե-
ղեալ զաշխարհաւ տէրութեան իւրոյ, այ-
նուհետեւ ոչ զանգիտեալ 'ի բաղմութենէ
զօրաց իշխանին, և ոչ զնուազունս իւր
գունդ 'ի մոխ եղեալ, չուէ գնայ 'ի հան-
դիպումն նոցա. վասն զի բանակեալ զետե-
ղեալ կային 'ի ծործորս լեռնակի միոյ ըստ
արեւմտեայ կուսէ ձորոյն Տաւրիշոյ ⁽¹⁾ վա-
րանեալ յափշտակել և ձգել ⁽²⁾ յորոգայթս
իւրեանց զթագաւորն : Եւ անդ ապա գը-
տեալ բլրակ մի, որ ունէր զինքեամբք քա-
րածեռ շրջապատ, 'ի նմա ելեալ բնակէր
զօրն ողջոյն և զգիշերն ամենայն : Եւ սպառ-
գամ ապա զմի ոք եսլիսկոպոսացն առ իշխա-

(1) Գրի և Տաւուշոյ խմբ Տաւուշ ըստ այլեւ այլ երկնայն :

(2) Երկու երկ. յափշտակեալ և ձգեալ :

նրն Կահակ առաքէր ասելով. Ռթախի ինչ
չար, կամ ռթախի ինչ վնաս առ 'ի յինէն
քեզ բերաւ արդեամբք, զի փոխանակ այ
նրո արժանի 'ի քէն գտայ այսպիսւոյ իմն ծա
նրո աշէտի՝ զոր տեսի գործեցեալ, և ոչ
յետկար երդմանն քո ածէր զքեզ 'ի զըղ
ջումն. կամ ընդէր այժմ զլախնդիր լինիս,
հեղուլ զսրիւն իմ առանց բանի պարտա
պանութեան: 'Եւ այց արդ՝ դարձ 'ի բարկու
թենէ այտի, և դարձա 'ի բարիս զ'ի նանիր
թագուցեալ սրուգայթ ապականաւթեանդ.
և միայն զերկու ամբոցս զոր յափշտակեալ է
քո՝ այսրէն ուուր ինձ, և զգաղթ աշխար
հիս դարձո, և յայնմ հեաէ եղիցի միատարր
խաղաղութիւն 'ի մէջ մեր՝ որպէս հօր հա
րազատի և սրդւոյ սիրելոյ:

Իսկ իշխանն զայսպիսի լուեալ բան պատ
գամի, և ոչ պատասխանելոյ թերեւս արժա
նի համարեալ, այլ եւս քան զեւս մեմեռեալ
առ եպիսկոպոսն ասէր. 'Իու նիսս աստ յի
մում խորանի, և ես առ նա սրով իմնվ չը
ւեալ գնացից՝ փաղվարակի պաշտասխանին
պատգամաց նմա հառուցից: 'Եւ դպս ա
սացեալ՝ գումարաակ բոլոր զգորսն իւր առ
նէր, աւելի քան զութ հազար արանց, և
յառաջ կոյս մղեալ, և հանդէպ բլրակին

հորդան տուեալ՝ յորոյ վերայ կայր Թագաւորն, հրամայէր հետեւեալամարտ գնդին վահանափակ լինել, որ տեսութիւն իմն բերէր յինքն սրպէս զանպարտելի պարիսպ, և ՚ի թիկանց կուսէ նոցա զհեծեւազօր գունդըն պատրաստէր՝ սպառազինեալս և վառեալս ՚ի զէնս և ՚ի զարդս : Եւ առաջն պահքն առաջի վահանափակ սպային սրավար երիվարօք խաղացեալ՝ յոյս կոյս յայն կոյս երթային, և գային : Իսկ յեւանել արուսեկին՝ փոյլատակունք ՚ի մերկապատեան, վաղեակւորացն բազմութենէ հատանէին, և ՚ի ուղաւարտացն և ՚ի թիկնապահ և ՚ի լանջապահ պղնծի տախտակացն և ՚ի պահպանակացն բարձից և բազկիսց :

Իսկ զայնպիսի տեսեալ բազում զօրս կուռ վառեալս զիւրեաւ զեղեալ Թագաւորն, ապա և նա զհարիւրսն իւր յետ կոյս թողեալ, որ լքեալն էին, յերկայն ուղղոյ ճանապարհաւն, միայն երկերիւրօքն իջանէր ՚ի բլրակէն ընդդէմ նոցա : Եւ անդ ապա տարաւ ծեալ զյետկար երդմանն իշխանին առաջի երեսոց Եստուծոյ, այսպէս և յինքեան աւեր : Եթէ ես ինչ սխալեցի, կամ ստեցի այս միկ երդման, հատո Տէր Եստուած զվնաս տութեան իմոյ ՚ի գլուխ իմ, և եթէ իշխանն

Եւ զանեւայ սմա , 'ի նա հառուցեալ ըզ
 ղեառ խաւ՝ փրկեա զիս 'ի տարապարտ մա
 հաւանէս զոր նիւթեալ ածեալ են 'ի վերայ
 իմ : Եւ ապա զյետկար քարաին 'ի գրաստոս
 խոսին որբոյ կապեալ , զոր ափսրն էր միշտ
 առաջի իւր շրջեցաւ ցանեւ , յանկործակի զմի
 զինուորսւ թիւն ելկերիւր նոքա զինու որեալ ,
 և 'ի ձայն քարձր աղաղակեալ ձի 'ի ներքո
 տանէին : Եւ խա ինքն յասպարիպին շահաւորա
 կեալ , և յական թօթափել իբրեւ հողմ ինչ
 զնոսա փոթորկեալ , և ոչ մի ոչ մնաց ոք
 'ի տեղի ճակատուն . և ոչ բնաւ իակ երկուք
 'ի միասին 'ի նոցանէ գտանէին , այլ ցան և
 ցիր սփռեալ ընդ գլուխս կոհակացն և ընդ
 հովիտս և ընդ խորածորս և ընդ անտառա
 խիտ մայրիս , ոչ թերեւս առ 'ի նոցանէն
 վերսկեալ ոք 'ի փոքուէ մինչեւ ցմեծն , բայց
 միայն երկուք նոքա , իշխանն Սահակ և Գլ
 ըիգոք որդի նորուն՝ զոր ձերբակալ արարեալ
 տանէին : Եւ ապա զամբոցն առհասարակ
 զԿարդմանոյ թագաւորն ինքն գրաւեալ ,
 և զգլխանդակ աշխարհն յիւր անուն նուա
 ճեալ հնազանդէր : Իսկ ապա 'ի նանիր պա
 կուցումն իմն երկիւղի մահու 'ի մաի ե
 դեալ թագաւորն , զի թէ թողլոյ , ասէ ,
 զիշխանն և զորդի նորուն , զմահն իմ այս

գուշակէ . և եթէ 'ի դիպահոյ զայդպիսի
երեւելի արս կայուցից , և զերծ յայլոց ձե-
ռաց լինիցի դոցա՝ զոր օրինակ Վասակայն ,
և այնպէս անշուշտ մահ իմ առ դուրս կայ :
Եւ այնպէս անխորհուրդ երկիւղիւ զգա-
ծեալ՝ կուրացուցանէ զաչս երկոցունց նոցա
ոչ առեալ 'ի միտ զպայելութիւնն Նստուծոյ ,
որ յայնմ նուագին վնաս ասլբեցոյց , եթէ կա-
րող եւս է նոյն Նստուած ոչ տալ թող դար-
ձեալ դաւանա կրել 'ի խաւիանեալ երկիւղէն :
Եւ այսպէս գոյածեալ իր դառնութեան ան-
վատահ զտիրաւ ամենեցուն կացոյց . բացէ (1)
'ի նմանէն տրահեալ :

Գ Լ ՈՒ Խ Կ Ա .

Յաղագս ապարամբելոյ (Յոսիայ , և ոսթիւնեալ
Լեւան Ռաբո-սայ և Գործոյ նորին :

Եւ այց փոքր ինչ յառաջ քան զայս ու-
սիկանն Յուսուփ ապստամբութեամբ բազ-
մաւ ընդվզեալ յիսկայէլեան ամիրապետէ ,
և 'ի պարարտութենէ պորտոյն անգուշեալ :

(1) Մի օրէ . բաց 'ի նմանէն :

առաքէ ապա զոմն ՚ի նախարարաց իւրոց ա-
միրապետն անհուն իմն զօրօք հրոսակ նմա .
սր թէպէտ զմի նուագ և զերկուս ընդդէմ
զինեալ՝ հարուածս ՚ի վերայ զօրացն արքու-
նի հասուցանէր , սակայն ոչ կարացեալ ըզ-
գէմ ունել , ձերբաւկալ զնա առնէին , խա-
ղացուցեալ տարեալ կապանօք առ ամիրա-
պետն : Եւ այսպէս այց ելեալ շնորհացն Մու-
սուծոյ՝ փրկեաց զթագուորն Վազիկ ՚ի գա-
զանական շարաքարոյ սպառնալեաց նորա :

Բայց իբրեւ կալան զՅուսուփ , ըմբռ-
նեալ լինէր յամիրապետէ անտի : Այա ոմն
՚ի ծառայիցն յաւէտ իմն ՚ի պատուականաց
Բսբուք անուն , սր իշխան և հրամանատար
էր ամենայն տան նորա , բռնազքօսաբար տի-
բէր տէրութեան աշխարհին Յուսփայ . և
յետ սակաւ աւուրց ապա և յամիրապետէն
խոյ փոխանակ Յուսփայ ոստիկան հաստա-
տեցաւ : Եւ ապա նա եւս առաւել քան
զՅուսուփ ըստ նմին սակի դնէր ուխտ միա-
բանական իրադաշութեան ընդ Մշոտի , և
Շահանշահ զնա անգւանէր :

Բայց ոստիկանն Բսբուք դեռեւս ոչ մո-
ռացեալ ՚ի սրտէ զմոխսնա չար թունիցն՝
զոր ՚ի թագաւորն Վազիկ հնարէր միշտ թա-
փել , յետ ոչ բաղում ինչ աւուրց հորդան

Ջուրոյ զօրուն տուեալ՝ առաքէ զկողմամբք
 Տ'ուաշ գաւառի։ Որ թէպէտ բնակիչք դու
 ւառին իրազգած յառաջագոյն չար հինին
 չինէին, սակայն ոչ կարացեալ սպառնապուռ
 քաղթել յամրոցսն, նոքա իբրեւ զկայծակն
 'ի վերայ հասեալ, և առկատակա ընդ երեսս
 քաւառին սփռեալ, բազում աւարառու
 թեամբ կապուտ կողոպուտ առնէին։ այլ
 եւ զոչ կարացեալսն աճապարել անկանել
 յամրոցս փախոցն՝ 'ի գերութիւն փարէին
 զինեզեւեալ արսն և զկանայս և զմատաղ
 մանկոի։ Իսկ ապա զայն տեսեալ թագաւո
 րին Վագիայ, և ըստ հանձարագիտութեան
 իւրում 'ի մտի եղեալ զոչ կարողելն կալ
 չինդէմ՝ Նքսքոյ մարտիւ պատերազմի, 'ի
 հնազանդութեան ուրացման ընդ նմա իւր փո
 խաբերէ։ Եւ ապա զոմն Վէորդ շաւնու
 նի 'ի կրօնաւորական կարգէ՝ բազում ընծա
 յիւք և պատարագօք առ ժողովանն Նքսք
 տաքէ, խնդրելով զհաշտութիւն առ 'ի
 նմանէ։ որոյ առեալ և ընկալեալ՝ տայ յետ
 կար երգման ոչ ևս յաւելուլ կալ 'ի նոյն յող
 դողդ (1) միտս ընդ թագաւորին։ Եւ դադա
 քեալ այսպէս ասպատակ հինին, հարթայար
 մար հանգչէին աշխարհ տէրութեան թաւ

(1) Երկու օր։ ողորդ։

գաւորին Վազկայ 'ի կայս հանգստեան իւրեանց, յապահովացեալք յարտաքնոց յայնմանէ հրոսակաց :

Գ Լ ՈՒ Խ ԿԲ.

Յաղափս ապստամբութեան Վասակայ և նոռաճիւրջնէր յեռամբ Աշուր :

Եւ այց յետ այնորիկ սառագեալ մերկացեալ երեւէր ապստամբութիւն քանանիո (1) Կնթունւոյն Վասակայ, որում հաւատացեալ էր պահպանութիւն ամրոցին Շամշուղէի, և 'ի դերեւ ելանէր նորայն խոկացեալ գաւաճանութիւն, և թիկունս Աշուրոց գարձուցանէր՝ որ Շահանշահն անուանէր, և անձնատուր 'ի Վուրգէն իշխանն Վրաց լեալ, նմա զմեծ ամրոցն տալ խոտանայր, միայն թէ իւրում նահանգից տայցէ նմա այլ ևս ամրոցն կրուստ քան զնա (2) : Իսկ նա զհայցեալն 'ի Վասակայ վազվազակի կատարեալ, և յետկար երդման կնքեալ տայ

(1) Մի օրի . քանանամիտ :

(2) Այսպէս ուրիշ երեւի գրեալի, զի օրի . կորուստ :

տանել նմա . որոյ հաւատարիմ բան 'ի յեր-
դմանն եղեալ , և ելեալ յամրոցէն չուէ գնայ
առ իշխանն Վուրգէն : Եւ վասն զի նախ
քան զայս սպանաւ լ'շուս եղբայր Վատա-
կայ 'ի սպայակոյտ զօրացն իւր 'ի յաշխարհի (1),
սակա այնորիկ 'ի ձեռն ձեռնասուն կրտսե-
րացն իւրոց հաւատայ զամրոցն 'ի չուելն
իւրում :

Իսկ 'ի հանդիպել սորա իշխանին Վուրգե-
նայ , իսկ և իսկ առեալ զնա ընդ կրունկն
անդրէն դարձուցանէ , ածելով 'ի դուռն ամ-
րոցին՝ առ ինքն տալ հայցէր : Իսկ պահնալ
քնն ամրոցին ոչ կամեցան տալ նախ քան
զառնուին առ ինքեանա զՎատակ : Եւ իբ-
րեւ մարտ ընդդէմ մարդկան ամրոցին իշ-
խանն յարդարէր , վաղվաղակի ռապա պահ-
նակքն զգացուցին Հահանշահի , և նա ա-
ռապարեալ գայ յամբոկ գործոյն : Եւ իբ-
րեւ եկն 'ի տեղին , 'ի բաց քեցեալ եղեւ
Վուրգէն 'ի դրանէ ամրոցին . բայց պահ-
նակքն և ոչ առ նա եւս կամեցան տալ
զամրոցն՝ մինչեւ առ ինքեանա առեալ իցեն
զՎատակ : Իսկ նա պատնէշ պաշարման շուրջ
զամրոցաւն եղեալ 'ի ժամ դիպօղ առնուլ
սարսէր : Բայց Վուրգենի բազում երդ-

(1) Գրեցի ընկերի է՝ իւրոյ աշխարհի :

մամբ զպահնսկան հաւանեցուցեալ, վասն
զի՛ առաւ Եւսեփ Եսայի, հրաւիրեցաւ ապա
զօրաւարել զիւր առնուա զամբողջ տայցեն (1) :
Իսկ իշխանին առաքեալ իբրեւ արս երեք
հարիւր քաջակորով աղեղնաւորս և վա-
հանաւորս և սուսերաւորս, որք իբրեւ հա-
տին՝ զվայրս մոից գաղտնի դրանն բացեալ
նոցա՝ առհասարակ յամբողջ գեղան : Իսկ
մարդիկ ամբողջին իմացեալ զմահառիթնէն
դաւոր շունչ սրտարանաց նոցա՝ զոր հանդեր-
ձեալ էին կատարել, և ի բաց գնեքնաբեր-
դին լքեալ թողեալ, ի վերնաբերդ անդր
համագումար հորդան տային՝ սաստիկ մարտ
ընդ զօրուն Գուրգենայ եղեալ, զի թեր-
եւս արտաքս զնոսա կարացեն կորզել, իսկ
Լ՛շտայ ոչ գիտելով զգործ իրին, այսպէս
նմա կարծեցեալ թուէր, իբր թէ ընդ մի-
մեանս մարդիկ ամբողջին ընդհարեալ մար-
տնէին. և ապա ինքն իսկ արտաքուստ ի ներ-
քս մարտ ընդ վերնաբերդն դնէր : Իսկ նո-
ցա բացագանչութեամբ ձայն վերուստ ի
վայր զգացուցանէին արքայի զառուրկուած-
սն իրին. իբր թէ վասն նորա առ ի նոցա-
նէն այն բան պատերազմի ընդ սպային
Գուրգենայ իրագործի : Իսկ նա ձայն առ

(1) Յիւսեփ Եսայի, որպէս զի առնուա զամբողջ տայցեն :

Նոսա արձակէր , զի թէ վասն իմ , ասէ , նրու
տիք յայդպիսի մրցմունս , ասէ՝ ընդէն ոչ ինձ
բացի դուռնդ , զի ես մտից եւ դիւրաւ
վճարեցից զոյդ հանդէս , եւ բազմապարգև
զձեզ արարից 'ի բոլոր բարութիւնս : Այլ ա-
պա բացաւ նմա դուռն ամրոցին , եւ մտեալ
իոկ եւ իսկ առհասարակ զգօրն Վուրդենայ
ձերբակալ առնէին . եւ յետ փոքր ինչ ա-
ւուրց առհասարակ զամենեսեան զնոսա ան-
սկիտանս առնէ յաչաց եւ յրնչաց եւ յականջաց
Այլ այնուհետեւ ասպա հիւսիսական տղա-
քըն այնոքիկ ընդ ձեռամբ նորա նուաճեալ
հնազանդէին 'ի ծառայութիւն , եւ ըստ ա-
ջողակ այցելութեանն Աստուծոյ երթալով
երթայր եւ զօրանայր :

ԳԼՈՒԽ ԿԳ .

Յաղագս ապարամբունեան Արամայ իշխանին , եւ
դարբելոյ ինմանէ Աշոտոյ շահանշահի :

Յետ այսց եղելոց եւ գործեցելոց իրաց
դարձեալ անտի Շահանշահն կոչեցեալ՝ գայ
հասանէ յԱւուի դաւառ , եւ անդ ապա ըզ-

նուաճեալն առ ինքեամբ զաղխատորոյն բա-
 նիւք համոզեալ . և եթէ որ սիրէր զայսու-
 մին խորհրդոց ապիրատութեան՝ նշմարէր
 լայն . և որպէս օանձիւք ոմամբք բարեզգեաց
 բանիւք ՚ի բաց ճնշեալ վնեցբեկագոյն բարս
 նոցա՝ ածէր ընդ ինքեամբ ՚ի հաստատուն
 խորհուրդս : Եւ ապա զօր ՚ի նոցանէ գու-
 մարեալ չուէր գնայր երթեալ հաստնէր ՚ի
 կողմն Կոտայս գաւառի . և խկ և խոկ հրո-
 վարտակ յառաջնթաց անտի առաքէր առ-
 միւս եւս կոչեցեալն Աշոտ որ թագաւո-
 րեալն էր՝ որդի հօր եղբօք նորսն . զի նախ-
 նականն իւրեանց բնականօքն շարժմամբ բա-
 րոյականին առ ՚ի յօգտակար վայելն ճեպեա-
 ցին գալ հանդիպել միմեանց սիրոյ և խա-
 ղաղու թեան արգասեօք . և տիրական կեանք
 նոցա հասարակաց մի՛ անխնամեսցին , և աշ-
 խարհ նոցա մի՛ եղիցի խոպանացեալ սպառ-
 սպուռ փշաքեր և մացառախիս , և լինեջ
 ՚ի դադարս ելուղակաց : Ապէս և առ իս-
 եւս յետկար քրոյ տուեալ՝ զի մի դանդաղի-
 ցիմ երբէք երթալ դիւրեւ պատրաստել ՚ի
 մէջ նոցա վքաջավայելուչ խաղաղութեան
 ուայման . և մի՛ ապցեմ թոյլ զթագուցեալ
 հաղթան եւ զվատթարութիւն իռսվութեան
 ինքեանս չաղաչարել :

Իսկ Թագաւորն լ՛շոտ եւս հաւանական
միտս ստացեալ, և սիրով սրտի զբանն ըն-
կալեալ, և վաղվաղակի չու յուղի անկեալ
երկսքանչիւր մէք չոգաք ՚ի հանդիպումն
անուանեցելումն Շահանշահի : Եւ անդ ա-
պա իմով Թելադրութեամբ և բանի խրա-
տու՝ որ դիմեալ ՚ի լսելիս շողացն հոնդէր ,
զպաշարումն մառախլապատ միգառաւ ափ-
շութեան մտաց չարին յանձանց ՚ի բաց մեր-
կացեալ , ամենայն իրօք յարակցէին յինքեա-
նըս զկատարեալ խաղաղութեանն դաշինս՝
առհաւատչեայ երգմամբ զնոյն հաստա-
տեալ : Եւ իսկ և իսկ երկաքանչիւր նոքա ե-
կեալ հասեալ ՚ի դուռն մաքրաքաղաքին Վի-
նայ , և անդ զմուրրութիւն պաշտօնէիցն հե-
թանոսաց յինքեանս գրաւեալ՝ ընդ ձեռամբ
նսւաճէին , և բազում կայտիւ և խնձոյս ցրե-
ծութեան զմիմեամբք զեղեալ , և ընդ կը-
րունկն դարձեալ Շահանն կոչեցեալ շահ՝
խաղաց գնաց անդէն ՚ի սիրեցեալն իւր յԱւ-
տի գաւառ :

Եւ մինչդեռ զճանապարհացն երթալ ,
ձայն գուժի աղմկի ընդառաջ եղեւ նմա ՚ի
նմին իսկ յայնմ մարդէ . զի Վարաճն այն ա-
նուանեալ, որ ըստ ուժեղականութեան ան-
ձինն՝ Յիւկ ՚ի բազմաց յորջորջէր , և զնա իսկ

կացուցեալ էր Հահանշահն հրաւրանաւոր
 'ի վերայ գործոց աշխարհին, իսկ նա չարի
 մացութեամբ 'ի մութ (1) թաւալեալ, և այլա
 պէս զինքն կերպարանեալ 'ի բաց սրռէր 'ի
 հնազանդութենէ Հահանն կոչեցեալ շահ,
 և լքեալ խոտեալ անարգեալ զընիկ տէ
 րութիւնն իւր, հաճէր հաւանէր մոտանել
 ընդ լծով ծառայութեան անբնիկն Վուր
 գենայ, որ իշխան իշխանաց էր Վամրաց աչ
 խարհին. նա և զայլս եւս զբոլոր նախարա
 րութիւնն այնմ նահանգի դռոյթ ինքեան
 տուեալ 'ի նոյն յարգարէր յապստամբու
 թիւն : Եւ ապա առ ձեռն տաւորաւոր զամ
 րոցն Տաւրիշոյ առեալ, 'ի նմա ամրապահեստ
 առնէր զքնստանիս տան իւրոյ, զի ինքն և
 իւրքն պարապորդ գտեալ ժամանեացեն ամ
 բառնալ զինքեանս յամբոկ գործոյն, և զթա
 ցուցեալ հաղթան դիւրաւ վճարել :

Իսկ Աշոտ երթեալ չուեալ գնացեալ
 հասեալ Երզնարհն Ստեփանոս, և տեսեալ
 զի առհասարակ յեսս կոյս առ 'ի նմանէն
 մղեալ անցեալ զանցեալ և թիկունս դար
 ձուցեալ էին, և ոչ ոք այնուհետեւ գտաւ
 նմա օգնական, բաց 'ի սակաւուց ոմանց ան
 նշանից : Այսպէս ահա բացածանօթացեալ

(1) Ամբոկ օրի. ունիլն 'ի մութ թաւ թաւալեալ :

նմա ազէտք իրին : Այդա դէմ եղեալ տա-
րագէմ գնաց չուէ հասանէ առ Թագաւորն
Արեւաշուոց , վատահա սրտին տուեալ ան-
երկրաց յաւտվ առեալ պնակնի սիրայն դա-
շինս , զի Թերեւս պտուղս ակորժեցիս նմա
առ 'ի նմանէն հնձեացի : Իսկ Թագաւորն
Արեւաշուոց զհանգ/ուումն Աշտոյ բազմա-
բաշխ ձեռաց ձրիւք և սիրալիր սրտիւք ըն-
կալեալ , ամենայնիւ յամենայնի յարակցէր
նմա 'ի բոլոր սրտէ և յանձնէ և զօրութենէ :
Աւասյա զմեծն տուեալ նմա յօգնականու-
թիւն , և զօր բազում գումարեալ՝ գրեթէ
իբրեւ օդապարիկ իմն երիվարօք և երկա-
թակաւու զտահիւք՝ և զարհուրեցուցիչ սա-
ղաւարտօք , և ընծապանակ երկաթազամ
տախտակօք կրծից , և վահանօք արմօք ,
և 'ի գէնս և 'ի վարդս և 'ի տէգս նի-
զակաց վառեցեցովք . տայ զայն ամե-
նայն 'ի ձեռս նորա , զի նոքօք հանդերձ
վրէժս 'ի Թշնոսեացն առցէ : Իսկ նա վաղ-
վաղակի սպայակոյտ գնդիւն տարմաբար իմն
եկեալ հասեալ , և իբրեւ զմի սր զբազումս
ընդ ինքեան խորխուսեալ , կործէր կարել
կարկատել մօտ ընդ հուպ զիբսն իրին . եւ
զգէն զինուորութեան իւրեանց առ ձեռն
'ի Թշնամիսն Թաւիել : Այլ Ամրամն այն՝ Յը-

լինին յորժորջեալ, և ընդ նմա այլ եւս ապրիս, տամբ օրիկայքն, զոր բազում յօգնականու, Թիւն իւրեանց յամենայն ուստեք գումար, տակ արարեալ, որջացեալ ամրացեալ կային 'ի մէջ անտառախիտ մայրացն առ ափն Կուր գետոյ :

Իսկ Ղաւոյ իբրեւ ոչ աջողեցաւ ճարտ ընդդէմ Թշնամեացն յարդարել դնել, ապա և ինքն իսկ հօրդան իւրոյ զօրուն տուեալ անխորհրդաբար արկանէր յանձուկ և 'ի նեղուց վայրս ամրոցի միոյ, զի ոչ ումբ լինէր հնարս ելանել 'ի տեղւոջէ անտի առնել (1) տակս շուրջանակի մայրառախիտ մորացեալ Թաւալոցացն, բայց միայն 'ի միոյն յայն 'ի նեղ և յանձուկ վայրացն՝ յոր մային : Եւ այսպէս կամաւ իբրեւ 'ի բանս ըմբռնեալ, ոչ բաւէին կարել արտաքուստ 'ի ներս առնուլ ռոճիկս և ուտել, կամ ջուր 'ի զովացումն, կամ խաղ երիւլարաց : և 'ի խորհրդոցն անհաստատու թենէ նեղեալ տառապեալ տագնապեալ տարակուսեալ լինէին առհասարակ զօրքն ամենայն : Եւ այսպէս զմիտս իւրեանց Թուլացուցեալ բանս գաղտնիս յունկն Թշնամեացն արկանէին, զի զՂաւոյ կալեալ կապեալ տայցեն նոցա, և իւ-

(1) Այսպէս տմբոյն օրինակ, Բերես գրեւէ և անէ :

րաքանչիւր նորա առանց ամենայն վնասուց ելեալ չուեալ գնասցեն յիւրաքանչիւր տեղիս : Այսմ իրազեկ Աշոտի լեալ, և ահիւ բազմաւ ըմբռնեալ, առ ինքն լռեւեայն բզմեքձաւսրսն եւ զխորհրդածուսն իւր կապակցէր դաշանց երդմամբ, և իբրեւ օդապարիկ իմն սրավար երիվարս փառորաստեալ, յեղակարծումն ժամու 'ի մէջ գիշերին հեծեալ հատեալ ընդ մէջ սպայակոյտ զօրուն՝ անցեալ դէմ եդեալ յամրոցն որ կոչի Ալաքաւաքար, և անտի ուր յաջողեսցի երթալ : Այն տեսեալ Թշնամեացն, և զկիրճն մը տիցն տեղւոյն այնմ պաշարմամբ կալեալ, առհասարակ զզօրսն կապուտ կողոպուտ առնէին, մինչ զի ոչ մի ոք 'ի նոցանէն կարէր ճողոպրել. բայց միայն մարդասիրեալ 'ի նուս, որպէս և քրիստոնէից իսկ կարգք պահանջեն, զի մի ոք մեռցի 'ի նոցանէն և մի իսկ : Աւապա յայնմ օրէ հետէ ոչ յաջողեցան հետեւանք արշաւանաց Աշոտի որպէս յերեկն և յեռանդն : Թուի ինձ եթէ զողջախոհութիւնն զայն՝ զոր նախն էր սուսացեալ, յանմաքուր յողջախոհութիւն փոխարկեալ, և զքաղցրութիւն պաշտամանն Աստուծոյ յանձնէ 'ի բաց վարակեալ⁽¹⁾, և ըստ

(1) Մի օր 'ի բաց վարկեալ Թուի Աննէ 'ի բաց վարատեալ

օրինի փարիսեցւոյն զանբարտաւան կամս
կամեցուցեալ իւր, վասն այնորիկ թերեւս
դատաւարտեալ անկանէր, ոչ ժամանեալ ՚ի
կատարս փրկութեան իւրոյ :

Գ Լ ՈՒ Խ Կ Դ.

Յաղաթս Բարեկարգութեան արքային Վազկայ. և ար
յայեւ, Յաղաթս Ոսթիկանին և չարութեանց նորա :

Իսկ թագաւորն Վազիկ աստանօր
իրբեւ զվճիտ իմն միսս զգաստացեալ (1) ին
քեան մաքուր խորհրդով, զանգոյսն ՚ի գոյ
ածէր, և զմերձակայսն իւր կեանս օգուտ
բազմաց դատտիրարակէր. վասն զի նկրտէր
միշտ ՚ի սրտի իւրում ՚ի չարութենէ անխզելի
մնալ, եւ առ նմանութիւն ստացողին մերձ
գալ. եւ ըստ առաքելական բանին՝ եթէ
հնար ինչ լիցի, ընդ ամենայն մարդկան ըզ
խաղաղութիւն աւնել : Այսպէս ասլա սովո
րակի իմաստութեամբն հաճէր հաւանեցու
ցանէր զբազմաձեալ դրացիս իւր, և զմեր
ձաւորս լաւակամ համամիտ համախոհու

(1) Մի օր. զգաստացուցեալ :

Թեամբ 'ի սէր իւր և 'ի հնազանդութիւն
կապակցելով, և բարգաւաճանս հարուստ
առ Թշնամիան ցուցանէր սիրելի եղբարբն
իւրով Վուրգենաւ, և այլ եւս համադրօք
և առ իւրմէն համապատուելովքն. զոմանց
ձեռածիր ընծայիւք զմիտս հաճեալ հաւա
նեալ ըստ համբաւոյ խաղաղութեան. իսկ
այլոց խժականաց և անգգաստից ատեցողա
ցն զբարին յեղափոխ պատերազմաւ եւ
մարտիւ ամբոխից 'ի գիմի հարեալ 'ի հար
կէ ոտին կացուցանէր: Այլեւ զհէրկիւ
ղի ամիրապետին ոչ զանխլանայր, այլ ըստ
ակամայ հարկիյն սակի հաճէր հաւանեցու
ցանէր պարտավճար լեալ բռնադատին, և
առ լիտի վտանգին ուսեալ զհնարաւորու
թիւնն, զի զապրսւստ անձին եւ զբազմաց
օգուտ գտանել մարմաւոցէ: Այլ ամս հա
րուստ մի զայս արարեալ, սուրբ հիմունք
եկեղեցւոյ անվրդով մնացեալ կանգնէին. և
չինութիւն և խաղաղութիւն և նորոգութի
և յապահովութիւն աշխարհի բնաբար բե
րէր. և լիութիւն և պաշարերութիւն 'ի
չնորհացն Աստուծոյ պարգեւէր, և իբրեւ
յանքոյթ իմն նաւահանգիստ՝ այսպէս զե
տեղեալ բնակէին 'ի կայս հանգստեան իւ
րեանց, և ըստ իմաստնոյն բանի՝ գովեցաւ

խմաստութիւն յեր ճանապարհաց , և առ
գրունս հզօրաց յաճախեաց զբարբառ իւր :
Իսկ ապա յայնմ վայրի ոչ ստիպաւ ինչ
խուժան չփութից 'ի վերայ հեղոյր Հագա-
րացւոյն բռնակալի՝ որ ամիրապետն տնուա-
նէր . վասն զի հակառակարդ թշնամիք նորա
յայտ եկեալք յեգիպտական նահանգէն՝ 'ի
կողմանց Լ'րաբացւոց , եւ յայնմ մօրդէ
թուրքատուանի մարտամարտս հեծելազօրք
և սրիկայք և սրաւարք 'ի միասին հորդան
տուեալ քինախնդիր լինէին , վրէժս Զանային
առնաւ 'ի բռնադատէ անտի , յաղագս նե-
ղութեանն որ առ 'ի նմանէ նոցայն բերիւր :
Իււտդու շուրջ զթագաւորանխոռ քաղաքա-
ւըն Բաբելոնիւ , և գրեթէ 'ի բոլոր աշ-
խարհս տէրութեան նորա զեղեալք՝ բազում
բախմունս պատերազմաց սատորիապէս յար-
դարէին , և հեզմամբ արեւանց կոտորելոցն
ռադամնէին զառստորեւն զամենայն . և ըզ-
բազումս գերի առեալ տանէին , եւ զէն
զապատ գաւառաց եւ աւանաց անուպատ
տունէին : Իսկ հրաճանաւտալք և խորհրդա-
ծաւք դրանն արքունի զայնպիսի հասեալ կա-
լեալ աղէտս տեսեալ՝ զդատճառս փնասուն
արկածից զմիմեամբ սրկանել ճեպէին . եւ
ապա կոյս մի ընդ միւսոյ կուսին մուրցացի

ընդհարեալ, ապա և ռամիկ խռովացն եւ ա
 'ի հանգիսի անցեալ գրգռէին զաղմուկ . և
 այնուհետեւ այր իւրաքանչիւր զուր յաղ-
 գեր կապեալ՝ բազում ճապաղիւս արեանց 'ի
 միմեանց⁽¹⁾ հեզուին . և յգրաւի թմբու թիւն
 շարեաց անդամութեան նոցա՝ զողորջա
 դառնութեան լեղւոյ ճակէր 'ի հնձանս . Իւ
 դամայ :

Եւս ապա ոմն խորհրդածու դրանն ար-
 քունի՝ որում անունն Սնոս իւրեանց լե-
 զուն ճանաչէր, 'ի մէջ անցեալ խորհուրդ
 ընդ ամիրապետին դնէր հնարեմաց փառաւ-
 բանութեամբ. զի զոստիկանն Պարսից, Հայաց
 և Վրաց և Եգիպտացի զ(Յուսուփ, զոր ինք-
 նին իսկ էր կալեալ եւ ածեալ ամիրապե-
 տին, հայցէր արձակել 'ի պաշարմանէ բան-
 տին և 'ի կապարանէն, և 'ի նոյն առաջին
 գահն նահապետութեան հաստատել. քան
 զի այր հանձարեղ է, ոսէ նա, և ոտքի սր-
 տերազմող և հոյակապ և ահարկու բողբոջն
 զնա և տեսողացն . և ասէ թէ՝ և անցեալ է
 ընդ կորզան կրթանի խրատաւ ձերոյ առ 'ի
 չմեղանչել և 'ի չչեղել դարձեալ յապատամ-
 բութիւն. և նովաւ գազարեն յարձակունք
 եւ հէնք թշնամեաց 'ի կուսակալութեան

(1) Մի օր . զմիմեանք :

պետութեան իւրոյ : Եւ այսպէս համոզեալ
զամիրապետն և զհրամանն ընկալեալ, այ-
նուհետեւ հանեալ արձակէ և առաքէ զնա
գումարտակաւ զօրու յառաջին գահ կու-
սակալութեան իւրոյ : Եւ այսպէս ձեռնըն-
դել Սինոսն զՅուսուփն իւր առնէր, և հա-
մակամ համախոհ և կամարար իւր և օժան-
դակ՝ ՚ի թշնամիս իւր թափել զթոյնս վիւ-
ժուց չարութեանն : Իսկ նա իբրեւ զուռու-
ցիկ վիթոյ շփովեալ, և վարդիչ ⁽¹⁾ իմն օղով
սրավարեալ, և յորդաշու լեալ ընդ միջագետոս
Եփրատց, և ընդ այլ եւս բազում օթեւանս
անցեալ զանցեալ գայ հաասնէ վազխաղսկի
յաշխարհն Կորդուաց :

Իսկ թագաւորն Վապիկ վաղվաղ նախ
վաղ ուրեմն իրողգած լեալ նորայն գալլս-
տեան, և առհասարակ աշխարհի աէրու-
թեանն իւրոյ հորդան տուեալ ՚ի փախուսո՞-
րնդ ինքեան առեալ տանէր զգաղթ կարա-
սին, և ամրացուցեալ զնոսա ՚ի ծործորս լե-
րանցն Կոզովտի և Օաղկոսան, ՚ի մտի դը-
նէր զմիմիթարութիւնն՝ որ առ ՚ի նմանէ բե-
րիւր . զի թէպէտ և արսոփեալք յեղափո-
խութեամբք զսարիցիմք ⁽²⁾ ասէ, սակայն ժա

(1) Մի օր . յաւելո՞ւ վարդիչ և վարիչ :

(2) Ամենայն օրնախն ունէին շարիցիմք :

գովուրդ Վրիստոսի ոչ անկցի թերեւս 'ի
 ձեռս գերչացն , և ոչ տացին 'ի կերակուր
 գազանաբարոյ իամայելական երկաթոյն , և
 ոչ վարատեսցի կանոնումն քրիստոնէական
 օրինաց՝ յանկանոն կրօնիցն ⁽¹⁾ Հագարու ։
 Եւ այսպէս զգաղթ կախաւանին 'ի թիկանց
 կուսէ կոցուցեալ թագաւորն , և եղբայր
 նորուն Վուրգէն ազատագունդ բանա-
 կաւն և հեծերազօր գնդիւն 'ի գէնս և 'ի
 պարգս և 'ի տէգս նիգսկայ վառեալք , միշտ
 յառաջապահք լինէին՝ իբր անթիթիթ իմն ա-
 կամբք և մեծաւ զգուշութեամբ ։ Այնպէս
 և մեծ իշխանն Անձեւացեաց Ատոմ՝ հան-
 ճարիմաստ խոհականութեամբ վաղընդ-
 փոյթ վաղահոգակ խորհրդով ⁽²⁾ զաշխարհս
 տէրութեան իւրոյ ամբառնայր 'ի գլուխ ա-
 մուր լերանց աշխարհին , ամբապահեստ ըզ-
 նոսա առնելով 'ի խորածորս և 'ի խորփա-
 րակ ⁽³⁾ վիհս փոսոց , և 'ի ծործորս բլրոց , ա-
 ռաջապահս եւս և նա գաղթին լինելով իւ-
 բոցովքն զօրօք բազմի վառեալք ։

Իայց ոստիկանն Առաքալ փոքր ինչ ա-
 լուրս զեւոյ առեալ 'ի սահմանս Կորդուսոյ ,

(1) Մի օրի . կանոնիցն ։

(2) Անշայն օրի . ունէին՝ խոհականութեամբ ։

(3) Երկու օրի . և Վ խորփոր վիհս ։

և չուեալ անորի գայ հասանէ բանակի յաշ-
խարհն Նձեւացեաց. ոչ թերևս գրգռեալ
անդ զաղմուկ չարութեան, այլ իբրեւ օձի
զթոյնս 'ի բաց եդեալ՝ դեսպանս առ իշ-
խանն Ն'տոմ առաքէ տալ նմա զսակ հար-
կացն սղքունի. և ըստ սովորակի հրահան-
դացն տաւեալ տայ: (1) զքժտութիւն նորա, սը-
պէս զի ընկալեալ երթայցէ 'ի բաց գնացէ՝
անվտանգ. և անմաս զաշխարհն թողլով,
Իսկ նա ենթագրելով իմաստութեամբ բզ-
մերձակայ զըպարտութեանն բռնութիւն
առ 'ի յօգուտ բազմաց գնել, ոչ եւս խը-
նայեր 'ի գանձս կարասիս, և վաղվազակի
հատուցանէր նմա ըստ ձեռին բաւականի
զմնասս հարկին կրկին յաւելուածով, այլ և
ընծայս ձեռածիրս առատսպէս պարգեւէր.
և մնացելոց հարկաց ըստ ծանունս խընդ-
րացին՝ պատանդս յաղգաստհմէ տուեալ լի-
նէր: (2) որ առեալ ընկալեալ չուէ գնայ ընդ
կողմն լերինն Ն'կանեաց, 'ի գուռառն Ն'շ-
բակոյ. և տեսանէ անդ զաշխարհն ամենայն
առհասարակ թափուր և ունայն 'ի բնակչաց
մնացեալ: Ն'յ և տեղեկացեալ և ստուգա-
պէս իմացուածիւ, թէ ոչ կարէ ժամանել
հասանել չարիմացութեան խորհրդոյն՝ զօր

(1) Երեւ օրի. տուեալ տալ:

յօդեալ եդեալ 'ի մօրի իւրում վասն թա-
գաւորին Վազկայ, եւ այնուհետեւ ապա
իրբեւ Հնդիկ իմն զսեւութիւն թխութեն
յանձնէն 'ի բաց մերկացեալ, յընտոնի լը-
պիտակութիւն սրտի զկերպն փոխաբերէր,
և գեսպանս առ թագաւորն առաքէր մօ-
տալուտ եւ դիւրագորով հաշտութեան :
Սակայն ըստ ընչաքաղցն լինելոյ և օգտածա-
րաւ՝ 'ի բանտի անդ զբազում ամաց զհարկս
արքունականս, այլ և զօժտութիւնս եւս ըն-
ծացից անձին առանձին հայցէր տալ նմա .
յուշ եւս նմա արարեալ միանգամայն իսկ
զերախոտիս թագակապութեանն, և ձեռ-
ներէց (1) զնա առնել՝ առ 'ի տիրելոյ նմա բո-
լոր Հայաստանեայցս : Իսկ թագաւորն ծա-
նուցեալ զայսումն խորհրդոցն (3) ուտիայ,
եթէ ոչ գոյ նմա կար հակամէտ լինել 'ի
վառթարն, եւ կամ ուղղել ինչ զնպատակ
չարիմաց խորհրդեանն, սակայն քաջաւայե-
լուչ խմաստիւ անխղել զմիտս իւր 'ի չա-
րութենէն պահնակեալ պատրաստէր. և վա-
րանակամօք ոմամբք ընտրելի առնէր զեր-
կրպոյզն, տալ կրկին կամ երեքկին զառկ հար-
կին՝ բեկարս արքունի, և ոչ հարկանել ընդ
միմեանս սուրակոխ կոտորածիւ 'ի պատճա-

(1) Մի օր. զձեռներէց :

ուր ընկալանդաւթեան վրիժուց . զի պը-
 սուղ լիպտերազմաց մահ է, ասէ, և մահու
 հրաւիրանս յատակս դժոխաց հայի: Եւ ոչ
 նուհետեւ անինայ զիւրն ստացուածս ա-
 ռաջի արկանէր, եւ առհասարակ յամենե-
 ցունց 'ի մերձաւորաց և քաղաւոսաց և յը-
 ռամկաց և յանոսակաց ժողովեալ արծաթ
 և ոսկի և կարասիս քաղումս, և ձիս և ջորիս՝
 տայր տանել նմա առաւօտաձեռն ձրիւք (1):
 Սոր առեալ ընկալեալ մեծաւ շնորհակա-
 լութեամբ, փաղվաղակի չուէ յուղի անկեալ
 Կնայ զկողմամբք Հերայ եւ Սարեւանդ-
 գաւառի 'ի նահանգս Ստոկաց: Եւ վասն
 զի ինքն 'ի մեծ քաղսքն դէմ եդեալ էր եր-
 թալ Սա՝ որ 'ի Պարս անդ է, առաքէ զօմն
 Նոր անուն ոստիկան 'ի Հայս, որ Սքուքն
 'ի բազմաց յորջորջէր, և ինքն կայ մնայ անդէն,
 մինչեւ ոստիկանս և լիւտս և գործակարս
 յարդարեալ կացուցանէ 'ի կողմանս Նուա-
 նից և Նորպատականի:

Ի սմին իսկ յայսմ ամի ազգքն ապստամբ-
 քն այնոքիկ, զորմէ կանխեցաք յառաջագոյն
 և ասացաք, որ վրիժուց հատուցման գը-
 տեալ, և կալեալ զկիրճս սղեգնացաց ա-
 նապատին Հագարու, զոր 'ի նոցանէ՝ տուն

(1) Եթէ զի. առաւօտաձեռն ձրիւք: Մի զի. առաւօտաձրիւք:

Արտահամու ստաբանի (1), առհասարակ 'ի սուր սուսերի զնոսա մաշէին. որ աւելի ասէն լեալ քան զերեսուն հազար ոգիս զկոտորելոցն : Եւ զկանայս ամիրայեւ տին և զայս եւս պատուաւորսն, որ անա վաստակ տքնութեամբ ուղեւորէին զան վարձ պողոտայն, զնոսա գերի առեալ տանէին. և բազում կապուտո կարասեաց և զգանձս ոսկւոյ և արծաթոյ յաւարի առեալ գնացին յիւրսքանչիւր յաշխարհս իւրեանց :

Իսկ փոքր ինչ յառաջ քան զպատմել սորա զայսոսիկ, մի 'ի պատուաւոր ծառայիցն Յուսիայ Սբուքն անունն, այն որ ըզկնի արկանելոյն 'ի բանս զ(Յուսուփն՝ զոս տիկանութիւն քաղաքավարութեան նորա կարեալ ճոխացուցանէր, նոս սատակեալ մեռանէր Արտաւիլ քաղաքի, ուր և ժամանակ իսկ լինէր Յուսուփն՝ առնուլ (2) զընդարձակ թանգարանսն գանձուց և կարասեաց նորա 'ի լիութիւն ընչաքաղցութեանն իւրոյ :

(1) Մի օրի ստուգաբանի :

(2) Ահա այն օրի, ունէին առնէր, իսկ առնէր :

Յաղագս վրանգելոյ Սիսակեանց իշխանայ , և գործնա-
պիտ (Յովհաննէս Ամիրզիտի :

Ի այց Նքարն որում Մարութն փաղաքսը
բար յորջորջէին . և ոստիկան 'ի Հայս 'ի Յուս-
փայ առաքեցաւ , իբրեւ չուէ երթայ հա-
սանէ 'ի Նիսիսեան քաղաք , զետեղեալ 'ի
նմա աւուրս ինչ սակս 'ի նմա կնոջ նորա գ. ,
լոյն՝ տեղի տայ հաշտութեանն հեթանոսա-
կան սովորութեանց : Եւ փաղաքակի ընդ
առաջ լինի նմա Նաբէէն կրտսեր եղբայր Արմ-
բատայ սիսական իշխանիմ , անհաստատ իմն
երեւմունս երազոց 'ի սրտի իւրում ստեղծա-
նելով , զի թերեւս 'ի գնեւ նորա ուխտ ընդ-
մահու՝ առցէ ընկալցի յինքն զհայրենի ժա-
ռանգութիւնն , զոր միաստեղծն իսկ եղ-
բայր նորուն Սահակ , և զսկանս զայս իւր
վարկանէր : Իսկ Նքարն առ ժամայն բանայր
նմա զգրունս գթոց խորամանկ խորհրդով ,
և հակիրճ և համառօտ բանիւ խոստանայր
տալ նմա զվիճակ ժառանգութեան իւրոյ :
Սակայն զի գէտակն կալեալ սպասէր և եղբօր
նորուն Սահակոյ ըստ սմին սակի գալ առ
նա : զի զերկսքանչիւրսն առ նա դաւաճաւ ,

նեպս կապեսցէ . և այնուհետեւ կոչեցաւ
եւս և նա 'ի Ղըսրայ տէրն Սիւնեսաց Սահակ
ուրախալիւր սրտի գթովք : Իսկ նորա յօժա-
րեալ իբր 'ի կոչումն իմն արքունականս , վաղ-
վաղակի գայ հասանէ առ Ղըսրն բազում
օժառութեան ընծայիւք . և իբրեւ թմբու-
թեամբ իմն անզգայացեալ՝ դնէ դաշինս ընդ
դժոխոց , ոչ սկսեալ 'ի սրտի իւրում զիմաս-
տութիւն , և ոչ 'ի մտի եղեալ զկատարեալ
գիտութիւն , և ոչ նայեցեալ 'ի վախճան
խորհրդոյն :

Իսկ Ղըսրն խարդաւանեալ զխորամանկ
կութի , և զերկաքանչիւրս զնոսա շրթամբք՝
այլ ոչ սրտիւ իւրեանց յարակցեալ , հրաւի-
րէ երթալ նոքօք 'ի մայրաքաղաքն Վիին . զի
յապահովացեալք , առէ , 'ի նմա իւրաքան-
չիւր ումեք , զիւրաքանչիւրոցն զօգուտն հո-
գալ մարթացուք : Եւ յսպէս ապա դաւոյ
դրժողութեամբ չու յուղի անկեալ գնային :
Իբրեւ մօտ եղեն 'ի քաղաքագիւղն Վարնջոյ ,
ընդ առաջ լինէին նմա գլխաւոր գահերէցք
և հոյակապ նահապետք և ազգատոհմք 'ի
քաղաքին Վիկայ : Իսկ նա իբրեւ ետես զառ-
ձեռն պատրաստ եկեալ հասեալ յաջողու-
թիւն իւր , 'ի բաց մերկանայր այնուհետեւ
յանձնէ զգաղտնի պատրուակ չարին , ձե-

ուն զնորք արկեալ 'ի կապանս երկաթի շղթայից առհասարակ զնոսա պաշարեալ, իբրեւ արս աւելի քան զքառասուն դներ 'ի բանտի: Եւ այն օր երեկոթս յորում էր՝ աւարեալ դարէր դադարէր: Եւ իբրեւ լյսն զգիշերն մերկանայր, այնուհետեւ յուղտս և 'ի ջորիս զկապեալսն բարձեալ՝ մտանէ 'ի քաղաքն՝ Բիւն, ընդ իւր տանելով զՍահակ Սիւնեաց տէրն եզբարբն իւրով Նաբկենիւ: Իսկ 'ի մօտնել նորա 'ի քաղաք անդր և դիպահոջ զկապեալ հեթանոսն դնել, ապա զՍահակ և զՆաբկեն 'ի միասին ըմբռնեալ՝ և վարեալ 'ի տոռունս և 'ի շղթայս երկաթի կապանաց դնէ 'ի բանտի, և այսպէս մահաշունչ (1) հարսւահողմ՝ խաբէութիւնն զանձինս նոցա մատնէր 'ի բանտս և 'ի կապանս և 'ի պատիժս մահու:

(1) այսպիսի աղէտս պղտորութեան և ըզմրուր դառնութեան լուեալ իմ՝ զոր արբին հաւատացեալ տեսարք մեր, այլ եւ հեթանոսք եւս՝ զըահեղեղ ամպրոպաց չարութեան Հագարացւոյն, ոչ սակաւ ինչ փղծկեալ եղէ նեղսրտութեամբ ես՝ որ ըստ բնութեան մարդկութեանս են ճահաւորութիւնք: (3) Ետ որոյ և գոյժ եւս աղմկի 'ի հա-

(1) Երէ օրի համաշունչ:

Լատարմաց սմանց հնչէր յսկանջս իմ, վաղ-
վաղէլ խոյս տալ և 'ի բաց գնալ 'ի պատնէշ
սրաշարմանէն՝ որ սպառնացեալն էր մեզ :
Իսկ որ ընդ խոն էին կղերք եկեղեցւոյ, ա-
ռեալ զահ երկիւղի դեգերէին 'ի դուրս տան
խոյ, սղաչէին ինձ գնալ երթալ 'ի բաց, և
տեղի տալ բարկութեան, յուշ արարեալ
զտէրունական հրամանն՝ հալածել քաղաքէ
'ի քաղաք, և մի կալ հակառակ չարին : Այլ
ես տատանօր ոչ եթէ յառժամանակեաց 'ի
մահուանէ ինչ պակսւցեալ խուսափեցի,
այլ 'ի մաի եղեալ զսնհնարին մպլեգնութի
հեթանոսական մարտութեանն, զի մի թե-
րևս թափուցեալ հաղթ դիւսխրոխտ պաա-
րանաց նոցա անկցի զմանկամբք եկեղեցւոյ .
կամ թէ խառնումն ինչ շփոթից ընդ անար-
գութիւնս հեթանոսաց մեզ բերցի, որ ար-
տաքոյ է բոլոր կրթական քաջողութեան :
Եւ այսպէս իբր յիմարեալք իմն 'ի մոաց՝
զարժանն հայցեմք 'ի շնորհացն Աստուծոյ
ածել (1) մեզ 'ի ցուցակութիւն :

Եւ իբրեւ խաւար գիշերին 'ի բաց ե-
լեալ (2), և լոյս առաւօտին ծագեցաւ, յան-

(1) Եւն. օր. 'ի մեզ 'ի ցուցակութիւն : Մի օր. 'ի մեզ
զըստակութիւն : Այլ օր. 'ի ցաւակութիւն :

(2) Մի օր. 'ի բաց եղեալ :

կործակի յախան թօթաիւն զարձեալ խաւար գիշերային զմեօք արկաւ . ընդ որս և առհասարակ ոքանչացեալ մեր՝ տեսաք զի խաւարեալ էր արեգակն առաւօտին ողահուն . եւ ապա ըստ ընտրողութեան իրին խորհրդածեսալ և ծանուցեալ՝ եթէ ոչ է ժամանակ խաւարելոյ արեգականն, իմացաք հաւաստի նշան բացերեւակի մեզ (1) ՚ի Տեառնէ Մոռածոյ ցուցեալ . և այնուհետեւ ջրտապ սագնասի եղբայրութեանն հասարակաց ստիպէր զիւրաքանչիւրսն ՚ի բաց գնալ ՚ի սպառնալեաց փորձութենէ անտի : Օսյա սիւսի տարակրտս ապա ոչ թերեւս հեղդացայ ըլծանել , և ոչ կապիլ ՚ի գարշասարս մեղաց նոցա , այլ աճապարեցի դնալ ՚ի բաց անտի՝ բացորոշութեսոյն նախ քան զհասանել վտանգին , առաջին տարացոյց ինձ հիմն եղեալ՝ Լղիս մարգարէ , և Պետրոս գլուխն սուշքերոյ : Այսպէս տար ելեալ ՚ի վանաց անտի Այրեաց ՚ի կայսրդից սրբոյն Իսահակայ , որ ՚ի ծործորս լերինն (Եղայ) ՚ի ձորակի միջ , դէպ ուղիղ գնացաք և ելաք ՚ի վերին վանս՝ ուր կայանքն անասնոցն էին . և անտի չուեալ գնացաք ՚ի միանձնացերոցն կուսակրօնից միայնարանս (2) որ ՚ի Սեւան

(1) Եւթօթի . բոլոր երևակ ՚ի մեզ : (2) Մի թի . մենարան :

կղզւոջ, ունայնացեալ 'ի բոլոր ստացուածոց
ասնոց և անասնոց, և միայն զփրկութիւն
անձանց հոգացեալ. և 'ի նմա միանգամայն
իսկ զհասարակաց եղբայրութեանն զլեզու
ընդ մեզ եւս շարժեալ 'ի յօրհնութիւնն
'Աստուծոյ՝ աներկբայ յուսով կատարեցաք
անդ աւուրս չորո : 'Արա ամենեցուն մեր
միտք իբր 'ի մակոյկ ինչ վերելակել, և իւ-
րաքանչիւրոք յիւր խորհուրդս սրտին նաւա
վարեալ վաղվաղակի՝ իբրեւ յշտեմարտե-
լիմքէ զծածկեալսն յառաջ բերէսք բանիւ
առ 'ի յայտնել զ'ի խորոջ կայան. և էր այս-
պիսի՝ զի դարձեալ ընդ կրունկն երթիցուք
'ի կողմանաւոր ⁽¹⁾ վայրս ուրեք՝ մերձ 'ի հայ-
րապետանոց եկեղեցին սուրբ : 'Եւ զոր ա-
կամայ կամօքն թողաք լքաք 'ի բաց վինչսն
և զստացուածսն և զպաճար անասնոց, զայն
կամաւորաբար տացուք յընծայումն Հագա-
րացւոյն՝ Արարայ, թերեւս 'ի կամացն 'Աս-
տուծոյ հաճեալ հաւանեցին միտք նորա,
և մի եւս սպառապուռ անզաւակեսցի մայր
Սիօն 'ի մանկանց առագաստի. և մեք 'ի սրբ-
բարան մեր դադարեալ՝ օրհնեսցուք զանուն
'Աստուծոյ մերոյ. եւ այսպէս ընտանեգոյն
տեսողացն և լսողացն այս ⁽²⁾ խորհուրդ հա-

(1) Եթէ գի. կողմնաւոր :

(2) Եթէ գի. զայս :

մարեալ եղեւ : Եւ դարձեալ չու յուղի ան-
կեալ չոգաք մինչեւ 'ի ձեռակերտ ամրոցիկն
իմ 'իւրական , զոր ոտացեալ էր իմ գանձիւ-
գնայ , ուր և շինեալ և յարդարեալ իսկ և
եկեղեցի հաստահեղոյս կոփածոյ քարամբք
պերճապաճոյճ տեսութեամբ (1) և նկարա-
կերտ յօրինուածով , և վանս կուսակրօն մի-
անձնացելոց զնա հաստատեալ :

Իսկ 'ի հասանելն մերում անդ՝ իսկոյն իսկ
հրովարտակ առ 'Լքսրն առաքեցի , յուչ առ-
նելով նմա զզարհուրեցուցանող իրագոր-
ծութիւն որ առ 'ի յիւրմէն ինձ յայլ ոմա-
նըս (2) ներգործեցաւ , բանտ և կապանք և
չարչարանք անհնարինս մահու . և եթէ՝ վասն
ոյսպիսւոյ իրիք բոհմանց պակասեալ 'ի բաց
գնացի . եւ արդ՝ եթէ արդէն իսկ տայցես
ինձ յետկար երդման , աներկբայ մոօք զե-
տեղեալ կացից մնացից 'ի դրունս եկեղեցւոյ
տան իմոյ՝ օրհնել զ'յառուած 'ի սրբութեան
նորա . և ըստ ձեռին բաւականի՝ միշտ ան-
դանդաղեցից զընծայս բարօրութեան առա-
քել տրիտուր քեզ : 'Ինդ ընթեռնուլ նորա
զգրեալսն առ 'ի յինէն՝ վազվաղակի յետկար
երդման գրէ ըստ իւրեանց Լիւրանին օրի-

(1) Եթէ օրի . նեղութեամբ :

(2) Գոյի յայլ նուագս :

նացն , որ ինչ միանգամ վստահելի են բանք
դենին նոցա . և այնպէս աղաւ զմիտս իմ
առնէ 'ի բոլոր երկիւղէ կարծեաց , և 'ի մար-
տից արտաքնոց և յարհաւրաց ներքնոյ՝ որ
'ի մարմնի են փռանգք , և որք արտաքոյ փոր-
մնոց : Եւ այնուհետեւ ապա կարծեցեալ
եղեւ ինձ այնուիկ յետկարիւ եւ յօգտաւ
կարսն ճեպել , և դարեւ դադարեւ 'ի դրունս
մերոց սրբաբանաց 'ի կամս Լստուծոյ :

ԳԼՈՒԽ ԿԶ .

Յաղագս առման Բիւրախան ամբոյի , և հարո-
ածոյն որ եղէն 'ի նմա :

Իսկ ոմն հնացեալ աւուրբք չարութիւն
և դատասար անկանոն կրօնից Մահմետի ,
կատարեալ ատելութեամբ միշտ Զանայր եղ-
ծանել զքրիստոնէութիւն , եւ զօրացուցաւ
նել զհեթանոսական աղանդն , եւ այսպէս
զսցանդակ մտացն զիղձկումն եւ զդառն
մաղձութիւն սրտին յունկն Նարայն արկա-
նէր : Ոչ պարտ է , ասէ , քեզ և ոչ արժան
ուխտ խաղաղութիւն ընդ քրիստոնէից վառ-

Թաքելոյ դնել, մանաւանդ ընդ օրէնսդրին
նոցա խոտորիչ աղանդոյն, որ միշտ վարդա-
պետէ վհաւատոյն մերոյ դաւանս հայհոյել,
եւ շահն եւ գայլս Արաբացիս զաշակեր-
տեալն... անուանէ: Այդ ընդէր այդպէս
ուխալս խաղաղութեան քո ընդ նմա առա-
ւել եւս տոչարեա, և յորդագոյնս եւս տու-
րածես զապանդ. նոցա. իսկ եթէ ընծայութե-
ր գիտութեան (1) նորա ցանկատոյի անձն քո,
ատանապատիկ տուժեցի քեզ այն, միայն
թէ լուիցես ինձ: Այսուհետեւ առաքեա
ղօր բողոքմ, զի նախ գլխնա ամբողջն Այրին
առցես քեզ. վասն զի ՚ի նմա կան գանձք
և կարասիք բողոքմ, և զարդք գեղեցիկ
յարմարք եկեղեցեաց չարաղանդ Աթոռի
կոսին. եւ ապա զնայն ինքն զմարտամբոխ
ժողովս լեզէն զօրուն իսկ և իսկ ընթա-
ցեալ փութացուցես ՚ի խնդիր առաջնորդի
մարտութեանն քրիստոնէից, զի կալեալ կա-
պեալ ածցեն քեզ, և ընդ նմին վինչս եւ
զստացաւածս յաւարի առեալ բերցեն քեզ.
և թէ երբէք խառնաղանջ ամբոխ ընդդի-
մացի, բազմահեղ արեան կոտորուածս (2) ՚ի

(1) Երէ՛ օր. ընծայս բերաւ գիտութեան: Ս ՚ի օր. ընծայս
բերաւ. ընծայութիւր գիտութեան. իսկ Զգիտութեան Երէ՛-
ս Երէ՛ս է օգտութեան:

(2) Ս ՚ի օր. կոտորածս:

Վերայ նոցա հատուցեն անխնայաբար : Ի դ
սոյն զայս և որք ընդ նմայն համամուութեանն
էին խորհողք՝ ասէին . և այսպէս իբր զգաւ
զան չարի խածատել զնա զարթուցեալ . և
յանարգել բանս հեթանոսութեան զնա
յորդորեալ , վաղվաղակի առաքէ զօր բա
զում՝ հեծելովք և լեզէոն վառելովք ՚ի
վանս կուսակրօնիցն՝ որ յայրի անդ յարեւե
լից հիւսիսոյ գեղաքաղաքին Վառնեոյ : Եւ
իբրև չոգան , յեղակարծումն ժամու երթեալ
մտեալ յայր անդր , ըմբռնեցին զմիանձսւնան
որ ՚ի նմա , և բազում գանից և չարչարանաց
զնոսա մատնեալ՝ զստացուածս թագուցեալս
ի նոցանէ պահանջէին . մինչև սմանք ՚ի
չարչարելոց անտի թէպէտ և ոչ առ ժամայն՝
սակայն յետոյ յոգնապատիկ սուժի անդ (1)
աւանդեցին զոգիս իւրեանց ՚ի Վրիստոս .
և հասին երանելի յուսոյն՝ որ կոյ պահի սխ
րողացն Եստուծոյ : Եւ այնուհետեւ զնաւ
բարեզարդութիւնս եկեղեցւոյ Վրիստոսի ,
և զաւետարանական և զմարգարէական և
զառաքելական Եւտակարանս սուրբս . այլ և
զամենայն ստացուածս և զպաճար անասնոց
բազումս , միանգամայն իսկ զյոգնապատիկ
պարս մեղուաց բազմաց յաւարի առեալ ,

(1) Եւստ . Եւստ . անտի :

և զգեղեցիկ շինուածս չքնադապեղս որ 'ի կուսառուտանի անդ հրակիզեալ հրդեհեալ չապան գնացին 'ի բաց :

Իբրեւ յանդիման եղեն Նքորայն , և իրն գործեցեալ պատմեցաւ նմա առ 'ի նոցանէ , վասն այնորիկ իսկ յիմարութիւն ցոփութե բարոյիցն յայլանդակ միտս զնա փոխաբերէր . ուստի վաղվաղակի իսկ զմրցարան մահու և կենաց նպատակ անձին եղեալ և մարտամբախ բաղմութեան զօրաց հորդան տուեալ , զի գոնեա գաղտնիս իմն ծածկաբար 'ի վերայ ամրոցին Իիւրականու հասեալ 'ի կապանս կալեալ տարցեն զիս , և որ ընդ իս էին կղերիկոսք , և զայլ բնակիչս ամրոցին սրաւիտս արարեալ սպանոցեն և գերեցոցեն և աւար հարցեն : Իսկ իմ զմառախլապատ մի գապատ մարտութիւն նոցա նախ վաղվաղ իսկ ծանուցեալ , և ըստ առաջնոյ նուագին խորհրդածեալ խոյս 'ի չարէն ետու առ 'ի լցումն տէրունական հրամանին : Եւ երթեալ չուեալ ճողովորեալ գնացաք յարքունական ապարանս Բագարանու առ Թադաւորեալն Նշտ , որպէս զի մանկունք մօր Սեփօնի մի հեղեղեալ ողողեսցին սպառնալու 'ի հարաւահողմ խաբէութենէ հեթանոսաց : Բայց դրան մերոյ սուրբ եպիսկոպոսն

Սահակ, այլ երկու քահանայիւք սմամբք և
տարկուաւագօք և կուսակրօն միանձնացելովք
անգրէն ՚ի նմին տեղւոջ տեղեկացեալ ⁽¹⁾ մը-
նացեալ՝ յաղապս ցաւտիիր ներգեւման
մարմնոց եպիսկոպոսին և այլոց եւս ոմանց,
կամ թէ շութափութիւն ժամուն ոչ ետ
թող ժամանել զկնի մեր, կամ թէ ասելն
խիզ զայն՝ եթէ կոչումն քնծայութեանն Սա-
տուծոց և կանխագիտութիւն նորին յայն
զնոսա մերձ բերէր ՚ի մարտս հանդիսի յաղ-
թութեան, և պատկացն երանութեան՝ որ
իմ բանս է, զոր և փոքր ինչ յետոյ բացը-
բոշաբար աստացուք:

Բայց զօրն խամայելեան իբրեւ իմացեալ
ծանեան՝ թէ գաղտնի նետից նոցա ձգումն
ոչ եղեւ զանխուլ առաջի իմ, և թագու-
ցեալ հաղբք նոցա ոչ ծածկեցան, և խոյս
եւս տալն իմ՝ յայտնի եղեւ նոցա, այնու-
հետեւ զեաղ առեալ դադարելին, թերեւս
և զօր բազում գումարտակ արարեալ սպա-
րապետութենա զինքեանս կալ կալմեսցեն, և
պնդէ՞ զառեալք զթոյնս ի ժանման չարու-
թեան ՚ի հաւատացեալս Վրիստատի Թա-
փեացեն:

(1) Այսպէս ունին ամենայն օրինակք. իւրեւ իմ տեղեկացեալ,
եւ իմ գտնելի կտրեալ:

Իսկ բնակիչք Վիւրսկանսւ ծանուցեալք զանբժշկելի միտս հեթանոսացն, և զղրահեղեղ ուղիւիցն զսաստկութիւնն որ գալոցն էր, եթէ ոչ գոյ ճար ճողոպրիլ փախստեամբ ստէր բազում կանանց և մատաղ մանկուոց, այլ ծերոց եւս անաւադից՝ որոց անկարելի էր և անյարմար, և տեղի փախտոտան եւս կտրուեալ. ապա ըստ դրեցելումն՝ խոյս տուեալ գնացին յաւեմարսնս իւրաքանչիւր նորա, և փակեցին զդրունս առաջի իւրեանց, և խուսափեալք փախուցեալք Թադուցան ընդ սլասուարաւ սարսալի իւրեանց ՚ի բոց ամբարշտութեանն, ապաստան եղեսլք յօգնականութեն ամենազօրին Մատուծոյ :

Ինն ոմանք և յեբելոցն յամրոց անդր զօրականք՝ որք իշխանաց աշխարհակալիս էին զինուորեալք, քանզի իբրեւ լուան զչարս շշուկ զչարիմաց զխորհուրդս խմայէլակս նացն, դիմեալ ուտոեք ուտոեք մտանէին յամրոց անդր Թիկունս Թիկունս տալ հաւատացելոցն, մինչ ՚ի կէտ մրցման հանդիսի մահու : Մյուսքս առհասարակ նորա ատուցեալ այր ցընկեր իւր. Սինչ ցոյս վայր, ասէ, զօրավարաց մերոց հանդիսացաք հանդիսանալ ՚ի կեանս կենդաղօգուսս, իսկ ալ ժամ իբրեւ զարւոք զինուորս վշտակիցք

լիցուք Վրիստոսի և հաւատացեալ ժողովը
դեան նորա : Եւ այսպէս զմահ ընդ կեանս
խառնեալ՝ զբարւոյ պատերազմին զընթացս
ըզձանային լընուլ :

Իսկ ապա զօրքն իսմայէլեան ըստ օրինի
բքոյ իմն շփոթեալ փոթորկեալ եկին հա-
սին 'ի դուռն ամրոցին անհնարին անօրէն
դղրդմամբ, և հեթանոսական անարգել մու-
լորութեամբ. և ապա ասպարափառ լեալ
ճուրջանակի լեզէոն հետեւակ զօրուն, և
թիկնապահ նոցա լեալ հեծելազօր վառելոյ
գնդին 'ի մէջ անցելոյ, այնուհետեւ շահա-
տակէին գազանաբար 'ի վերայ յարձակեալք :
(!) Այնպիսի մահառիթ ոճիրս իբրեւ տեսա-
նէին մարդիկ ամրոցին 'ի բռնութենէ իմն
հարկեալք լինէին, այր առ այր և մարդ առ
մարդ կուտակել ելանել 'ի գլուխս պարու-
պացն. և այն օր սակաւ ինչ ընդ կոյսս հա-
րեալք ընդ միմեանս, մինչեւ գիշերն մեր-
ձեցաւ և տիւն մերժեցաւ : Իսկ 'ի միւսում
առաւօտուն մինչդեռ էր արջամուղջ, առ-
հասարակ մարդիկ ամրոցին 'ի դուռն քաւա-
րանին սրբոյ մերձ եկեալ հայցէին 'ի սրբոյ ե-
պիսկոպոսէն տալ նոցա զմեղաքաւիչ մար-
մինն և զարիւն Տեառն : Իսկ նա հրեշտակա-
կան շրթանցն շարժմամբ և նազելի բարբա-

ռով առաւել քան զմեր բանս վարդապե-
տէր նոցա՝ որոց աշակերտեալն էր զՃմար-
տութիւնն , և միանգամայն իսկ զվիճակա-
ւոր կղերիկոսան հանդերձ զինուորաւն գն-
դիւ , և այլ եւս աշխարհակոյտ մարդկան
յարդարէր 'ի խորհրդածութեան պաշտօնն՝
ամբառնալ զմիտս իւր առանց ամենայն մեա-
սուց . և խնդրել զհաստատութիւն հաւա-
տոցն՝ որ 'ի Վրիստոս , զի մի դրդուիցին
սիրտք ձեր 'ի միամտութենէն որ 'ի Վրիս-
տոս՝ յաղագս պատերազմիդ որ նեղէ զմեզ ,
և մի կացուցանիջիք զոսս ձեր յանցաւորիս
կառուցմամբ իբրեւ յաւիտենականի : Եւ
ապա Տէր ինքնին իսկ յայց ելեալ ձեզ իւ-
րով մարմնովն և արեամբ զոր ընդունեցից էք՝
զմեղաց զկարծան դատապարտեսցէ վասն
մարմնոյ իւրոյ՝ որ է եկեղեցի , որ էք դուք :
Եւ տալէ ձեզ զգաստութիւն յաղթել աշ-
խարհակալիս խաւարի այսու չարութեան՝
որ շուրջ զմեօք կան մածեալ , զի մի յակա-
նեսցեն (1) զզգեստն լուսոյ , որ Վրիստո-
սիւ զգեստաւորեցայք 'ի մերկութենէ նա-
խահօրն . և մի յափշտակեսցեն յանձանց մե-
րոց զքրիստոսադրոշմ զկնիք աւազանին սրբ-

(1) Երկու զի . ականեսցեն : Մի զի . արկանեսցեն զգեստն
լուսոյ , որով :

բոյ : Եւ այսպէս զմիտս նոցա իբրեւ հրով վառեալ, զամենեցուն զեզու շարժէր յօրհնութիւնս ամենեցունցն Լատուծոյ, պընդակուցմ' զնոսա առնելով 'ի մշտնջենաւոր աղօթման : Եւ ապա մատուցեալ զսարսափելի զպատարաւն զառ 'ի Վրբատոս : և զխորհուրդն փրկական մարդկան բաշխէր առհասարակ ծերոց և տղայոց, արանց և կանանց և ամենայն չափու հասակի խորհրդականն աւանդութեամբ, ըստ սակի յետին թոշակի :

Իսկ բոմբիւն (1) աղաղակի և մարտամբս խի իամայելեան զօրուն եւս քան զես ոտսուկանայր, և հնչմունք և կայթմունք և կաքաւք զինուց նոցա և վահանաց հնչեցուցանէին զերեսս երկրին ըստ գիւտոյ բնակչացն Նակովտոն գաւառի : Եւս և մարդիկ ամբողջին բազմածեալ շրջապատեալ 'ի գլուխս յարսպացն, և ականականոց առ Եստուտո լեալ՝ զի օգնեսցէ նոցա 'ի սրտեւրազմի նեղչացն, և մի դրդուեացին 'ի գիւռ խրոխա մոլորութենէ հեթանոսացն : Եւ այնպէս ապա մարտ 'ի վերուստ 'ի վայր եղեալ, բազում արեան ճատաղիւ 'ի թշնամեացն հեղուին, և զբազումս թաւալգոր խաղացուցանէին :

(1) Մի օր : բլբիւն :

Իսկ եպիսկոպոսն սուրբ Հանդերձ այլ և ո
կզերիկասօք հանապաղօր կանխէր յաղօթս և
խնդրուածս , զի արիւնկութեամբ և անգառա
գեղ գաղանացն մի եղիցի վարատել օձտել ⁽¹⁾
զգաստութիւն հօտի Տեառն , զոր և ընտ
րեաց իսկ իւր Տէր 'ի ժառանգութիւն , և
ժողովուրդ սեփհական՝ մարմին իւր և ան
դամ անուանելով . այլև խրախոյս եւս քա
ջալերութեան ամենացն իրօք մարդկան մա
տուցանէր , մի կապիլ 'ի տուռնս մեղաց
որ ըստ մարմնոյ , և մի մղիլ 'ի վախից ⁽²⁾ յառ
ժամանակեաց մահուանէս . այլ զհոգւոյն
մաքրել զգաստութիւն , և հայել յեւս գնա
ցից իւրեանց , և չարչարակից Վրիտտոսի լե
նել , և նմանող հաւատոյն որ առ Մա
տուած : Եւեւ ոտրկաւագն եւս թէոդո
րոս , որ վերականգն շնուածոյ եկեղեցւոյն
էր , և մարգիչ մարդկանն , ոչ ստիպա ինչ
թելադրութիւն նոցա ընծոյէր ասելովն .
Հիւանդացեալքն , ասէ , 'ի մարդկանէ թէ
և 'ի մահ , ասէ , աշխատիցին , սակայն ա
ռողջութեանն յաւտով թեթեւանան : Եւրդ՝
մի աճապարեսցէ այս վտանգ հիւանդու
թեան որ զմեօքս է՝ տարապարտ մեռուցա

(1) Երէք Երէք . մի հեղի վարատեալ օձտել չա՞ ձգտել :

(2) Մի Երէք . ի վախից :

նել զձեզ մարմնով, այլ հոգւով զօրանալ, և ճգնել 'ի մարտն՝ որ ըստ օրինին Քրիստոս սի է, զի ընկալիք զբարբիոնն յուսով կենալ ջըն յաւիտենից : Արդ՝ այսպիսի խրատութեամբ յառաջ առհասարակ նորա զանձինս տուեալ, այնուհետեւ ոչ միով իւրիք հեշտութիւն անձանց շնորհէին՝ որք ըստ մարմնոյն են ճահաւորութիւնք . այլ զբարեք պատերազմն պատերազմէին 'ի վերայ հօտին Քրիստոսի և զաւակաց իւրոց՝ հոգեհրաշ ճգնութեք վառեալ զինու զօրութեամբ հոգւոյն Տեառն իւրեանց :

Իսկ թշնամիքն որ 'ի խաւարի և 'ի մութ փոխուց հատուցման զմիտս թաթաւեալ էին, թէպէտ և աւուրս եւթն ստէպ ստէպ զմարտ հինին 'ի վերայ հեղուին, և ոչ կարէին ստնանել ամրոցին : Ապա ոմն 'ի լեզէոն զօրացն ամրոցին 'ի բաց եդեալ զկերպ կենածին յուսոյն, և զողորմութիւն և զհաւատս ուրացեալ, վաղվաղակի տայ զամրոցն 'ի ձեռս ժպիրհ և անօրէն Հագարացեացն : Իսկ նոցա յաւէտ իմն խրախ լեալ, և խըն ճոյս մտաց իւրեանց մատուցեալ, վաղվաղակի գրոհ տային, և սանգղօք ոմամբք 'ի վեր ելակեալ հեղուին յամրոցն : Ապա զթագուցեալ հաղթոն յայտ ածեալ՝ գաղանա-

բար ընդդէմ բախէին մարդկան զխորհուրդս
սրն չարութեան, և անընտանի չարախոսա-
վար (1) մտօք սկսանէին զպմենեսեան անու-
ղարմ արոյն տալ ճարակ. և հեղումն տարա-
պարտ արեան նոցա բղխեալ յորդեալ ոռո-
գանէր զառաստորեւն ամենայն, և դիակունք
անկելոց շեղջակուաեալք ՚ի վերայ միմեանց
անկեալ գնէին :

Իսկ եպիսկոպոսն սուրբ հանդերձ այլ
եւս ժառանգաւորօք եկեղեցւոյն ամենա-
գիշեր տքնութեամբ և բաղմատարած ար-
աասուօք և պաղատանօք աղօթս առ Աս-
տուած մատուցանէին, ոչ ՚ի բացէ առնել
՚ի նոցանէ զայցեւութիւն իւր : Եւ այսպէս
վայելապէս է, գերազանցեալ է յամենայնի
՚ի սրբոցն (2) նմանութիւն : Իսկ սնորէն դահ-
ճացն եկեալ գտեալ զնոսա յաղօթս ՚ի քա-
ւարանումն որբում, ահա պակուցանողս ըզ-
նոքօք ջանալին արկանել սուսերացն շողայ-
մամբ, և վահանայն թնդմամբ, եւ ատա-
մանցն կրճտելով, և երեսաց ատրագոյն շա-
ռապունութիւն. այլ նոքա ոչ ինչ զարհուրե-
ցան, և ոչ երկեան սիրտք իւրեանց յար-
հաւրանաց անտի մոլեգնելոցն, զի այցեւու-
թիւն Տեառն էր շուրջ զնոքօք, եւ ուահէր

(1) Երէտի. չարախոսաւոր : (2) Երէտի. զսրբոցն :

զնոսա : Լ՛արա արտաքոյ զնոսա միանգամայն
 'ի քառարանէն հանեալ՝ մերկացուցին 'ի նո-
 յանէ զզգեստովն՝ 'ի մահ՝ զնոսա վարակեալ-
 ե 'ի մառախլապատ ստաւերաց խաւարի զաջս
 սրտից իւրեանց խցեալ՝ գիմեցին 'ի վերայ
 նոցա : Ե նախ զեպիակոպոսն սուրբ վաղա-
 կաւորօքն կարթակոտոր առնէին , իբրեւ
 տապաքօք շէշտակի շերտեալ (1) զծառ . եւ
 զկնի սպա հատեալ եւս սուսերաւ զգլուխ
 նորա : Իսկ զքահանայս սուրբս եւ զկուսա-
 կրօնս միանձունսն եւ զսաղմոսերդուսն իբրեւ
 զոչխար 'ի սպանդ վարեալ 'ի զենուամն՝ նուի-
 րական անուշահոտ պատարագաց Քրիստոսի
 փողոսէին , հատեալ եւս զիւրաքանչիւրոցն
 նոցա զգլուխն : Եւ այսպէս առհասարակ սո-
 քա իբրեւ զսպառազէնս զահից զհաւատոս
 ճշմարտութեան զգեցեալ զփառացն զլուսոյ
 պաճուճանս զգեստաւորել արժանի գտան ,
 եւ անթառամ պսակովքն պայծառանալ :

Իսկց սարկաւազն թէոգորոսս ոչ էր ընդ
 նոսա 'ի ժամ կատարման նոցա , զի նախ քան
 զայն 'ի թշնամեացն նետաձգութեանցն վի-
 րաւորեալ անկեալ դնէր : Իսկ չար դահիճքն
 ինդրէին եւ զնորայն եւս հատանել զգլուխն ,
 այլ նա ոչինչ կրէր զվիշտան , եւ սչ եւս նե-

(1) Մէ քէ . շերտ կրտեալ : Այլ օրի . քէ շեր կտեալ :

գլխադրութեամբ փղձկէր ըստ մանկական
տիպ , քան թէ ախորժ յօժարութեամբ ըզ-
պտաննոցն կարկառէր : Այլ այսպէս հա-
տեալ զգլուխ նորս , զմահ եղ կնիք հաւա-
տարիւմ ճշմարտութեան հաւատոց իւրոց ,
և վերագրեցաւ յորդիս Աստուծոյ :

Իսկ զայլ եւս մարդիկ ամբողջին խոնարհ
արարեալ 'ի տեղի չարչարանաց , և անեալ
խորեւ զոչխարս 'ի սպանդ իսմայելեան եր-
կաթոյն՝ որ ոչ ևս առնու յագուրդ , տային
կերակուր . և հատեալ զգլուխ բնաւից նո-
ցա , զի առեալ տարցեն ոստիկանին , և պար-
ծանս քաջութեան նոքօք իւրեանց ստասցին .
որք այսպէս և նոքա առհասարակ 'ի ժամ
կատարմանն ասէին . Տէր Աստուած ամենա-
կալ ամենագութ ամենախնամ , գոհանամք
զքէն՝ որ ետուր համբերութիւն ժուժկա-
լութեան 'ի պատերազմիս . զի մեք զքեզ
ոչ մոռացոյք , և ոչ ստեցաք ուխտի քում , և
սչ դարձաք յետս սրտիւք մերովք . և արժա-
նի արարեր զմեզ հասանել մասին վիճակի
որբոցն 'ի լոյս : Այդ՝ ընկալ զմիաբանութիւն
մեր 'ի խաղաղութեան , և շահեա դու զոր-
դիս սպանելոց քոց : Այլ այսպէս բարերա-
րութեամբք բարեաց 'ի բարերարէն արժա-
նի գտան :

Ի՞նչ ոմանք և հեթանոսք 'ի բնակչաց տեղւոյն հողագործ մշակութեան պարապեալ, և հարկս մեզ հարկանէին : Եւ իբրեւ այս եղեւ, նոքա 'ի մի վայր ժողովեալ ձայնս առ թշնամիսն արձակէին յիւրեանց լեզուն, թէ մեք ձեզ նմանեալ 'ի ժողովողենէ Սահմեոի առաքելոյ եմք, և այնպէս 'ի լեւ դահձայն, ամենեւին 'ի բաց 'ի նոցանէն գերեցին ըզսուրս իւրեանց, զի ոչ և մի ոք 'ի նոցանէ վրիպէր : Եւ սոյն այս հեթանոսք խանդաղատանօք ողորէին զմի մի հաւատացելոցն, երթալ խառնիլ 'ի նոսա, և ապրիլ յանհաւրին մահուն երկիւղէ : Բայց նոքա բացէ 'ի բաց գնացեալ ասէին՝ մեր կեանքն Վրիստօս է, և մեռանելն շահ է : Եւ այսպէս մահաշունչ սուր ծարաւին ոչ կարաց երկմտեցուցանել և ոչ զմի ոք 'ի նոցանէ 'ի սիրոյն Վրիստօսի . և այսպէս 'ի միում աւուր 'ի միւում ժամու առհասարակ ամենեքեան նոքա զենմունք կատարեալք ընծայեցան Վրիստօսի 'ի հոտ անուշից :

Սուրբ եպիսկոպոսն Սահակ, որ զանունս պաշտօն քաղցրութեան իւրոյ յաշխարհի թողլով՝ արտախուրեցաւ քրիստոսեան պսակովն, և սուրբ քահանայքն որ ընդ նմին հանդիսացան : Սովսէս յամուսնացելոց, և եղբարք

ամուսնացելոյն Սովետսի քահանայք՝ Ռա-
ւիթ ՚ի կրօնաւորական կարգէ և Սարգիս
յաշխարհական : Իսկ Սահակ որ ՚ի տղտա-
կան հասակէ աչացու գորով, և կատարեալ
գիտութեամբ և ամենայն առաքելական վա-
րուք էր պայծառացեալ, և սա իբրեւ զոչ
խար ՚ի զենումն տծեալ՝ անմատոյց և անմա-
հական լուսոյն լուսաւորեցաւ : Սոյնպէս և
երանելի պրն (Նստուծոյ Սղոմօն, որ ՚ի Սա-
գաստան աշխարհէ եկեալ բնակէր առ մեզ
խոտամբեր վարուք, և առաքինահրաշ կար-
գօք քաղաքավարէր ՚ի մարմնի իբրեւ անմար-
մին, և զնա ՚ի նմին ժամու գլխատեալ, առ-
տուածապայծառ և անճառելի լուսերանգ-
պսակաւն պսակեցաւ : } Ետ ամենեցունց
սոցա և սարկաւազն Թէոդորոս՝ զորմէ կան-
խեցոյք ասացաք, որ ՚ի Թիւ սրբոցն վերա-
գրեցաւ համբերութեամբ բազմաւ, ընդ ա-
մենեսին սոքա ութ Թուով : Իսկ այլ բազ-
մութիւն արանց որ յայնմ աւուր սպանան՝
՚ի զինուորական կարգէ և յաշխարհական,
աւելի քան զերկերիւր հոգի, որոց անուանքն
նոցա գրեալ են ՚ի դպրութիւն կենաց, եւ
գրեթէ ոչ ոք ապրեցաւ յարանց տեղւոյն
այնորիկ՝ բաց ՚ի սակաւուց ոմանց, որ նախ
քան զհնձումն սրոյն ելեալ գնացեալ էին ՚ի

գործ վաստակոյ ձեռաց իւրեանց : Իսկ յեկեղեցւոյ մանկանցն ստրկաւագ մի Գէորգ անուն ասրեցաւ յանհնարին մահուն երկիւղէն , զի վայելչացեալ այրն ճանաչիւր 'ի ժառանգաւորս եկեղեցւոյն , և վասն այնորիկ ոչ արկին զնա 'ի բովս եռանդեան չարութեանն , զի թերեւս առցեն ինչ 'ի նմանէ ըստ բարուց տգրկի առ 'ի ծծել զպիտէնորա : Իսկ նա ոչ կուցեալ հակառակ չարին , Կոյիւ չափ զկեանս իւր 'ի նոսա թողեալ : Ինքն չուէ Կալ առ մեզ : Եւ սա իսկ զհետեւանս բանի զրուցացս պսոցիկ մեզ բացուորէ մի ըստ միոջէ : Եւս ամենայն եղեւ յիլ թուականութեանն թորգոմեան , և անկի ամսոյ՝ որ օր ժ էր :

Իսկ չարալլուկ խմայելեանն զօր զկուսուտ կողոպուտ սպանելոցն և զառ և զաւար և զպաճարանս անասնոց բազմաց 'ի մի վայր ժողովեալ Զոլիս տուեալ , այլ և զառ զայս ոսպանելոցն և զկանայս գերի առեալ , և զպատուական գլուխս կոտորելոցն 'ի գլխաւս բարձեալ՝ խրովսոյս տային խուարաւ յին գղձմամբ ⁽¹⁾ և լկտի երգօք և պարուք : Եւ այսպէս առհասարակ զամենայն ինչ զոր և ըմբռնէինն՝ առեալ չուեալ գնացին : Եւ

(1) Մի օր . գղձմամբ :

էր ապա տեսանել զձայն աղաղակի, և ողբ
անհանգուրժելի և արտառուածոր կակա-
նումն և սաստիկ պաղլտանք կանանց եւ
տղայոց բազմաց, և սարսափելի պատանումն
հարուածելոցն սուգոքէր զսիրտս ամենայն լը-
տղացն, և ի դառն արօտս զարթուցանէր :
Իոկ նոցա ըստ բազում ցաւոց տրոխց իւր-
եանց՝ ոչ պլ ինչ բերիւք ի մօթմարութիւն,
քան թէ հարց և եղբարց, արանց և որ
դւոց նոցա տարապարտ սրեանցն հեզումն,
որք Վրիստափ բնծայեցան նուէրք. և այս
պիսի յուսով զօրացեալք, և ձեռս ի վեր
ամբարձեալք՝ խնդրեցին ի Տեառնէ ասի-
րեցուցանել զնոսա յանգրէն գերչացի աւ-
նորդել պղծութեանցն, ասելով այսպէս .
Ո՛ր եկեսցէ ի վերայ մեր ոտք ամբարտաւ-
ւանից, և ձեռք մեղաւորաց մի դողացու-
ցին զմեզ :

Ունէին եւս ընդ գերեւոյն զօրն խմա-
յելեան արս երկուս բեռնակիրս առաջի
խրեանց, մի ի գինուորական կարգէ, իսկ
միւսն յաշխարհական, որոց անուանք եր-
կաքանչիւրոց նոցա համանունաբար Վիւրա-
կոս Ճանաչիւր : Իբրեւ յանդիման եղեն ու-
տիկանին պղծոյ, և առաջի մատուցին զգե-
րեալն և զպատուական գլուխն ընտրելո-

ցըն լ'ստուծոյ, և զկապուտ սուարին, յաւ
ւէտ իմն զուարթացեալ զուարճանայր. իսկ
և իսկ հրամայէ զգերեալն առհասարակ
լուծանել թողուլ ի բաց՝ ուր և կամիցին
երթալ, զի ինդրուածք արբոց սպանելոցն
յիշատակեցան առաջի լ'ստուծոյ. և այցե-
լուծիւն նորա փրկագործել ետ զնոսա ի
գթութիւնս առաջի ամենայն գերչաց նոցա :
Իսկ սակաւք ինչ իբրեւ ոգիք տասն՝ որք թա-
գուցան ի թշնամեացն անտի՝ տղայք հասա-
կաւ, զոր սուղ ինչ յետոյ ատացայ ես զնա-
տա ի գինս արծաթոյ, ողատեալք այսպէս (1)
յանկանոն կրօնից նոցա : Իսկ ի միւսում ա-
ւուր անդ զերկուս արսն համանուանս՝ զոր
զկնի գերելոցն բեռնակիրս իւրեանց ածեալ
էին. հրամայէ զնոսա առաջի դատապարտ
դատաւարացն կացուցանել, զի կամ պաշ-
տեսցեն զանօրէն օրէնս նոցա, և կամ սրով
վատնեացին : Իսկ իբրեւ ածան և հարցան
ի դատաւորաց անտի, նսքա զուարթագին
աչօք ճառագայթեալք, և ի վեր ելս ի սրտի
դներով ասէին. Ոչ օրէն է մեզ քրիստոնէ-
իցս ուրանալ զՎրիստոսի աստուածութիւ-
նըն, և դառնալ յանապատուած աստուածա-
ծանօթութիւնն . . . և մեք վասն անուանն

(1) Յէրէմ Գլ. 13. այսպէս : Մի օր. այսպիսի :

Վրիստոսի պատրաստ եմք ՚ի մեռանիլ՝ և ոչ
կեալ խղճիւ : Իսկ իբրեւ ծանեան զանհր-
բապոյր միտս նոցա , այնուհետեւ հանեալ
ղիւրաքանչիւր զնոսա ՚ի թէւատրոն անդր ,
ձաւրակ անողորմ սրոյ տային . և այսպէս ՚ի
բովս հրաքորբոքս կամաւոր փորձեալք մա-
հաւ , և զտեալք և քննեալք՝ սրպէս և քննի
արծաթ , բարձրացան ՚ի բարձունս բարձ-
րութեան երկնից՝ ընդ հրեշտակս դասակ-
ցելով , առեալ զպսակն լուսոյ և կենաց յան-
ձինս իւրեանց : Եւ զի և կատարումն սրբոցս
այսոցցիկ յամենանն ահկի՝ որ օր թէ էր ամսոյն :

Ի այց զգինուորսն զայնոսիկ որք մասնե-
ցին զամբոցն ՚ի ձեռս հեթանոսաց , զնոսա
եւս առեալ ընդ ինքեանս զկնի գերելոցն՝
տարան առ ոստիկանն , զի զգարձ փոխարինի
երախտեացն զոր ցուցինն՝ հատուցէ նոցա ,
այլ և զգահեկանացն եւս տարեւորս բաշ-
խեսցէ սոսցէ նոցա : Եւ իբրեւ յանդիման
ոստիկանին եղեն , և ակն ունէին՝ փոխարինին
վարձուցն հատուցման , նա իսկոյն իսկ հը-
րամայէ սրով սատակել զնոսա . և այնպէս
լստ արժանի իւրեանց կոչկոճամահ լեալ՝
հատաւ յոյս կենաց նոցա . և առ նոսա լջաւ
իմաստնոյն սրուետիկոսի բան հաւտաւարիմ,
եթէ՝ (Յոյսք առ կենդանեօք՝ անյոյս մեռանին :

Յաղագս վրանգելոյ իշխանացն Բաբելոնաց և Վա-
սակայ :

Եւ իսկ իսպա հրամանն հասեալ առ Նաբո-
լի (Յաւոփայ ոստիկանէն մեծէ՝ չուել գնալ
Եւ յորպառական աշխարհ . և զապառաճեալ
Վաբաւօնացիսն կողմանցն պնոցիկ կամ ի
հնազանգութիւն նոցա համոզել , և կամ
մարտիւ պատերազմի սրակոխ առնել : Իսկ
նա զմի ի ծառայից իւրոց պատուաւորաց
Բրք անուն ոստիկան ի Վիլն քաղաքի հաս-
տատեր , նմա յանձն արարեալ զ(Խոսկան
տեարսն՝ զ(Խահակ և զ(Խաբկէն , զի վնիցին
ի դիպահոջ ի բանոփ և ի կապանս մինչև
ի դարձ իւր պարէն . և ինքն չուեալ գնաց
յառ հրամանի ոստիկանին (Յաւոփայ :

Իսկ Բրքն այն որ յետ ընդ կրունկն թու-
ղու , ժողով սպայակոյտ զօրու բազմի գու-
մարտակ արարեալ ելանէ զկողմամբք Վե-
ղամաշէն գաւառին (Սաղաղայ , քինախնդիր
լինելով Շահան կոչեցելոյ շահայ՝ վասն ոչ
հնազանդելոյ նմա նոցա : Իւ վասն զի նա
յանմարանչելի ամրոցն ի (Սեւան կղզոջ առ-
կայանայր , և Բրքն զոր խնդրէր՝ սոյնմ ոչ
եհաս , այնուհետեւ խորհէր ձեռն զգաւա-

ոգին արկանել, և զսակաւամասնեայ մնա-
 ցորդս մարդկան գերել և աւար հարկանել,
 և ճարակ սրոյ տալ. վասն զի աւերեալ եւ
 անմարդացեալ էր 'ի բնակչաց աշխարհն ա-
 մենայն յաւարառութենէ թշնամեացն. սա-
 կայն և այնպէս ոչ յաջողեցան նմա չորիմաց
 խարդաւանութեան խորհուրդքն : Վասն զի
 ոմն 'ի պատուաւորաց անտի Շահանն կոչե-
 ցեալ շահայ՝ Վէորդ անուն, ելեալ շրջէր
 զգուռառօքն տակաւամասնեայ շինութիւն
 աշխարհին ամրացուցանել 'ի հինից թշնու-
 մեաց : Իսկ Վրչըն 'ի դիմի նմա հարեալ յե-
 ղակարծումն ժամու, իսկայն առնոյր Վէոր-
 գըն զահ երկիւղի, զի ոչ տուելի քան գթան
 այր ընդ նմա էին, և Վրչըն այն՝ իբր գհա-
 զար այր. սակայն 'ի Տէր յուսացեալ՝ 'ի կրու
 թութիւն յաղթութեան ընդդէմ նոցա
 դեգերէր : Եւ ապա քաջապինդ քաջօրջու-
 թեամբ սրտի ընդդէմ նոցա արիաբար շա-
 հատակեալ ձի 'ի ներքս տանէր, և բազումս
 'ի նոցանէ թաւալգլոր խողացուցանէր .
 և թէպէտ և յիւրոցն եւս արանց սակաւք
 ոմանք սրավարեալք 'ի թշնամեացն անկա-
 նէին, սակայն մոլորահովմ խաբէութիւն
 մտաց իմայէլականացն ընդ կրուներն 'ի վաւ
 խուստ զնոսա առաջի նորա դարձուցանէր :

Իսկ նոցա անարգել մոլեգնութեամբ զմա
աւախուղ ստուերաց խոււարի զանձամբ ար
կեալ, զոր միանգամայն գտնենին զձանա
պարհայն՝ սրոյ ճարսկ տային զգօն և զան
պարտ քահանայսն և զերկրագործ մշակս և
զխոսչնարածսն և զձանապարհորդսն և զաղ
քատսն եւս : Եւ այսպէս զանպարտոն պար
տաւոր մահու արարեալ, և հասեալ զգլ
լուխս նոցա՝ ընդ իւր առեալ տանէր ՚ի ՚Եւ
վին քաղաք, փախտիւ պարծանաց՝ իբր թէ
անձին քաջութեամբ և մարտիւ բազմաւ
զայն գործեալ էր նորա յաղթութիւն, որք
էին թուով աւելի քան զքսան տարապարտ
հատեալ գլուխքն :

Եւ ապա աւուրս հարուստ մի դարեալ
դադարեալ, զօրու բազմի դարձեալ հորդան
ուայ կրկին քան վառաջինն, և ասարզէն առ
նազէն զնոսա վարեալ՝ չուէ գնայ յեզր ծո
վակին հանդէպ ամրոցին Սեւան կղզւոյն,
թերեւս անզգուշաբար ՚ի վերայ հասեալ
Հահանն կոչեցեալ շահայ, որոգայթս մա
հու կամ կապանուց նմա մարթասցէ հա
տուցանել : Իսկ նա իբրեւ ետես զայն ոյժ
պնդութեան առ դուրս եկեալ հասեալ,
փաղվաղակի պատրաստ նսուս տաոն մի, և
ամբառնայ ՚ի նաւս անդր եօթանասուն ա

զատու և զծառայս իւր լայնաղիճ աղեղամբք ,
արս քաջակորովս և հմուտս 'ի ձգտումնե-
տաձգութեանց , որ գրեթէ 'ի մազոյ ոչ վը-
րիպէին : Այս եւ ինքն եւս ընդ նստին 'ի
նսուսն վերելակեալ՝ գնային ծովամարտիկ
առ թշնամիսն . և միջամուխք լեալ յաջողա-
ձեռն նետաձգութիւնս , զմանս միականիս
'ի թշնամեացն առնէին , և զայլս բազումս
կարէվէր վիրաւօրեալ սստակէին . և այն-
պէս հատեալ շարժեալ 'ի բաց զմարտ ռազ-
մին բազմութեան թշնամեացն՝ 'ի փոխուսս
առաջի նորս դառնային :

Իսկ իւրջն այն ամօթ զանձամբ արկեալ՝
ջանայր վրէժս փոխանակ այնր պահանջել .
և դէպ ուղիղ գնացեալ յամրոցն Քեղայոյ ,
թերեւս անզգուշաբար 'ի վերայ հասեալ՝
ստնանել ինչ նմա մարթասցէ , սակայն և
անտի եւս ձեռս 'ի գլուխ ելանէր : Ասն
ղի Վերգն այն՝ զորմէ նախ պատմեցաք վասն
մարտի քաջութեան նորս , ըստ դիպաց իմն
յամրոցի անդր հանդիպեցաւ . և իբրեւ ե-
տես զայն ամբոխ հասեալ մերձ 'ի դռնն
ամրոցին , ապա վառեալ 'ի գէնս և 'ի զարդս
և 'ի տէգ նիզակս , և այլ եւս արս սակաւս
ընդ ինքեան առեալ արտաքս առ 'ի թըշ-
նամիսն յամրոցէն ելանէր . և ապա միամար-

տեալ ընդ սպառակոյտ զօրուն , նախ կար-
թակոտոր գերիվար Ռշրայն առնէր նրա-
նաւ սրոյն , մինչ զի հազիւ յայլ ձի աշտա-
նակեալ փոխէր : Եւ ապա այլոցն և ո մար-
տակցացն աջակցեալ Վէսթգայ՝ տապաստ
արկանէին զյոյովս ի թշնամեացն , և ի փա-
խուստ զնոսա դարձուցանէին . և առ նմա
յարառոցեալ լինէր զմակսաստկուծիւն մի-
ոյն առ բազումս՝ ասել թէ , Վաւիթ արուո-
րագոյն քան զՎեթագիսն : Իսկ կարաւան
թշնամեացն այսանակ ձաղանօք գնացեալ
մօտին ի Վվին քաղաք , և բազում սպառնա-
լեօք ջանային վրէժս ի բնակաց ամրոցին
սպահանջել :

Իսկ ես՝ որ նախ չոգայն ի թագաւորա-
զանց բողբոջն լ՝ շոտոյ , առ նմին կացեալ
մնացի մինչեւ ամառնայինն յաշուեն յեզա-
նակեալ յեղտփոխէր , բազմաբար բարեաց
մտաց բարուծիւն և լրուծիւն սիրոյ առ
ի նմանէն ընկալեալ՝ առատածեռնութեամբ
ի բոլոր մասունս պիտոռուծեանոց . և ա-
պա առ ի նմանէն յուղարկեալ չոգայ առ
թագաւորն Հայոց Վագիկ ըստ միշտն հը-
րաւիրման կոչման նորա : Սկսան զի հայրա-
պետանոց առնեն հանդերձ գեղօք և գեր-
դաստանօք առհասարակ ընդ ձեռամբ նը-

և աճեալ էր Նորայն , և մեր անբնակ իմն
 վայրակացեալ ⁽¹⁾ , և ոչ ոք էր այն՝ որ գուշ
 ՚ի վերայ գործէր հոգւով չափ սակս նորոգ-
 ման մայրաքաղաք եկեղեցւոյն , և հոգեւոր
 մշակութեամբ հանդիսանալ , առ ՚ի դար-
 ձուցանել զգերութիւն նոր Աիօնի . զի յայժ
 սրակասումն և լքումն լինէր ամենայն պա-
 տերազմող ձեռին : Իսկ իմ եկեալ առ թա-
 գաւոյն Վագիկ , և նա ընդունէր անէր և
 յանձնէր զմեզ ամենայն հոգեւոր սիրոյ
 հարազատութեամբ և հաստատուն հաւա-
 տով և աներկբայ յուսով , և աներկեւան
 սիրով պաշտպանեալ հոնդերձ եղբարքն իւ-
 րով Վուրգենաւ՝ անկարօտ զհարկաւորք
 պէտս մարմնոյ լցուցանէր : Եւ ասլա զսովո-
 րական իմաստութիւնն քաղցրացուցեալ իւր
 աներկբայ մոռք յուսացուցանէր զմեզ , զի
 հոգւով չափ ջան ՚ի մօտ եդեալ հագացի
 վասն դարձի մերոյ ՚ի բնակութիւնս մեր-
 մանաւանդ եթէ վասն իտաղալութեան ա-
 մենայն աշխարհի , և հաստատութեան սրբ-
 քոյ եկեղեցեաց , որպէս և քրիստոնէից իսկ
 կարգք սրահանջեն ամբողջ զհաւատոցն սրբ-
 քոյ պահել զգորութիւն . այլ այս երբ Տէք
 կամեսցի :

(1) Մի գիշ վայրակեաց լեալ :

Իսկ աստանոր դստիկանն Նըսր ելեալ
 'ի Փարս ասորստականէ , գայ չուէ ընդ
 կողմն Սիւնեաց սպայակոյտ մարտիկ զօրու
 հանդերձ : Եւ վասն զի իշխանն Սիւնեաց
 Սմբատ 'ի սեփհական իւրում գաւառի անդ
 դարեալ դադարէր 'ի Վայոց ձոր , 'ի ճահ
 առնոյր ոստիկանն ըստ խոտորնակ մոսցն՝
 կամ ծածկաբար 'ի վերայ ընթանալ առ 'ի
 ըմբռնել ղիշխանն , և կամ մարտամբոխ վա
 ռելովք վանել զնա առ 'ի գերեւ և յափըշ
 տակել : Իսկ իբրեւ ետես զնա յաւէտ ըզ
 գուշսցեալ բազում հեծելազօր գնդիւ եւ
 ամրոցօք եւս վայրիցն բազմաձեալ , այնու
 հետեւ խաղաղութիւն ընդ նմա խօսէր . և
 բազում օժտութիւն յիշխանէս Սմբատայ
 ընկալեալ , և յանձն եւս առեալ արձակել
 թողուլ զեղբարս նորա 'ի կապարանէ բան
 տին , և ինքն չուէ գնայ 'ի Վիլն քաղաք . և
 իսկ և իսկ առեալ զոտրապարտ սակն պար
 տուց դահեկանաց 'ի կրօսերոյ եղբօրէ ան
 ուամբ Բաբկենի և արձակէ առաքէ զնա առ
 իշխանն Սմբատ : Իսկ զՍահակ եղբայր նորուն
 դեռ ևս 'ի դիպահոջ թողեալ , մինչև առցէ 'ի
 նմանէ ևս զդահեկանացն պարտապանութիւն
 խոստման և ապա արձակեսցէ , և տացէ նը
 մա 'ի ձեռս զսեփհական տէրութիւնն իւր :

Իսկայ բնակիչք ամբողջին Վեղեայ իբրեւ լուան զգալուստ ոստիկանին , և ՚ի մտի եղին զյոյժ մեմուումն զսպառնութեանն առ ՚ի նմանէն նոցա , զահի հարեալք և ահիւ լու բռնեալք , և կարծիս ՚ի մտի եղեալ ան հաստատ խորհրդով՝ թէ գուցէ մատնեցի ամբոյն ՚ի ձեռս ոստիկանին , և այնպէս ան հնարին թանջանաց և մահու մատնեցին , և ապա այսպիսի անգգուշալի երկիւղի զանձինս ոտեալ՝ ամենեւին բնաւին իսկ ունայնացեալ լքին ՚ի բաց զամբոյն ՚ի բնակչաց անտի : Եւ ապա զօրականքն զինուորացն եւս ելեալ գնացին ՚ի կամս անձանց զինչպիտութեան իւրեանց : Իսկ ոստիկանն յետ երկեամ մի աւուրց իմացեալ զթափրանալ ամբողջին ՚ի բնակչաց անտի , յինքն գրաւէ առնու և ընդ ձեռամբ նուաճէ առանց իմիք աշխատութեան , և շուրջանակի զգեօղս և զաւանս և զապարակս յիւր անունն պայտ զատէ :

Եւ յուհեալ մի բացածանօթասցի թեւ եւս ՚ի մէնջ՝ յարակցեալ ՚ի մեզ հունձք չար մչակացս , որ մառախլապատ միգապատ պաշարմամբ զմեզ հնձէ . զի թէ ըստ սահմանելումն (1) ՚ի մեզ Ստեղծողին ՚ի վեր յերկինս

(1) Մի օր . սահմանեցելումն .

զհայեցուածս մեր պատրաստեալ էաք, և առ նմանութիւն կերպարանի ստացողին ընթացեալ, ապաքէն կեցուցանող զօրութեամբ Տեառն փրկեալք ինէաք, և սչ եւս մատնեալք ՚ի ձեռս թշնամեաց մերոց. այլ եւ տապասս ևս ոտիւք արկեալ զհակառակորդսրն, և տկարութեամբ աղաւաղեալ ընկեցեալ յերկիր, եւ երանելի զմեզ ՚ի վերայ երկրի բազմաց քարոզեալ: Օ, ի թէ ժողովուրդեան իմոյ, ասէ, լուեալ էր ինձ, կամ ի տրայէլ զճանապարհս իմ գնացեալ էր. որպէս զոչինչ մի (1) խոնարհ արարեալ էր իմ զթրշնամիս նորա, և ՚ի վերայ նեղչաց նորա արկեալ էր զձեռն իմ: Այլ վասն զի ըստ կարգի պաճարաց եւ անասնոց անմոռից երկրապիշ եղեալք, եւ աշխպէս ՚ի մեզ ինքեան ցուցաք զօրինակ պատկերին նմանութեան Տեառն, վասն սցնորիկ թշնամիք Տեառն ստեցին մեզ, և յանտառաբոյժ խոգից եւ յանցաւորաց ճանապարհի կոխեցաք իբրեւ զկաւ գռեհոց, և ՚ի գլուխս մեր կուտեցան քարինք ձորոյն Նաքովրայ:

(1) Մի օրի. որպէս ոչինչ մի: Այլ օրի. զոչ մի ինչ:

Բանք ինքնուրոյն՝ սակս յիշատակի անուան իւրոյ :

Թագաւորք աստուածասէրք և բարեպաշտօնք, իշխանք և պետք և հրամանատարք Հայոց, եղբարք մեր և առաքեալք եկեղեցւոյ, և փառք Քրիստոսի, աղերս առ առջի մատուցանեմ ձեզ զպիտառութիւն զայս բանի (1), զի իբրեւ ցուցող հայելի 'ի միտս անբասիրո սովաւ զձեզ հրաւիրեսու, և զյանդուգն և զանկարգ ճամարտակէլն արտալած արարեալ, անպատուհառ ես մնալ լից յահեղ մըրկէ աստի, և յահապին ալեացս փոփրեցելոյ և դիզացելոց 'ի վերայ Լսքանա զեանս գրօհի : Սարսափեալ զփառեալ դու զացաւ սիրտ իմ, զի միգօք աչաց խաղաց Տէր 'ի վերայ մեր սակս անօրէնութեանց մերոց : Եւ վասն զի ցարդ ևս յարակայեալ յուզումն անդնդապտոցոտ ալեացն յորդութիւնք խորդութեանց, և ոչ հանդարտեաց, վասն այսորիկ ես բռնադատեցոյ գալ յայս, և առնել տալ տապնասեալ զպատմութիւնըս : Նախ 'ի կրից ստտի փութացեալ, որ շուրջ պատեալ պաշարեաց զմեզ. և ապա

(1) Մի օրի. աղերս առաջի ձեր զպիտառութիւն զայս բանի մարտն յանձն : Երկու օրի. աղերս առ առջի ձեզ :

ի հրամանէ թագաւորաց ՚ի վերայ հասերոյ, որ զիմն ճմլեալ բախեաց զիմաստիցս գործարան, և հաւանեցոյց ոչ ինչ գօլ ինձ յայսմիկ դանդաղելի: Սակայն ոչ գրաւորական անձայն տառիւք միայն որ ՚ի վեր քան զիս է՝ ձկտուին իրի զմտաւ ինչ ամեալ, այլ բոլորածայն հնչմամբ հագագաստիւռ ձայնիւ դարուց ՚ի դարս զայս ձեզ աւանդեալ ուղղախոհ իմացուածիւ, զի մի անհասութիւն ծերունեացն զրուցաց այլոց ումանց վէպս ինչ խորեալ՝⁽¹⁾ խղճիւ մտաց՝⁽²⁾ կարօտ ձեզ կացուցէ. այլ զի զաչս արձակեալ յարտադրութիւն բանիս մաքրական մտօք սնբաղայապէս ՚ի մասնաւոր ասացելոյ աստի՝ տեսցի զկնի եկելոյն իւրաքանչիւրոցն անձնուրոյն զրուցոց ստուգագրութի բստ ընթերցութեան հանդիսի բանիս: Եւ այս ցայս վայր հերիքացի:

Այլ ես այսուհետեւ ՚ի մաղթանա առաջի ձեզ՝⁽³⁾ ընթերցողացդ մատուցից, մի բերիլ ձեզ եւս վերստին յայս տեղի տանձանայ՝ յորս և այժմ առհասարակ թմբրեցաք ՚ի

(1) Մի օրի. և էլ ունի շքառս խորեալ. որ ձեռագիրն լեւոնդէն խորեալ:

(2) Ամենայն օրի ունիին խղճի մտաց:

(3) Երբ օրի. առաջի ձեռ:

ծուխ մեղաւորաց . այլ ակորժաբար լսող
լինել ավերապի խնցս բանից , և բաղաձայ-
նաւթեան խրատութիւն , լինել ձեզ զաւակ լա-
ւագունի պատարապելոյն Սեթայ , և գրիլ
յորդիս Սատուծոյ : Այլ ոչ խառն ընդ ա-
նիծեալ եղբայրաբնակն Կայենի զարմից կա-
պիլ 'ի կնոս և 'ի մեղմեխ և 'ի վայրաքարչ
գետերս մարդկան : Ս'ի 'ի չար ուղիսից սան-
դալամեային զրահեղեղ տատակմամբ դուն (1)
զօղեալիք , որպէս յայնժամ երկնասահման
և երկրահասան ջրահեղձոյց մարդիկ նոյեան
դարուն . այլ աւետարանագիտն ուռնակաւ
արիկելոյ 'ի ծով զուսպ և ամբողջ վարուք ժո-
ղովեալ՝ կարթիկիք յարքունական կայանն :
Ս'ի անկանոն կրօնիւք ամբարձիք 'ի տանիս
նանրութեան , և հրացայտ յողացումն ծծմ
բոյ դիւաշունչ հողմոյ զձեզ պոռուկեալ
տողորիցէ կորստեան կիզմամբն . այլ ելեալք
'ի Սոգոմայ այլեւ 'ի Սեգուլայ , եւս յիսա-
նալի բարձրութիւնն սքանչելապէս լերանցն
յաւիտենից թեւահոխեմիք , ուր պայծա-
ռապէսն իսկ բորբոքի փահ սրբութեան բզ-
գուշացելոյն յարթնութեան : Ս'ի խոտու-
րեսիք յարքունական 'ի կուռ պողոտայէն
յաջ կամ յահեակ թողացուցեալ գկաւն

(1) Մի գլ . դոյն :

ձեր զինի սլատրանաց պատրողին . վամբ զի
յերկոցունց կողմանց դարանակալ է աւա-
զակաց բաղմուծիւն , և մահ է բաժին ան-
կելոցն 'ի ձեռս նոցա : Ս'ի մեղիցէ ձեզ կար-
ծեցեալ արեգակն տունջենային , և կամ լու-
սին գիշերոյ դիւամուր խռովութեամբ , որ
մերոյին բնութեանս կրիւք խաբեացն զմեզ
և խաբէ . այլ զանց արարեալ զփաղաքչա-
կան խորհրդովք ախորժից յարդողեւոցն ,
զի ճշմարիտ արեգակն արդարութեան ծա-
գեսցի 'ի սիրտս ձեր սիրովն աստուածայնով :
Ս'ի քրէիքուր⁽¹⁾ վարուց չարութեամբ նաւա-
բեկեալք՝ ապաշաւեալք զուղիղ և զճշմարիտ
յձեր վարս , և կոխանս գռեհաց եղիջիք իւ-
րեւ զաղն անհամեալ , այլ ողջ ամբողջ և
անխախտ մնասցիք 'ի պարսաւադիտէն դրո-
ժողէ , խնդութեամբ ժամանել 'ի նաւա-
հանգիստ կենաց : Ս'ի զպարծանս հարցն
առաքինութեանց ձեզ բաւական վարկեալ ,
և 'ի նոյն ապաստանեալ , պղերպութեամբ
անձանց 'ի վիհս խորափխտս ընկզմեալք . զի
թէ հօր հմուտբար տեղեկութեամբ ղեկա-
վարեալ իցէ , զինչ օգուտ յայնմանէ որդւոյ
բերիցի՝ եթէ 'ի նաւաբեկութեան կորնչի-
ցի . վասն զի ոչ ինչ շահ զհօրն հմուտութիւ-

(1) Յամեսյն օրի . քրէիւք :

նորն կարծեմ լինել որդւոյ նաւարեկու թեան
 Ս'ի օտարացեալք եղիջիք 'ի մօրէ , որ վերո-
 աին զձեզ ծնաւ նորադատուք բանին կեն-
 դանականաւ 'ի յոյսն կենդանի : Ս'ի խաբի-
 ցիք յարգանդէ վիւպեալք , կամ թէ մեր-
 կացեալք յայնմանէ լուսաւոր և փրկական
 զգեստուն , որով վայելապէս զգեստաւորե-
 ցաք յարգանդէ աւազանին : Ս'ի խօսիցիք
 սուռ. թիւն՝ դառեալն իբրեւ . զչառեալ նան-
 րապէս . համարեալ , և ժխտող լինել Սրդ-
 ւոյն սիրելոյ աստուածական պատգամացն
 լեռնացելոյ . այլ եռանդասէր պոռի ջերմու-
 թեամբ հեռանալ յայնմանէ՝ որ քնչ վնա-
 ստկար և հակառակ է հոգւոյ , և 'ի բաց
 զտխրութիւն ատրերոյս ճնտուոյ մերկանալ
 մարուր մութ : Այսպէս թերեւս և 'ի սրով
 բէականացն և երբեակ դատուց խորին խու-
 հուրդս թեւակոխեցիք և դուք , և վեց-
 թեւեան երազաշարժ գարծեօք իմն զօրհնա-
 բանականն ըստ պիտոյս բաժանեցիք . ու
 մամբք ⁽¹⁾ խուճապելով զսպիլ , ոչ և սարժա-
 նի ըստ որումն վարկեալ ⁽²⁾ , և ոչ ⁽³⁾ զուչս 'ի
 յերկինս ամբառնալ . իսկ այլովք ոմնորք
 վերջարժիլ 'ի մշտնջենական փառատրութիւ-

(1) Ամեն զի . ունէին՝ ոմնք : (2) Մի զի . վարկեալ ,

(3) Երեւ զի . և որպէս զաչս :

նրա, ըստ պատահելոցն ⁽¹⁾ պարագայութեանց
 'ի պաշտօն աստուածայնայ գոսուացն : Այս
 հանդիսապէս արժանի գտիլք յետ սուղ ժա-
 մադրութեան կենացս, մտանել յամեղ իմա-
 նայի սինէական լերինն : Այս 'ի գործ հրոյ 'ի
 վայր բերեալ ըստ պայմանի խռուոյ յառ-
 րն ընտրութեան, այլ ամպաշու թեւօք սը-
 լացեալք 'ի վերին Աիօն՝ 'ի հայցել զանու-
 թիւն Տեառն, ոչ վիմով ծերպի զեղջել, և
 զյեսայան միայն տեսանել, այլ զըովանդակ
 նկարագիր փառացն Հօր դէմ յանդիման
 նկատել : Այլ զայժմու փոքր 'ի շատէ ինքա-
 մտութեամբ զանց արարեալ՝ ծանօթք եղի-
 ջիք պատրաստական վայելութեանն . եւ
 յայնժամ գիտաստիք՝ որպէս և նայն ծանեալ
 զձեզ ⁽²⁾ : Արդ սցոքան բան ձեզ ⁽³⁾ բաւու-
 կանացի . բայց անարժանս ես և հեղգ ա-
 պաշաւս Աստուծոյնէս նուազտ լաթողիկոս
 Հայոց ⁽⁴⁾ աղաչանս առաջի մտոտուցանեմ
 ընթերցողացդ ձեզ և ըսողաց բանի պատմու-

(1) Եւթօ օրի . վասահելոցն :

(2) Եւթօ օրի . յայնժամ գիտաստիք եթէ որպէս նայն ծա-
 նեալ զձեզ :

(3) Արդ օրի . Ձեզ խրատու բաւականացի :

(4) Ամենայն քրիստոնէի օրինակս յայն հիւն զբանս կաթողիկոս
 Հայոց աղաչեմ : Իսկ որ ինչ զձեզ գան աղաչանայ բանս եղատ ըստ
 հին քրիստոնէական :

Թեանս , արժանի յիշատակի զիմս վարկա-
նել անունն 'ի մաքրամատոյց նուիրական ա-
ղօթս ձեր , զի երկաքանչիւրոցս ինձ և ձեզ
Թերեւս և 'ի Տեառնէ տացի վարձս հա-
սաւցնան յետնումն աւուր պլցելու Թեան
նորա , որ է օրհնեալ միշտ և փառաւորեալ
յամենայն արարածոց յաւիտենից յաւի-
տեանս , ամէն :

ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԱՊՈՍՏՈՆԻ

Կարգա՞ն

ՅԼՆԿ ԳԼԽՈՑ

ՅԼԽԱԶԱԲԱՆ ՊԱՏՄԱԳՐԻՆ .	Ե
ԳԼՈՒԽ Ա . Յաղագս սերնդոցն 'Երկ .	15
ԳԼՈՒԽ Բ . Յաղագս չաջո-վեանն Հայկայ ընդ- դէմ 'Եկայ , և սերնդոց նորա .	20
ԳԼՈՒԽ Գ . Յաղագս լափա-որելոյ Պարո-րայ՝ և յաջորդաց նորա մինչև 'ի Վահէ .	26
ԳԼՈՒԽ Դ . Յաղագս լափա-որելոյ Վաղարշա- կայ Պարթևի՝ և Բարեկարգո-վեանն , նորին և յաջորդացն մինչև յաջն Տեփրան ' .	31
ԳԼՈՒԽ Ե . Յաղագս լափա-որելոյ Տեփրանայ Երկրորդի և Գործոց նորա , և Լըբա-ապարայ , և Լըջանայ .	37
ԳԼՈՒԽ Զ . Յաղագս լափա-որելոյ Լեփարո- և հա-ապալոյ նորա 'ի 'Քրիստոս՝ և Գործոց նո- րին , և լո-սա-որո-վեանն ազգիս Հայոց .	42
ԳԼՈՒԽ Է . Յաղագս Սանսարիոյ ո-րացո-վեանն և Հայոց . և նահապա-վեանն Թադէի և Սանդիսոյ , և սրբոց Ուիեանն և Սո-հիսանն .	46
ԳԼՈՒԽ Ը . Յաղագս սպանման Խոսրովայ արքային յԼՆակայ , և Ժափման սրբոյն 'Սրբորի , և Վերսիին լո-սա-որո-վեանն ազգիս Հայոց .	49
ԳԼՈՒԽ Թ . Յաղագս Ժողովոյն 'Նիկիոյ վանն Լ- րիոսի , և առանցնանալոյ սրբոյն 'Սրբորի .	52
ԳԼՈՒԽ Ժ . Յաղագս մահո-ւան սրբոյն Լըխա- կիսի և Տրդապայ լափա-որին .	53

- ԳԼՈՒԽ ԺԱ . Յաղագս լափաւորելոյ Խոսարժայ
և Տիգրանայ , և հայրապետութեան սրբոյն
Յոսիան . 56
- ԳԼՈՒԽ ԺԲ . Յաղագս հայրապետութեան Տե-
ծին Ներսէսի և աշտրանայ նորին , և ժողովոյն
Լոսաբանդինոսայօլի . 60
- ԳԼՈՒԽ ԺԳ . Յաղագս լափաւորելոյ Պապայ և
պապերազմի նորա ընդ Ս'եհրո-ժանայ ուրա-
յելոյն , և ճակոտան Տեծին Ներսէսի և կարգի
Հայրապետայն . 66
- ԳԼՈՒԽ ԺԴ . Յաղագս հայրապետութեան Տեծին
Սահակայ , և քարածման գրոյ Դպրութեան յաղ-
գըս Տեր , և Բարձման լափաւորութեան Տերոյ . 70
- ԳԼՈՒԽ ԺԵ . Յաղագս նահապախութեան սրբոյ
Վարդանանց և Վեռնիքեանց չափանայից . 76
- ԳԼՈՒԽ ԺԶ . Յաղագս գործոյ Վահանայ Սա-
սիոնէի . և Կաթողիկոսայն . 79
- ԳԼՈՒԽ ԺԷ . Յաղագս գործոյ և չաջութեանց
Սիբասայ , և ժողովոյն Վիշոյ . 90
- ԳԼՈՒԽ ԺԸ . Յաղագս Լոյսի կաթողիկոսի , և
Յովհաննոս ճայրագոմեցոյ . 98
- ԳԼՈՒԽ ԺԹ . Յաղագս քառասպանայ աշխարհիս
Հայոց յերեսայ Հափարայոց , և գործոյ
Ներսէսի կաթողիկոսի . 103
- ԳԼՈՒԽ Ի . Յաղագս կառապաղապետութեան Ղրե-
գորի և հարոսածոյ աշխարհիս Հայոց . 114

- ԳԼՈՒԽ ԻԱ. (Յաղագս քառասուննայ և հարստ
ծոյ Հայոց յերեսոյ Հագարացոյ : 121
- ԳԼՈՒԽ ԻԲ. (Յաղագս հայրապետութեան (Յով
հաննա իմաստաբերի, և գործոյ նորա : 126
- ԳԼՈՒԽ ԻԳ. (Յաղագս հայրապետութեան Պաւ
լի և այլոց, և գործոյ նոյնի : 133
- ԳԼՈՒԽ ԻԴ. (Յաղագս յովնաքանութեան աղա
սոյ Եղիշոյն Ռաֆուան գեղջ, և իւ
րածոյ Հայրապետանոյ . 138
- ԳԼՈՒԽ ԻԵ. (Յաղագս հարսածոյ իսպորածոյ
աղբիւ Հայոց, և նահապետութեան Բաղճոյ . 144
- ԳԼՈՒԽ ԻԶ. (Յաղագս այլոց անգիտութեան
Բաղճի ռափիւնի, և նահապետութեան
Սիմապոյ աղարապետի . 159
- ԳԼՈՒԽ ԻԷ. (Յաղագս պոյաղապետութեան ԼՆ
պոյ, և Դարձի նախարարոյն Հայոց ի գե
րութենէ . 166
- ԳԼՈՒԽ ԻԸ. (Յաղագս խաղաղութեան Երկրի
Հայոց, և Ռաֆանութեան նախարարոյն . 171
- ԳԼՈՒԽ ԻԹ. (Յաղագս խաղաղութեան ԼՆ
պոյ իշխանայ իշխանին, և աղանձան Ղլիգորի
ԼՆճորանայ . 174
- ԳԼՈՒԽ Լ. (Յաղագս մահուան ԼՆ
պոյ իշխանութեան եղեւոյ ի Ռաֆ ԼՆ
պոյ աղարապետի և Սիմապոյ աղարապետոյ, և
Վան Ղլիգորայ իմաստաբերի . 179

- ԳԼՈՒԽ ԼԱ. Յաղագս խոսովութեան Լիշնի ու
գիկանին ընդ Սմբատայ արքային, և աղաբան
բռնութեան Դիլին խաղաքի. 199
- ԳԼՈՒԽ ԼԲ. Յաղագս սասանեան Դիլին խաղա-
քի, և գրեւոյ Սաղաթոյ վարդապետի առ խա-
ղաքային գիր յիմարութեան. 204
- ԳԼՈՒԽ ԼԳ. Յաղագս ճարպիկեւոյ Լիշնի ընդ
Սմբատայ արքայի, և կասրանայ կախողիկոսին. 210
- ԳԼՈՒԽ ԼԴ. Յաղագս աղաբանբռնութեան Լիշ-
ոյ իշեանին, և պարտաւճի Սմբատայ
արքային ընդ Լիմատայ. 215
- ԳԼՈՒԽ ԼԵ. Յաղագս Գրիգորի Լիշնի ի վերայ
Սմբատայ, և գրեւոյ զընթանիս նորա. 223
- ԳԼՈՒԽ ԼԶ. Յաղագս կախողիկոսութեան Սաղ-
աթոյ վարդապետի, և Յովհաննէս աղաբանգրի. 228
- ԳԼՈՒԽ ԼԷ. Յաղագս աղաբռնութեան ընթա-
նեայն արքայի, և պարտաւճայ Լիշնի ի
վերայ Սմբատայ, և սասանեաննորա. 233
- ԳԼՈՒԽ ԼԸ. Յաղագս Լիշոյ և Հասանայ Լի-
ծրոսեայ խոսովութեանն. և ճահրուանն Լիշոյ 239
- ԳԼՈՒԽ ԼԹ. Յաղագս ռաբիկանութեան Յոս-
իայ եղբօր Լիշնի, և ճահրուանն Շաղոյ և
Դասնի՝ եղբարոյ արքային Սմբատայ. 243
- ԳԼՈՒԽ Խ. Յաղագս Գրիգորի Յոսիայ ի վե-
րայ Սմբատայ, և խաղաղեւոյ և թեմարեւոյ
զիմեանն. 246

- ԳԼՈՒԽ ԽԱ. Յաղագս պատերազմին Լրսպանդին
 Լճերացոց արքային՝ և ըմբռնման նորին, և
 ապելոմիտան Լարներսեհի ընդ Սմբատայ. 252
- ԳԼՈՒԽ ԽԲ. Յաղագս չարութեան Հասանայ
 և Լարներսեհի ընդդէմ Սմբատայ արքայի՝
 առ ՚ի սպանանել զնա. 256
- ԳԼՈՒԽ ԽԳ. Յաղագս հախառակ լափաւորե-
 լոյն Գափիայ Լրծրոնաց, որ եղեւ պա-
 ճառ խոռովութեան Տեծի. 263
- ԳԼՈՒԽ ԽԴ. Յաղագս անյնապառ լինելոյ
 Յոսիայ՝ Լճոյի սպարապետի, և աշխար-
 լեան Յովհաննոս իսկողիւրսի. 271
- ԳԼՈՒԽ ԽԵ. Յաղագս չաջութեանն Լճոյոց և
 Սոնէլայ արքայորդոց, և նենգութեանն
 Սեորդոց, և ըմբռնման Սոնէլայ. 274
- ԳԼՈՒԽ ԽԶ. Յաղագս իրարելոյ Յոսիայ զան-
 յնապառ իշխանան, ընդ որս և զՍոնէլ. 281
- ԳԼՈՒԽ ԽԷ. Յաղագս Սահիայ և Վասակայ
 գործոցն, և անգլիոնութեանցն Յոսիայ. 286
- ԳԼՈՒԽ ԽԸ. Յաղագս անօգնական Գնալոյ Սըհ-
 բաթայ արքայի, և անյնապառ լինելոյ Յոս-
 փայ, և Գախսպետանն Գափիայ. 291
- ԳԼՈՒԽ ԽԹ. Յաղագս պաշարման ամրոցին Լ-
 ընջուիայ, և Գառաւոր նահապետութեան եր-
 ջանիկ արքային Սմբատայ, և սպանելեալոցն որ
 եղին ՚ի վերայ նորա. 297

- ԳԼՈՒԽ Ծ . Յաղագս առման և հարոճոցն
ամբողջին Երեւելայ , և խճոթեան և արիո-
թեան Աշոտոյ որդւոյ Սթապոյ , և խազա-
նորելոյ նորին . 302
- ԳԼՈՒԽ ԾԱ . Յաղագս խճոթեանց Ղազկայ
արքայի , և դառնաղէս հարոճոց երկրի
Տերոմ , և նահապանիութեան թաղմայ . 307
- ԳԼՈՒԽ ԾԲ . Յաղագս յառնելոյ օբար աղգայ
ի վերայ երկրի Տերոմ , և անխաբանութեան
նախարարաց Տերոյ ընդ իրեաքս . 321
- ԳԼՈՒԽ ԾԳ . Յաղագս դառնութեան քարերց
և սովոյ և հարոճոց լիւնամեայ , և մար-
դակեր գաղանաց . 325
- ԳԼՈՒԽ ԾԴ . Յաղագս գրելոյ Եկեղայոսի պա-
րիարին Լրսպանդինոսոյւոյ նամակ առ Յով-
հաննէս Կաթողիկոս , և նորա ևս գրելոյ առ
Լրսպանդին Կայսր . 333
- ԳԼՈՒԽ ԾԵ . Յաղագս գնալոյ Աշոտոյ արքայի
առ Կայսրն , և նոռաճութեան Յոսիայ յե-
րեսաց արքային Ղազկայ . 355
- ԳԼՈՒԽ ԾԶ . Յաղագս դառնալոյ Աշոտոյ ար-
քայի ի հայրենիս իւր . և խազաճորելոյ Ա-
շոտոյ ապարադեպի , և պապերազմին սոցա , և
խաղաղելոյ Յովհաննոս Կաթողիկոսի զնոսա . 365
- ԳԼՈՒԽ ԾԷ . Յաղագս յառնելոյ ի վերայ ար-
քային Աշոտոյ՝ Վասակայ և Աշոտոյ , և
պարսելոյ ի նմանէ . 368

- ԳԼՈՒԽ ԾԸ . Յաղագս պարտադէլոյ Լճոսոյ
արքայի ընդ Լճոսոյ , և պարտելոյ ՚ի նմանէ . 372
- ԳԼՈՒԽ ԾԹ . Յաղագս պարտադէլոյ Լճոսոյ
արքայորդոցն ընդ Սիվլէսի իշխանին և
յաղլիելոյ նմա . 377
- ԳԼՈՒԽ Կ . Յաղագս ընդվզելոյ Սահակայ իշ-
խանին յԼճոսոյ արքայէն , և ըմբռնելոյ ՚ի
նմանէ . և յաղագս գործոց ինչ այլոց իշխանաց 382
- ԳԼՈՒԽ ԿԱ . Յաղագս ապստամբելոյ Յոսափայ ,
և ռափիկանո-լիւան Բաբոնայ և գործոց նորին 392
- ԳԼՈՒԽ ԿԲ . Յաղագս ապստամբո-լիւան Սա-
սակայ , և նոսաճելոյ ընդ յեռամբ Լճոսոյ . 395
- ԳԼՈՒԽ ԿԳ . Յաղագս ապստամբո-լիւան Լճ-
ոսայ իշխանի , և պարտելոյ ՚ի նմանէ Լ-
ճոսոյ շահնշահի , 398
- ԳԼՈՒԽ ԿԴ . Յաղագս Բարեկարգո-լիւանոց ար-
չային Գափկայ , և արձակելոյ Յոսափայ ռա-
փիկանին և լարո-լիւանոց նորա . 405
- ԳԼՈՒԽ ԿԵ . Յաղագս վրանգելոյ Սիսակեանոց
իշխանաց , և քաղաքացիոց Յովհաննոս Կաթո-
ղիկոսի . 415
- ԳԼՈՒԽ ԿԶ . Յաղագս առժան Բիւրական աճ-
րոցին , և հարո-ածոցն որ իղէն ՚ի նմա . 422
- ԳԼՈՒԽ ԿԷ . Յաղագս վրանգելոյ իշխանացն
Բաբիկեանոց և Սասակայ . 442
- Բանք ինչնո-ւրոյն՝ սակս յիշատակի անո-ւան իւրոց . 451

ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ԳՐԴԳՐՈՒ ԲԵՐՈՒՄ

Կարգաթիվ 25

UNIVERSITY OF MICHIGAN

3 9015 04147 8788

